M. TULLII CICERONIS

OPERA OMNIA

EX RECENSIONE

JO. AUG. ERNESTI

QUI ET NOTAS SUAS

ADJECIT.

VOLUMINIS QUARTI

PARS SECUNDA.

OPERA PHILOSOPHI.

ACCEDUNT

FRAGMENTA SCRIPTORUM DEPERDITORUM.

OXONII,

EXCUDEBANT COLLINGWOOD ET SOCII.

Prostant venales apud W. H. Lunn, J. Mackinlay, J. Mawman, W. Miller, T. Payne, R. H. Evans, J. Faulder, Londini; et J. Cooke, J. Parker, Oxonii.

MDCCCX.

M. TULLII CICERONIS p. 156. a.

DE

LEGIBUS

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero in deperditis de Republica libris, exemplo Platonis, qui sit optimus reipublicæ status, docuisset, scribendum etiam de Optimis Legibus putavit, quibus respublica carere non potest. Hinc nati sunt de Legibus libri, nec omnes, (Macrobius enim quintum laudat) nec integri ad nostram ætatem servati, quibus ita complecti instituit causam universam juris ac legum, ut hoc civile, quod dicebatur, in parvum quendam et angustum locum concluderetur. Nam primo naturam juris explicavit, eamque ab hominis repetiit natura: deinde consideravit leges, quibus civitates regi debent: tandem vero hæc tractavit, quæ composita et descripta erant jura et jussa populorum, in quibus ne Romani quidem populi prætermisit, quæ vocantur, jura civilia. c. 5. *In hac autem disputatione usus est philosophorum more, non veterum illorum, nempe Socraticorum, et qui a Platone profecti sunt Academicorum, et Peripateticorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ. Nam quæ veteres illi fuse ac libere disputare consueverant, ea Ciceronis temporibus a Stoicis inprimis, articulatim distincteque dicebantur, quod negabant satisfieri huic de legibus loco posse, nisi separatim de singulis capitibus disputaretur. c.* 13. *Primus liber tamquam fontes omnium legum omnisque juris aperit, et ultimam legem dicit esse mentem Dei Optimi Maximi, omnia ratione jubentis et vetantis, a qua hominum vera lex proficiscitur, quæ est ratio sapientis, apta ad jubendum et vetandum. cf. II.* 4. *Atque hoc est argumentum hujus libri, eamque scholam certis capitibus distinguit. Primo ergo docet, a Deo, cujus numine ac mente omnia regantur, præclara quadam conditione generatum esse hominem: præter alia enim bona, soli ex omnium animantium generibus ac naturis attributam esse rationem; quæ, cum adoleverit atque perfecta sit, sapientia nominetur, ut homini cum Deo rationis societas sit, et, quia ratio lex sit, communio juris, ac tandem quædam quasi agnatio; quod a Deo ratio sit ingenerata, c.* 7-9. *Deinde ostendit c.* 10. 11. *hominum inter ipsos esse, propter summam similitudinem et æqualitatem, summam societatem, conjunctionemque: ex quo sequitur tertium, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes jus, nos natura esse factos, efficiturque, quod quibusdam incredibile videtur, est autem necessarium, uti nihilo sese plus quisquam, quam alterum diligat. c.* 12. *Ex his tribus, tamquam principiis, sua sponte intelligere quisque potest, natura jus, non opinione et judicio humano contineri. c.* 13-17.

Sed de eodem peculiaris est, multisque argumentis confirmata disputatio, cujus tamen particula quædam, statim ab initio, interiit. Eam sequitur alia brevis, qua efficitur, jus et omne honestum sua sponte esse expetendum. c. 18. seq. Conclusio libri est de laudibus philosophiæ et de Academicorum veterum Peripateticorumque et Stoicorum controversiis de bono et malo, in quibus magis de verbis quam de rebus concertari putat.

ATTICUS.

1 LUCUS quidem ille, et hæc Arpinatium quercus agnosci-
1 tur, sæpe a me lectus [1] in Mario. Si manet illa quercus,
hæc est profecto. etenim est sane vetus. QUINTUS. Ma-
net vero, Attice noster, et semper manebit. [2] sata est enim
ingenio. Nullius autem agricolæ cultu stirps tam diuturna,
quam poëtæ versu seminari potest. Att. Quo tandem modo,
Quinte? aut quale est istuc, quod poëtæ ferunt? mihi enim
2 videris, fratrem laudando, [3] suffragari tibi. Q. Sit ita sane.
Verum tamen, dum [4] latinæ loquentur litteræ, quercus huic
loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaque, ut ait Scævola
de fratris mei Mario,

Canescet sæclis innumerabilibus.

Nisi forte Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram, et teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Nuntia fulva Jovis, miranda visa figura,

nunc sit hæc. sed cum eam tempestas, vetustasve consumse-
rit, tamen erit his in locis quercus, [5] quam Marianam quer-
3 cum vocent. Att. Non dubito id quidem: sed hoc jam non
b. ex te, Quinte, quæro, verum ex ipso poëta, tuine versus hanc
quercum severint, an ita factum de Mario, ut scribis, acce-
peris. MARCUS. Respondebo tibi equidem, sed non ante,
quam mihi tu ipse responderis, Attice: [6] num non longe a
tuis ædibus inambulans, post excessum suum Romulus Pro-
culo Julio dixerit, se deum esse, et Quirinum vocari, tem-

1 *in Mario*] Ciceronis poëmate, memorato et de Divin. I, 47. ubi et particula ejus est.

2 *sata est ingenio*] Poëtæ Ciceronis, in illo poëmate, Mario.

3 *suffragari tibi*] Favere, qui et ipse poëta es. Scripserat tragœdias. v. ad Q. Fr. III, 6. &c.

4 *latinæ l. litteræ*] Sic edd. pr. recte. Victorius induxit, consulto an casu, *latinæ*, quod in edd. seqq. propagatum est. male.

5 *quam Marianam q. vocent*] *quercum* aberat a Ms. Ursini. bene. *vocent* recte correctum e Mss. pro *vocant*, ut habent edd. pr.

6 *certe non longe* &c.] Clarum est, esse interrogationem. itaque Camerarius corrigebat *certe ne*. Edd. vett. *Num longe:* in quo excidit *non*. Sic ergo correxi: *num non longe* &c.

plumque sibi dedicari in eo loco jusserit: et Athenis, non
longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo sustu-
lerit: sic enim est traditum. Att. Quorsum tandem, aut 4
cur ista quæris? M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter [7] in-
quiras in ea, quæ isto modo memoriæ sint prodita. Att. At-
qui multa quæruntur in Mario, fictane, an vera sint: et a
nonnullis, quod et in recenti memoria, et in Arpinati ho-
mine, [8] vel severitas a te postulatur. M. Et me hercule,
[9] ego me cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti,
Tite, faciunt imperite, qui [10] in isto periculo non ut a poëta,
sed ut a teste, veritatem exigant. nec dubio, quin iidem, et
cum Egeria collocutum Numam, et ab aquila Tarquinio api-
cem impositum putent. Q. Intelligo, te, frater, alias in hi-
storia leges observandas putare, alias in poëmate. M. Quippe 5
cum [11] in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad de-
lectationem pleraque. quamquam et apud Herodotum, pa-
trem historiæ, et apud Theopompum sunt innumerabiles fa-
bulæ.

Att. Teneo, quam optabam, occasionem, neque omittam. 2
M. Quam tandem, Tite? Att. Postulatur a te jamdiu, vel
flagitatur potius historia. sic enim putant, te illam tractante,
effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus.
Atque, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum mihi vi- p. 157.
deris eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ a.
debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est, per te eun-
dem sit ornata. [12] abest enim historia litteris nostris, ut et
ipse intelligo, et ex te persæpe audio. potes autem tu pro-
fecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem
videri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem ag- 6
gredere, quæsumus, et sume ad hanc rem tempus, quæ est a
nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam
post annales pontificum maximorum, [13] quibus nihil potest
esse jucundius: si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi sem-
per in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium,

7 *inquiras in ea*] Sic edd. pr. item Mss. ut et Guelf. *anquiris* dedit Victorius, inde ceteri.

8 *vel severitas*] Hoc non magis mihi, quam aliis satis placet, qui malunt *veritas*. Et edd. pr. fere habent *sed veritas a te postulatur*. verum etiam *sed* delendum. *severitas* tamen consentit sqq. *ne nimis diligenter inquiras* &c.

9 *ego me cupio*] Addidi *me*, e Mss. in his Guelf. et edd. vett. Aldi &c.

10 *in isto periculo*] Accipiunt experimentum artis poëticæ et facultatis: sed mihi hic sensus non satis aptus videtur ad reliquam sententiam. perfectio artis in periculo tali non requiritur, at veritas potest requiri. Igitur acceperim potius pro libello. v. Clav.

11 *in illa ad veritatem Q. referantur*] Aut *omnia* excidit, aut pro *Quinte* legendum *quæque*, ut edidit Davisius, et in Ms. reperit Ursinus.

12 *abest historia litteris nostris*] I. historia non est tractata libris latinis. Libri quidam *adest*, unde facere voluere *deest*. frustra.

13 *quibus nihil potest esse jucundius*] Quomodo jucundi illi annales? ita tenuiter scripti. Sed omnes libri in illo verbo consentiunt, quod varie tentatum est a viris doctis. mihi placent, qui *in-jucundius* legunt.

aut ad Vennonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem ætate conjunctus Antipater paullo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic Gellii, Clodius, Asellio, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum
7 languorem, atque inscitiam. Nam [14] quid Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum; nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed [15] ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero vestro umquam est habitus, et in historia puerile quiddam consectatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum
b. ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc a
3 te exspectatur: nisi quid Quinto videtur secus. Q. Mihi
8 vero nihil: et sæpe de isto collocuti sumus. sed est quædam inter nos parva dissensio. Att. Quæ tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiat exordium. ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego vero huic potius assentior. sunt enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominis amicissimi, Cn. Pompeii, laudes illustrabit. incurret etiam in illummet memorabilem annum suum. quæ ab isto malo prædicari, quam ut aiunt, de Remo et Romulo. M. Intelligo equidem a me istum laborem jamdiu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus et liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest. utrumque opus est, et cura vacare, et negotio.
9 Att. Quid? ad cetera (quæ scripsisti plura, quam quisquam e nostris) quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum? M. Subseciva quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior: ut siqui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. Historia vero nec institui potest, nisi præparato otio; nec exiguo tempore ab-

14 *quid Macrum numerum*] Sic ex vetere lectione *Acrum*, quæ in aliis Mss. reperta est, extatque et in Guelf. factum est a Sigonio et aliis, receptumque in textum a Davisio. Edd. antiquiores habent *Accium*, recentiores *Atium*. Sed is non fuit historicus, sed poëta.

15 *ex librariolis Latinis*] i. e. e libris jejunis, qui a librariolis emuntur: opponuntur eruditæ Græcorum copiæ, i. e. copiæ librorum Græcorum optimorum.

solvi: et ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus,
traducor alio; neque tam facile interrupta contexo, quam
absolvo instituta. Att. Legationem aliquam nimirum oratio 10
ista postulat, aut ejusmodi quampiam cessionem liberam at-
que otiosam. M. Ego vero ætatis potius vacationi confide- p. 158.
bam, cum præsertim non recusarem, quo minus, more patrio a.
sedens in solio, consulentibus responderem, senectutisque
non inertis grato atque honesto fungerer munere. sic enim
mihi liceret et isti rei, quam desideras, et multis uberioribus
atque majoribus, operæ, quantum vellem, dare. Att. Atqui 4
vereor, ne istam causam nemo noscat: tibique semper di- 11
cendum sit, et eo magis, quod te ipse mutasti, et aliud di-
cendi instituisti genus: ut quemadmodum Roscius, familia-
ris tuus, in senectute [16] numeros in cantu cecinerat, ipsasque
tardiores fecerat tibias: sic tu a contentionibus, quibus sum-
mis uti solebas, quotidie relaxes aliquid, ut jam oratio tua
non multum a philosophorum lenitate absit. quod sustinere
cum vel summa senectus posse videatur, nullam tibi a causis
vacationem video dari. Q. At mehercule ego arbitrabar posse 12
id populo nostro probari, si te ad jus respondendum dedisses.
quamobrem, cum placebit, experiendum tibi censeo. M. Id,
siquidem, Quinte, nullum esset in experiendo periculum. sed
vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam, atque ad
illam causarum operam, ad quam ego numquam, nisi paratus
et meditatus accedo, adjungatur hæc juris interpretatio, quæ
non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi
cogitationem auferat, sine qua ad nullam majorem umquam
causam sum ausus accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas 13
nobis his subsecivis, ut ais, temporibus, et conscribis de jure
civili subtilius, quam ceteri? Nam a primo tempore ætatis b.
juri studere te memini, cum ipse etiam ad Scævolam ventita-
rem: neque umquam mihi visus es ita te ad dicendum de-
disse, ut jus civile contemneres. M. In longum sermonem
me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos
agere mavult, suscipiam: et, quoniam vacui sumus, dicam.
Q. Ego vero libenter audierim. quid enim agam potius? aut
in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa 14
spatia nostra sedesque pergimus? [17] ubi, cum satis erit am-
bulatum, requiescemus. nec profecto nobis delectatio deerit,
aliud ex alio quærentibus. Att. Nos vero: [18] et hac quidem

16 *numeros in cantu cecinerat*] In *cecinerat* et alii hæsere, et ipse id semper vitiosum putavi. *numeri* non canuntur, sed ad numeros modosque canitur. Conjecere viri docti *remiserat*, bene opinor, i. e. molliores et tardiores fecerat.

17 *ubi s. erit ambulatum*] Sic Ms. Guelf. et alii, itemque edd. vett. vulgo est *deambulatum*. id *satis* supervacuum faceret.

18 *et hac quidem adire*] *adire* non habet unde pendeat. puto esse glossam et delendum: *et hac quidem*, int. e superioribus pergemus ad spatia illa. sic et Lambino visum.

adire, si placet, per ripam et umbram. Sed jam ordire explicare, quæso, de jure civili quid sentias. M. [19] Ego memini, summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, et responsitare soliti sint: sed eos magna professos, in parvis esse versatos. Quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur, quamquam est populo necessarium? nec vero eos, qui ei muneri præfuerunt, universi juris expertes fuisse existimo, sed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt, [20] quoad populum præstare voluerunt. [21] Id autem incognitum est, minusque in usu necessarium. Quamobrem quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum jure? aut ut stipulationum et judiciorum formulas componam? quæ et scripta sunt a multis diligenter, et sunt humiliora, quam illa,
5 [22] quæ a vobis exspectari puto. Att. Atqui, si quæres, ego
15 quid exspectem: quoniam scriptum est a te de optimo rei-
p. 159. publicæ statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de
a. legibus. sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Visne igitur, ut ille Crete cum Clinia, et cum Lacedæmonio Megillo, æstivo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Cnosiorum, et spatiis silvestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus iisdem de rebus aliquid uberius,
16 quam forensis usus desiderat? Att. Ego vero ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem. nam sic habetote, nullo in genere disputandi [23] magis honeste patefieri, quid sit homini tributum natura, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cujus muneris colendi efficiendique causa nati, et in lucem editi simus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum, et juris inveniri
17 potest. Att. Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. M. [24] Non

19 *Ego ne? summos* &c.] *Egone?* non habet commodum sensum. Mss. plures et edd. vett. ut Ven. 1494. Mediol. Asc. Vict. *Ego memini:* quod revocavi.

20 *quoad populum præstare vol.*] V. Clavem in *præstare.*

21 *Id a. incognitum est*] Puto legendum *Illud* sc. jus civitatis, quod est tantum..

22 *quæ a vobis exspectari puto*] Libri quidam ut et Ms. Guelf. habent *nobis.* nihil referre puto. Vulgatum adeo melius videtur, quia statim Atticus de sua exspectatione dicit, *ego quid exspectem.*

23 *magis honeste patefieri*] *honeste* quid h. l. sit, nemo dicat: estque sine dubio vitiosum. Davisius conjecit *potest:* non satis placet. cur non potius *posse*: sed nec hoc mihi satisfacit.

24 *Non enim id quærimus*] *id* delevit Davisius, auctore Ms. Paris. commode abfuerit: sed tamen neminem offendat.

enim id quærimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum
caveamus in jure, aut quid de quaque consultatione respon-
deamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quondam a
multis claris viris, nunc ab uno summa auctoritate, et scien-
tia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputa-
tione tota causa universi juris est ac legum, ut hoc, civile
quod dicimus, [25] in parvum quendam, et angustum locum
concludatur naturæ. natura enim juris explicanda est nobis,
eaque ab hominis repetenda natura: considerandæ leges,
quibus civitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ com- b.
posita sunt et descripta, jura et jussa populorum, in quibus
ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur jura civilia.
Q. Alte vero, et, ut oportet, a capite, frater, repetis quod 6
quærimus: et qui aliter jus civile tradunt, non jam justitiæ, 18
quam litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quinte: ac
potius ignoratio juris litigiosa est, quam scientia. Sed hæc
posterius. Nunc juris principia videamus.

Igitur doctissimis viris [26] proficisci placuit a lege: haud
scio an recte, si modo, ut iidem definiunt, Lex est ratio
summa, insita in natura, quæ jubet ea, quæ facienda sunt
prohibetque contraria. Eadem ratio cum est in hominis
mente confirmata et confecta, lex est. Itaque arbitrantur, 19
prudentiam esse legem, cujus ea vis sit, ut recte facere ju-
beat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco putant no-
mine, a suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro a
legendo. nam ut illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege
ponimus, et proprium tamen utrumque legis est. Quod si
ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque videri solet:
a lege ducendum est juris exordium. ea est enim naturæ vis:
ea mens, ratioque prudentis: ea juris atque injuriæ regula.
Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur ora-
tio, populariter interdum loqui necesse erit, et eam legem,
quæ scripto sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut
vulgus, appellare. Constituendi vero juris ab illa summa
lege capiamus exordium, quæ sæculis omnibus ante nata est,
quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta.
Q. Commodius vero, et ad rationem instituti sermonis sa- 20
pientius. M. Visne ergo, ipsius juris ortum a fonte repeta- p. 160.
mus? quo invento, non erit dubium, quo sint hæc referenda, a.
quæ quærimus. Q. Ego vero ita faciendum esse censeo.
Att. Me quoque adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam

25 *in parvum q. et angustum locum concludatur naturæ*] *naturæ* afuit a Ms. Manutii, delevitque Victorius, nuper Davisius. nobis secus videtur. nam locum illum angustum definiri, quid impedit? et ratio subjecta id firmat: *natura enim* &c. mox *explicanda* dedimus pro vulgato *explicata*, ex Mss. et edd. vett.

26 *proficisci placuit a lege*] I. initium disputationis hujus facere a lege. *haud scio an recte*: quod probo equidem.

igitur ejus reipublicæ, quam optimam esse docuit [27] in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem juris a natura, qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. Att. Rectissime: et quidem ista duce errari nullo pacto potest.

7 M. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quinti novi
21 sententiam) [28] deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimum. Att. Do sane, si postulas. etenim propter hunc concentum avium strepitumque fluminum, non vereor, [29] condiscipulorum nequis exaudiat. M. Atqui cavendum est. solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci. nec vero ferent, si audierint, te primum caput libri optimi prodidisse: [30] in quo scripsit, *Nihil curare deum, nec sui, nec alieni.*
22 Att. Perge, quæso, nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat exspecto. M. Non faciam longius. huc enim pertinet. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus Hominem, præclara quadam conditione generatum esse a supremo Deo.
b. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni cœlo atque terra, ratione divinius? quæ cum adolevit atque
23 perfecta est, nominatur rite Sapientia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque et in homine, et in deo, prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. Quæ cum sit lex, lege quoque [31] consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos communio juris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia, et civitatis ejusdem habendi sunt. Si vero iisdem imperiis, et potestatibus parent: multo etiam magis parent huic cœlesti descriptioni mentique divinæ, et præpo-

27 *in illis sex libris*] Nostris de republica, iidem intelligendi infra c. 9.

28 *deorum im. vi et natura*] In principio delevi cum Davisio *de*: quod res non fert. In *vi et natura* hæsere librarii, et viri docti. Davisius delevit *vi et*, quod et a Ms. Guelf. abest, et edd. vett. quibusdam. Vir doctus apud Tunstallum ad Ep. ad Att. p. 177. corrigebat *d. i. nutu*: male. nam id est post in *numine*. Vulgatum servavi. *deorum imm. vis et natura*, dicitur pro diis ipsis, idque h. l. sic dixit, ut sequentibus aptior esset oratio. mox pro *significem* malim *significetur*.

29 *condiscipulorum nequis*] Epicureorum sc.

30 *in quo scripsit*] Epicurus.

31 *consociati*] Mss. et edd. vett. fere habent *conciliati*, quod et recepit Davisius.

tenti deo: ut jam universus hic mundus, una civitas communis deorum atque hominum existimanda, [32] et quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius; ut homines deorum agnatione et gente teneantur. Nam cum 8
[33] de natura omni quæritur, disputari solet (et nimirum [34] ita 24
sunt, ut disputantur) perpetuis cursibus, [35] conversionibus cœlestibus exstitisse quandam maturitatem serendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, divino auctum sit animorum munere. cumque alia, [36] quibus cohærent homines, e mortali genere sumserint, quæ fragilia essent et caduca; animum tamen esse ingeneratum a deo: ex quo vere vel agnatio nobis cum cœlestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. itaque ex tot generibus nullum est animal, præter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam immansueta, p. 161.
neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem habere a.
deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, 25
ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur, ac noscat. Jam vero virtus eadem in homine, ac deo est, neque ullo alio ingenio præterea. est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summum perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem [37] potest esse propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates et usus, tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata videantur: nec solum ea, quæ frugibus atque baccis terræ fœtu profunduntur, sed etiam pecudes: [38] quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas.
Artes vero innumerabiles repertæ sunt, docente natura. 26
quam imitata ratio, res ad vitam necessarias sollerter consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non solum 9
celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus, tamquam satellites attribuit, ac nuntios: et [39] rerum plurimarum obscu-

32 *et quod in civitatibus* &c.] In hoc loco non cohæret oratio, putoque esse vitiosum.

33 *de natura omni*] Victorius dedit *hominis*, quod Davisius secutus est. non absurda est hæc lectio, sed correctio non est necessaria. In naturæ universæ explicatione etiam origo hominis traditur.

34 *ita sunt*] Libri quidam *ista*, sed nil refert, utro modo legas.

35 *conversionibus*] Addiderim *que*.

36 *quibus cohærent*] v. Clav.

37 *potest esse propior*] Sic edd. vett. quædam *prior*, ut et Ms. Guelf. et alii apud Davisium habent. ex utraque confusa factum est in recentioribus *proprior*: quod est manifeste vitiosum, nec enim est latinum. Ego *propior* servavi.

38 *quod perspicuum sit*] Puto legendum, *quo persp. fit*.

39 *rerum plurimarum obscurarum necessarias intelligentias enudavit*] Sic edd. vett. itemque Mss. plures, ut Guelf. atque id servandum puto. Conjecturas varias enumerare non refert.

rarum necessarias intelligentias enudavit, quasi fundamenta
quædam scientiæ: figuramque corporis habilem, et aptam
ingenio humano dedit. nam cum ceteras animantes abjecisset
ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique, quasi co-
gnationis domiciliique pristini conspectum excitavit: tum
speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mo-
27 res effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum
animo affecti simus, loquuntur: et is, qui appellatur vultus,
qui nullo in animante esse, præter hominem, potest, indicat
b. mores: cujus vim Græci norunt, nomen omnino non ha-
bent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui cor-
poris, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix
est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt
hujus disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut
mihi videtur, [40] in iis libris, quos legistis, expressit Scipio.
Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum re-
rum esse voluit, generavit et ornavit Deus, perspicuum sit
illud (ne omnia disserantur) ipsam per se naturam longius
progredi: quæ etiam nullo docente [41] profecta ab iis, quo-
rum, ex prima et inchoata intelligentia, genera cognovit, con-
firmat ipsa per se rationem, et perficit.

10 Att. Dii immortales, quam tu longe juris principia repe-
28 tis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ
exspectabam a te de jure civili, sed facile patiar, te hunc
diem vel totum in isto sermone consumere. sunt enim hæc
majora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa
illa, quorum hæc causa præparantur. M. Sunt hæc quidem
magna, quæ nunc breviter attinguntur: sed omnium, quæ in
hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profe-
cto præstabilius, quam plane intelligi, nos ad justitiam esse
natos, neque opinione, sed natura constitutum esse jus. Id
jam patebit, si hominum inter ipsos societatem, conjun-
29 ctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni tam si-
mile, tam par, quam omnes inter nosmetipsos sumus. Quod
si depravatio consuetudinum, si [42] opinionum vanitas non
imbecillitatem animorum torqueret et flecteret, quocumque
cœpisset: sui nemo ipse tam similis esset, quam omnes sunt
omnium. itaque quæcumque est hominis definitio, una in
30 omnes valet. Quod argumenti satis est, nullam dissimilitu-
p. 162. dinem esse in genere. quæ si esset, non una omnes definitio
a. contineret. Etenim ratio, qua una præstamus beluis, per
quam conjectura valemus, argumentamur, refellimus, disse-
rimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est commu-

40 *in iis libris quos legistis*] Sunt iidem, qui supra c. 6. extr.

41 *profecta ab iis*] Initium fecit cognoscendi ab iis.

42 *opinionum vanitas*] Victorius edidit *varietas*, quod et in Ms. reperit Davisius. placet. sed et *vanitas* commode hic locum habet.

nis, doctrina differens, [43] discendi quidem facultas par. nam et sensibus eadem omnia comprehenduntur: et ea, quæ movent sensus, itidem movent omnium: quæque in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: interpresque est mentis oratio, verbis discrepans, sententiis congruens. Nec est quisquam gen- 31
tis ullius, qui ducem naturam nactus, ad virtutem pervenire non possit. Nec solum in rectis, [44] sed etiam in pravitati- 11
bus, insignis est humani generis similitudo. nam et voluptate capiuntur omnes: quæ etsi illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni. [45] lævitate enim et suavitate delectans, sic ab errore mentis, tamquam salutare aliquid, asciscitur: similique inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: vita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturæ interitus videtur sequi. Propterque hone- 32
statis et gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miseri autem, qui inglorii. molestiæ, lætitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes pervagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, idcirco, qui canem, et felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, qua ceteræ gentes, conflictantur. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficii memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod recte vivendi ratio meliores efficit. Quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. Att. Nos vero nihil: ut pro utroque respondeam.

M. Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio, 12
[46] communicandumque inter omnes jus, nos natura esse fa- 33
ctos. atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, [47] quod dicam naturam esse: tantam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturque, et confirmentur vitia

43 *discendi quidem facultate par*] Non commoda est lectio hæc. In Ms. Harlei. a manu secunda fuit *facultas par*, quod placet, mihique dudum in mentem venerat.

44 *sed etiam in pravitatibus*] Ms. quidam et edd. vett. habent *in pravis actibus*, quod et revocavit Davisius. Victorius edidit *pravitatibus*, quod et Ms. Guelf. habet, idque melius puto. *rectis* opponuntur *prava*: pro pravo recte dicitur pravitas.

45 *lævitate enim et su. delectans*] *Lævitate* dedi pro *lenitate* e Ms. Guelf. mox *asperitas* est de dolore. et delevi *est*, quod abest ab eodem et edd. vett.

46 *communicandumque inter omnes jus, nos natura esse factos*] Sic habent Mss. Guelf. et alii apud Davisium. vulgo est *inter omnes, justos natura nos e. f.* quod Gruterus ex edd. quibusdam, ut Ven. 1494. recepit.

47 *quod dicam naturam esse*] Hoc sensum non habet. Placet conjectura Pearcii, *jus quod dicam, natura esse.*

contraria. Quod si, quo modo est natura, sic judicio ho-
mines, humani (ut ait poeta) nihil a se alienum putarent,
coleretur jus æque ab omnibus. quibus enim ratio a natura
data est, iisdem etiam recta ratio data est: ergo et lex, quæ
est recta ratio in jubendo, et vetando: si lex, jus quoque.
at omnibus ratio. jus igitur datum est omnibus. recteque
Socrates exsecrari eum solebat, qui primus [48] utilitatem a
34 natura sejunxisset. Id enim querebatur caput esse exitiorum
omnium: [49] unde est illa Pythagorea vox, ΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ
ΚΟΙΝΑ, καὶ ΦΙΛΙΑΝ ΙΣΟΤΗΤΑ. ex quo perspicitur, cum
hanc benivolentiam tam late longeque diffusam vir sapiens
in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici,
quod quibusdam incredibile videatur, sit autem necessarium,
ut nihilo sese plus, quam alterum diligat. Quid enim est,
quod differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse
p. 163. quippiam tantulum modo potuerit, jam amicitiæ nomen oc-
a. ciderit: cujus est ea vis, ut, simul atque sibi aliquid, quam
alteri, maluerit, nulla sit. Quæ præmuniuntur omnia reli-
quo sermoni, disputationique nostræ, quo facilius jus in
natura esse positum, intelligi possit. De quo cum perpauca
dixero, tum ad jus civile veniam, ex quo hæc omnis nata
est oratio.

13 Q. Tu vero jam perpauca scilicet. ex iis enim, quæ dixisti,
35 Attico videtur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse jus.
Att. An mihi aliter videri possit, cum hæc jam perfecta sint:
primum quasi muneribus deorum nos esse instructos et or-
natos: secundo autem, unum esse hominum inter ipsos vi-
vendi parem communemque rationem: deinde omnes inter
se naturali quadam indulgentia et benivolentia, tum etiam
societate juris contineri? quæ cum vera esse recte, ut arbi-
tror, concesserimus, qui jam licet nobis a natura leges et
36 jura sejungere? M. Recte dicis: et res sic se habet. Verum
philosophorum more, non veterum quidem illorum; sed eo-
rum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ: quæ fuse
olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincte-
que dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc
est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse jus,
disputarint. Att. Et scilicet tua libertas disserendi amissa
est: aut tu is es, qui in disputando non tuum judicium se-
37 quare, sed auctoritati aliorum pareas? M. Non semper, Tite:
sed iter hujus sermonis quod sit, vides. ad respublicas fir-

48 *utilitatem a natura sejunxisset*] Socrates dixit *ab honestate*. natura ergo est naturalis honestas: ita non necessarium cum Pearcio corrigere *a jure naturæ*.

49 *unde est illa*] Ms. Guelf. edd. vett. *unde enim illa*, forte verum est *u. etiam illa:* quod et quidam, ut Victorius, edidere. Ms. Guelf. habet porro *unde illa P. vox de amicitia.*

mandas, et [50] ad stabiliendas vires, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor committere, ut non bene provisa et diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non potest) sed ut iis, qui omnia recta atque honesta, per se expetenda du- b.
xerunt, et aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per seipsum laudabile esset, aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod vere laudari sua sponte posset: his omnibus (sive in Academia vetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: Sive Aristotelem, et Theophra- 38
stum, cum illis re congruentes, genere docendi paullum differentes, secuti sunt: sive, ut Zenoni visum est, rebus non commutatis, immutaverunt vocabula: sive etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed jam tamen fractam et convictam sectam secuti sunt, ut, virtutibus exceptis atque vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent) his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem indulgentes, et corpori deser- 39
vientes, atque omnia, quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptatibus et doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt, (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis jubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reipublicæ, cujus partem nec norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt, paullisper facessant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus, ut sileat. nam si invaserit in hæc, quæ satis scite nobis instructa et composita videntur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo.

Desunt hîc fortasse nonnulla de peccati conscientia et scelerum pœnis.

Nam et in iis sine illius suffimentis expiati sumus. At vero 14
scelerum in homines atque impietatum nulla expiatio est. 40
Itaque pœnas luunt non tam judiciis, (quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, [51] ubi sunt tamen, persæpe falsa sunt) [52] quam ut eos agitent, insectenturque p. 164.
furiæ, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisque cruciatu. Quod si homines ab injuria pœna, non natura arcere deberet, quænam sollicitudo vexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax umquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut justi sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a naturæ jure aliquo quæ-

50 *ad stabiliendas vires*] *Vires* habent fere omnes libri. Davisius conjicit *leges*, quod placet.

51 *ubi sunt tamen, pl.*] Sic dedi ex ed. Ven. 1494. Mediol. &c.

52 *quam ut eos agitent, insectenturque furiæ*] Sic ed. Ascens. prima. *quam* requirit præcedens *tam. agitent et insectentur* habent edd. vett.

reret. [53] Quæ si appellare audent impii, quo tandem studio colentur a bonis ? Quod si pœna, si metus supplicii, non ipsa turpitudo, deterret ab injuriosa facinorosaque vita : nemo est
41 injustus ; [54] aut incauti potius habendi sunt improbi. Tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, et judicem ? quid, in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit, imbecillum atque solum ? noster quidem hic natura justus vir, ac bonus, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet : is vero, qui nihil alterius causa facit, et metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit, se illi vitam erepturum, et aurum ablaturum ; numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe judicet, sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, verum
15 etiam agrestes erubescant ! Jam vero illud stultissimum, exi-
42 stimare omnia justa esse, [55] quæ scita sint in populorum institutis, [56] aut legibus. Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum ? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent ? aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæ leges, justæ haberentur ? nihilo, credo, ma-
ib. gis illa, quam [57] interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere. est enim unum jus, quo devincta est hominum societas, et quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi atque prohibendi : quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta uspiam, sive nusquam. Quod si justitia est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, et si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt : negliget leges, easque perrumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino justitia ; si neque natura est, et ea, quæ propter utilitatem constituitur,
43 utilitate alia convellitur. Atqui, si natura [58] confirmatum jus non erit, virtutes omnes tollentur. ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit exsistere ? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad dili-

53 *Quæ si appellare a. i.*] i. e. s. nominare sc. jus, vel in auxilium vocare. illud magis placet, propter sequens *colentur*.

54 *aut incauti*] Quidam habent *at*, quod recepit Davisius. ego malim *et* vel *atque*.

55 *quæ scita sint in p. i.*] Mss. quidam, etiam Guelf. *sita*, quod *τῷ in* melius convenit, nisi id malimus delere. pro *scita* etiam conjeci olim *sancita*.

56 *aut legibus? Etiamne* &c.] Variant hic libri, et conjecturæ eruditorum. Uptonus ad Arianum p. 259. *aut legibus, etiam, si quæ leges sunt tyrannorum.*

57 *interrex noster*] L. Flaccus. v. Agrar. III. c. 2. v. Clav. in *L. Flaccus.*

58 *confirmatum jus non erit*] Sic edd. vett. quædam. aliæ, item libri scr. ut Guelf. *confirmatura.* item *tollentur* habent edd. vett. quædam. vulg. *tollantur.*

gendos homines: quod fundamentum juris est: neque so-
lum in homines obsequia, [59] sed etiam in deos, cærimoniæ
religionesque tollentur: quas non metu, sed ea conjun-
ctione, quæ est homini cum deo, conservandas puto. Quod 16
si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judi-
cum, jura constituerentur; jus esset latrocinari: jus, adul-
terare: jus, testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis aut
scitis multitudinis probarentur. [60] Quæ si tanta potestas est 44
stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum
natura vertatur: cur non sanciunt, ut, quæ mala pernicio-
saque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur,
cum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere
non possit ex malo? Atqui nos legem bonam a mala, nullâ p. 165.
alia nisi naturæ norma dividere possumus. Nec solum [61] jus a.
et injuria a natura dijudicantur, sed omnino omnia honesta,
ac turpia. nam et communis intelligentia nobis notas res effi-
cit, easque [62] in animis nostris inchoat, ut honesta in virtute
ponantur, in vitiis turpia. Hæc autem in opinione existi- 45
mare, non in natura posita, dementis est. Nam nec arboris,
nec equi virtus, quæ dicitur, (in quo abutimur nomine) in
opinione sita est, sed in natura. quod si ita est; honesta quo-
que et turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione
universa virtus, eadem ejus etiam partes probarentur. Quis
igitur prudentem, et, ut ita dicam, catum, non ex ipsius ha-
bitu, sed ex aliqua re externa judicet? est enim virtus per-
fecta ratio. [63] quod certe in natura est. igitur omnis honestas
eodem modo. Nam ut vera, et falsa, ut consequentia, et 17
contraria, sua sponte, non aliena judicantur: sic constans et
perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia,
quod est vitium, sua natura probatur. [64] Nos ingenia juve- 46
num non item ad ingenia: naturæ virtutes et vitia, quæ ex-
sistunt ab ingeniis, judicabuntur? an ea non aliter? honesta,
et turpia, non ad naturam referri necesse erit? quod lauda-
bile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est. ip-
sum enim bonum, non est opinionibus, sed natura. nam ni
ita esset, beati quoque opinione essent. quo quid dici potest
stultius? quare cum et bonum et malum natura judicetur,

59 *sed etiam in deos, cerim.*] Interpunxi post *Deos*, nam *in Deos* cum sequentibus coire non potest, pendetque ex *obsequia*.

60 *Quæ si tanta*] Quidam libri habent *Quod*, idque recepit Davisius. sed et *Quæ si* rectum est.

61 *jus et inj. natura dijudicantur*] Sic recte Ms. Guelf. nisi quod pro *injuria* habet *jura*: sed *injuria* verum est, quia et mox *honesta ac turpia*.

62 *in a. n. inchoat*] Sic bene libri scripti quidam apud Davisium, item Guelf. nam et sequitur *ponantur*, non *ponerentur*.

63 *quod certe in natura est*] Legendum est *quæ*.

64 *Nos ingenia* &c.] In hoc loco valde variant libri, nec certa hic esse potest corrigendi ratio. Conjeci sic *Nos ingenia juvenum ad ingenia*, sc. comparantes ingenia ingeniis, judicamus; sc. ex natura rei: *non item naturâ virtutes et vitia—judicabuntur.*

et ea sint principia naturæ : certe honesta quoque et turpia
47 simili ratione dijudicanda, et ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum varietas hominumque dissensio : et quia [65] non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus : illa, quæ aliis sic, aliis secus, nec iisdem semper uno modo videntur, [66] ficta esse ducimus. quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero. Animis omnes tenduntur insidiæ, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros et rudes cum acceperunt, inficiunt, et flectunt, ut volunt, vel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium : cujus blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernimus satis.

18 Sequitur, ut conclusa mihi jam hæc sit omnis ratio, (id
48 quod ante oculos ex iis est, quæ dicta sunt) et jus, et omne honestum, sua sponte esse expetendum. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem, et jus ipsum amant, nec est viri boni, errare, et diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur jus est expetendum, et colendum. [67] quod si jus : etiam justitia : [68] sin ea, reliquæ quoque virtutes, per se colendæ sunt. Quid ? liberalitas gratuitane est, an mercenaria ? si sine præmio benigna est, gratuita : si cum mercede, conducta : nec est dubium, quin is, qui liberalis, benignusve dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item justitia [69] nihil expetit præmii, nihil pretii. per se igitur expetitur. eadem-
49 que omnium virtutum causa atque sententia est. Atque etiam si emolumentis, non sua sponte virtus expetitur, una erit virtus, quæ malitia [70] rectissime dicetur. Ut enim quisque maxime ad suum commodum refert, quæcumque agit,
p. 166. ita minime est vir bonus ; ut, qui virtutem præmio metiun-
a. tur, nullam virtutem, nisi malitiam putent. Ubi enim beneficus, si nemo alterius causa benigne facit ? ubi gratus, si non eum ipsum cernunt grati, cui referunt gratiam ? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur ? qui etiam deserendus et abjiciendus est,

65 *non idem contingit in sensibus*] Ut nempe alia alius dulcia vel amara judicet.

66 *ficta esse ducimus*] Libri plerique *dicimus*. Victorius tamen edidit *ducimus*, quem secuti sumus. sed *esse* delendum videtur.

67 *quod si jus : etiam justitia*] Delevi *est* post *jus*. quod et abest a scriptis quibusdam, ut Guelf. et edd. vett. ut Ven. 1494. intelligendum autem *expetendum et colendum*.

68 *sin ea*] Vulgo est *sic in ea:* quod nihili est.

69 *nihil expetit præmii*] *Expetit* habet ed. Ven. 1494. Mediol. Ascens. non *exprimit*, estque melius vulgato hoc. Similiter mox pro *expenditur* e bonis libris dedi *expetitur*. nam illud quidem *emolumentis* utcunque conveniat, at non τῷ *sua sponte*.

70 *rectissime dicetur*] Legitima consecutio temporum postulat *dicatur*.

desperatis emolumentis et fructibus. quo quid potest dici im-
manius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quo-
que hominum, et æqualitas, et justitia, per se expetenda.
Quod ni ita est, omnino justitia nulla est. id enim injustis- 50
simum ipsum est, justitiæ mercedem quærere. Quid vero 19
de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid
de verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiæne
metu non esse petulantes: an legum et judiciorum? Inno-
centes ergo, et verecundi sunt, ut bene audiant, et ut rumo-
rem bonum colligant? Erubescunt pudici etiam loqui de pu-
dicitia. ac me nimis istorum philosophorum pudet, qui nul-
lum vitium vitare, nisi judicio ipso notatum, putant. Quid 51
enim? possumus eos, qui a stupro arcentur infamiæ metu,
pudicos dicere, cum ipsa infamia propter rei turpitudinem
consequatur? nam quid aut laudari rite, aut vituperari pot-
est, si ab ejus natura recesseris, quod aut laudandum, aut
vituperandum putes? an corporis pravitates, si erunt perin-
signes, habebunt aliquid offensionis: animi deformitas non
habebit? cujus turpitudo [71] ex ipsis vitiis facillime perspici
potest. quid enim fœdius avaritia. [72] quid immanius libidine,
quid contemtius timiditate, quid abjectius tarditate et stul-
titia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis vitiis excel-
lunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta, b.
aut cruciatus aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim
turpitudinemque vitiorum? quod item ad contrariam laudem
in virtutem dici potest. Postremo, si propter alias res virtus 52
expetitur, melius esse aliquid, quam virtutem, necesse est.
Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an valitudi-
nem? quæ et, cum adsunt, perparva sunt; et, quam diu af-
futura sint, certum sciri nullo modo potest. an, (quod tur-
pissimum dictu est) voluptatem? at in ea quidem spernenda
et repudianda virtus vel maxime cernitur.

Videtisne, quanta series rerum sententiarumque sit: atque
ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me re-
tinuissem. Q. Quo tandem? libenter enim, frater, ad istam 20
orationem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quo
referuntur, et cujus apiscendi causa sunt facienda omnia:
controversam rem, et plenam dissensionis inter doctissimos,
sed aliquando tamen judicandam. Att. Quî istuc fieri pot- 53
est, L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad rem? Att.
[73] Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium,

71 *ex i. v. f. perspici potest*] Sic legendum esse pro vulgato *percipi*, existimavi, cum primum hunc locum legi. sed et in libris sic reperit Davisius. etiam sine libris sic corrigi debet.

72 *quid immanius lib.*] Immanitas sane gravior est quam pro libidine. quia ei ante infamia tribuitur, placet sane correctio Davisii *infamius*, quod et Ms. Eliensis habet, consentitque bene antecedenti et sequenti prædicato.

73 *Quia me Ath.*] *me* exciderat e vul.

familiarem tuum, cum proconsule ex prætura in Græciam
venisset, Athenis philosophos, qui tum erant, in locum
unum convocasse, ipsisque magnopere auctorem fuisse, ut
aliquando controversiarum aliquem facerent modum. quod si
essent eo animo, ut nollent ætatem in litibus conterere;
posse rem convenire: et simul operam suam illis esse polli-
citum, si posset inter eos aliquid convenire. M. Joculare
istuc quidem, Pomponi, et a multis sæpe derisum. sed ego
plane vellem me arbitrum inter antiquam Academiam, et
p. 167. Zenonem datum. Att. Quo tandem istuc modo? M. Quia
a. de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. Att.
54 Ain tandem? una de re est solum dissensio? M. Quæ qui-
dem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes,
quod secundum naturam esset, quo juvaremur in vita, bo-
num esse decreverint: hic, nisi quod honestum esset, nihil
putarit bonum. Att. Perparvam vero controversiam dicis,
ac non eam, quæ dirimat omnia. M. [74] Probe quidem sen-
21 tis, si re, ac non verbis dissident. Att. Ergo assentiris An-
tiocho familiari meo (magistro enim non audeo dicere) quo-
cum vixi, et qui [75] me ex nostris pæne convellit hortulis, de-
duxitque in Academiam perpauculis passibus: M. Vir iste
fuit ille quidem prudens et acutus, et in suo genere perfe-
ctus, mihique, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in
omnibus, necne, mox videro: hoc dico, controversiam totam
55 istam posse sedari. Att. [76] Quî istuc tandem vides? M.
Quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonum esse diceret,
quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res
omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent,
an abessent, interesse: valde a Xenocrate, et Aristotele, et
ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re
maxima, et de omni vivendi ratione dissensio. Nunc vero
cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic
solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum ma-
lum, hic solum: divitias, valitudinem, pulcritudinem, com-
modas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem,
dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xe-
nocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac
autem non rerum, sed verborum discordia, controversia nata
b. est de finibus: in qua quoniam usucapionem XII tabulæ
[77] intra quinque pedes esse noluerunt, depasci veterem pos-

gatis, quod e Mss. et edd. vett. revocavi. putavi olim *me* excidisse post *meo* ante *memini*, qui est velut legitimus ejus locus in hac phrasi.

74 *P. q. sentis, si—dissiderent*] Tempora non consentiunt. Puto aut *sentires* legendum, aut *dissident*. hoc habent edd. Ven. 1494. Mediol. Asc. pr.

75 *me ex nostris convellit hortulis* &c.] Ex Epicureo Academicum fecit.

76 *Quî istuc t. v.*] Sic bene e Ms. Davisius. Vulgo est *Quin*.

77 *intra q. pedes esse noluerunt*] Vulg. *inter—voluerunt* quod est nihili. Secutus sum Victorium et Davisium. nam ea lectio consentit rei. Leges XII. tabb.

sessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus; nec Mamilia lege singuli, [78] sed ex iis tres arbitri fines regemus. Q. [79] Quamnam igitur sententiam dicimus? M. 56
Requiri placere terminos, [80] quos Socrates pegerit, iisque parere. Q. Præclare, frater, jam nunc a te verba usurpantur civilis juris et legum: quo de genere exspecto disputationem tuam. nam ista quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso sæpe cognovi. Sed certe [81] res ita se habet, ut ex natura vivere, summum bonum sit, id est, vita modica, et apta virtute perfrui: aut naturam sequi, et ejus quasi lege vivere, id est, nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur, [82] quod inter hæc velit virtute tamquam lege vivere. Quapropter hoc dijudicari [83] nescio an numquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfecturi simus.
Att. At ego huc declinabam nec invitus. Q. Licebit alias: 22
nunc id agamus, quod cœpimus, cum præsertim ad id nihil 57
pertineat hæc de summo malo bonoque dissensio. M. Prudentissime, Quinte, dicis. nam quæ a me adhuc dicta sunt,

* Q. Nec Lycurgi lege, nec Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno sermone leges vivendi, et disciplinam daturum. M.
Est hujus vero disputationis, Quinte, proprium id, quod ex- 58
spectas: atque utinam esset etiam facultatis meæ! Sed profecto ita se res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vi- p. 168.
vendi doctrina ducatur. Ita fit, ut mater omnium bonarum a.
artium sapientia sit: a cujus amore Græco verbo philosophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. [84] hæc enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cujus præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed Delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum 59

statuerunt, inter prædia esse fines quinque pedum, qui usu capi non possent. post *depasci* dicit pro usu capi, quia limites depascendo usu capiuntur.

78 *sed ex iis*] Sc. legibus XII. tabb. sed legendum *illis*. Sensit Turnebus, correxitque *sed ex XII.*

79 *Quamnam—dicimus?*] Putavi olim legendum esse *dicemus*. firmat conjecturam lectio ed. Ven. 1494. *demus*, quæ est ex compendio pro *dicemus*.

80 *quos Socrates pegerit*] Ed. Ven. *peregerit*, male. verbum enim juris est *pegerit*.

81 *res ita se habet*] Sic recte Ms. Guelf. pro vulgato *habent*.

82 *quod inter hæc—vivere*] Hæc spuria judicavit Davisius et uncis inclusit: sane non placent.

83 *nescio an numquam*] Recte *numquam* pro *umquam* Davisius edidit, nam id latinitas postulat. inscitia formulæ *nescio an*, quam non viderunt, esse affirmantis modeste, peperit lectionem *umquam*.

84 *hæc enim una*] *una* abest a libris quibusdam etiam Guelf. itaque omisit Davisius. sed elegantius servatur, quia post est *res omnes*.

aliquid sentiet se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet, et sentiet: et, [85] cum se ipse tentarit, totumque perspexerit; intelliget, quemadmodum a natura [86] subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam: [87] quoniam principia rerum omnium, quasi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit: quibus illustratus, sapientia duce, bonum virum, et ob eam ipsam
23 causam cernat se beatum fore. Nam cum animus, cognitis
60 perceptisque virtutibus, a corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque, sicut labem aliquam decoris, oppresserit, omnemque mortis, dolorisque timorem effugerit, societatemque caritatis coierit cum suis, omnesque natura conjunctos, suos duxerit, cultumque deorum et puram religionem susceperit, et exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenii aciem, ad bona deligenda, et rejicienda contraria: quæ virtus ex providendo est appellata Prudentia: quid eo [88] dici,
61 aut cogitari poterit beatius? Idemque cum cœlum, terras,
b. maria, rerumque omnium naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid divinum, æternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantem et regentem pæne prehenderit, seseque [89] non unius circumdatum mœnibus, loci, sed civem totius mundi, quasi unius urbis, agnoverit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu et cognitione
62 naturæ dii immortales! quam ipse se noscet? quod Apollo præcepit Pythius: quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, [90] quæ vulgo dicuntur amplissima? Atque hæc omnia, quasi sepimento aliquo, vallabit disserendi ratione, [91] veri et falsi judicandi disciplina et scientia, et arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, et quid sit cuique contrarium. Cumque se ad civilem societatem na-

85 *cum se i. perspexerit, totumque tentarit*] Videntur permutata esse verba *persp.* et *tentarit.* legendumque *cum se ipse tentarit, totumque perspexerit.*

86 *subornatus*] Dicitur h. l. pro ornatus, instructus. alia exempla v. in Clave.

87 *quoniam principio rerum omnium q. a. i.*] *principio* non placet. esset enim primo. sed nihil sequitur alterum aut secundum. Itaque puto scribendum *principia rerum omnium*, quæ sc. sunt in intelligentiis adumbratis. quia ita est in ed. Ven. 1494. Mediol. Ascens. recepi. primus Aldus *principio* dedit, forte operarum errore.

88 *dici aut cogitari*] Vulgo est *excogitari.* melius *cogitari*, ut est in Mss. quibusdam, etiam Guelf. et edd. vett.

89 *non unius circ. mœnibus loci*] Sic Mss. duo apud Davisium, et Guelf. idque cum Davisio recepi. Vulgo est: *non unis c. mœnibus, popularem alicujus definiti loci:* quod si servetur, certe addendum *ut* ante *popularem.*

90 *quæ vulgo dicuntur*] Victorius edidit *ducuntur*, quod secutus est Davisius et Alemannus, non male.

91 *veri et falsi judicandi disciplina et scientia*] Sic Davisius edidit pro *veri et falsi judicio* e vestigiis Mss. quæ et sunt in Guelf. qui habet, *veri et falsi judicia disci scientia*, itemque edd. Victor. Ascens.

tum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua [92] præcepta salutis, et laudis apte ad persuadendum edat suis civibus: qua hortari ad decus, revocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaque et consulta fortium et sapientum, cum improborum ignominia, sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res, tantæque sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui seipsi velint nosse; earum parens est educatrixque sapientia. Att. Laudata quidem a te graviter et vere. Sed
quorsum hæc pertinent? M. Primum ad ea, Pomponi, de 63
quibus acturi jam sumus: quæ tanta esse volumus: non
enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. p. 169.
Deinde facio et libenter, et, ut spero, recte, quod eam, cujus a.
studio teneor, [93] quæque me eum, quicumque sum, effecit, non possum silentio præterire. Att. Vero facis et merito, [94] [et ipse]: fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciundum.

M. TULLII CICERONIS

DE

LEGIBUS

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cum jus omne vel divinum sit vel humanum; divini autem prima sine dubio debeat esse cura: ab hoc merito initium fecit Cicero, totamque religionem, *hoc libro constituit. Repetit totam disputationem ab æterna illa et summa lege, quæ est ratio divina et humana, apta ad vetandum et jubendum. c.* 4. *Proponit deinde ipsam legem, e legibus Numæ et moribus Romanis ductam c.* 8. 9. *præmisso, Platonis more, procemio, de*

92 *præcepta salutis et laudes*] *et laudes* mihi non placet. nam salus non indiget laude. Ed. Ald. habet *laudis*, quod melius est, recepique dum melius quid inveniatur.

93 *quæque me eum*] Addidi *eum* ex ed. Victorii. Vestigia sunt in Mss. ut Guelf. qui habent *mecum*.

94 *et ipse*] Si est a Cicerone, intelligendum est *facio*. sed a libris quibusdam abest. cum Davisio uncis inclusi.

legis laudibus, et quidem propriis generis sui. c. 7. Reliqua autem pars libri versatur in ista lege explicanda et tamquam suadenda, ut, quibus de causis quæque legis pars placeat, intelligatur. In quo non solum Platonem aliosque Græcos philosophos imitatur, qui de legibus scripsere v. III. 5. 6; sed etiam consuetudinem magistratuum Romanorum, qui in ferendis rogandisque legibus, primum de laude et necessitate legis in universum disserebant, deinde a præcone, scriba subjiciente, recitari legem jubebant, mox docendo, explicando, rationibusque afferendis eam suadebant, atque, hoc demum facto, populum discedere et, datis tabellis, in sua quemque tribu suffragium ferre jubebant. III. 4. in fin.

Atticus.

1 SED visne, quoniam et satis jam ambulatum est, et tibi
1 aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, et in
insula, quæ est in Fibreno, [1] (nam opinor illi alteri flumini
nomen esse) sermoni reliquo demus operam, sedentes? M.
Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti, sive quid
2 mecum ipse cogito, [2] sive quid aut scribo, aut lego. Att.
Equidem, [3] qui nunc primum huc venerim, satiari non queo:
magnificasque villas, et pavimenta marmorea, et laqueata
tecta contemno. ductus vero aquarum, [4] quos isti nilos et euripos vocant, quis non cum hæc videat, irriserit? Itaque, ut
tu paullo ante de lege et jure disserens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quæ ad requietem animi
delectationemque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa, et montes cogitabam: idque ut facerem, et orationibus inducebar tuis,
et versibus) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma absis, usquam
3 potius esse. M. Ego vero, cum licet plures dies abesse,
b. præsertim hoc tempore anni, et amœnitatem hanc et salubritatem sequor, raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque causa delectat, [5] quæ te non attingit ita. Att. Quæ
tandem ista causa est? M. Quia, [6] si verum dicimus, hæc
est mea, et hujus fratris mei germana patria: hinc enim
[7] orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, [8] hic genus, hic

1 *nam op. illi alteri fl. nomen esse*] Excidisse videtur *hoc* vel *id* post *opinor*. Vidit et Davisius.

2 *sive quid aut scribo*] Addidi *quid* e Ms. Guelf. ut et alii Mss. habent, *vel aliquid*, ut et edd. pr. si *sive* deleretur, etiam *quid* abesse posset.

3 *qui nunc primum*] Sic habent edd. pr. Victorius primus edidit *potissimum*, quod et Mss. quidam habent, etiam Guelf. sed id sensum hic commodum non habet.

4 *quos isti*] Amatores deliciarum et magnificentiæ ex arte.

5 *quæ te non attingit ita*] Pro *ita* Guilielmius reponebat *Tite*. ego delendum puto. natum est e finali verbi *attingit* et prima verbi sequentis.

6 *si verum dicimus*] Durius hoc est, pro, si verum dicere volumus, nempe more vulgari Arpinum vel Roma patria ejus dicebatur. Idem infra *hic sacra* sc. familiæ nostræ propria, dii familiares et patrii sunt et a nobis coluntur.

7 *orti st. a sumus*] Addidi *sumus* ex edd. pr.

8 *hic genus*] Sic fere Mss. et edd. pr.

majorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam,
ut nunc quidem est, [9] latius ædificatam patris nostri studio:
qui cum esset infirma valitudine, hic fere ætatem egit in lit-
teris. sed hoc ipso in loco, cum avus viveret, et antiquo
more parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis, me scito
esse natum. Quare inest nescio quid, et latet in animo ac
sensu meo, [10] quo me plus hic locus fortasse delectet: siqui-
dem etiam ille sapientissimus vir, Ithacam ut videret, im-
mortalitatem scribitur repudiasse. Att. Ego vero tibi istam 2
justam causam puto, cur huc libentius venias, atque hunc 4
locum diligas. Quin ipse, vere dicam, sum illi villæ amicior
modo factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus et pro-
creatus es. movemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in
quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt vesti-
gia. me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ non tam operibus
magnificis, exquisitisque antiquorum artibus delectant, quam
recordatione summorum virorum, ubi quisque habitare, ubi
sedere, ubi disputare sit solitus: studioseque eorum etiam
sepulcra contemplor. quare istum, ubi tu es natus, plus ama-
bo posthac locum. M. Gaudeo igitur, me incunabula pæ-
ne mea tibi ostendisse. Att. Equidem me cognosse admo- 5
dum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullo ante
dixisti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) p. 170.
germanam patriam esse vestram? numquid duas habetis pa- a.
trias? [11] an est illa una patria communis? nisi forte sapienti
illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego
me hercule et illi, et omnibus municipibus duas esse cen-
seo patrias: unam naturæ: alteram, civitatis: ut ille Cato,
cum esset Tusculi natus, in populi Romani civitatem sus-
ceptus est. itaque, cum ortu Tusculanus esset, civitate Ro-
manus, habuit alteram loci patriam, alteram juris: ut ve-
stri Attici, [12] postquam Theseus [13] eos demigrare ex agris,
et in astu, quod appellatur, omnes se conferre jussit, [14] et
Sunii erant iidem et Attici: sic nos et [15] eam patriam dici-

Vulgo editur *gens*, ut et Ms. Guelf. habet. sed illud melius.

9 *latius ædif.*] Sic pro *lautius* cum Davisio dedimus e Mss. quibusdam et ed. Ven. 1471. et sic legendum esse jam vidit Turnebus. nam ante dicitur hæc villa fuisse *parva*, et lautas res, quas ante Atticus memorabat, non fuisse in Ciceronis villa, ex ipsa illa Attici oratione patet.

10 *quo me plus hic l. f. d.*] Sc. plus, quam villæ species et ratio ferat.

11 *an est una illa* &c.] Sic habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium, item edd. pr. Gruterus ex Ms. S. Victoris et ed. Turn. dedit *anne*, quod etiam minus convenit. *anne* ortum videtur ex *annon*, quod latinitas postulat.

12 *postquam*] Sic pro vulgato *priusquam* edidi, sensu jubente, ut et aliis placuit.

13 *eos demigrare*] Sic correxi vulgatum *eosdem migrare*, ut voluere Manutius et alii. *eosdem* ineptum est. quomodo vitium ortum sit, in promtu est.

14 *et Sunii*] Sic primus edidit Turnebus. Mss. et edd. pr. habent fere *Symphratides* aut *Symphrades*. Si non dixere latini *Sunius*, videtur legendum *Sunii cives*.

15 *eam patriam dicimus*] *dicimus* pro *ducimus* edidi e Ms. Guelf. et edd. pr.

mus, ubi nati, et illam, qua excepti sumus. sed necesse est, caritate eam præstare, [16] qua reipublicæ nomen universæ civitatis est: pro qua mori, et cui nos totos dedere, et in qua nostra omnia ponere, et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit, quam illa, quæ excepit. itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo, dum illa sit major, [17] et hæc in ea continea-
3 tur. Att. Recte igitur Magnus ille noster, me audiente,
6 posuit in judicio, cum [18] pro Balbo tecum simul diceret, rempublicam nostram justissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo [19] duo sui conservatores exstitissent: ut jam videar adduci, hanc quoque, quæ te procreavit, esse patriam tuam. [20] Q. Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amœnius. [21] ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, et divisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, et tantum com-
b. plectitur, quod satis sit modicæ palæstræ, loci. quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, et, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phædro Platonis facit So-
7 crates. M. Est vero ita: sed tamen huic amœnitati, [22] quam ex Quinto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. Q. Est ita, ut dicis. cave enim putes Attici nostri [23] Amaltheo, platanisque illis quidquam esse

16 *qua reip. nomen univ. c. est*] Hic locus certe vitiosus est. nec reperi correctionem, quæ satis faceret mihi.

17 *et hæc in ea contineatur*] Hic locus varie interpolatus est in Mss. et edd. pr. et vereor, ne quoque sit ab interpolatore.

18 *pro Avidio*] Variant libri et viri docti in hoc nomine. illi habent Ambio, Albio. Ms. Maffei habebat *Balbo*, pro quo cum constet Ciceronem et Pompeium dixisse, P. Manutius, Lambinus, Davisius et Alemannus eam lectionem receperunt, quos secutus sum.

19 *duo sui conservatores*] Marius et Cicero: ille propter victos Cimbros, hic ob oppressam conjurationem Catilinariam.

20 *Sed ventum in insulam est*] Hoc Quinto esse tribuendum recte vidit Behotius Apophor. III, 15. nam quæ hic dicuntur, non apta sunt Attico, qui tum primum in illam villam venerat. Itaque præponendum *Quinti* nomen putat. quia post Marcus subjicit: *Est vero ita*, et ei respondet *Quintus* &c.

21 *ut enim h. q. r.*] Davisius corrigit *etenim*, bene, opinor. *hoc* dicit digito demonstrans. In ed. Ven. 1494. exemplo meo manus docta correxit *hac*, sc. parte.

22 *quam ex Q.—Thebanus Epirotes*] Hæc vitiosa esse dudum videre viri docti. P. Manutius volebat legi *quemadmodum*, quod et recepere Lambinus, Aldus nepos, nuper Alemannus. tum e *Thebanus* Turnebus fecit *Thyamis*, (Advers. XI, 16.) qui est Epiri fluvius. recepit pariter Alemannus. Davisius malebat *quem—fundus E. i. t.* cui aptius est *Epirotes*, quod non videtur flumini satis convenire, et, ut sequentia docent, magis fundus cum fundo, quam fluvius cum fluvio comparatur.

23 *Amaltheo*] Non dubitavi hoc recipere pro *Emathio*, e correctione Turnebi, cum Lambino, Aldo jun. et aliis. Nam Attici Amaltheum et alibi memoratur a Cicerone.

præclarius. Sed, si videtur, considamus hic in umbra, atque
ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur.
M. Præclare exigis, Quinte: (at ego effugisse arbitrabar:)
et tibi horum nihil deberi potest. Q. Ordire igitur: nam
hunc tibi totum dicamus diem.

M. *A Jove Musarum primordia,*—

sicut in Arateo carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc?
M. Quia nunc itidem ab eodem, et a ceteris diis immorta-
libus sunt nobis agendi capienda primordia. Q. Optime 8
vero, frater: et fieri sic decet. M. Videamus igitur rursus, 4
priusquam aggrediamur ad leges singulas, vim naturamque
legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur
interdum [24] errore sermonis, ignoremusque vim sermonis
ejus, quo jura nobis definienda sint. Q. Sane quidem, her-
cule: et est ista recta docendi via. M. Hanc igitur video
sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum
ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum,
sed æternum quiddam, quod universum mundum regeret,
imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem il-
lam et ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut p. 171.
cogentis, aut vetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano a.
generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio mensque
sapientis, ad jubendum, et ad deterrendum idonea. Q. Ali- 9
quoties jam iste locus a te tactus est: sed ante quam ad po-
pulares leges venias, vim istius cœlestis legis explana, si pla-
cet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, et ad sermonis
morem usitati trahat. M. A parvis enim, Quinte, didicimus,
[25] SI IN JUS VOCAT, atque ejusmodi alias leges nominare.
sed vero intelligi sic oportet, [26] et hoc, et alia jussa ac vetita
populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, et a pec-
catis avocandi: quæ vis non modo senior est, quam ætas po-
pulorum et civitatum, sed æqualis illius cœlum atque terras
tuentis et regentis dei.

Neque enim esse mens divina sine ratione potest, nec 10
ratio divina non hanc vim in rectis pravisque sanciendis ha-
bere: nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes
hostium copias in ponte unus assisteret, a tergoque pontem
interscindi juberet, iccirco minus, Coclitem illum rem ges-
sisse tantam, fortitudinis lege atque imperio, putabimus: nec

24 *errore sermonis*] *sermonis* bene delendum putat Davisius.

25 *Si in jus vocat*] Olim in libris edd. erat *vocat atque eat.* Delevere *eat* Aldi, et e Mss. duobus Gruterus, bene. Behotius vero l. c. et pro *alias* rescribit *alia* i. nominare. bene.

26 *et hoc*] Sic pro *hæc* habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium idque res postulat. refertur enim ad illud unum *Si in jus vocat.* tum post dedi cum Victorio, Turnebo et Davisio *non habere*, addita negatione, quam sententia manifeste postulat.

si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris,
iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius
vim Lucretiæ, Tricipitini filiæ, attulit. erat enim ratio pro-
fecta a rerum natura, et ad recte faciendum impellens, et a
delicto avocans: quæ [27] non tum denique incipit lex esse,
cum scripta est, sed tum, cum orta est. orta autem simul est
cum mente divina. quamobrem lex vera atque princeps,
apta ad jubendum, et ad vetandum, ratio est recta summi
5 Jovis. Q. Assentior, frater, ut, quod est rectum, verum
b. quoque sit, neque cum litteris, quibus scita scribuntur, aut
11 oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa divina mens, summa
lex est; [28] item, cum in homine est, perfecta est in mente
sapientis. Quæ sunt autem varie, et ad tempus [29] descripta
populis, favore magis, quam re, legum nomen tenent. omnem
enim legem, quæ quidem recte lex appellari possit, esse lau-
dabilem, quibusdam talibus argumentis docent. Constat
profecto ad salutem civium, civitatumque incolumitatem, vi-
tamque hominum quietam et beatam, inventas esse leges:
eosque, qui primum ejusmodi scita sanxerint, populis osten-
disse, ea se scripturos atque laturos, [30] quibus illi adscitis
susceptisque, honeste beateque viverent: quæque ita com-
posita sanctaque essent, eas leges videlicet nominarunt.
Ex quo intelligi par est, eos, [31] qui perniciosa et injusta po-
pulis jussa descripserint, cum contra fecerint, quam polliciti
professique sint, quidvis potius tulisse, quam leges: ut per-
spicuum esse possit, [32] in ipso nomine legis interpretando
12 inesse vim et sententiam justi et juris legendi. Quæro igi-
tur a te, Quinte, sicut illi solent; Quo si civitas careat, ob
eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit,
id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem.
M. Lege autem carens civitas, anne ob id ipsum habenda
nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igi-
13 tur, legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior.
M. Quid, quod multa perniciose, multa pestifere sciscun-

27 *non tum denique*] Mss. quidam, in his Guelf. et edd. vett. quædam *non tum demum*. Sed *denique* et alibi est pro *demum*. v. Clav.

28 *item cum in homine est, perfecta est in mente sapientis*] *item* frustra Davisius correxit *ita*. nam et alibi *item* est pro eodem modo. Sed pro *perfectum* bene reposuit *perfecta*: quod et Ms. Guelf. habet et edd. quædam veterrimæ.

29 *descripta populi, favore magis*] Pro *descripta* libri quidam et edd. vett. *descriptæ*, post *populi* Davisius correxit *populis* bene. sic et paulo post est. idem delevit, quod in vulgatis sequitur *si*, recte: nam et a libris scr. et edd. vett. abest. denique pro *re* malim cum Davisio *jure*. neutrum est in Ms. Guelf. et ed. Ven. 1494. *re* est in Mediol. Ascens. &c.

30 *quibus illi adscriptis susc.*] *adscriptis* vitiosum esse, viri docti dudum sensere. Lambinus corrigebat *ascitis*, Davisius *subscriptis*. illud melius, eodemque verbo sic mox utitur Cicero.

31 *qui perniciosa populis jussa descripserint*] *jussa* glossam sapit, atque delendum, saltem *jura* corrigendum videtur.

32 *in i. nomine legis interpretando*] Cur in *interpretando*? immo *in ipso nomine legis* inest vis justi.

tur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quam
si latrones aliqua consessu suo sanxerint? Nam neque medi-
corum præcepta dici vere possent, si quæ inscii imperitique p. 172.
pro salutaribus mortifera conscripserint, neque in populo a.
lex, cuicuimodi fuerit illa, [33] [etiam] si perniciosum aliquid
populus acceperit. Ergo est lex, justorum injustorumque
distinctio, ad illam antiquissimam, et rerum omnium princi-
pem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur,
quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bo-
nos. Q. Præclare intelligo: nec vero jam aliam esse ullam 6
legem puto non modo habendam, sed ne appellandam qui-
dem. M. Igitur tu Titias et Apuleias leges nullas putas? 14
Q. Ego vero ne Livias quidem. M. Et recte, quæ præser-
tim [34] uno versiculo senatus, puncto temporis sublatæ sint:
lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abro-
gari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ
numquam abrogentur. M. Certe, si modo acceptæ a vobis
duobus erunt.

Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissi-
mus philosophorum omnium, qui princeps de republica con-
scripsit, idemque separatim de legibus ejus, [35] id mihi credo
esse faciendum, ut priusquam ipsam legem recitem, de ejus
legis laude dicam. quod idem et Zaleucum et Charondam
fecisse video; cum quidem illi non studii et delectationis,
sed reipublicæ causa leges civitatibus suis [36] scripserunt.
Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit esse,
persuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. Q. Quid, 15
quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At
Theophrastus auctor haud deterior, [37] mea quidem senten-
tia; meliorem multi nominant: commemorant vero ipsius
cives, nostri clientes, Locri. Sed sive fuit, sive non fuit, ni-
hil ad rem. loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc a 7
principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum
ac moderatores deos, eaque, quæ gerantur, [38] eorum geri di-
tione ac numine, eosdemque optime de genere hominum
mereri, et, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat,
qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumque

33 *etiam si pern. a. p. a.*] *etiam* sine dubio delendum est.

34 *uno versiculo senatus*] Vid. Clavem in Ind. Legg.

35 *id mihi credo esse faciendum*] *id* non convenit τῷ *ut*, cui respondere debet. Credo legendum esse *item*, ut supra dixit Cicero. sic visum etiam Lambino.

36 *scripserunt*] Mss. quidam et edd. vett. habent *conscripserunt*.

37 *mea quidem sententia meliorem m. nominant*] Hæc vitiosa sunt. Legendum *m. q. sententia melior. eum* (sc. Zaleucum) *multi nominant, c. v. i. c.* de re vid. et ad Att. VI, 1. Idem quod Theophrastus, tradidit Aristoteles L. II. de opt. statu civitatis, c. 10. ubi v. Camerarius.

38 *eorum geri vi, d. ac numine*] *vi* abest a Mss. apud Davisium, item Guelf. et edd. vett.

16 et impiorum habere rationem. His enim rebus imbutæ mentes, haud sane abhorrebunt ab utili, [39] ac vera sententia. Quid est enim verius, quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem et mentem putet inesse, in cœlo mundoque non putet? aut ut ea, quæ vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiumque vicissitudines, quem mensium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant; hunc hominem omnino numerare quî decet? cumque omnia, quæ rationem habent, præstent iis, quæ sint rationis expertia, nefasque sit dicere, ullam rem præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea, confitendum est. Utiles esse autem opiniones has, quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando, quantæ salutis sint fœderum religiones? quam multos divini supplicii metus a scelere revocarit? quamque sancta sit societas civium inter ipsos, diis im-
17 mortalibus interpositis tum judicibus, tum testibus? Habes legis proœmium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo vero, frater: et in hoc admodum delector, quod in aliis rebus, aliisque sententiis versaris, atque ille. nihil enim tam dissimile est, quam vel ea, quæ ante dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortasse. quis enim id potest, aut um-
p. 173. quam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile
a. est. Quod quidem ego facerem, nisi plane esse vellem meus. quid enim negotii est, eadem, prope verbis iisdem conversa, dicere? Q. Prorsus assentior. Verum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. Sed jam exprome, si placet,
18 istas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero: et, quoniam et locus, et sermo, familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, [40] ut in veteribus XII sacratisque legibus; et tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar. Leges autem a me edentur non perfectæ: nam esset infinitum: sed ipsæ sum-
19 mæ rerum, atque sententiæ. Q. Ita vero necesse est. quare [41] audiamus:

8 M. *Ad divos adeunto caste. pietatem adhibento: opes amovento. Qui secus faxit, deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos;* [42] *neve novos, sive advenas, nisi publice ad-*

39 *ac vera sententia*] Sic pro vulgato *et a vera s.* Mss. apud Davis. et Guelf.

40 *ut in veteribus* XII. *sacr. legg.*] Sic de judicio doctissimorum JCtorum edidi pro vulgato *in veteribus ex iis s. l.*

41 *audiamus verba legis*] Delevi *verba legis*, quia absunt a Mss. Davisianis et Guelf.

42 *neve novos sive advenas*] Sic fuit

scitos, privatim colunto. constructa a patribus [43] *delubra in*
urbibus habento, lucos in agris habento et larum sedes. ritus
familiæ patrumque servanto. divos, et eos, qui cœlestes sem-
per habiti, colunto, et ollos, [44] *quos endo cœlo merita locave-*
runt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem,
Quirinum: [45] *ast olla, propter quæ datur homini adscensus in*
cœlum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumque lau-
dum delubra sunto: nec ulla vitiorum sacra sollemnia ob-
eunto. Feriis jurgia amovento, easque in famulis, operibus pa-
tratis, habento: [46] *itaque ut cadant in annuis amfractibus, de-*
scriptum esto: certasque fruges, certasque baccas sacerdotes
publice libanto: [47] *hoc certis sacrificiis ac diebus. Itemque* b.
alios ad dies ubertatem lactis [48] *fœturæque servanto.* [49] *Id* 20
quod ne committi possit, ad eam rem, rationem, cursus annuos
sacerdotes finiunto: quæque quoique divo decoræ gratæque
sint hostiæ, providento: divisque aliis alii sacerdotes, omnibus
pontifices, singulis flamines sunto. Virgines Vestales in urbe
custodiunto ignem foci publici sempiternum. [50] *Quoque hæc*
privatim et publice modo rituque fiant, discunto ignari a pu-
blicis sacerdotibus. Eorum autem duo genera sunto; unum,
quod præsit cærimoniis et sacris: alterum, quod interpretetur
fatidicorum, et vatum effata incognita, [51] *cum senatus popu-*
lusque adsciverit. Interpretes autem Jovis optimi maximi, pu-
blici augures, signis et auspiciis postea vidento, disciplinam te-
nento. Sacerdotes vineta, virgetaque, [52] *et salutem populi au-* 21

in libro Maffei, sic et Guelf. et ed. Ven. 1494. Med. Asc. Vulgo *sed ne advenas*. P. Manutius malebat *neve advenas*. Vulgatum *sed ne advenas* est ab Aldo.

43 *delubra in urbibus habento*] Sic bene edidere Victorius, Turnebus, Davisius. postulat hoc *in agris* et infra c. 10. idem est. puto etiam alterutrum *habento* esse delendum, et quidem primum.

44 *quos endo cœlo merita locaverunt*] Omnes, quos vidi, libri habent *vocaverunt* vel *vocaverint*, ante Davisium, qui e Lactantio I, 15. 23. dedit, quod edidimus.

45 *ast olla*] *ast* dicunt conjungendi vim habere. ego credo *atque* legendum esse. In edd. quibusdam vett. est *et*.

46 *itaque ut ita cadat* &c] Primum, alterum *ita* redundat, et pro *cadat* legendum *cadant*, sc. feriæ, ut e Ms. edidit Davisius, post Turnebum. sic et Pearcius correxit.

47 *hoc certis sacrif.*] *hoc* delendum videtur. natum ex ultima verbi antecedentis et prima sequentis. *certi sacr. a. d.* jungendum cum antecedentibus.

48 *fœturæque*] Sic Ms. Guelf. et edd. antiquiores, non *fœtusque*, ut est in vulgatis.

49 *Id quod ne committi possit*] Mss. apud Davisium et Guelf. et ed. 1494. Med. Asc. *idque*. Davisius corrigit *in quæ:* possis et *in quo*.

50 *Quoque hæc—modo*] *Quoque* habent Mss. etiam Guelf. et edd. veteres Vulgo male *quodque*, ut post *fiat* pro *fiant*.

51 *cum s. p. adsciverit*] Quid est *adsciverit*. Sensus requirit verbum, quod significet, jusserit. Lambinus corrigit *arciverit*. an voluit scribere *arcessierit?* forte *ad* delendum est, ut sit *sciverit*, pro quo compositum putat positum Turnebus.

52 *et salutem populi auguranto*] i. e. auguriis certis integritatem vinetorum, virgetorum, salutis, a Diis expetant. de salutis augurio res nota est inprimis ex Dione Cassio XXXVII, 24. ubi dicit augurio hoc intelligi debuisse, an liceat salutem a diis petere. adde Davis. ad de Divin. I, 47.

guranto, quique agent rem duelli, quique popularem, [53] *auspicium præmonento, ollique obtemperanto: divorumque iras* [54] *providento, iisque apparento: cœlique fulgura* [55] *regionibus ratis temperanto: urbemque, et agros, et templa liberata et effata habento: quæque augur injusta, nefasta, vitiosa, dira* [56] *defixerit, irrita* [57] *infectaque sunto: quique non paruerit,*
9 [58] *capital esto. Fœderum, pacis, belli, induciarum oratores, fetiales, judices duo sunto. bella disceptanto. Prodigia, portenta ad Etruscos et haruspices,* [59] *si senatus jusserit, deferunto:* [60] *Etruriæque principes disciplinam docento.* [61] *Quibus divis creverint, procuranto: iidemque fulgura atque* [62] *obstita pianto. Nocturna mulierum sacrificia ne sunto, præter olla, quæ pro populo rite fiant: neve quem initianto, nisi, ut assolet Ce-*
22 *reri, Græco sacro. Sacrum commissum, quod neque expiari*
p. 174. *poterit,* [63] *impie commissum est: quod expiari poterit, publici*
a. *sacerdotes expianto. Ludis publicis,* [64] *quod sine curriculo et sine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu et fidibus et tibiis moderanto, eamque cum divûm honore junguntο. Ex patriis ritibus optuma colunto. Præter Idææ matris famulos, eosque justis diebus, nequis stipem cogito. Sacrum,* [65] *sacrove commendatum* [66] *qui cleperit, rapsitque, parricida esto. Perjurii pœna divina exitium; humana dedecus. Incestum pontifices supremo supplicio sanciunto. Impius ne audeto placare donis iram deorum. Caute vota reddunto.* [67] *Pœna violati juris esto.* [68] *Quocirca ne quis agrum consecrato.*

53 *auspicium præmonento*] Sc. sacerdotes eos præmoneant, antequam aliquid agant, quo auspicio uti debeant.

54 *providento*] Sc. per auguria, *iisque apparento*, Turnebus accipit pro *parento* sc. auspiciis, ut et edd. quædam vett. habent. proprie est præsto sint, sc. ad expiandas iras. totum hoc abest a Ms. Guelf.

55 *regionibus r. temperanto*] Distinguunto certis regionibus, in quas cœlum descripserint, ut sciant, quæ fausta sint nec ne.

56 *defixerit*] Davisius malit *edixerit.* frustra. v. Clav.

57 *infestaque sunto*] Mss. quidam et edd. habent *infectaque*, etiam ed. Victor. quod cum Davisio restitui. nam bene convenit verbo *irrita. infesta* pro *nefasta* jam est cum antecedentibus.

58 *capital esto*] Sic semper veteres ex eoque sæpe, ut h. l. factum *capitale.* v. Clavem in h. v.

59 *si senatus jusserit*] Mss. Grut. et Guelf. *jussit*, antique pro *jusserit*, quod et recepit Davisius.

60 *E. principes disc. docento*] Sc. haruspices. v. de Div. I, 41.

61 *Quibus divis creverint*] v. Clav. in *cernere.*

62 *obstita pianto*] v. Clav. in *obstitus.*

63 *impie commissum est*] Pighius ad a. XXXIX. legit *esto.* bene.

64 *quod sine curr. et sine cert. corp. fiat*] In his vitium esse, facile apparet. P. Manutius correxit *sive.* sed ne sic sanum locum putem. difficultas est in *quod fiat.* Davisius corrigit *quum—fiant*, i. e. si non sunt in Circo et amphitheatro, sed in theatro et scena.

65 *sacrove commendatum*] Depositum in loco sacro. v. Clav. in h. v.

66 *qui cleperit rapsitque*] Sic habent Mss. etiam Guelf. *rapsitque* etiam edd. Ven. 1494. recte utrumque. v. Scalig. ad Varr. de Re Rust. II, 9.

67 *Pœna violati juris esto*] Torquent se in his eruditi. Pighius l. c. legit: *alios violantis*, forte melius.

68 *Quocirca*] Suspectum est Davisio, quia non cohæreat cum antecedente: abestque ab ed. Victorii. An cohærent hæc sic: quia violatio juris sc. sacri punitur, propterea nemo agrum consecret, ne locum faciat violandi juris sacri.

auri, argenti, eboris sacrandi modus esto. Sacra privata, perpetua manento. Deorum manium jura, sancta sunto. [69] *Hos leto datos, divos habento: sumtum in ollos luctumque minuunto.*

Att. Conclusa quidem est a te tam magna lex, sane quam 10
brevi: et, ut mihi quidem videtur, non multum discrepat 23
ista constitutio religionum a legibus Numæ, nostrisque moribus. M. An censes, cum in illis de republica libris persuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum nostram, veterem illam, fuisse optimam, non necesse esse optimæ reipublicæ leges dare consentaneas? Att. Immo prorsus ita censeo. M. [70] Ergo adeo exspectate leges, quæ genus illud optimum reipublicæ contineant: et, si quæ forte a me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra republica, nec fuerint, [71] tamen erunt fere in more majorum: qui tum,
ut lex, valebat. Att. Suade igitur, si placet, istam le- 24
gem, ut ego, [72] UTEI TU ROGAS, [73] possim dicere. M. Ain tandem, Attice, non es dicturus aliter? Att. Prorsus majorem quidem rem nullam sciscam aliter. in minoribus, si
voles, remittam hoc tibi. Q. [74] Atque hæc mea quidem sen- b.
tentia est. M. At ne longum fiat, videte. Att. Utinam quidem! quid enim agere [75] malumus?

M. Caste jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet; observeturque, ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id servandum magis. [76] nam incestum vel aspersione aquæ, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate
[77] evanescere, nec amnibus ullis elui potest. Quod autem 25
pietatem adhiberi, opes amoveri jubet, significat, [78] pietatem

69 *Hos leto datos*] *Hos* manifeste vitiosum est: nec enim habet, quo referatur, proboque correctionem *suos.* Nam Romani manes parentum vocabant Deos.

70 *Ergo a. exspectate*] Alii libri habent *exspectare,* quasi a *necesse est* pendeat, idque prætulit Davisius. Vulgatum illud melius est.

71 *tamen erant*] Ms. Guelf. habet *erunt,* quod magis placet.

72 *utei tu rogas*] Recepi *tu* cum Davisio, quia in omnibus antiquis libris est: alias sane in hac formula non additur.

73 *possim dicere—dicturus*] Sic habet Ms. Guelf. recte. Vulgo male *edicere —edicturus.* correxit jam Davisius, etiam ex edd. vett. quibusdam.

74 *Atque hæc mea* &c.] Addidi *hæc* e Ms. Palat. 4. ut Davisius.

75 *malumus*] Edd. pr. habent *maluimus:* ex quo fecit Victorius *malumus,* quod et Ms. Gu. habet. Ego legendum puto *malimus.*

76 *nam incestum*] Sic habet ed. Victorii, et in Ms. vetere repererat Car. Stephanus. bene. idque revocavi pro vulgato *nam illud,* quod non habet, quo referatur.

77 *evanescere*] Sic correxit Lambinus et in Ms. atque ed. vetere reperit Davisius. vulgo est *vanescere.* absorptum est *e* finali præcedentis verbi.

78 *pietatem gratam esse deo*] Vulgo est *probitatem.* non bene. quia est sermo de officiis erga Deum, *pietatem* revocavi cum Davisio ex ed. Ven. 1471. Med. Asc. et Victoriana: ita et ed. Ven. 1494.

gratam esse deo, sumtum esse removendum. quid est enim, cum paupertatem divitiis etiam inter homines esse æqualem velimus, cur eam, sumtu ad sacra addito, deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad se placandum et colendum viam. Quod autem [79] non judex, sed deus ipse vindex constituitur; præsentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suosque deos, aut novos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum, et [80] ignotas cærimonias nostris sacerdo-
26 tibus. nam a patribus acceptos deos, ita placet coli, si huic legi paruerint ipsi. [81] Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset, et do-
11 mus. Melius Græci atque nostri: qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. affert enim hæc opinio religionem utilem civitatibus: siquidem et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo
p. 175. viro, tum maxime, et pietatem, et religionem versari in ani-
a. mis, cum rebus divinis operam daremus. [82] et quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit, homines existimare oportere, omnia quæ cernerentur, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, veluti qui in fanis essent maxime religiosis. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non so-
27 lum in mentibus. Eamdemque rationem luci habent in agris. Neque ea, quæ a majoribus prodita est cum dominis, tum famulis, posita in fundi villæque conspectu, religio Larum, repudianda est. Jam ritus familiæ, patrumque servare, id est (quoniam antiquitas proxime accedit ad deos) a diis quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, et ceteros, coli lex jubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, [83] sed

79 *non judex, sed deus ipse vindex*] *judex* est homo, cui lege mandatur judicium. talem non constituit lex Ciceronis. Quidam libri addunt verbum *homo:* sed non necessarium erat, a Cicerone addi.

80 *ignotas cærimonias. Non a sacerdotibus, non a patribus—paruerunt ipsi*] Hæc corrupta esse facile intelligitur, et intellexere viri docti. Correxi ex Mss. tum aliis apud Davisium, tum Guelf. et edd. primis, in quibus est: *Nam a patribus* et in fine *paruerint*. Ex *non a sacerdotibus* feci *nostris sac.* ex lectione eorumdem librorum, qui habent *nosse sacerdotibus*. Ita omnia sunt plana.

81 *Patrum d. esse in u. censeo*] *Patrum* intelligunt *Deorum*, quod Lambinus reponi pro *Patrum* volebat. nam *Deos* dictos esse *Patres*, auctore Servio ad Virgilium. Sed ille tantum commune Deorum epithetum esse dicit. Vulgo et in precibus *Patres* pro Diis dici, non reperi. Itaque sic potius intelligo: delubra a majoribus instituta in urbibus servari debere censeo. In seqq. de lucis pariter *majores* sunt.

82 *et quod Thales*] Int. *dixit*, e superioribus *a Pythagora dictum est.* cujus generis et alia exempla sunt. hoc melius, quam quod Davisio placet, mox legendum esse *existimarit*, ut id ad *Thales* referatur; nam deberet esse *existimavit*.

83 *sed fortium*] *sed* abest a Mss. quibusdam, delevitque Davisius non male.

fortium bonorumque divinos. Bene vero, quod Mens, Pie- 28
tas, Virtus, Fides, [84] consecratur manu: quarum omnium
Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui habeant (ha-
bent autem omnes boni) deos ipsos in animis suis colloca-
tos putent. Nam illud vitiosum, Athenis quod, Cylonio
scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contu-
meliæ fanum et Impudentiæ. virtutes enim, non vitia con-
secrare decet. [85] Araque vetus stat in Palatio, Febris: et al-
tera Esquiliis, [86] Malæ Fortunæ, detestatæque, quæ omnia
ejusmodi repudianda sunt. Quod si fingenda nomina, Vice-
potæ potius vincendi, atque potiundi, [87] statassandique co-
gnomina, Statoris, et Invicti Jovis: rerumque expetendarum
nomina, Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ. quoniamque ex-
spectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam a
Calatino Spes consecrata est: Fortunaque sit vel Hujusce b.
diei, nam valet in omnes dies, vel Respiciens, ad opem feren-
dam; vel Fors, in quo incerti casus significantur magis,
[88] vel Primigenia [89] a gignendo, Comes. tum.

Desunt pauca.

* Feriarum festorumque dierum ratio in liberis requietem 12
habet litium et jurgiorum; in servis, operum et laborum: 29
quas [90] compositor anni conferre debet et ad perfectionem
operum rusticorum. [91] quod tempus, ut sacrificiorum liba-
menta serventur, fætusque pecorum, quæ dicta in lege sunt,
diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum
perite a Numa, posteriorum pontificum negligentia disso-
lutum est. Jam illud ex institutis pontificum et haruspicum,
non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique deo,

84 *consecratur manu*] Verbo *manu* respici putant ad ritum consecrandorum templorum, in quo is, qui consecraret, postem forium manu tenebat. sed ad hunc ritum allusisse in h. l. Ciceronem, non placet Davisio, qui corrigit, *jamque diu harum o* non placet.

85 *Araque vetus stat*] i. e. ara etiam vel quoque: quomodo et alibi est in principio orationis *que*, serviens transitioni. Libri quidam scripti habent *vetustissima est*, alii, ut et Guelf. *vetustima est.*

86 *Malæ Fortunæ detestatæque*] Vitium esse in *detestatæ*, facile credo. de emendatione variæ sunt conjecturæ, omnes duriores. Sequens *quæ* abest Ms. Guelf. bene. opinor. nam *quæ—ejusmodi* durius est.

87 *statassandi*] v. Clav. in h. v. *cognomina* int. fingamus, vel usurpemus, velsint.

88 *vel Primigenia*] Vulgo male *Primigeniam.* illud edidere Turnebus, Lambinus et Davisius, habetque Ms. Harlei.

89 *a gignendo, Comes*] Sic interpunxi. nam *comes* est epitheton Fortunæ. *tum* indicat, excidisse alia cognomina Fortunæ. Davisius delevit. et variant libri. multi habent *cum est feriam* &c.

90 *compositor anni*] Est pontifex, qui Fastos ordinat. Libri alii veteres habent *compositio*, quod et ipsum ferri posset. mox *et* delevit Davisius. Si intelligitur dictum pro *etiam*, sensus fit commodus. tum in componendo anno debet ratio haberi feriarum, ut rustici et servi habeant interdum aliquid otii, sed ita, ut ne res rustica inde incommodum capiat, nec opera rustica possint absolvi.

91 *quod tempus*] Hoc quo referam, et quomodo intelligam, nescio, nec dixere alii, quod sciam.

cui majoribus, cui lactentibus, cui maribus, cui fæminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, et respondendi juris, et [92] confitendarum religionum facultatem afferunt. Cumque Vesta, [93] quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata (quod [94] nos prope idem Græcum interpretatum nomen, tenemus) complexa sit; ei colendæ virgines præsint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, et sentiant mulieres [95] in natura fæminarum omnem castitatem pati.

30 Quod sequitur vero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad civitatis statum, ut sine iis, [96] qui sacris publice præsint, religioni privatæ satisfacere non possint. continet enim, reipublicæ consilio, et auctoritate optimatium, semper populum indigere. Descriptioque sacerdotum nullum justæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alii constituti, qui sacris præsint sollemnibus: vel
p. 176. interpretanda alii prædicta vatum; [97] neque multorum, ne
a. esset infinitum, [98] neque ut ea ipsa, quæ suscepta publice es-
31 sent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem, et præstantissimum in republica jus est augurum, et cum auctoritate conjunctum. neque vero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim majus est, si de jure quærimus, quam posse a summis imperiis, et summis potestatibus comitiatus et concilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid gravius, quam rem susceptam dirimi, si unus augur [99] ALIO DIE dixerit? quid magnificentius, quam posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi jus, aut dare, aut non dare? quid? legem, si non jure rogata est, tollere? ut Titiam decreto collegii; ut Livias, consilio Philippi, consulis et auguris: nihil domi, [100] nihil foris, per magistratus gestum, sine eorum auctori-

92 *confitendarum religionum facultatem*] Ut habeat quisque, si quid contra religionem fecerit, apud quem id confiteri, et consulere de expiando possit. Sic dicuntur *religiones expiari*, &c. sed in *conf. re.* variant libri: *conficiendarum*, *conferendarum*, unde Davisius facit *conservandarum*.

93 *quasi focus urbis—consepta sit*] *Focum* habent edd. vett. recentiores *focus*. neutri lectioni aptum est *consepta sit*. melius alii libri *complexa*, idque secuti sumus.

94 *nos prope—tenemus*] Davisius verba *idem Græcum interpretatum* pro glossa habet. Lenius puto corrigere *interpretati*.

95 *in nat. f.—pati*] Hoc intelligi non potest. Pearcius corrigebat *a natura f.—peti*. *peti* et alii probant.

96 *qui—præsint*] Sic scribendum, semper judicavi. et sic habet Ms. Guelf. Vulgati *præsunt*.

97 *neque multorum*] Hoc sine dubio vitiosum. nec sine libris corrigi potest.

98 *neque ut ea ipsa*] *ut* delendum puto.

99 *alio die*] Sic cum Davisio dedi pro ALIUM vel ALITER, ut libri quidam scr. et edd. habent. nam hæc est formula solennis, ut notum est.

100 *nihil foris*] Alii *militiæ:* nil interest. *militiæ* est e correctione lectionis *familiæ*, quæ in multis libris et edd. et scr. est.

tate posse cuiquam probari? Att. Age, jam ista video fateor- 13
que esse magna: sed est in collegio vestro inter Marcellum 32
et Appium, optimos augures, magna dissensio: nam eorum
ego in libros incidi: cum alteri placeat, auspicia ista ad uti-
litatem esse reipublicæ composita: alteri disciplina vestra
[1] quasi divinare videatur prorsus posse. hac tu de re, quæro,
quid sentias. M. Egone? divinationem, quam Græci μαντι-
κὴν appellant, esse censeo, et hujus hanc ipsam partem, quæ
est in avibus, ceterisque signis disciplinæ nostræ; quod, cum
summos deos esse concedamus, eorumque mente mundum
regi, et eorundem benignitatem hominum consulere generi,
et posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non video
cur esse divinationem negem. Sunt autem ea, quæ posui, 33
ex quibus id, quod volumus, efficitur et cogitur. Jam vero b.
permultorum exemplorum et nostra est plena respublica, et
omnia regna, omnesque populi, cunctæque gentes, augurum
prædictis [2] multa incredibiliter vera cecidisse: neque enim
[3] Polyidi, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphia-
rai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset,
neque tot nationes id ad hoc tempus retinuissent, Arabum,
Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeque Pisidarum, nisi
vetustas ea certa esse docuisset. Nec vero Romulus noster
auspicato urbem condidisset, neque Attii Navii nomen me-
moria floreret tam diu, nisi hi omnes [4] multa ad veritatem
admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disci-
plina, et ars augurum evanuerit jam et vetustate, et negli-
gentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scientiam negat
umquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam
nunc putat. quæ mihi videtur apud majores [5] fuisse duplici-
ter, ut ad reipublicæ tempus nonnumquam, ad agendi con-
silium sæpissime pertineret. Att. Credo, hercle, ita esse, 34
istique rationi potissimum assentior. Sed redde cetera.

1 *quasi divinare videatur prorsus posse*] Hic quoque valde variant libri et opiniones virorum doctorum. Ego *prorsus posse* delendum puto.

2 *multa incredibiliter vera cecidisse*] Mihi *vera* suspectum est pro glossa. pro *cecidisse*, quidam libri *accidisse*. Vulgatum melius. *cecidisse* est *evenisse* v. Clav. Infra c. 13. *ad veritatem admirabilia*.

3 *Polyidi*] Sic legi voluit Turnebus, sic habuere Mss. Paris. et alii apud Gruterum. item Guelf. in quo scriptum est *Polyidei*. e quo factum videtur *Polide*, quod est in ed. Ven. 1494. alii et edd. vett. habent *Poletis*, quod et Gruterus servavit. Et fuit vates *Poles*, v. Suid. in Πόλης, sed ille longe junior ceteris a Cicerone memoratis, nec ita clarus, ut ceteri.

4 *multa ad veritatem admirabilia dixissent*] Davisius e Ms. Paris. dedit *et mirabilia*. Sic et ed. Ven. 1494. *Dicere ad veritatem* non est bene latinum: at elegans *admirabile ad veritatem*. v. Clav. in *ad*. *veritas* est admirabilis, cum propter insolentiam admirationem movet, ut in vaticiniis, cum eventum habent.

5 *fuisse dupliciter*] Scr. et edd. plures *duplex*, quod et revocavit Davisius. sed ei sequentia non consentiunt, quæ exprimunt modos scientiæ illius usurpandæ. *fuisse* autem non satis placet, ex illa eadem causa, sive ipsum vitiosum sit, sive aliud verbum exciderit.

14 M. Reddam vero, et, si potero, brevi. Sequitur enim de
jure belli: in quo et suscipiendo, et gerendo, et deponendo,
[6] jus plurimum valet, et fides: horumque ut publici inter-
pretes essent, [7] lege sanximus. Jam de haruspicum religione,
de expiationibus, et procurationibus satis superque in ipsa
lege dictum puto. Att. Assentior, quoniam omnis hæc in
religione versatur oratio. M. At vero, quod sequitur, quo-
modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quæro,
35 Tite. Att. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificiis
mulierum. Att. Ego vero assentior; excepto præsertim in
p. 177. ipsa lege sollemni sacrificio ac publico. M. Quid ergo aget
a. [8] Jacchus, Eumolpidæque vestri, et augusta illa mysteria, si-
quidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano,
36 sed omnibus [9] bonis firmisque populis leges damus. Att.
Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. [10] Ego
vero excipiam? Nam mihi cum multa eximia, divinaque vi-
dentur Athenæ tuæ peperisse, atque [11] in vitam hominum
attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti
immanique vita, exculti ad humanitatem, et mitigati sumus:
Initiaque ut appellantur, ita re vera principia vitæ cognovi-
mus: neque solum cum lætitia vivendi rationem accepimus,
sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi
displiceat [12] innocentes poetæ indicant Comici. Qua licentia
Romæ data, quidnam egisset ille, [13] qui in sacrificium cogi-
tatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculo-
rum adjici fas fuit? Att. Tu vero istam Romæ legem ro-
15 gato. nobis nostras ne ademeris. M. [14] Ad nostras igitur re-
37

6 *jus ut plurimum valet et fides*] Delevi *ut*, quod h. l. ineptum est. alii libri non minus inepte *ut fides*, unde et *ut vides*.

7 *lege sanximus*] Sic legendum esse patet, quod ei respondet *ut essent*. Si vulgatum *sancimus* verum esset, deberet esse *ut sint*. *Sanximus* et in Ms. Paris. reperit Davisius et edidit. Sic et habet Guelf. et edd. vett. quædam, ut Ven. 1494. Mediol. Ascens. Loquitur autem de sua lege.

8 *Jacchus Eum. vestri*] In Jaccho respicit ad Orgia Bacchica. *vestri* dedi cum Davisio et aliis pro *nostri*. nam Romæ non fuere Eumolpidæ, sed Athenis. quia cum Attico loquitur, dicit *vestri*. Sic paullo post Atticus leges Atticas dicit *nostras*: nisi vero, quia et ipse Cicero erat initiatus sacris Cereris, inde dixit *nostri*.

9 *bonis firmisque populis*] *Firmus populus* alibi mihi non occurrit. *firmis* esse videtur, bene constitutis, siquidem sine vitio est.

10 *Ego v. excipiam?*] Signum interrogationis addidi. Habet enim hoc vim negandi, ut subjecta ratio docet.

11 *in vitam h. a.*] Vulgo *vita*. male. sed jam alii correxere.

12 *innocentes p. i. C.*] *innocentes* hic commodum sensum non facit. Conjectura *in nocturnis* edita est a Victorio, Lambino, Davisio; nec mihi displicet.

13 *qui in sacrificium—intulit*] Est Clodius intelligendus, qui sacrum bonæ Deæ violavit, quod, ut Cicero ait Har. R. c. 5. *viri oculis ne imprudentis quidem adspici fas esset*: unde et firmatur mox lectio *imprudentiam*, pro quo quidam maluere *impudentiam*, quod et in edd. quibusdam reperi. nobis quondam venit in mentem, legendum esse *quo ne per imprudentiam quidem oculos adjici fas fuit*.

14 *Ad nostra i. r.*] Pro *nostra* dedi *nostras* sc. leges, quod seqq. postulant, etiam ante pro *nostras* quidam libri male *nostra*.

vertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est, ut
mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initi-
enturque eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in ge-
nere severitatem majorum [15] senatus vetus auctoritas de Bac-
chanalibus, et consulum, [16] exercitu adhibito, quæstio ani-
madversioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos du-
riores forte videamur, in media Græcia Diagondas Thebanus
lege perpetua sustulit. Novos vero deos, et in his colendis
nocturnas pervigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta
veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, et quidam
alii dii peregrini judicati, e civitate ejiciantur. Publicus au-
tem sacerdos, imprudentiam [17] consilio expiatam metu libe- b.
ret; audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, at-
que impiam judicet.

Jam ludi publici, quoniam sunt cavea circoque divisi, sint 38
corporum certationes, cursu et pugilatione, luctatione, curri-
culisque equorum [18] usque ad certam victoriam in circo con-
stitutis: cavea, cantu, voce, ac fidibus, et tibiis; dum modo
ea moderata sint, ut lege præscribitur. assentior enim [19] Pla-
toni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere,
quam varios canendi sonos: quorum, dici vix potest, quanta
sit vis in utramque partem. Namque et incitat languentes, et
languefacit excitatos, et tum remittit animos, tum contrahit:
civitatumque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum
vocum servare modum: quarum mores lapsi ad mollitiem,
pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine cor-
ruptelaque depravati, ut quidam putant; aut, cum severitas
eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque
mutatis etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille qui- 39
dem sapientissimus Græciæ vir, longeque doctissimus, valde
hanc labem veretur. negat enim mutari posse musicas leges
sine mutatione legum publicarum. [20] Ego autem nec tam
valde id timendum, nec plane contemnendum puto. Illa
quidem, quæ solebant quondam compleri severitate jucunda
Livianis et Nævianis modis; nunc, ut eadem exsultent, cer-
vices oculosque pariter cum modorum flexionibus [21] torquent.

15 *senatus vetus auctoritas de Bacchanalibus*] SCtum hoc repertum seculo nostro et editum est a Maffeo in Istoria Diplom. et aliis. de re v. Liv. XXXIX, 9. sqq.

16 *exercitu adhibito*] Exercitum in ea re adhibitum esse, negat male Davisius.

17 *consilio expiatam*] i. e. e consilio Pontificum, qui expiationes decernunt.

18 *usque ad certam victoriam circo const.*] *ad certam victoriam* sc. septem curriculis decursis ad metam. *circo* bene *in* addidit Davisius. Idem pro *constitutis*, *constituti* cantus sc. sint, quod ille addit non necessario, cum e superioribus repeti possit. In verbo *cavea* intell. *in*, aut addendum, ut ante *circo*. *voce* P. Manutius male delevit, quia et in lege est *cantu et fidibus et tibiis*. pro *cantu* dixit *voce*, quia verbum *cantus* repetere noluit.

19 *Platoni*] De Rep. L. IV. p. 447.

20 *Ego autem*] Davisius addidit *autem* e libris scr. et edd. habet etiam Ms. Guelf.

21 *torquent*] Sic legendum non *tor-*

Graviter olim ista vindicabat vetus illa Græcia, longe providens, quam sensim pernicies illapsa civium animos, malis studiis, malisque doctrinis repente totas civitates everteret: si
p. 178. quidem illa severa Lacedæmon nervos jussit, quod plures
a quam septem [22] haberet in Timothei fidibus, demi.

16 Deinceps in lege est, ut [23] de ritibus patriis colantur opti-
40 mi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editum est, eas, quæ essent in more majorum. Quo cum iterum venissent, majorumque morem dixissent sæpe esse mutatum, quæsivissentque, quem morem potissimum sequerentur e variis: respondit, optimum. et profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, et deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus. implet enim superstitione animos, et exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam ei, qui [24] sacro com-
41 mendatum. quod et nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse [25] apud Solos in delubro pecuniam dicitur; et Atheniensis Clisthenes Junoni Samiæ, civis egregius, cum rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed jam de perjuriis: [26] de incestis nihil sane hoc quidem loco disputandum est. Donis impii ne placare audeant deos: Platonem audiant; qui vetat dubitare, qua sit mente futurus Deus, cum vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac voti sponsio, qua obligamur deo. Pœna vero violatæ religionis justam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plenæ tragœdiæ. quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi hæc commemoratio vereor [27] ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen, quoniam mihi sermo est [28] apud

queant cum vulgatis. Davisius etiam *exultant* dedit.

22 *haberet in Timothei fidibus*] Constructio in hac lectione non constat. Placet Davisii correctio *Timotheus in fidibus*.

23 *de ritibus patriis*] Verbum *patriis* mihi interdum suspectum fuit: quia sequenti narrationi non bene convenit. Athenienses interrogarunt de ritibus sacris simpliciter, sive de religionibus. Itaque id aut pro glossa delendum visum, aut in *sacris* mutandum, vel etiam *variis*.

24 *sacro commendatum*] i. e. depositum in loco sacro, ut mos fuit apud veteres, quod tum essent in fanis ob religionem.

25 *apud Solos*] Edd. vett. *apud Solem*, quod intellexere de templo Solis. Turnebus correxit *Solos*, quod nunc editiones tenent. alii maluere e vestigiis quorumdam scriptorum *Solenses*. Behotius autem, loco supra citato, *Soloën* rescribi vult ex libro vetere Ursini, quod et antiquissimum urbis nomen fuerit, auctore Mela I, 13. Sed ibi *Soloe* est Græca forma e σόλοι non nomen numeri singularis; ut *Soloën* hic legi possit. *Solos* verum est.

26 *de incestis*] Davisius e Ms. Paris. et edd. quibusdam vett. edidit *incesto*. sic et Ms. Guelf. edd. Ven. 1494. Mediol. &c. nil refert.

27 *ne supra hominis fortunam esse videatur*] Pertinet ad ipsum: quia mox dicit, quæ ad ipsum pertinent: in quibus videre possit plus sibi tribuisse, quam homini conveniat

28 *apud vos*] Non dubitavi cum Da-

vos, nihil reticebo: velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus [29] gratum potius videri, quam grave. * * * * Omnia 17
tum perditorum civium scelere, discessu meo, religionum 42
jura polluta sunt: vexati nostri Lares familiares: in eorum b.
sedibus exædificatum templum Licentiæ: pulsus a delubris [30] is, qui illa servarat. Circumspicite celeriter animo, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui [31] illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus ac perditis, violari ab impiis passi non sumus, eamque ex nostra domo ipsius patris domum detulimus, judicia senatus, Italiæ, gentium denique omnium, conservatæ patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? Quorum scelere religiones tum prostratæ, afflictæque sunt; partim ex illis distracti ac dissipati jacent: qui vero ex iis et horum scelerum principes fuerunt, et præter ceteros in omni religione impii; non solum [32] vita cruciati, atque dedecore, verum etiam sepultura ac justis exsequiarum
caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater, et meritas diis 43
gratias ago: sed nimis sæpe secus aliquanto videmus evadere. M. Non enim, Quinte, recte existimamus, quæ pœna divina sit: et opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut [33] offensione judicii, hominum miserias ponderamus: quæ fateor humana esse, et multis bonis viris accidisse: sceleris est pœna, tristis: [34] et præter eos eventus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui, nisi odissent patriam, numquam inimici nobis fuissent, ardentes cum cupiditate, tum metu, tum conscientia: quid agerent, modo timentes; vicissim contemnentes religiones; [35] judicia perrupta ab
iisdem; corrupta hominum, non deorum. Reprimam jam, 44
et non insequar longius, eoque minus, quo plus pœnarum p. 179. a.

visio recipere correctionem Ranconeti, etiam aliis probatam *vos*, sc. amicos. In libris scr. et edd. vett. est fere *apud Deos*. male.

29 *gratum p. videri, quam grave*] *gratum* est, quod probet animum gratum adversus Deos, quorum beneficia in me commemorem et prædicem. *quam grave*, i. arrogans, ut molestum esse et ingratum debeat.

30 *is, qui illa servarat*] Intelligit semet ipsum.

31 *illam custodem urbis*] Minervam, cujus signum ante, quam in exilium abiret, e domo sua in templum Capitolinum, quod vel *ipsius patris domum* vocat, detulit et dedicavit. v. Plutarch. in Cicerone p. 876.

32 *vita cruciati atque dedecore*] Hoc verum non est, sed correctio certa nulla est. Lambinus correxit *vita, cum cruciatu atque dedecore*, quod placet Davisio, non Grutero. Pearcius *vitæ cruciati dedecore*. nec hoc mihi placet. nam debet esse hic nomen, quod conjungatur cum *caruerunt*. Si tamen intelligi potest *sunt*, legam *non solum vivi cruciati dedecore*: in altero intelligi *mortui*, quod fortasse excidit.

33 *offensione judicii*] Cum homines male de nobis judicant et existimant. alibi est *offensio existimationis hominum*.

34 *et præter—per se ipsa maxima est*] *per se ipsa* verum non esse potest: quo enim *ipsa* refertur? immo legendum *per se ipsum* i. e. scelus.

35 *judicia perrupta—corrupta*] Illud refertur ad vim, hoc ad pecuniam. Sensus est, evasere pœnas judiciorum vi aut pecunia, sed non divinas.

habeo, quam petivi. tantum ponam, [36] erui duplicem pœnam esse divinam, quod [37] constaret et vexandis vivorum animis; et ea fama mortuorum, ut eorum exitium et judicio vivorum, et gaudio comprobetur.

18 Agri autem ne consecrentur, [38] Platoni prorsus assentior :
45 qui, si modo interpretari potuero, his fere verbis utitur : "Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra deorum omnium "est. Quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum "autem, et argentum in urbibus et privatim, et in fanis in-"vidiosa res est. Tum ebur [39] ex inani corpore extractum, "haud satis castum donum deo. Jam æs atque ferrum, "duelli instrumenta, non fani. Ligneum autem, [40] quod "quis voluerit, uno e ligno dedicato, itemque lapideum, in "delubris communibus. Textile ne operosius, quam mu-"lieris opus menstruum. color autem albus præcipue deco-"rus deo est tum in ceteris, tum maxime in textili. tincta "vero absint, nisi a bellicis insignibus. Divinissima autem "dona, aves et formæ ab uno pictore uno absolutæ die : "itemque cetera hujus exempli dona sunto." Hæc illi placent. sed ego cetera non tam restricte præfinio, [41] vel hominum vitiis, vel subsidiis temporum victus. Terræ cultum segniorem suspicor fore, si [42] ad eam tuendam, ferroque subigendam, [43] superstitionis aliquid accesserit.

Att. Habeo ista. Nunc de sacris perpetuis, et de manium jure restat. M. O miram memoriam, Pomponi, tuam! at
46 mihi ista exciderant. Att. Ita credo : sed tamen hoc magis eas res et memini, et exspecto, quod et ad pontificium jus et
b. ad civile pertinent. M. Vero : et apertissima sunt istis de rebus et responsa et scripta multa : et ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumque legis genus me disputatio

36 *erui duplicem pœnam*] *erui* nihili est. Pearcius bene delet abestque a Mss. quibusdam. Lamb. *brevi* corrigit.

37 *constaret et ex vexandis*] Delevi cum Davisio *ex*, etiam *et* abest libris quibusdam, et commode absit. Ms. Guelf. habet *quod extaret ex* &c. Davisius corrigit *constat :* ego malim *constet*, sic mox *comprobetur*, non *comprobaretur*. pro *quod* etiam melius putem *quæ* sc. pœna.

38 *Platoni*] Locus est L. XII. de Legibus.

39 *ex inani corpore*] Sine necessitate P. Manutius et Lambinus correxere *inanimo :* nam nil differt. *inane corpus* pro mortuo sæpe occurrit. v. Salvagnius ad Ovidii Ibin p. 84. plura addidit Davisius.

40 *quodque voluerit*] *quodque* non placuit viris doctis. Davisius dedit *quod qui :* ego dedi *quod quis.* nam in Græco est *ὅτι τις.*

41 *vel h. vitiis vel subsidiis temp.*] i. e. partim, quia hominum vitia ab his vix revocanda sunt, cum iis sint nimis adsueti, partim, quia his temporibus earum rerum copia est, et mediocri pretio et facile comparari possunt.

42 *ad eam tuendam ferroque subjiciendam*] *tuendam* debet esse recte tractandam, ut fructus inde capiamus. Sic agros et prædia dicimur *tueri.* Non itaque opus cum Davisio corrigere *utendam. subjiciendam* ferri potest : sed tamen *subigendam* prætuli, quia in libris scriptis repertum est, et est usitatum in hac re verbum.

43 *superstitionis aliquid accesserit*] i. e. si religionis aliquid accedere poterit, quo impediamur ab terræ cultu.

nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, ejus ipsius generis jus civile nostrum: sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæque pars juris, ut non difficile sit, qui paullum modo [44] ingenio possit moveri, quæcumque nova causa consultatiove acciderit, ejus tenere jus; [45] cum sciat a quo sit
capite repetendum. Sed jureconsulti, sive erroris objiciendi 19
causa, quo plura et difficiliora scire videantur: sive, quod si- 47
milius veri est, ignoratione docendi, (nam non solum scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispartiuntur: velut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scævolæ faciunt, pontifices ambo, et iidem juris peritissimi? Sæpe, inquit Publii filius, ex patre audivi, pontificem neminem bonum esse, nisi qui jus civile cognosset. totumne? quid ita? quid enim ad pontificem, de jure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? [46] ergo, quod cum religione conjunctum est. id autem quantulum est? de sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris, et si quid ejusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparva sint? De sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conserventur semper, et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege posui, per-
petua sint sacra. Hoc uno posito, hæc jura pontificum au- 48
ctoritate consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorum memoria occideret: iis essent ea adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur jurisconsultorum libri: [47] quæruntur enim, qui ad-
stringantur sacris. Heredum causa justissima est. nulla est p. 180.
enim persona, quæ ad vicem ejus, qui e vita emigraverit, pro- a.
pius accedat. Deinde, qui morte testamentove ejus tantumdem capiat, quantum omnes heredes. id quoque ordine. est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quæ ejus fuerint, cum moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus ejus, qui
plurimum servet. Extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui 49
mortuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam solverit, per-
inde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hæc nos a Scæ- 20
vola didicimus; non ita descripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis sacris adstringi: hereditate: aut si majorem partem pecuniæ capiat: aut si major pars pecuniæ legata est, si inde quippiam ceperit. Sed pon-

44 *ingenio possit moveri*] Cujus ingenium habeat sensum veri, et amet cognitionem rerum.

45 *cum sciat*] Vulgo *scias*. male.

46 *ergo, quod* &c.] Pearcius addit *nisi* ante *quod*. non opus erat. Sensus est, *ergo*, sc. eo tantum, *quod* &c.

47 *quæruntur enim*] *Quærunt* bene corrigit Davisius.

50 tificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo,
quod pontifices pecuniam sacris conjungi volunt: iisdemque
ferias, et cærimonias adscribendas putant. Atque etiam
dant hoc Scævolæ, [48] quod est partitio: ut, si in testamento
deducta, scripta non sit, [49] ipsique minus ceperint, quam
omnibus heredibus relinquatur, sacrisne alligentur. In do-
natione hoc iidem secus interpretantur: et quod paterfami-
lias in ejus donatione, qui in ipsius potestate esset, approba-
vit, ratum est: quod eo insciente factum est, si id is non
51 approbat, ratum non est. His propositis, quæstiunculæ multæ
nascuntur: [50] quas qui non intelligat, si ad caput referat,
b. per se ipse facile perspiciat: veluti, si minus quis cepisset,
ne sacris alligaretur: ac post de ejus heredibus aliquis exe-
gisset pro sua parte id, quod ab eo, cujus ipse heres esset,
prætermissum fuisset: eaque pecunia non minor esset facta
[51] cum superiore exactione, quam heredibus omnibus esset
relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum sine coheredi-
bus, sacris alligari. Quin etiam cavent, ut, cui plus legatum
sit, [52] quam sine religione capere liceat, is [53] per æs et libram
heredem testamenti solvat, propterea quod eo loco res est,
21 ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc
52 ego loco, multisque aliis quæro a vobis, Scævolæ, pontifices
maximi, et homines, meo quidem judicio, acutissimi, quid
sit, quod ad jus pontificium civile appetatis. civilis enim juris
scientia pontificium quodam modo tollitis. nam [54] sacra cum
pecunia, pontificum auctoritate, nulla lege, conjuncta sunt.
Itaque si vos tantummodo pontifices essetis, pontificalis ma-
neret auctoritas: sed quod iidem juris civilis estis peritissimi,
[55] hac scientia illam eluditis. Placuit P. Scævolæ, et Corun-
canio, pontificibus maximis, itemque ceteris, [56] qui tantum-
dem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. Ha-

48 *quod est partitio, ut si* &c.] *partitionis caput* corrigunt Lambinus et Gronovius de Sest. IV, 7. item Pearcius e c. 21. qui et seqq. sic legit ex eodem: *si in testamento, ut centum numi deducerentur, scriptum sit.* Lambinus: *si deducta C. in testamento scripta non sint.*

49 *ipsique*] Qui sint, nemo dixit. sunt legatarii.

50 *quas qui non intelligat, si*] Sic Victorius, Lambinus, Davisius. Vulgo *non* ante *si* est: sine sensu commodo.

51 *cum superiore exactione*] Addita pecunia, quæ exacta est ab herede.

52 *quam sine religione capere liceat*] Qua accepta sacris non alligetur.

53 *per æs et libram heredem t. solvat*] i. e. liberet a sacris, vendenda hereditate per æs et libram emtori fiduciario, qui post emtionem reddat bona fide heredi, ut jam non esset hereditas amplius, quæ dicitur post *hereditas soluta.*

54 *sacra cum pecunia—conjuncta sunt*] i. e. pendet conservatio sacrorum ex ratione pecuniæ acceptæ per hereditatem. Lex tantum sacris conservandis cavet: Pontifices e pecuniæ ratione judicari volunt, qui sacris teneatur.

55 *hac scientia illam eluditis*] *illam* i. e. auctoritatem Pontificalem. Vulgo est *illa.* male, recte correxit Turnebus *illam.*

56 *qui tantumdem caperet*] Quidam libri *caperent*, quod et Davisius edidit. Res eodem redit. sed *caperent* tamen est facilius et clarius. nam non modo ad singulos pertinet, sed etiam ad plures, ut legatarios omnes simul.

beo jus pontificium. Quid huc accessit ex jure civili? parti- 53
tionis caput scriptum caute, ut centum numi deducerentur.
Inventa est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur.
Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cavere noluisset, ad-
monet jurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex
idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur.
[57] Super dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacris
liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium jus, et e medio est
jure civili, ut per æs, et libram heredem testamenti solvant,
et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is,
cui legatum est, [58] stipulatus est idipsum, quod legatum est, p. 181.
ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea [*non alli-* a.
gata sacra.

[59] *Venio nunc ad manium jura, quæ majores nostri et sapi-* 54
entissime instituerunt, et religiosissime coluerunt. Februario
autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis pa-
rentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut scriptum a Si-
senna est, Decembri facere solebat. Cujus ego rei causam cum
mecum quærerem, Brutum reperiebam idcirco a more majorum
discessisse, (nam Sisennam video causam, cur is vetus institu-
tum non servarit, ignorare. Brutum autem majorum institu-
tum temere neglexisse, non fit mihi verisimile] doctum homi-
nem sane: cujus fuit Accius perfamiliaris:) sed mensem,
credo, extremum anni, ut veteres Februarium, sic hic De-
cembrem sequebatur. [60] Hostia autem maxima parentare,
pietati esse adjunctum putabat. Jam tanta religio est se- 22
pulcrorum, [61] ut extra sacra, et gentem, inferri fas negent 55
esse: idque apud majores nostros A. Torquatus in gente Po-
pilia judicavit. Nec vero tam denicales, quæ a nece appel-
latæ sunt, [62] qua resident mortui, quam ceterorum cœ-
lestium quieti dies, feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui
ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent.
eas in eos dies conferre jus, quibus [63] neque ipsius, neque
publicæ feriæ sint. totaque hujus juris compositio pontificalis
magnam religionem cærimoniamque declarat. Neque ne-
cesse est edisseri a nobis, quæ finis funestæ familiæ, [64] quod

57 *Super dicebant*] Turnebus et Lamb. corrigunt *Superiores*, probante Davisio. Sic c. 20. in eadem re est *antiqui dicebant*.

58 *stipulatus est idipsum*] Sc. in venditione per æs et libram. v. c. 20.

59 *Venio nunc*] Hæc non sunt Ciceronis, sed partim e margine Ms. facta, partim e Plutarchi Quæst. Rom. p. 272.

60 *Hostia maxima*] i. e. ove. v. Scal. ad Fest. in *maximam hostiam*.

61 *ut extra sacra et gentem*] Pearcius corrigit *extera sacra*: itaque et in *gentem* intell. *exteram*, i. e. aliam, quam cui sepulcrum structum est. nam violati sepulcri reus erat, qui cadaver alienæ gentis intulerat.

62 *quia residentur mortui*] Davisius legit *qua resident* i. e. quiescunt. Ed. Ven. 1494 plane sic habet, item Mediol. Asc. itaque recepi.

63 *neque ipsius*] Sc. familiæ, adeoque privatæ feriæ.

64 *quod genus sacrif. lare vervecibus fiat*] Pro *lare* voluerunt legere *Lari*,

genus sacrificii lare vervecibus fiat; quemadmodum os rejectum terræ obtegatur; quæque in porca contracta jura sint; quo tempore incipiat sepulcrum esse, et religione tene-
56 atur. At mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus id fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ corpus, et ita locatum ac situm [65] quasi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulcro, quod procul ad Fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Marii sitas reliquias apud Anienem dissipari jussit Sulla victor, acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, quam fuit vehe-
57 mens. Quod haud scio an timens suo corpori posse acci-
b. dere, primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari. declarat etenim Ennius de Africano, *Hic est ille situs.* Vere. nam siti dicuntur ii, qui conditi sunt. nec tamen eorum ante sepulcrum est, quam justa facta, et corpus incensum est. et quod nunc communiter [66] in omnibus sepultis penitus, humati dicantur: id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem jus pontificale confirmat. Nam priusquam [67] in os injecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis. Injecta gleba tum et illic humatus est, et gleba vocatur: ac tum denique multa religiosa jura complectitur. Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret: porcam heredi esse contractam, et habendas triduum ferias, et [68] porco fæmina piaculum pati. si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum et ferias.

23 Att. Video, quæ sint in pontificio jure. Sed quæro, quid-
58 nam sit in legibus. M. Pauca sane, Tite, et, uti arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad jus sepulcrorum. *Hominem mortuum*, inquit lex in XII tabulis, *in urbe ne sepelito, neve urito.* Credo, vel propter ignis periculum. Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur, sepeliri, sed qui humetur. Att. Quid, qui

quia Laribus verveces immolabantur. Sed Cicero dicit genus sacrificii, itaque videtur verbum rei esse debere, qua sacrum fieret: unde quidam correxere *farre*. Suspicatus sum aliquando *larido* vel *lardo*, quod vervecibus bene convenit, quæ et ipsæ propter pinguedinem adhibitæ videntur. mox et *porcæ* mentio, et piaculum factum *porco femina*.

65 *quasi operimento matris obducitur*] Respicit hac forma loquendi locum Xenoph. in Cyrop. L. V. circa fin. ubi est κοινῇ γῇ ἐπιέσασθαι, quod sic expressit Cicero, quia ἐπιέσασθαι est *induere*.

66 *in omnibus sepultis penitus*] *penitus* offendit, et delendum videtur: abfuitque a Cod. Harleiano.

67 *in os injecta gleba est*] Pro *os* male vulgo est *eos*. *os* jam dedit Victorius.

68 *p. f. piaculum pati*] Non placuit viris doctis *pati*, idque varie corrigere tentavere. Putem ferri posse. nam et *contrahere* de piaculo dicitur, ut de culpa et pœna. correctio, quæ satisfaceret, nondum occurrit.

post XII in urbe sepulti sunt, clari viri? M. Credo, Tite, fu-
isse; aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tri-
butum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorum posteri
jure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis p. 182.
causa, soluti legibus, consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri a.
lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non esse jus,
in loco publico fieri sepulcrum. nostis extra portam Colli-
nam ædem Honoris: et aram in eo loco fuisse, memoriæ
proditum est. ad eam cum lamina esset inventa, et in ea
scriptum, DOMINA HONORIS: ea causa fuit ædis hujus de-
dicandæ. Sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, exa-
rata sunt. statuit enim collegium, locum publicum non po-
tuisse privata religione obligari. Jam cetera in XII, minu- 59
endi sumtus, lamentationesque funeris, translata de Solonis
fere legibus. *hoc plus*, inquit, *ne facito. rogum ascia ne polito.*
Nostis quæ sequuntur. Discebamus enim pueri XII, ut car-
men necessarium: quas jam nemo discit. Extenuato igitur
sumtu, tribus riciniis, et vinculis purpuræ, et decem tibicini-
bus, tollit etiam lamentationem, *Mulieres genas ne radunto,
neve lessum funeris ergo habento.* Hoc veteres interpretes,
Sex. Ælius, L. Acillius non satis se intelligere dixerunt, sed
suspicari vestimenti aliquod genus funebris: L. Ælius, les-
sum, quasi lugubrem ejulationem, ut vox ipsa significat.
quod eo magis judico verum esse, quia lex Solonis id ipsum
vetat. Hæc laudabilia, et locupletibus fere cum plebe com-
munia. Quod quidem maxime e natura est, tolli fortunæ 60
discrimen in morte. Cetera item funebria, quibus luctus 24
augetur, duodecim sustulerunt. [69] *Homini*, inquit, *mortuo ne
ossa legito, quo post funus faciat.* Excipit bellicam peregri-
namque mortem. Hæc præterea sunt in legibus de unctura;
quibus *servilis unctura* tollitur, omnisque *circumpotatio*. quæ
et recte tolluntur: neque tollerentur, nisi fuissent: *ne sum-
tuosa respersio; ne longæ coronæ, nec acernæ* [70] prætereantur.
Illa jam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos perti- b.
nere, quod *coronam virtute partam*, et ei, qui peperisset, et
ejus parenti, sine fraude esse lex impositam jubet: credoque,
quod erat factitatum, [71] ut uni plura fierent, lectique plures
sternerentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est. Qua in
lege cum esset, *neve aurum addito*, quam humane excipit al-
tera lex *quoi auro dentes vincti escunt, ast im cum illo sepelire
urereve, se fraude esto.* et simul illud videtote, aliud habitum

69 *H. mortuo ne ossa legito*] i. e. ne ante funus ossa e cadavere eximas.

70 *prætereantur*] Quid id h. l. apte significet, nemo dixerit. Manutius bene conjecit *præferantur*.

71 *ut uni plura fierent*] *plura* desiderat substantivum. Credo cum viris quibusdam doctis excidisse *funera*. *lecti plures*, nempe honoris causa, ut et rogi plures honorarii facti reperiuntur. v. Oudend. ad Suet. Aug. 73.

61 esse, sepelire, et urere. Duæ sunt præterea leges de sepulcris. quarum altera privatorum ædificiis, altera ipsis sepulcris cavet. Namque *rogum bustumve novum* vetat *propius sexaginta pedes adjici ædes alienas, invito domino:* incendium veretur acerbum. Quod autem *forum*, id est, vestibulum sepulcri, *bustumve usucapi* vetat, tuetur jus sepulcrorum. Hæc habemus in Duodecim, sane secundum naturam: quæ norma legis est. Reliqua sunt in more: funus ut indicatur, si quid ludorum; dominusque funeris utatur accenso atque
62 lictoribus. *Honoratorum virorum laudes in concione* [72] *memorentur, easque etiam cantus ad tibicinem prosequatur:* cui nomen neniæ: quo vocabulo etiam Græcis cantus lugubres no-
25 minantur. Q. Gaudeo nostra jura ad naturam accommodari: majorumque sapientia admodum delector. M. Sed credo, Quinte, ut ceteros sumtus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri. quos enim ad sumtus progressa jam ista res sit, in C. Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. Alioquin multa exstarent exempla majorum. Nostræ quidem legis interpretes, quo capite
p. 183. jubentur sumtus, et luctum removere a deorum manium
a. jure, hoc intelligunt, in primis sepulcrorum magnificentiam
63 esse minuendam. Nec hæc a sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam et Athenis [73] jam ille mos a Cecrope, ut aiunt, permansit, hoc jus terra humandi: quam cum proximi injecerant, obductaque terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiatum vt vivis redderetur. Sequebantur epulæ, quas inibant [74] propinqui coronati: apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, prædicatum. nam men-
64 tiri nefas habebatur. [75] ita justa confecta erant. Posteaquam, ut scribit Phalereus, sumtuosa fieri funera, et lamentabilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem prope verbis nostri decemviri [76] in decimam tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis, [77] et pleraque illa Solonis sunt. [78] de lamentis vero expressa verbis sunt. [79] *mulieres*

72 *memorentur, easque o. cantus ad tibicinem prosequatur*] Sic Ms. Guelf. in quo est *cantus* pro vulgato *cantu*, quod mihi dudum in mentem venerat. ita non opus cum Davisio corrigere *memorent* et *prosequantur*. alias cantus dicitur *ad tibias* fieri.

73 *jam ille mos a Cecrope*] Rœverus apud Valkenarium V. C. ad Ammonium p. 7. corrigit *jam olim more* sc. majorum, valde probante Valkenario.

74 *propinqui*] Hoc cum Davisio e Mss. et edd. pr. edidi pro *parentes*.

75 *ita justa confecta erant*] Sic cum eodem pro vulgato *at justa conjecta erant:* quod est nihili. Olim etiam erat *ad* pro *at*.

76 *in decimam tabulam*] Sic Mss. plures, etiam Guelf. et edd. pr. bene. nam græcæ illæ leges in decem tabulis fuere. reliquæ duæ habuere supplementa Romana.

77 *et pleraque illa*] Sc. quæ supra hujus generis memorata sunt. at Lambinus et Davisius *illa* correxere *alia*.

78 *de lam. v. expressa verbis sunt*] Non sanum hoc credo. nec tamen Davisii conjectura placet *expressa verba sunt*.

79 *mulieres—habento*] Hæc jam su-

genas ne radunto, neve lessum, funeris ergo, habento. De se- 26
pulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quam, *ne quis*
ea deleat, neve alienum inferat: pœnaque est, *si quis bu-*
stum (nam id puto appellari τύμβον) *aut monumentum*, in-
quit, *aut columnam violarit, dejecerit, fregerit.* Sed post
aliquanto, propter has amplitudines sepulcrorum, [80] quas in
Ceramico videmus, lege sanctum est, *ne quis sepulcrum fa-*
ceret operosius, quam quod decem homines effecerint triduo.
Neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vo- 65
cant, licebat imponi: nec de mortui laude, nisi in publicis
sepulturis; nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem consti-
tutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas viro-
rum ac mulierum, quo lamentatio minueretur. habet enim b.
luctum concursus hominum. Quocirca Pittacus omnino ac- 66
cedere quemquam vetat in funus aliorum. Sed ait rursus
idem Demetrius, increbuisse eam funerum sepulcrorumque
magnificentiam, quæ nunc fere Romæ est. quam consuetudi-
nem lege minuit ipse. fuit enim hic vir, ut scitis, non solum
eruditissimus, sed etiam civis e republica maxime, tuendæ-
que civitatis peritissimus. iste igitur sumtum minuit non so-
lum pœna, sed etiam tempore. ante lucem enim jussit efferri.
Sepulcris autem novis finivit modum. nam super terræ tu-
mulum noluit quid statui, nisi columellam, tribus cubitis ne
altiorem, aut mensam, aut labellum: et huic procurationi
certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Athenienses 27
tui. Sed videamus Platonem, qui justa funerum rejicit ad 67
interpretes religionum. quem nos morem tenemus. de se-
pulcris autem [81] dicit hæc: Vetat ex agro culto, eove, qui
coli possit, ullam partem sumi sepulcro: sed, [82] quæ natura
agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine
detrimento vivorum recipiat, ea potissimum ut compleatur:
quæ autem terra fruges ferre, et, ut mater, cibos suppeditare
possit, eam ne quis nobis minuat, neve vivus, neve mortuus.
Exstrui autem vetat sepulcrum altius, quam quod quinque 68
diebus [83] homines quinque absolverint, nec e lapide excitari
plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui, incisam
[84] ne plus quattuor herois versibus; quos longos appellat
Ennius. Habemus igitur hujus quoque auctoritatem de se-
pulcris summi viri: a quo iterum funerum sumtus præfinitur
ex censibus, a minis quinque usque ad minam. Deinceps di-

pra occurrunt c. 23. itaque hic temere ex margine repetita videntur Davisio.

80 *quas in Ceramico videmus*] An *vidimus?*

81 *dicit hæc*] De Rep. XII. p. 958. ed. Steph.

82 *quæ natura agri* &c.] Græca sunt ἃ δὲ ἡ χώρα πρὸς τοῦτο αὐτὸ μόνον φύσιν ἔχει.

83 *homines quinque*] Hoc abest a Mss. et edd. pr. post additum e Platonis textu græco.

84 *ne plus*] Hoc addidi ex edd. pr. Ven. 1494. Mediol. Asc. et Ms. Guelf. Davisius et in Mss. reperit: consentit textus Platonis.

cit eadem illa de immortalitate animorum, et reliqua post mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum.

69 Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis
p. 184 locum. Q. Nos vero, frater, et copiose quidem : [85] sed perge
a. ad cetera. M. Pergam quidem : et quoniam libitum est vobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiam, spero; hoc præsertim die. video enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem ejus de legibus, peroratam esse uno æstivo die. Sic igitur faciam, et dicam de magistratibus. [86] id enim est profecto, quod, constituta religione, rempublicam contineat maxime. Att. Tu vero dic, et istam rationem, [87] quam cœpisti, tene.

M. TULLII CICERONIS

DE

LEGIBUS

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Diis immortalibus proximi et dignitate et potestate sunt magistratus. Itaque constituta religione, statim Cicero de magistratibus *leges, eodem modo procœmio et explicatione adjectis, subjecit, quibus eorum genera, potestas imperiumque definiuntur. Ita autem sapienter a majoribus tota hæc reipublicæ pars constituta videbatur, ut non multum in ea novandum putaret. Itaque descriptionem magistratuum Romanam retinuit, et parum attulit novi. Explicationis magna pars interiit : in ea autem, quæ restat, egregiæ et sapientes de Legationibus liberis, de potestate tribunitia, de Senatus sanctitate et integritate, de legibus tabellariis &c. disputationes reperiuntur.*

MARCUS.

1 SEQUAR igitur, ut institui, divinum illum virum : quem
1 quadam admiratione commotus, sæpius fortasse laudo, quam

85 *sed perge ad cetera*] Vulgo abest *ad*, quod quia edd. pr. habent et Mss. plures apud Davisium, addidi : etsi et vulgata ferri potest, intelligique *explicare*.

86 *id enim est profecto*] Sic Mss. fere, etiam Guelf. et edd. pr. Vulgo male *idem enim est*.

87 *quam cœpisti*] Mss. fere et edd. pr. *accepisti* ; quod ex *occœpisti* factum visum est Guilielmio, recepitque Davisius *occœpisti*.

necesse est. Att. Platonem videlicet dicis. M. Istum ipsum,
Attice. Att. Tu vero cum nec nimis valde umquam, nec ni-
mis sæpe laudaveris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui ne-
minem, nisi suum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbi-
tratu meo diligam. M. Bene hercule faciunt. quid enim est
elegantia tua dignius? cujus et vita, et oratio consecuta mihi
videtur difficillimam illam societatem gravitatis cum huma-
nitate. Att. Sane gaudeo, quod te interpellavi, quandoqui-
dem tam præclarum mihi dedisti judicii tui testimonium.
Sed perge, ut cœperas. M. Laudemus igitur prius legem 2
ipsam veris et propriis generis sui laudibus. Att. Sane qui- b.
dem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur,
magistratus hanc esse vim, ut præsit, præscribatque recta et
utilia et conjuncta cum legibus. Ut enim magistratibus le-
ges; ita populo præsunt magistratus: vereque dici potest,
magistratum legem esse loquentem; legem autem, mutum
magistratum. Nihil porro tam aptum est ad jus conditionem- 3
que naturæ: (quod cum dico, legem a me dici, nihilque
aliud intelligi volo,) quam imperium, sine quo nec domus
ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus
stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam
et hic deo paret, et huic obediunt maria terræque, et homi-
num vita jussis supremæ legis obtemperat. Atque, ut ad 2
hæc citeriora veniam, et notiora nobis, omnes antiquæ gen- 4
tes regibus quondam paruerunt. quod genus imperii primum
ad homines justissimos et sapientissimos deferebatur: idque
in republica nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas
præfuit: deinde etiam deinceps posteris prodebatur: quod
et [1] in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem
regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni
parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis
populis; quæque de optima republica sentiremus, in sex li-
bris ante diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad
illum, quem probamus, civitatis statum. Magistratibus igitur 5
opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse civitas
non potest: [2] quorumque descriptione omnis reipublicæ mo-
deratio continetur. Neque solum iis præscribendus est im-
perandi, sed etiam civibus obtemperandi modus. nam et qui
bene imperat, paruerit aliquando necesse est: et qui modeste
paret; videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque p. 185.
oportet et eum, qui paret, sperare, se aliquo tempore impe- a.

1 *in his, qui nunc regnant*] Sic libri omnes. Clericus et Davisius corrigunt *regnantur:* quod necessarium est, si *in his* ad populos refertur: quod sane ita videtur. si autem ad reges, ut nempe majores eorum acceperint imperium judicio populi, deinde ob natales, regum filii et posteri acceperint, *regnant* verum est.

2 *quorumque descriptione*] Addidi *que*, ut Davisius: nam et res postulare videtur et est in Mss. etiam Gu. et edd. pr. aliisque, ut Victorii.

raturum: et illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore sibi esse parendum. Nec vero solum, ut obtemperent obediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant diligantque, præscribimus, ut Charondas in suis facit legibus. Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, qui ut illi cœlestibus, sic hi adversentur magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas jam
6 leges veniamus, si placet. Att. Mihi vero et istud, et ordo iste rerum placet.

3 M. *Justa imperia sunto; iisque cives modeste, ac sine recusatione parento. Magistratus nec obedientem et noxium civem multa, vinculis, verberibusve coerceto: ni par, majorve potestas, populusve prohibessit: ad quos provocatio esto.* [3] *Cum magistratus judicassit, inrogassitve; per populum multæ, pœnæ certatio esto. Militiæ ab eo, qui imperabit, provocatio ne esto: quodque is, qui bellum gerat, imperassit, jus, ratumque esto. Minores magistratus,* [4] *partiti juris, plures in plera sunto.* [5] *Militiæ, qui jussi erunt imperanto, eorumque tribuni sunto. Domi pecuniam publicam custodiunto: vincula sontium servanto: capitalia vindicanto: æs, argentum, aurumve publice signanto: lites contractas judicanto: quodcumque*
7 *senatus creverit, agunto. Suntoque ædiles, cœratores urbis, annonæ, ludorumque sollemnium: ollisque ad honoris amplioris gradum is primus adscensus esto. Censores, populi ævitates, soboles, familias, pecuniasque censento: urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento: populique partes in tribus*
b. *distribuunto: exin pecunias, ævitates, ordines partiunto: equitum, peditumque prolem describunto: cælibes esse prohibento: mores populi regunto: probrum in senatu ne relinquunto: bini sunto: magistratum quinquennium habento: reliqui ma-*
8 *gistratus annui sunto: eaque potestas semper esto. Juris disceptator, qui privata judicet, judicarive jubeat, prætor esto. is juris civilis custos esto. huic potestate pari quotcumque senatus creverit, populusve jusserit, tot sunto.* [6] *Regio imperio duo sunto: iique præeundo, judicando, consulendo prætores, judices, consules appellantor. militiæ summum jus habento, nemini parento. ollis salus populi suprema lex esto. Eundem magi-*
9 *stratum, ni interfuerint decem anni, nequis capito. Ævitatem annali lege servanto. Ast quando duellum gravius, discordiæve civium escunt,* [7] *œnus, ne amplius sex menses, si senatus*

3 *Cum mag. judicassit inrogassitve*] *judicassit* ad *pœnam* refertur, *inrogassit* ad *multam*. quando super decreto magistratus certamen oritur, per populum res judicatur.

4 *partiti juris plures in plera sunto*] Sensus est: minores magistratus plures sint in uno genere rerum, quarum inter se partiantur potestatem, ut ærarii tribuni.

5 *Militiæ*] Ad magistratus minores referendum.

6 *Regio imperio*] Summo, quali Reges usi sunt: a quibus etiam non nisi nomine et numero differebant, ut Livius dicit.

7 *œnus*] Pro *unus*, isque est dictator.

*creverit, idem juris, quod duo consules, teneto: isque ave sini-
stra dictus, populi magister esto.* [8] *Equitemque qui regat, ha-
beto pari jure cum eo, quicumque erit juris disceptator.* [9] *Ast
quando [consul] is est, magister populi; reliqui magistratus
ne sunto. Auspicia patrum sunto:* [10] *ollique ex se produnto,
qui comitiatu creare consules rite possint. Imperia, potestates,
legationes, cum senatus creverit populusve jusserit, ex urbe ex-
eunto: duella justa juste gerunto: sociis parcunto: se, et ser-
vos continento: populi sui gloriam augento: domum cum
laude redeunto. Rei suæ ergo ne quis legatus esto. Plebes quos
pro se contra vim, auxilii ergo, decem creassit, tribuni ejus
sunto: quodque ii prohibessint, quodque plebem rogassint, ra-
tum esto: sanctique sunto: neve plebem orbam tribunis relin-
quunto. Omnes magistratus auspicium, judiciumque habento:* 10
*ex quois senatus esto: ejus decreta, rata sunto. ast ni potestas
par, majorve prohibessit, senatus consulta perscripta servanto.
Is ordo vitio vacato: ceteris specimen esto. creatio magistra-
tuum, judicia, populi jussa, vetita, cum suffragio consciscen-
tur, optimatibus nota, plebi libera sunto. At si quid erit,* 4
[11] *quod extra magistratus cœratore œsus sit; qui cœret, popu-* p. 186.
lus creato, eique jus cœrandi dato. Cum populo, patribusque a.
*agendi jus esto consuli, prætori, magistro populi, equitumque,
eique, quem produnt patres consulum rogandorum ergo, tribu-
nisque, quos sibi plebes rogassit, jus esto cum patribus agendi:
iidem, ad plebem, quod œsus erit, ferunto. Quæ cum populo,
quæque in patribus agentur,* [12] *modica sunto. Senatori, qui
nec aderit; aut causa, aut culpa esto. Loco senator, et modo* 11
*orato: causas populi teneto. Vis in populo abesto. Par, ma-
jorve potestas plus valeto. Ast* [13] *qui turbassit in agendo,
fraus auctoris esto. Intercessor rei malæ, salutaris civis esto.
Qui agent, auspicia servanto:* [14] *auguri parento: promulgata,
proposita,* [15] *in ærario cognita, agunto;* [16] *nec plus, quam de*

8 *Equitemque qui regat*] Sic edidi, quod in vulgatis libris et scr. est *equitatum qui regat*, vel *equitem cumque qui regat.* intelligendus est *magister equitum.*

9 *Ast quando consul is est magisterve populi*] Hæc sunt vitiosa, nec adhuc bene correcta, libris non juvantibus. Consulis mentio hic est aliena: itaque deleverim: *Ast quando is est magister populi,* etiam *is* commode absit.

10 *ollique ex se produnto*] Patricii: (hi enim sunt h. l. *patres*) legant atque designent e suo numero, i. e. Senatu, interregem.

11 *quod—cœratore œsus sit*] *œsus* pro *usus ἀρχαϊκῶς.* Sed non bene convenit *quod τῷ cœratore.* Davisius corrigit non male *cœrari.*

12 *modica sunto*] i. e. modesta, ne inde turbæ oriantur, ut et alibi dixit in his libris et patet etiam e mox seqq.

13 *qui turbassitur*] Hoc verum esse non credo. etsi et *jussitur* pro *jusserit* est apud Cat. R. R. c. 14. Recte puto Puteanum correxisse *turbassit*, ut habet ed. Ven. 1494. Mediol. Asc. Ms. Guelf. tandem mox *auctoris* pro *actoris.*

14 *auguri parento*] Sc. obnuntianti. Mss. quidam et edd. vett. addunt *publico,* quod et Davisius recepit.

15 *in ærario cognita*] Si verum hoc est, significat, quæ reperta sint in ærario inter tabulas publicas, sc. alio tempore promulgata et non perlata, quæ paullatim ad oblivionem venere et sublata negligentia.

16 *nec plus quam de singulis rebus se-*

singulis rebus semel consulunto: rem populum docento: doceri a magistratibus, privatisque patiunto. Privilegia ne irroganto: de capite civis, nisi per maximum comitiatum, ollosque, quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto: donum ne capiunto, neve danto, neve petenda, neve gerenda, neve gesta potestate. Quod quis earum rerum migrassit, noxiæ pœna par esto. 17 *Censores fide legem custodiunto. Privati ad eos acta*
5 *referunto: nec eo magis lege liberi sunto.* Lex recitata est. Disce rem, et tabellam jubebo dari.

12 Q. Quam brevi, frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio: sed ea pæne nostræ civitatis: etsi
b. a te paullum allatum est novi. M. Rectissime, Quinte, animadvertis. hæc est enim, quam Scipio laudat in libris, et quam maxime probat temperationem reipublicæ; quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote; magistratibus, iisque, qui præsint, contineri rempublicam, et ex eorum compositione, quod cujusque Reipublicæ genus sit, intelligi. Quæ res cum sapientissime moderatissimeque constituta esset a majoribus nostris, nihil habui, sane non multum, quod putarem novandum in legi-
13 bus. Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti, admonitu et rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam, Attice, ut vis: et locum istum totum, ut a doctissimis Græciæ quæsitum, et disputatum est, explicabo: et, ut institui, nostra jura attingam. Att. Istud maxime exspecto disserendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris,
14 cum de optima republica quæreretur. Sed hujus loci de magistratibus sunt propria quædam, a Theophrasto primum,
6 deinde a Dione Stoico quæsita subtilius. Att. Ain tandem? etiam a Stoicis ista tractata sunt? M. Non sane, nisi ab eo, quem modo nominavi, et postea a magno homine, et in primis erudito, Panætio. Nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem atque civilem, de republica disserebant. Ab hac familia magis ista manarunt, Platone principe. post Aristoteles illustravit omnem hunc civilem in disputando locum, Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophrastus vero institutus ab Aristotele, habitavit, ut scitis, in eo genere rerum, ab eodemque Aristotele doctus Dicæarchus, huic ra-
p. 187. tioni studioque non defuit. Post a Theophrasto Phalereus
a. ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter do-

mel consulunto] Gruterus dedit *simul*, ut ad *plus* referatur: non de pluribus rebus simul ad senatum referunto. non male. Davisius autem delet, quia in Mss. Par. et ed. Victor. non reperit.

17 *Censores*] Dedi cum Davisio e Mss. pro *Censoris*. leges custodiunt Censores: quia præsunt tabulario publico. *privati*, qui magistratu abierunt.

ctrinam ex umbraculis eruditorum, otioque, non modo in solem, atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit. Nam et mediocriter doctos magnos in republica viros, et doctissimos homines non nimis in republica versatos, multos commemorare possumus. Qui vero utraque re excelleret, ut et doctrinæ studiis et regenda civitate princeps esset, quis facile, præter hunc, inveniri potest? Att. Puto 7
posse, et quidem aliquem de tribus nobis. Sed perge, ut 15
cœperas.

M. Quæsitum igitur ab illis est, placeretne unum in civitate esse magistratum, cui reliqui parerent? quod exactis regibus intelligo placuisse nostris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, postea, non tam regni, quam regis vitiis, repudiatum est, nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec Ephori Lacedæ- 16
mone sine causa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in jure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit, [18] ne id, quod fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare jus, quod [19] exstitit ipse, qui eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam, 17
ista potestate nata, gravitas optimatium cecidit, convaluitque jus multitudinis. M. Non est ita, Quinte. non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: b.
quo posteaquam modica et sapiens temperatio accessit, conversa lex in omnes est.

Deest omnium hujus legis capitum explicatio a principio, usque ad hoc caput, Domum cum l.

Domum cum laude redeunto. Nihil enim, præter laudem, 8
bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a sociis 18
reportandum. Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari nisi reipublicæ causa. Omitto, quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator legatus, sine mandatis, sine ullo reipublicæ munere? quod quidem genus

18 *ne id, quod fuerat, esset*] Ne Consul haberet pristinam potestatem, sed ea tribunitio jure coerceretur et minueretur. pro *fuerat* vulgo male *fuerit*. *fuerat* habet Lamb. Ald. nepos.

19 *exstitit ipse, qui eo non teneretur*] Sc. jure consulis. *ipse* malim abesse. sed si est a Cicerone, interpungi sic, opinor, debet, *quod exstitit, ipse qui eo non teneretur*. Vulgo est etiam *in eo*. male. *in* non habuit Ms. Harlei. nec ed. Vict. habet, nec Ms. Guelf.

legationis ego consul, [20] quamquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen, approbante senatu frequentissimo, nisi mihi [21] levissimus tribunus plebis tum intercessisset, sustulissem. tamen minui tempus, et, quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. Sed jam, si placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. Att. Nobis vero placet: sed iis, qui in provinciis sunt,
19 minime placet. M. At vero, Tite, si pareant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius molestiusque provincia.

Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis potestatem, quæ in republica nostra: de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate
p. 188. quid sentias. nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quæ
a. in seditione, et ad seditionem nata sit: cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, et occupatis et obsessis urbis locis, [22] procreatum videmus. Deinde [23] cum esset cito ablegatus, tamquam ex XII. tabulis, insignis ad deformitatem puer, [24] brevi tempore creatus, multo-
9 que tætrior et fœdior natus est. Quem enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit: cum afflixisset principum gravitatem, numquam
20 tamen conquievit. Atque ut C. Flaminium, atque ea, quæ jam prisca sunt, relinquam: quid juris bonis viris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante, D. Brutum et P. Scipionem consules, quos et quantos viros? homo omnium infimus, et sordidissimus, tribunus plebis C. Curiatius in vincula conjecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus [25] runis, et sicis iis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicæ statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere qui-
21 dem a se sine ferro potuit respublica? Cur autem aut vetera, aut aliena [26] proferam potius, quam et nostra, et recen-

20 *quamquam—pertinere videatur*] Legendum puto *videbatur*.

21 *levissimus tr. pl.*] Metellus Nepos, opinor.

22 *procreatum videmus*] Nil est, quo referatur *procreatum*. nam ad *ortum* non commode referatur, ut vidit Davisius, qui putat *tribunatum* excidisse. Ego corrigam *procreatam* sc. potestatem. tum *vidimus* Ms. in m. ed. Lamb.

23 *cum esset cito ablegatus*] Sic vulgatum *legatus* emendavit Jo. Auratus, recepitque bene Davisius. Nempe XII. tabulæ partus monstrosos amoveri jubebant. pertinet autem ad breve tempus, quo tribunatus sublatus fuit, mox restitutus.

24 *brevi tempore creatus*] An *recreatus?* ultima in *tempore* absorpsisse videtur syllabam *re*. post etiam *renatus* habent libri quidam.

25 *runis et sicis iis*] Recepi cum Davisio conjecturam virorum doctorum *runis* pro *ruinis*, quod est genus teli.

26 *proferam potius*] *proferam*, quod est in Mss. pluribus etiam Guelf. et edd. vett. melius convenit præcedenti *dicam*, quam *proferamus*, ut est in vulgatis plerisque.

tia? [27] Quis umquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset,
ut cogitaret umquam de statu nostro labefactando, nisi mu-
cronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem cum
homines scelerati ac perditi, [28] non modo ulla in domo, sed
nulla in gente reperirent, [29] gentes sibi in tenebris reipu-
blicæ perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egre- b.
gium, et ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem
in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne
esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit? 22
eas videlicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona, furor
edere potuit impuræ beluæ, multorum inflammatus furori-
bus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam
probo, qui tribunis plebis sua lege injuriæ faciendæ potesta-
tem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompeiumque no-
strum [30] ceteris rebus omnibus, semper amplissimis sum-
misque effero laudibus; de tribunicia potestate taceo. nec
enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia 10
quidem tribunatus præclare, Quinte, perspicis. Sed est ini- 23
qua in omni re accusanda, prætermissis bonis, malorum enu-
meratio, vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel
consulatus vituperio est, si consulum, quos enumerare nolo,
peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate
inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quæsitum in
ea, sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tri-
bunorum plebis. quis negat? sed vis populi multo sævior,
multoque vehementior, quæ ducem quod habet, interdum
lenior est, quam si nullum haberet. dux enim suo periculo
progredi cogitat: populi impetus periculi rationem sui non
habet. At aliquando incenditur; et quidem sæpe sedatur. 24
quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e
decem sana mente sit? [31] quin ipsum Ti. Gracchum non so-
lum vetitus, sed etiam sublatus intercessor perculerat. Quid
enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi
collegæ abrogavit: sed [32] tu sapientiam majorum in illo p. 189.
a.

27 *Quis umquam—ut umquam*] Alterutrum *umquam* sine dubio delendum est. ego secundum deleverim.

28 *non modo ulla in domo, sed nulla in gente*] Lambinus pro *ulla* dedit *nulla*, quod sane est facilius. Sed quia in *non modo non* omitti potest alterum *non* etiam quando sequitur *sed etiam*. v. Clav. in *non modo non*, etiam vulgatum ferri potest.

29 *gentes sibi—perturbandas*] Sc. Romanas, patricias et plebeias: quod factum est per Clodium, cum patricius ipse fieret Trib. plebis: mox *nisi cui ne licuisset quidem esse tribuno.*

30 *ceteris rebus omnibus*] Excidisse videtur *in.*

31 *quin ipsum T. Gr. non solum vetitus, sed etiam sublatus intercessor perculerat*] Sic cum Davisio dedi pro vulgato *quin per i. T. Gr. non solum nectus, sed etiam sublatus intercessor fuerat*, ut tamen esset, quod intelligi posset. Et in his unum *perculerat* est e conjectura e seq. *perculit.* historiam vide apud Plutarch. in Gracchis.

32 *tu sapientiam majorum in illo vide*] In illo negotio, ut tribunatu inducto. Sic bene correxit Davisius. Vulgo est *sapientia majori.*

vide. Concessa plebi a patribus ista potestate, arma ceci-
derunt: restincta seditio est: inventum est temperamen-
tum, quo tenuiores cum principibus [33] æquari se putarent:
in quo uno fuit civitatis salus. At duo Gracchi fuerunt.
Et præter eos quamvis enumeres multos licet; cum deni
creantur, [34] nonnullos in omni memoria reperies perniciosos
tribunos? leves, etiam non bonos fortasse plures. Invidia
quidem summus ordo caret: plebes de suo jure periculosas
25 contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges
non fuerunt: aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ
tamen sic data est, ut multis præclarissimis addiceretur, ut
11 auctoritati principum cederet. Nostra autem causa, quæ,
optime et dulcissime frater, incidit in tribuniciam potesta-
tem, nihil habuit contentionis cum tribunatu. Non enim
plebs incitata nostris rebus invidit: sed vincula soluta sunt,
et servitia incitata, adjuncto terrore etiam militari. Neque
nobis cum illa tum peste certamen fuit, sed cum gravissimo
reipublicæ tempore: cui si non cessissem, non diuturnum
beneficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus
indicavit. Quis enim non modo liber, sed etiam servus li-
26 bertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod
si is casus fuisset rerum, quas pro salute reipublicæ gessi-
mus, ut non omnibus gratus esset: et, si nos multitudinis vis
furentis inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in
me populum, sicut Gracchus in Lænatem, Saturninus in Me-
tellum, incitasset: ferremus, o Quinte frater: consolaren-
b. turque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc
facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe pulsi carere
ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt. Pom-
peium vero quod una ista in re non ita valde probas, vix satis
mihi illud videris attendere, non solum ei, quid esset opti-
mum, videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit
enim deberi non posse huic civitati illam potestatem: quip-
pe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, quî
posset carere cognita? sapientis autem civis fuit, causam
nec perniciosam, et ita popularem, ut non posset obsisti,
perniciose populari civi non relinquere. Scis solere, frater,
in hujusmodi sermone, ut transiri alio possit, ADMODUM,
12 dici. Att. Prorsus ita est. Q. Haud equidem assentior, tu
27 tamen ad reliqua pergas velim. M. Perseveras tu quidem,
et in tua vetere sententia permanes. Q. Nunc mehercule.
Att. Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed ea, quæ re-
stant, audiamus.

M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia et

[33] *æquari se putarent*] Scripsi *putarent* pro vulg. *putarint*.

[34] *nonnullos—reperies perniciosos*] Libri scr. et edd. fere *nullos*, at *nonnullos* res postulat, ut videre P. Manutius, Lambinus, Davisius.

judicia dantur: judicia, ut esset populi potestas, ad quam provocaretur: auspicia, ut multos inutiles comitiatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum injustum, auspiciis dii immortales represserunt. [35] Ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popularem sane neminem in summum locum, nisi per populum, venire, [36] sublata cooptatione censoria. Sed præsto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. Sequitur enim: [37] *ejus decreta rata sunto.* 28
Nam ita se res habet, ut, si senatus, dominus sit publici consilii, quodque is creverit, defendant omnes: et, si ordines reliqui, principis ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit, ex temperatione juris, cum potestas in populo, p. 190. a.
auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors civitatis status, præsertim si proximæ legi parebitur. Nam proximum est. *Is ordo vitio careto, ceteris specimen esto.* Q. Præclara vero, frater, ista lex est, et late patet, ut vitio careat ordo, et [38] censorem quærat interpretem. Att. Ille 29
vero, etsi est totus tuus ordo, gratissimamque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam judices omnes potest defatigare. M. Omitte ista, 13
Attice. non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex jubeat, [39] ne veniet quidem in eum ordinem umquam vitii particeps. Id autem difficile factu est, nisi educatione quadam et disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non deerit, 30
quoniam tenes ordinem legum: tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiamsi præterieris, repetam a te istum de educatione et de disciplina locum. M. Tu vero et istum, Attice. et si quem alium præterii. *Ceteris specimen esto.* quod si est, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas: sic emendari et corrigi continentia. Vir magnus, et nobis omnibus amicus, L. Lucullus, [40] efferebatur, quasi commodissime respon-

35 *Ex his—senatus efficitur*] Nam in senatum legebantur, qui magistratus minores fuissent, quæstores, ædiles.

36 *sublata cooptatione censoria*] Proprie lectione. nam Censores legere senatum dicuntur proprie, non cooptare. illud autem jus legendi senatum sustulerat Cicero lege sua.

37 *ejus decreta rata sunto*] Addidi *rata* cum Davisio e Mss. et edd. vett. sic et Ms. Guelf.

38 *censorem quærat interpretem*] Qui judicet scilicet in singulis, an sit talis, qualem lex esse vult, cum senatum legit.

39 *ne veniet quidem—umquam*] Sic libri multi scr. et edd. quidam tamen, ut Ms. in m. ed. L. a m. pr. habent *quisquam* pro *umquam*, quod et Davisius recepit. parum refert.

40 *efferebatur* &c.] Placebat sibi, cum id respondisset. Libri quidam, in his Guelf. *ferebatur quasi comm. r.* quod Davisius edidit. sed pro *quasi*, *quam* non male.

disset, cum esset objecta magnificentia villæ Tusculanæ, duo se habere vicinos: superiorem, equitem Romanum; inferiorem, libertinum: quorum cum essent magnificæ villæ, concedi sibi oportere, quod iis, qui [41] tenuioris ordinis es-
b. sent, liceret. Non vides, Luculle, a te id ipsum natum, ut
31 illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret istos, cum videret eorum villas signis et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris et religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas fran-
14 gere deberent, cupiditatis ejusdem tenerentur? Nec enim tantum mali est peccare principes (quamquam est magnum hoc per se ipsum malum) quantum illud, quod permulti imitatores principum existunt. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis [42] viri fuerint, talem civitatem fuisse: quæcumque mutatio morum in principibus exstiterit, eandem [43] in populo secu-
32 tam. Idque haud paullo est verius, quam quod Platoni nostro placet, qui, musicorum cantibus, ait, mutatis, mutari civitatum status. Ego autem nobilium vita, victuque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest. pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt. Sed hæc et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus.

33 Proximum autem est de suffragiis: quæ jubeo nota esse optimatibus, populo libera. Att. Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. M.
15 Dicam, Tite, et versabor in re difficili, ac multum et sæpe quæsita: suffragia in magistratu mandando, aut reo judi-
p. 191. cando, aut lege aut rogatione sciscenda, clam, an palam ferre
a. melius esset. Att. An etiam id dubium est? Q. Vereor, ne a te rursus dissentiam. M. Non facies, Quinte. nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius, sed, obtineri an possit, videndum
34 est. Q. Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos, et obest sæpissime reipublicæ, cum

41 *tenuioris ordinis*] Lambinus *inferioris* dedit, opinor, e libris qui habebant, ut Guelf. *interioris*, quod et Davisius recepit.

42 *viri fuerint*] Vulgo est *fuerunt*. at latinitas postulat *fuerint*, ut jam Victorius edidit, et Davisius e Ms. Paris. sic et ed. Mediol.

43 *in populo secutam*] Sic legi debet pro vulg. *secuturam*, sententia postulante, et sic edidere Vict. Aldus nep. Davisius.

aliquid verum et rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. Primum enim obsistitur, cum agitur severe: deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malæ cedere. Quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse? quam populus liber numquam desideravit: idem oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora judicia de potentissimis hominibus exstant voces, quam tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est in- 35
ventus, nec auctor umquam bonus. Sunt enim quattuor le- 16
ges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, et sordido. Secuta biennio post Cassia est, de populi judicio. ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiæ dixerim, dissidente a bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de jubendis legibus, ac vetandis, seditiosi atque improbi civis: cui ne reditus quidem ad bonos, salutem a bonis potuit afferre. Uno in genere re- 36
linqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exce- b.
perat, perduellionis. Dedit huic quoque judicio Cœlius tabellam, [44] doluitque, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popilium, nocuisse et reipublicæ. Et avus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Gratidio, cujus in matrimonio sororem, aviam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius ejus Marius in Ægæo excitavit mari. [45] Ac nostro quidem, cum res esset ad se delata, Scaurus consul, Utinam, inquit, M. Cicero, isto animo, atque virtute in summa republica nobiscum versari, quam in municipali maluisses! Quamobrem, quoniam non 37
recognoscimus nunc leges populi Romani, sed aut repetimus ereptas, aut novas scribimus: non [46] quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. Tu, si tabellariam tuleris, ipse præstabis. nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum e vultu ejus intelligo. Att. Mihi vero nihil umquam populare pla- 17

44 *doluitque, quoad vixit*] Hæc est vetus lectio. recentiores post Lambinum *docuitque*, male.

45 *Ac nostro quidem, cum res esset*] Vulgo *ac nostro quidem*, jungitur antecedentibus. Sed explicatio est contorta, nempe intelligunt remp. Rom. tum sequitur vulgo *quoi*, quod delevi. si quis malit cum Davisio corrigere *huic*, feram.

46 *quid hoc populo obtineri possit*] Davisius addidit *ab*. male. *obtinere ab aliquo* non dicitur, quod fciam. *hoc populo* etiam alibi dixit Cicero, cum populus sit talis, tali sensu et animo, ut nunc est,

cuit: eamque optimam rempublicam esse duco, quam hic
consul constituerat, quæ sit in potestatem optimorum. M.
38 Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed
ego, etsi satis dixit pro se [47] in illis libris Scipio, tamen li-
bertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, [48] et
utantur boni. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis.
Optimatibus nota, plebi libera sunto. Quæ lex hanc senten-
tiam continet, ut omnes leges tolleret, quæ postea latæ sunt,
quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabel-
lam, ne roget, ne appellet. Pontes etiam lex Maria fecit an-
39 gustos. Quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere, non
p. 192. reprehendo: sin valuerint tantum leges, ut ne sint ambitus:
a. habeat sane populus tabellam, quasi vindicem libertatis, dum
modo hæc optimo cuique, et gravissimo civi ostendatur, ul-
troque offeratur, uti in eo sit ipso libertas, in quo populo po-
testas honeste bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud,
quod a te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos ta-
bella condemnet, quam solebat vox, quia populo licere satis
est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ
traditur. Itaque, ut omittam largitione corrupta suffragia,
non vides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragiis, quid
optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis spe-
cies datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis causa
tollitur.

18 Deinde sequitur, quibus jus sit cum populo agendi, aut
40 cum senatu. gravis, et, ut arbitror, præclara lex. *Quæ
cum populo, quæque in patribus agentur, modica sunto:* id
est, modesta atque sedata. Actor enim moderatur, et fin-
git non modo [49] mentem ac voluntates, sed pæne vultus
eorum, apud quos agit. quod in senatu non difficile est.
est enim senator is, [50] cujus non ad auditorem referatur
animus, sed qui per se ipse spectari velit. huic jussa tria
sunt: ut adsit: nam gravitatem res habet, cum frequens
ordo est: ut loco dicat, id est, rogatus: ut modo, ne sit
infinitus: nam brevitas, non modo senatoris, sed etiam
oratoris, magna laus est [51] in sententia. Nec est umquam
longa oratione utendum, nisi aut peccante senatu, quod
fit ambitione sæpissime, nullo magistratu adjuvante, [52] tolli
diem utile est: aut cum tanta causa est, ut opus sit ora-

47 *in illis libris Scipio*] In libris de republ. in quibus loquens inductus fuit Scipio.

48 *et utantur boni*] Sic correxit vulgatum *bonis* Fr. Odinus apud Olivetum. recte. litera ultima adhæsit e verbo sequente.

49 *mentem ac voluntates*] Puto scribendum *mentes.*

50 *cujus non ad auditorem referatur animus*] Qui non tam curet, ut auditori placeat, dicens, quæ auditor velit audire.

51 *in sententia*] Sc. dicenda, cum sententiam dicit.

52 *tolli diem*] Alias dicit Cicero *eximere diem*, de quo vid. Clav.

toris copia vel ad hortandum, vel ad docendum: quorum
generum in utroque magnus noster Cato est. Quodque 41
addit, *causas populi teneto*, est senatori necessarium, nosse b.
rempublicam. idque late patet: quid habeat militum, quid
valeat ærario, quos socios respublica habeat, quos ami-
cos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione,
fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla
majorum. Videtis jam, genus hoc omne scientiæ, diligen-
tiæ, memoriæ esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto
potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus pri- 42
mum, et maximum, *Vis abesto*. nihil est enim exitiosius civi-
tatibus, nihil tam contrarium juri et legibus, nihil minus ci-
vile et humanum, quam, composita et constituta republica,
quidquam agi per vim. Parere jubet intercessori: quo nihil
præstantius. impediri enim bonam rem melius, quam con-
cedi malæ. Quod vero actoris jubeo esse fraudem, id totum 19
dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quem est
senatus secutus, cum decrevisset, C. Claudio consule de Cn.
Carbonis seditione referente, invito eo, qui cum populo age-
ret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium,
simulatque intercessum, turbarique cœptum sit, dimittere.
Quod qui permovet, cum agi nihil potest, vim quærit. cujus
impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud. *Intercessor
rei malæ, salutaris civis esto*. Quis non studiose reipublicæ 43
subvenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt
deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis insti-
tutis atque legibus: *auspicia servanto, auguri parento*. Est
autem boni auguris, meminisse, maximis reipublicæ tempo-
ribus præsto esse debere: Jovique optimo maximo se con-
siliarium, atque administrum datum, ut sibi eos, quos in au- p. 193.
spicio esse jusserit: cœlique partes sibi definitas esse tra- a.
ditas, [53] de quibus sæpe opem referre possit. Deinde de
promulgatione, de singulis rebus agendis, de privatis, ma-
gistratibusve audiendis. Tum leges præclarissimæ de XII 44
tabulis tralatæ duæ: quarum altera privilegia tollit; altera
de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat, [54] non-
dum initis seditiosis tribunis plebis, ne cogitatis quidem, ad-
mirandum, tantum majores in posterum providisse: [55] in
privos homines leges ferri noluerunt: id est enim privile-

53 *de quibus*] Est pro *e quibus*, i. e. unde, ut non opus sit scribere *e* pro *de*, ut fecit Davisius. at pro *referre* bene editum est *ferre*.

54 *nondum initis sed. tribunis plebis*] *initis* sine dubio vitiosum est. Legam *inventis*, quod et Turnebo placuit, favet Ms. in m. ed. L. qui habuit *invitis*. alii *notis*, *cognitis* &c. Sequens *Negotiatis quidem* manifeste vitiosum. Lambinus bene correxit *ne cogitatis* quidem, quod et Davisius recepit, quem secutus sum.

55 *in privos*] Sic vulgatum in *privatos* bene correxere viri docti, quod mihi primum legenti in mentem venit. nam hanc permutationem etiam aliis in libris repertam esse noram.

gium: quo quid est injustius? cum legis hæc vis sit, [56] scitum est jussum in omnes? ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragium consilii, quam
45 [57] fuse in tribus convocatus. Quo verius in nostra causa [58] vir magni ingenii, summaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum esse de nobis. præter enim quam quod comitia illa essent armis gesta servilibus, præterea neque tributa capitis comitia, rata esse possent, neque ulla privilegii: quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. Sed visum est et nobis, et clarissimis viris, melius, de quo servi et latrones scivisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam, quid sentiret, ostendere.

20 Sequuntur de captis pecuniis, et de ambitu legis. Quæ
46 cum magis judiciis, quam verbis sancienda sint: adjungitur, *noxiæ pœna par esto*, ut in suo vitio quisque plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia sanciatur. Extremæ leges sunt nobis non usitatæ: reipublicæ necessariæ. Legum custodiam nullam habemus. itaque hæ leges sunt, quas apparitores nostri volunt: a librariis petimus, publicis [59] litteris consignatam memoriam publicam
b. nullam habemus. Græci hoc diligentius: apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi solum litteras (nam id quidem etiam apud majores nostros erat) sed etiam facta hominum obser-
47 vabant, ad legesque revocabant. Hæc detur cura censoribus: quandoquidem eos in republica semper volumus esse. apud eosdem, qui magistratu abierint, edant, et exponant, quid in magistratu gesserint: [60] deque iis censores præjudicent. Hoc in Græcia fit, publice constitutis accusatoribus. Qui quidem graves esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est, rationes referri, causamque exponi censoribus: [61] integram tamen legem accusatori judicioque servari. Sed satis jam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

56 *scitum est jussum in omnes*] Correxere viri docti, *scitum est et jussum*, alii *scitum esse et jussum i. o.* Vulgatum retinui. Est definitio legis. Lex est scitum, i. e. decretum, quod ad omnes pertinet, id est, jussum in omnes. Sed *esse* necessarium videtur pro *est*. conjungitur enim cum *hæc vis sit*.

57 *fuse in tribus conv.*] *fuse* est sine discrimine ordinum, census, quod erat in comitiis centuriatis.

58 *vir magni ingenii summaque pr.*] E Ms. Par. qui habebat *magnus ingenio*, ut Guelf. Davisius còrrexit *magno ingenio*. sed et alibi diversitas talis constructionis in hac forma reperitur.

59 *l. c. memoriam publicam nullam habemus*] Erant tabulæ legum in ærario, sed commentarios legum scriptos, scriptum legum corpus, non habebant.

63 *deque iis censores præjudicent*] Sc. notis censoriis judicent ante, quam in judicium vocentur.

61 *integram legem accusatori judicioque servari*] i. e. non pœnam decernere, sed hoc relinquere accusatoribus et judiciis.

Att. Si nos tacemus, [62] locus ipse admonet, quid tibi sit
deinde dicendum? M. Mihine? de judiciis arbitror, Pom-
poni: id est enim junctum magistratibus. Att. Quid? de 48
jure populi Romani, quemadmodum instituisti, dicendum
nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras?
Att. Egone? quod ignorari ab iis, qui in republica versantur,
turpissimum puto. Nam, ut modo a te dictum est, [63] leges
a librariis lego: sic animadverto, quosque in magistratibus
ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores ve-
lint. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum pu-
tasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum
tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum 49
de jure disputes. M. Faciam breviter, si consequi potuero:
nam pluribus verbis scripsit ad patrem tuum M. Junius so-
dalis, perite, meo quidem judicio, et diligenter. At de jure
naturæ cogitare per nos, atque dicere debemus; de jure po-
puli Romani, quæ relicta sunt, et tradita. Att. Sic profecto
censeo: et id ipsum, quod dicis, exspecto.

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero, reipublicæ libertate sublata, se ad philosophiæ studium retulisset, multosque illustres ejus locos latinis litteris illustrasset; suscepit ad filium, Athenis studiis litterarum operam dantem, de officiis scribere, non modo, ut hic quoque locus, qui latissime patet, latinis litteris illu-

62 *locus ipse admonet*] Vulgati addunt *non*. sed et a libris vett. abest: qui fere habent *Locus tamen ipse a.* Ms. in m. ed. L. addit *te*.

63 *leges a librariis lego*] *lego* vitiosum est. saltem *legi* esse debebat, ut et Puteano visum. Davisius dedit *peti*, quia supra est *leges ab apparitoribus petimus*.

straretur, sed etiam, quod esset ætati Ciceronis filii et auctoritati parentis aptissimus. Quamquam autem hæc quæstio communis est omnium philosophorum; tamen his pæne propria est, qui summum bonum honestate metiuntur, nempe Academicorum, Peripateticorum et Stoicorum, qui in constituendo summo bono verbis magis quam re discrepabant. Secutus ergo Cicero est in hac quæstione potissimum Stoicos, et ex eorum fontibus, judicio arbitratuque suo, quantum quoque modo visum est, hausit. Tradita officii et definitione et divisione, quinque facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestumne factu sit an turpe, quod in deliberationem cadit: alterum, conducatne an noceat: reliqua vero, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, et cum aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit præponendum. In tres igitur partes totam disputationem distribuit, quarum prima est de honesto, altera de utili, sed dupliciter utraque, et tertia de comparatione eorum. c. 3. Primum formam quandam honesti exhibet a natura humana ductam, ejusque quattuor partes facit, sapientiam, justitiam, temperantiam, et fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quædam officia nascuntur. c. 4. Ac de his quattuor partibus accurate disputat, et quomodo ab iis officia ducantur, ostendit. c. 5-42. Huic disputationi subjicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius. c. 43. s.

1 QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cra-
1 tippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutis-
p. 1. que philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem,
a. et urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse [1] ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione [2] feci: idem tibi censeo faciundum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, [3] nos ut videmur magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum litterarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et
2 ad dicendum, et ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum, et disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen [4] nostra legens,

1 *ad meam utilitatem*] Hæc absunt a Ms. Curiensi: quod placet. nam profecto languent.

2 *feci: idem tibi censeo*] *feci* a libris quibusdam scr. abest, etiam ed. Mog. bene, opinor. pro *idem* libri scripti plures vel *item* habent vel *itidem*. Ms. Duisb. et ed. Col. *identidem*. suspicatus sum, Ciceronem scripsisse *ita idem* vel nude *ita*, quod τὸ *ut ipse* requirere videtur. Ed. Mog. habet *id*.

3 *nos ut videmur*] Non satis hæc forma nobis placet. melius videtur dicturus, fuisse *nos videmur—attulisse*. Forte tamen scripsit, *ut videmur nobis*. nam in quibusdam libris *nos* est post *videmur*, in *ut videmur*, nude posito, possit jactatio intelligi, quasi sic homines judicarent. at Cicero modestia videtur uti voluisse. Ms. Duisb. habet *videtur*, non melius.

4 *nostra legens*] Sic fere libri scr. etiam Duisb. et Goth. et edd. vett. Grævius *leges* recepit e libris quibusdam, quod et J. F. Gronovio placebat, quia τῷ *legens* nil responderet. immo

non multum a Peripateticis [5] dissidentia: quoniam [6] utrique,
et Socratici, et Platonici esse volumus: de rebus ipsis utere
tuo judicio: nihil enim impedio: orationem autem Latinam
profecto [7] legendis nostris efficies pleniorem. Nec vero ar-
roganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi
scientiam concedens multis; quod est [8] oratoris proprium,
apte, distincte, ornateque dicere, quoniam in eo studio æta-
tem consumsi, si id mihi assumo, [9] videor id meo jure quo- b.
dam modo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, 3
mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de
philosophia libros, [10] qui jam illos fere æquarunt, studiose
legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque
colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et
id quidem [11] nemini video Græcorum contigisse, ut idem
utroque in genere laboraret, [12] sequereturque et illud fo-
rense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte
Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, [13] dispu-
tator subtilis, orator parum vehemens: dulcis tamen; ut
Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quan-
tum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrum-
que certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, 4
[14] si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et
copiosissime potuisse dicere: et Demosthenem, si illa, quæ
a Platone didicerat, tenuisset, et pronuntiare voluisset, or-
nate splendideque [15] facere potuisse. Eodemque modo de
Aristotele, et Isocrate judico: quorum uterque suo studio
delectatus, contemsit alterum. Sed cum statuissem aliquid 2
hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo ordiri
volui maxime, quod et ætati tuæ esset aptissimum, et au-

et respondet *efficies orationem pleniorem.*

5 *dissidentia*] Ms. Goth. *discedentia.*

6 *utrique*] Non placuit hæc lectio quibusdam viris doctis. Gronovius et Grævius malebat *utrumque.* Ms. Cur. habet *quoniam utique.* quod non displicet.

7 *legendis nostris*] Ms. Duisb. *legendo nostra.* utrumque sapit glossam. nam refertur hoc ad *legens.*

8 *oratoris proprium, apte, distincte* &c.] An *oratori?* tum pro *apte* Ms. Cur. *aperte,* quod non displicet h. l. nam *apte* latius patet, quam sententia hujus loci desiderat, quæ sic. virtutes oratoris singulas videtur exprimere voluisse, quarum prima est perspicuitas.

9 *videor id meo jure quodam modo vendicare*] Non placet *modo* idque aut delendum, aut pro eo *mihi* legendum videtur, quod in hac forma numquam abest apud Ciceronem.

10 *qui jam illos fere æquarunt*] Recepi lectionem sine dubio meliorem vulgata *qui se illis jam fere æquarunt:* etiam alii quidam fecere.

11 *nemini video Græcorum contigisse*] Vulgati addunt *adhuc* ante *contigisse,* quod mihi nunquam placuit: quia abest a Mss. Goth. Cur. edd. Mog. Col. delevi.

12 *sequereturque*] Ms. Cur. *consequereturque,* quod non displicet. nam *consequi* exquisitius pro *sequi, persequi, sectari* dicitur. v. Clav.

13 *disput. subtilis*] Ms. Cur. *disp. quidem subtilis.*

14 *si genus forense*] Edd. pr. *si genus id f.* recte *id* delevere Grut. et Græv. abestque e multis libris scr. etiam Duisb. Goth. et Cur. item edd. pr.

15 *facere potuisse*] *facere* abest Ms. Goth. Duisb. placet.

ctoritati meæ. Nam cum multa sint in philosophia et gra-
via, et utilia, accurate copioseque a philosophis disputata:
latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis,
et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, ne-
que privatis; neque forensibus, neque domesticis in rebus;
p. 2. neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas,
a. vacare officio potest: [16] in eoque colendo sita vitæ est ho-
5 nestas omnis, et in negligendo turpitudo. Atque hæc qui-
dem quæstio communis est omnium philosophorum. quis est
enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se
audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis
bonorum et malorum finibus, [17] officium omne pervertant.
nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum
virtute conjunctum; [18] idque suis commodis, non honestate
metitur: hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturæ
bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justi-
tiam, nec liberalitatem. fortis vero, dolorem summum ma-
lum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum
6 statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quamquam ita
sunt in promtu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a
nobis [19] alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi
consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: ne-
que ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ,
tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab his, qui ma-
xime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque pro-
pria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateti-
corum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem ex-
plosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi
de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii
inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tem-
pore, et hac in quæstione potissimum Stoicos, non ut inter-
pretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, judicio arbitrio-
que nostro, [20] quantum quoque modo videbitur, hauriemus.
7 Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura
b. est, ante definire, quid sit officium: quod a Panætio præter-
missum esse miror. omnis enim, quæ a ratione suscipitur de
aliqua re, institutio, debet a definitione proficisci: ut intelli-

16 *in eoque et colendo—et in negligendo*] Primum *et* delevi, auctoribus libris scriptis et edd. quibusdam, ut Colon. ed. Mog. Rom. habent *in eoque excolendo*. idem fecerim in altero.

17 *o. o. pervertant*] Sic in quatuor libris scriptis reperit Guilielmius. id quia vera latinitas postulat, recepi. nam post *sunt, qui* conjunctivus esse debet. Sic est in Ms. Duisb. et ed. Colon.

18 *idque suis commodis—metitur*] Hoc est conjungendum cum superiori; *qui summum bonum sic instituit*. nam si cum proxime antecedente, atque adeo *sic instituit* conjungeretur, deberet esse *metiatur*.

19 *alio loco*] In Libr. de Finibus B. et M.

20 *quantum quoque modo videbitur hauriemus*] Semper offendi in *hauriemus*, quod non consentit antecedentibus. Visum est legendum *haurientes*.

gatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis [21] de officio 3
duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ [22] conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omniane officia perfecta sint: num quod officium aliud alio majus sit: et quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii. nam et medium 8
quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio 9
videtur, consilii capiundi deliberatio. nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare, p. 3.
et suos, conducat id, necne, de quo deliberant. quæ delibera- a.
tio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divi- 10
sione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius: itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur [23] est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est a natura tributum, 4
ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura 11
videantur, [24] quæque ad vivendum sint necessaria, anquirat,

21 *de officio duplex est quæstio*] i. e. de officio duplici modo disputatur, primum in genere et θεωρητικῶς, deinde παραινετικῶς, cum præcepta officiorum singulorum traduntur.

22 *conformari*] Sic legendum, ut Lambinus edidit, probaveruntque P. Manutius et alii, estque in Ms. Duisb. non ut vulgo editum est *confirmari*: quæ verba et alibi confusa sunt.

23 *est de honesto*] *est* abest Ms. Duisb. sed in fine est *disserendum erit*.

24 *quæque ad vivendum sint necessaria*] In hoc variant libri. alii *omniaque quæ, ei sunt*, alii *omniaque quæ sunt*, quod edere cum Langio voluit Grævius,

et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune [25] item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod hæc [26] tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus, et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, et rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras: facile
b. totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res
12 necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis, et ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum cœtus, et [27] celebrationes esse, et a se obiri velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum, et ad victum: nec sibi soli, sed conjugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos, et majores [28] ad
13 rem gerendam facit. Inprimisque hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere: cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa, juste et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exsistit, humanarumque rerum con-
14 temtio. Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo; quid sit, quod deceat; in factis dictisque qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ adspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulcritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam

sed operæ non paruere, dederuntque vulgatum ante *omniaque quæcumque—sint*. Ego secutus sum ed. Rom. Mediol. Mog. quæ lectio optima est. nam *omnia* vel *quæcumque* intelligitur per se, ut in superioribus membris, nec id opus erat in hoc addi.

25 *item*] Sic cum Pearcio dedi pro vulgato *autem*, quod est ab h. l. alienum. Sic ille in edd. Leodegarii et Lamb. reperit. Sic et Davisius corrigi volebat.

26 *tantum, quantum sensu movetur, ad id solum* &c.] In hoc semper hæsi. Conjeci vel *quantum* delendum esse, vel *solum*.

27 *celebrationes esse et a se obiri v.*] Valde in hoc loco variant libri scr. et edd. hæc lectio optima videtur.

28 *ad rem gerendam facit*] Grævio placet correctio J. F. Gronovii *rem quærendam*. sed hoc sensu et *rem gerere* dicitur, ut Off. II, 11.

magis pulcritudinem, constantiam, ordinem in consiliis fa-
ctisque conservandum putat: cavetque, ne quid indecore, ef-
fæminateve faciat: tum in omnibus et opinionibus, et factis,
ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. quibus ex rebus con- p. 4.
flatur et efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam a.
si [29] nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodque vere
dicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem 5
honesti vides: quæ si oculis cerneretur, [30] mirabiles amores
(ut ait Plato) excitaret sui. Sed omne, quod honestum est,
id quattuor partium oritur ex aliqua. aut enim in perspicien-
tia veri sollertiaque versatur: aut in hominum societate tuen-
da, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide;
aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut
in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine et modo, in
quo inest modestia et temperantia. Quæ quattuor quam- 15
quam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex sin-
gulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte,
[31] quæ prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam
ponimus, inest indagatio atque inventio veri: ejusque virtu-
tis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime per- 16
spicit, [32] quid in re quaque verissimum sit, [33] quique acutis-
sime et celerrime potest et videre, et explicare rationem, is
prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. quocirca
huic, quasi materia, quam tractet, et in qua versetur, sub-
jecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessita- 17
tes propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus
actio vitæ continetur: ut et societas hominum conjunctio- b.
que servetur, et animi excellentia magnitudoque cum in au-
gendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis,
tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo au-
tem, et constantia, et moderatio, et ea quæ sunt his similia,
versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam,
non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur 18
in vita, modum quendam et ordinem adhibentes, honestatem
et decus conservabimus.

Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque 6

29 *nobilitatum non sit*] Non prædicetur ac laudetur, ut notum fiat longe lateque.

30 *m. amores, ut ait Plato, excitaret sapientiæ*] Sine dubio *sapientiæ* est vitiosum. Faernus bene correxit *sui.* Plato dixit in Phædro, sapientiam, si oculis cerneretur, magnos amores sui excitaturam. Hoc applicavit Cicero ad honestatem. *ut ait Plato* est, ut cum Platone loquar. Ergo *sapientiæ* locum non habet. Probat *sui* etiam Pearcius: qui tamen et addi vult, *ut ait Plato de sapientia.* Sententiam Platonis de sapientia habet de Fin. II, 16. ex quo hic locus interpolatus videtur.

31 *quæ prima descripta est*] i. e. quam in descriptione i. e. partitione, primo loco posui v. Clav. in *describere.*

32 *quid—verissimum sit*] Ms. Duisb. *quod—est.*

33 *quique acut.*] *quique* non bene respondet *τῷ ut quisque.* Puto corrigendum esse, *utque.*

divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime [34] naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem: in qua excellere pulcrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum, et turpe ducimus. In hoc genere et naturali, et honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus. quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad
19 considerandas res, et tempus, et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, [35] quod in rebus honestis, et cognitione dignis, operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: [36] ut in astrologia C. Sulpicium audivimus: in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus: multos in dialecticis, plures in jure civili. quæ omnes artes in veri investi-
p. 5. gatione versantur: cujus studio a rebus gerundis abduci,
a. contra officium est. virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam acquiescit, potest nos, [37] in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiundis de rebus honestis, et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.
7 De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua so-
20 cietas hominum inter ipsos, et vitæ quasi communitas continetur. cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus: ex qua boni viri nominantur; et huic conjuncta beneficientia, quam eamdem vel benignitatem, vel liberalitatem [38] appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria: deinde ut
21 communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ: sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur: Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cujusque fit; eorum, quæ natura fuerant

34 *nat. attingit hum.*] Conjunctionem habet cum natura humana, eique convenit., v. Clav. in *attingere.*

35 *quod in rebus*] Sic edd. pr. et Græv. Pearcii &c. male aliæ *quid.*

36 *ut in astr. C. Sulpicium audivimus*] Sc. fecisse, multum studii posuisse.

37 *in studiis cogitationis*] Sic edd. pr. et Mss. plerique, etiam Goth. Cur. placuit nonnullis *cognitionis*, ut Lambino, Grævio. sed studia *cogitationis* h. l. clare opponuntur studiis *actionis.* tum pertinet hoc non tantum ad studium doctrinæ, sed etiam consilii capiendi, ut seqq. docent.

38 *appellari licet*] Malim *appellare.*

communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: [39] eo si qui sibi plus appetet; violabit jus humanæ societatis. Sed 22
quoniam, (ut præclare scriptum est a Platone) [40] non nobis solis nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici: atque, ut placet Stoicis, [41] quæ in terris gignantur, b.
ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. Fundamentum est au- 23
tem justitiæ fides; id est, dictorum conventorumque constantia et veritas. ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

Sed injustitiæ genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, [42] aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem 24
injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. [43] Maximam autem partem ad injuriam faciundam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ cum ad usus vitæ 8
necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus au- 25
tem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas [44] spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica p. 6.
princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non pos- a.
set. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris ampli-

39 *eo si qui sibi plus appetet*] Plus eo, quod sibi obtigit legitimo modo. hæc lectio est edd. pr. eamque lectionem alteri, *ex quo si qui sibi appetet* prætulere P. Manutius, Victorius, Lambinus et Pearcius, qui eam revocavit. bene. sic est Ms. Duisb.

40 *non nobis solum nati sumus*] Credo legendum *solis: solum* pertineret ad *nati sumus*, quod est alienum. Ita apud Platonem Ep. 1. ad Archytam, legendum οὐχ ἑαυτῷ μόνῳ, non μόνον.

41 *quæ in terris gignuntur*] Latinitas postulat *gignantur*, sicque rescripsi.

42 *aut aliqua perturbatione*] Int. alia qua, ut sæpe est apud Ciceronem *aliquis*.

43 *Maximam partem*] Est plerique, ut *partim* dicitur pro *quidam* v. Clav. in partim.

44 *spectat ad opes*] i. e. ad potentiam consequendam.

ficatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper in-
26 juria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, [45] cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est:

id latius patet. nam, quidquid ejusmodi est, [46] in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit, sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, [47] quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. quo magis cavendum est, ne quid in eo genere pec-
27 cetur. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, et ad tempus, [48] an consulto et cogitato fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata inferuntur. Ac de inferenda qui-
9 dem injuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defen-
28 sionis, deserendique officii, plures solent esse causæ. Nam,
b. aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque [49] ea, quæ plerique vehementer expetant, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant, et pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum justitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria: in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos. æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum
29 ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sunt etiam,

45 *cum—inciderint*] Sic Mss. et edd. vett. Grævius dedit tacite *inciderunt*, quod verum puto.

46 *in quo*] Pro *ut in eo*, exquisitius. et sunt plura hujus formæ exempla.

47 *quem sibi ipse—finxerat*] *ipse* aut delendum, aut corrigendum *ille*.

48 *an consulto et cogitato fiat injuria*] *Cogitato* habent edd. pr. Sed plures Mss. in his Goth. habent *cogitata*, quod Grævius edere voluit, in ed. sec. edidit Pearcius. Latini alias dicunt *cogitate*: sed *cogitate* etiam analogia latinitatis fert et Cicero videtur sic dixisse, quia *consulto* præcesserat.

49 *ea, quæ—expetant—soleant*] Sic edidi pro vulgato *expetunt* et *solent*. primo latinitatis ratio mihi correctionem subjecit, firmavere deinde libri scr. et edd. In Ms. Goth. est *exspectant*, quod factum est ex *expetant* deinde Ms. Erf. Duisb. et Col. ed. Rom. non modo hoc habent, sed etiam *soleant*. denique edd. Mog. Mediol. plane habet *expetant* et *soleant*. Vulgatum ortum est a correctoribus germanicis.

qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam homi-
num, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam vi-
deantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant; in
alterum incurrunt. deserunt enim vitæ societatem, quia nihil
conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis,
adjunximus causas utriusque generis, easque res ante consti-
tuimus, quibus justitia continetur: facile, quod cujusque
temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde ama-
bimus, judicare. [50] Est enim difficilis cura rerum alienarum: 30
quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alie-
num putat: sed tamen, quia magis ea percipimus atque sen-
timus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, p. 7.
quam illa, quæ ceteris; quæ, quasi longo intervallo inter- a.
jecto, videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quo-
circa bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod du-
bites, æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per
se: dubitatio cogitationem significat injuriæ. Sed incidunt 10
sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse 31
justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commu-
tantur, fiuntque contraria: ut reddere depositum, promissum
facere; quæque pertinent ad veritatem, et ad fidem, ea migrare
interdum, et non servare, sit justum. Referri enim decet ad
ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum,
ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviatur.
[51] ea cum tempore commutantur, commutatur officium, et non
semper est idem. [52] Potest enim accidere promissum aliquod 32
et conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit,
vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus,
quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto
non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc
erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo
impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur
servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia:
nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, [53] cui promiseris,

50 *Est enim difficilis*] Hæc non bene cohærent cum præcedentibus, ut vidit jam Pearcius. nam non ratio eorum redditur, sed contrarium dicitur. Pearcius conjiciebat *Est quidem.* forte melius sit *tamen*, vel *autem.*

51 *ea cum tempore commutantur*] Hæc est lectio edd. pr. Rom. Mediol. &c. sic et Mss. plures, etiam Duisb. post edidere quidam *tempora*, quod et Mss. quidam, etiam Goth. habet. sed in ea lectione non commodus sensus est. itaque Grævius malebat *ea* deleri. mihi olim visum est corrigendum *ergo.*

52 *Potest accidere promissum aliquod— ut id* &c.] Dictum hoc est pro potest accidere, ut promissum aliquod effici inutile sit &c. Simile est: *audivi Crassum, cum is diceret* pro *audivi cum Crassus diceret* et alia.

53 *cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori*] Sic edidi cum Pearcio, auctoribus libris scr. et edd. pro vulgato *cui promiseris. Contra officium est, m. non anteponi minori*, interpunctio major non est in multis libris scr. nec in Goth. et abest *non.* pro quo quidam, ut et ed. pr. habent *damnum,*

contra officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris: magisque ille, cui
b. promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque [54] jure prætorio liberantur, nonnulla legi-
33 bus. Exsistunt etiam sæpe injuriæ calumnia quadam, et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud: *summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: [55] ut ille, qui, cum triginta dierum [56] essent cum hoste pactæ indutiæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium indutiæ. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, [57] sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

11 Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessierit, injuriæ suæ pœnitere: ut et ipse ne quid tale posthac, et ceteri
34 sint ad injuriam tardiores. Atque in republica maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decer-
p. 8. tandi; unum per disceptationem, alterum per vim: cumque
a. illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum
35 est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Karthaginem et Numantiam funditus sustulerunt. nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos,

quod est a glossa. nam *majus* respicit verba *si plus tibi noceant.*

54 *jure prætorio liberantur*] i. e. edicto prætoris excipiuntur ab iis promissis, quæ servanda sint, et ad quæ servanda cogi vi prætoris possis.

55 *ut ille*] Int. fecit, peccavit.

56 *essent—pactæ indutiæ*] Plures libri scr. etiam Duisb. Goth. habent *factæ*, sed in altero membro *pactæ*. passive hoc verbum Cicero etiam dixit ad Att. II, 9. *quæ de me pacta sunt.*

57 *sicut ipsi dixerant*] In Ms. Pithœi fuit *discesserant*, quod placet Grævio: mihi non. *dicere* est h. l. definire.

[58] opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciundum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum; si non optimam, at aliquam rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, [59] ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent
more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fetiali 36
populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, et indictum. [60] Pompilius imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur, unam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exer-
citu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pa- b.
teretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia, priore amisso, jure cum hostibus pu-
gnare non poterat. [61] Adeo summa erat observatio in bello 37
movendo. [62] M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prœlium ineat. negat enim jus esse, qui
miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam ani- 12
madverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, [63] lenitate verbi tristitiam rei mitigatam. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itemque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum [64] quicum bellum geras, tam molli nomine

58 *opportunitatem loci*] Tum ad reparandas opes, tum ad bellum gerendum.

59 *ad imp. fidem confugient*] Alii scr. ut Goth. et edd. ut Mog. Rom. *confugiunt.* non deterius altero. optimum foret *confugerint.*

60 *Pompilius*] Alii *Popilius.* v. Clavem. lectionem hanc bene defendit Chapmannus ad h. l. in ed. Pearcii, quam et habet Ms. Duisb. edd. Mog. Col.

61 *Adeo s. erat observatio* &c.] i. e. diligentia servandi juris. sed totum hoc pro glossatoris additamento habet Grævius delerique vult. Jo. Sarisberiensis in Policrat. VI, 7. affert hunc locum Ciceronis, sed hæc verba non habet. Ms. Duisb. addit *tum: A. tum erat.*

62 *M. quidem C. senis—pugnare cum hoste*] Hoc totum insititium judicat Chapmannus: si tamen genuinum sit, ad aliam historiam pertinere putat.

63 *lenitate v. tristitiam rei mitigante*] Sic Mss. plures item Duisb. et edd. vett. alii *mitigatam,* quod et editum est a nonnullis. bene. nam hoc pendet ab *animadverto.*

64 *quicum bellum geras*] Sic correxi pro *bella,* ut edidit etiam Pearcius e Mss. et ed. Victorii. sed sic jam est in ed. Mog. Col. Rom. sic et Ms. Duisb.

[65] appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas. [66] a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma
38 contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim [67] cum civiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor: cum altero certamen honoris, et dignitatis est; cum altero capitis, et famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis, illa præclara:

p. 9. *Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;*
a. *Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,*
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat fors,
Virtute experiamur. et hoc simul [68] *accipite dictum:*
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est:
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis diis.

13 Regalis sane, et digna Æacidarum genere sententia. Atque
39 etiam si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: Ut primo Punico bello, Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum: primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, cum retineretur a propinquis, et ab amicis, ad supplicium redire
40 maluit, quam fidem hosti datam fallere. [69] *Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt; nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit*

65 *appellari*] Libri quidam scr. ut Goth. Cur. item edd. pr. Mog. Col. Rom. habent *appellare.*

66 *a peregrino jam recessit*] Delevi *jam*, quod a multis Mss. etiam Duisb. abest et ab edd. pr. Mog. Col. Rom. et aliis. delevit et Pearcius.

67 *cum civi aliter contendimus, si est*] Omnes Mss. etiam mei itemque edd. habent *cum civiliter contendimus, aliter, si est inimicus*, item edd. Mog. Col. Rom. Mediol. &c. Lambinus correxit cum *civi aliter:* quod alii secuti sunt.

68 *accipe dictum*] Quia in ceteris pluralis numerus est, ut *et ducite*, Jortinus volebat legi *accipite*, quod contracte pronuntietur, *acpite.* quia sic reperi in Ms. Goth. et vestigia hujus lectionis in ed. Rom. quæ habet *accipere,* recepi. Habet et ed. Anemœcii.

69 *Secundo* &c.] Hic totus locus literis cursivis expressus, abest a Mss. plerisque et edd. primis. itaque pro insititio habetur. defendit tamen Pearcius, ut et Anemœcius.

paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, et eum necaturum: senatus, et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit. Ac de 41
bellicis quidem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem, etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio et fortuna servorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; operam exigendam, justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria: fraus, quasi vulpeculæ, vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, [70] qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est. b.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficientia ac liberali- 14
tate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accom- 42
modatius. sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, et iis ipsis, [71] quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt: et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut
[72] si in suam rem alienam convertant. Sunt autem multi, et 43
quidem cupidi splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, et C. Cæsaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major 44
esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse,

70 *qui tum cum m. f.*] Delevi *tum* cum Grævio. Ed. Col. habet *qui tum maxime, cum fallunt, id agunt.*

71 *quibus benigne videbitur fieri*] Ms. Cur. *videntur.* forte voluit scribere *videatur*, quod non spernam.

72 *si in suam rem aliena convertant*] *alienam* habent Mss. quidam et edd. pr. omnes. In Ms. Goth. ultima litera erasa est. Itaque cum Pearcio revocavi.

[73] quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos. quas enim copias his et suppeditari æquius est, et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, et auferendi per
p. 10. injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam
a. licet plerosque, non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio, vanitati est conjunctior, quam aut liberali-
45 tati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficientia delectus esset dignitatis: in quo et mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas, ac societas vitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ, majoresque, ponderis plus habe-
15 bunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus,
46 [74] planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, [75] ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto, nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes, virum bonum [76] videntur potius attingere. Atque hæc in
47 moribus. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia judicemus: sin erunt merita, ut non ineunda,
b. sed referenda sit gratia: major quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium
48 est. Quod si ea, quæ utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? [77] an non imitari agros fertiles, qui [78] multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia

73 *quam res patitur*] Mss. Goth. Cur. habent *patiatur*. non male.

74 *planeque sapientibus*] *planeque* dedi pro *pleneque* e Mss. Cur. Duisb. et ed. Anemœcii. et sic semper legendum putavi.

75 *ut quisque maxime*] *quisque* mihi suspectum est, meliusque abesset.

76 *videntur potius attingere*] Magis ad virum bonum pertinere, virum bonum efficere.

77 *an non imitari*] Sic olim edebatur, post editum *an*, deleto *non*, ut habet ed. Colon. dictumque *an* in interrogando affirmare: quod est contra analogiam: nec exempla prolata satisfaciunt. malim tamen *an* deleri, quo fiat oratio elegantior: *non imitari a. f.? annon* habet Ms. Erf. Tum post Ms. Goth. habet *acceperint*.

78 *multo plus efferunt*] Recte hoc a recentioribus repositum est pro vulgato *afferunt*.

conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus ha- 49
bendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, [79] quo quisque animi studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, [80] sine judicio vel modo; in omnes repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt. Optime autem societas hominum, 16
conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, 50
ita in eum benignitatis plurimum conferetur. [81] Sed quæ natura principia sint communitatis et societatis humanæ, repetendum altius videtur. [82] Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. ejus autem vinculum est ratio et oratio: [83] quæ docendo, discendo, commu- p. 11.
nicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, a.
conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis et orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, 51
omnibus inter omnes, societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas: ut quæ descripta sunt legibus, et jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera

79 *quo quisque animi studio*] Sic e Mss. dedit Pearcius. Sic est et in Ms. Goth. et Cur. itaque et ipse recepi. Vulgo est *animo, studio* &c.

80 *sine judicio vel modo; in omnes* &c.] Hæc est lectio antiqua Mss. et edd. et proba, primum ab Anemœcio mutata, in *vel morbo i. o. vel rep.* &c. auctore uno Ms. Augustano, deinde et ab aliis, et Grutero; unde lectio vulgata facta est. Bene Pearcius veterem lectionem et interpunctionem restituit. *vel m.* pendet a *sine*: et *sine morbo* nihili est, cum contra bene dicatur *sine judicio* (i. e. delectu) *vel modo*. tum *in omnes* referendum est ad *incitati*. alterum *vel* non reperit in Ms. Cantabr. Pearcius, quod ineptus librarius inseruit, quod *vel* antecederet.

81 *Sed quæ naturæ principia sint*] Sic habent fere Mss. ut et nostri Goth. Cur. et edd. pr. Langius et Lamb. ex uno et altero libro suo scripto recepere *naturâ*, quod concursus genitivorum durior est in illa lectione: *naturæ principia communitatis* &c. bene.

82 *Est enim primum*] Est definitio principii.

83 *quæ docendo, discendo*] Anemœcius e Ms. suo edidit *dicendo, discendo*. sed eum non sunt imitati sequentes editores. *docendo* aptius est proximo *discendo*: quæ sibi respondent, ut cetera tria.

sic observentur, ut in Græcorum proverbio est: *Amicorum esse omnia communia.* Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Una ex re satis [84] præcipitur, ut, quidquid sine detrimento
52 possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere [85] aqua profluente; Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est, et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, Nihilominus ipsi luceat: ut facultas sit, qua in
53 nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societa-
17 tis hominum. Ut enim ab infinita illa discedatur, propior
b. est ejusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea, et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum. ab illa enim immensa societate humani generis
54 in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones: post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, et soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio, benevolentia devincit homines et cari-
55 tate. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior,

84 *præcipitur, ut, quidquid s. d. p. c. ut tribuatur*] Repetitum bis *ut* non placet. vel primum delendum est, vel pro altero scribendum *id.* primum potuit existere ex ultima syllaba verbi præcedentis, alterum correxi *id,* quia sic est in edd. pr.

85 *aqua profluente*] Hoc melius est vulgato *aquam profluentem*; nam sensus est, non arcere ab usu aquæ profluentis.

quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, (quod sæpe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et [86] quamquam omnis virtus 56
nos ad se allicit, facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa p. 12.
inesse videatur: tamen justitia et liberalitas id maxime effi- a.
cit. nihil autem est amabilius, nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædemque voluntates: in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac seipso: efficiturque id, [87] quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ et mutua, et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed cum omnia 57
ratione, animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum republica est unicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt, et fuerunt. Sed si contentio quædam, et 58
comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt, patria et parentes, quorum [88] beneficiis maximis obligati sumus: proximi, liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam b.
similitudo morum conjugavit. Sed in his omnibus officiis 18
tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, 59
et quid quisque vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiundis, quam aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in ju-

86 *quamquam o. v. nos ad se allicit, facitque*] Omnes libri mei scr. sic habent, Goth. Erf. Cur. Duisb. et ed. Colon. non *alliciat faciatque*, ut vulgati. atque id verum est per latinitatem; quæ τῷ *quamquam* non jungit conjunctivum, qui tamen passim a librariis aut correctoribus illatus est libris. Veram illam lectionem etiam in editis quibusdam reperi, ut Anemœcii.

87 *quod Pythagoras ultimum in a. putavit*] Sic edidere Davisius et Pearcius ex Nonio Marcellino, in v. *ultimum*.

88 *beneficiis maximis*] Sic edidere e Mss. Anemœcius et Langius, pro *maxime*. quos Grævius et Pearcius imitati sunt. Sic et ed. Col.

dicio sit, propinquum potius, et amicum, quam vicinum
defenderis. Hæc igitur et talia, circumspicienda sunt in
omni officio: et consuetudo exercitatioque capienda, ut bo-
ni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo de-
ducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quan-
60 tum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec
imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta percepe-
rint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercita-
tione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta tra-
duntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo
usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis re-
bus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum
ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere
diximus.

61 Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quat-
tuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissi-
mum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res
despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promtu
est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem;
Illa virago viri.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore et sanguine.

p. 13. Contraque in laudibus, quæ magno animo, et fortiter, ex-
a. cellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore
ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Sa-
lamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris. hinc noster Co-
cles, hinc Decii, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Mar-
cellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Ro-
manus animi magnitudine excellit. Declaratur autem stu-
dium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu
19 fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in pericu-
62 lis, et laboribus, si justitia vacat, pugnatque non pro salute
communi, sed pro suis commodis, in vitio est. non enim
modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem
humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis
fortitudo, cum eam, virtutem esse dicunt propugnantem pro
æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam con-
secutus est insidiis, et malitia, laudem est adeptus. nihil
63 enim honestum esse potest, [89] quod justitia vacet. Præcla-
rum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ
est remota a justitia, calliditas potius, quam sapientia est ap-

89 *quod justitia vacat*] Rectius puto *justitia vacare debeat* et alibi centies.
vacet. sic mox: *nullum est tempus, quod* Et est sic in Ms. Goth.

pellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, magnanimos, eosdem bonos, et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude
justitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione et ma- 64
gnitudine animi, facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem
morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vin- b.
cendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: exsistuntque in republica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. nullum est enim tempus, quod
justitia vacare debeat. Fortes igitur, et magnanimi sunt 65
habendi, non, qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, [90] ut quisque est altissimo animo, [91] et gloriæ cupido. qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum [92] desideret gloriam.

Omnino fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime 20
cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem,
et maxime utiles, sed et vehementer arduas, plenasque labo- p. 14.
rum, et periculorum, tum vitæ, tum multarum aliarum re- a.
rum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splen- 67

90 *ut quisque e. a. animo et gloriæ cupiditate*] Durius hoc esse, quisque facile sentiat.

91 *et gloriæ cupido*] Sic in suis mscriptis, præter unum, omnibus reperit Anemœcius, idque vulgatæ *et gloriæ cupiditate* prætulit: nec ego dubitavi recipere in textum. Lambinus etiam recepit, sed ut e *cupido* faceret *cupidissimo:* non male. Ms. Cur. et Goth. habent *et gloriæ cupidus*, quod tamen corrigi deberet *cupidissimus.* Ms. Erf. habet *ex gloriæ cupiditate.*

92 *desideret gloriam*] Sic pro vulgato *desiderat* recte editum est a Grævio Pearcio. nam sic Mss. edd. pr. et sic postulat latinitas. Ms. Duisb. habet *expetat:* quæ est glossa: sed indicans veram lectionem esse *desideret.*

dor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore
est: causa autem, et ratio efficiens magnos viros, est in
priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, et hu-
mana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duo-
bus, si et solum id, quod honestum sit, bonum judices, et
omni animi perturbatione liber sis. nam et ea, quæ eximia
plerisque et præclara videntur, parva ducere, eaque ratione
stabili firmaque contemnere, fortis animi, magnique ducen-
dum est: et ea, quæ videntur acerba, quæ multa et varia in
hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu
naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi
68 est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum,
qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui in-
victum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quam-
obrem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas. nihil
enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare di-
vitias: nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam
contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficientiam li-
beralitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupidi-
tas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magna-
nimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia
expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut depo-
69 nenda nonnumquam. Vacandum autem est omni animi per-
turbatione, tum cupiditate, et metu, tum etiam ægritudine,
b. et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas et securitas
adsit, quæ affert cum constantiam, tum etiam dignitatem.
Multi autem et sunt, et fuerunt, qui eam, quam dico, tran-
quillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerint, ad
otiumque perfugerint: in his et nobilissimi philosophi lon-
geque principes, et quidam homines severi et graves, nec
populi nec principum mores ferre potuerunt, vixeruntque
70 nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem pro-
positum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui
parerent, libertate uterentur: cujus proprium est, sic vi-
21 vere, ut velis. Quare, cum hoc commune sit potentiæ cu-
pidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id
posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si con-
tenti sint et suo, et parvo. in quo neutrorum omnino con-
temnenda est sententia: sed et facilior, et tutior, et mi-
nus aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior
autem hominum generi, et ad claritatem, amplitudinemque
aptior eorum, qui se ad rempublicam et ad res magnas ge-
71 rendas accommodaverunt. Quapropter et iis forsitan con-
cedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui excel-
lenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: et iis, qui aut va-
litudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti,
a republica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem

aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit
causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique mirentur, im-
peria et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam
vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod glo-
riam contemnant, et pro nihilo putent, difficile factu est
non probare: sed videntur labores et molestias, tum offen- p. 15,
sionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam time- a.
re, et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum
sibi constent: voluptatem severissime contemnant, in do-
lore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia:
atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent 72
a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cun-
ctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda respublica est.
nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magni-
tudo potest. Capessentibus autem rempublicam nihilo mi-
nus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, et ma-
gnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum,
et ea, quam sæpe dico, et tranquillitas animi atque securi-
tas: si quidem nec anxii futuri sunt, et cum gravitate con-
stantiaque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quo 73
minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, et
quo minus multis rebus egent: et quia, si quid adversi eve-
niat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine
causa majores motus animorum concitantur, majoraque effi-
cienda rempublicam gerentibus, quam quietis, quo magis
his et magnitudo animi est adhibenda, et vacuitas ab an-
goribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne
id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam,
ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum
est, ne aut temere desperet, propter ignaviam, aut nimis
confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem nego-
tiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio di-
ligens.

Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse, 22
quam urbanas: minuenda est hæc opinio. multi enim bella b.
sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in 74
magnis animis, ingeniisque plerumque contingit, eoque ma-
gis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum ge-
rendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res
exstiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ.
Quamvis enim Themistocles jure laudetur, et sit ejus no- 75
men, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissi-
mæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo
primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc,
quam illud, judicandum est. illud enim semel profuit, hoc
semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium,
hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem

nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille vere,
a se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum con-
76 silio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet ea-
dem de Pausania Lysandroque dicere: quorum rebus gestis
quamquam [93] imperium Lacedæmonis dilatatum putatur;
tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, et dis-
ciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas
et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi qui-
dem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum
versaremur in republica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere
videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium
domi. Nec plus Africanus, singularis et vir, et imperator,
in [94] excidunda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem
tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit:
p. 16. quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ra-
a. tione: attingit etiam bellicam, quoniam vi, manuque confe-
cta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine
77 exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere
ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus,
nonne togæ arma cessere? neque enim in republica pericu-
lum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis,
diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum ci-
vium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta
78 unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet
enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et here-
ditas hujus gloriæ, et factorum imitatio pertinet. Mihi
quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompe-
ius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se
triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem-
publicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt
ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in
quibus plus etiam, quam in his, operæ studiique ponen-
23 dum est. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso
79 magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viri-
bus. Exercendum tamen corpus, et ita afficiendum est, ut
obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, et
in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquiri-
mus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in
quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicæ

93 *imp. Lacedæmoniis dilatatum*] *dilatatum* est antiquior lectio, pro qua Gronovius dedit *datum:* nempe quia *dilatatum* non satis aptum videbatur τῷ *Lacedæmoniis.* Ei rei mederi tentat Pearcius, corrigens *Lacedæmonis,* quod et Victorius ediderat. imitatus sum.

94 *excidunda*] Alii *exscindenda*, nil interest: quamquam hæc forma est usitatior.

præsunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio
sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnum- b.
quam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum;
in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda 80
quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi forti-
tudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utili-
tatis ratione faciamus.

Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax,
quæsita videatur. Fortis vero et constantis est, non per-
turbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici,
ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec a ratione
discedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni 81
est, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante consti-
tuere, quid accidere possit in utramque partem: et, quid
agendum sit, cum quid evenerit, nec committere, ut aliquando
dicendum sit, *Non putaram.* Hæc sunt opera magni animi,
et excelsi, et prudentia, consilioque fidentis. Temere autem
in acie versari, et manu cum hoste confligere, immane quid-
dam, et beluarum simile est. sed cum tempus necessitasque
postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitu-
dinique anteponenda. De evertendis autem diripiendisque 24
urbibus, valde considerandum est, ne quid temere, ne quid 82
crudeliter. idque est viri magni, rebus agitatis, punire sontes,
multitudinem conservare, in omni fortuna, recta atque hone-
sta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui
urbanis rebus bellicas anteponant: sic reperies multos, qui-
bus periculosa et callida consilia, quietis et cogitatis et splen- p. 17.
didiora, et majora videantur. Numquam omnino periculi a.
fuga committendum est, ut imbelles timidique videamur: 83
sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine
causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in ad-
eundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui le-
viter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis
periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare
in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est:
subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque
magis, si plus adipiscare, re explicata, boni, quam [95] addubi-
tata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt,
qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita,
alii de gloria, et benevolentia civium in discrimen vocantur.
Promtiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad
communia, dimicareque paratius de honore et gloria, quam
de ceteris commodis.

Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed 84

95 *addubitata*] Pearcius explicat cum Grævio, *propter incertum exitum omissa*; immo est, re in periculum cladis adducta, aut, si male evenerit.

vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem postulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q.
b. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. [96] Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audeant dicere.

25 Omnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præ-
85 cepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi opti-
86 mi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ: in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis et fortis civis, et in republica dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque se totum reipublicæ, [97] neque opes aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiæ, honestatique adhærescet, ut, [98] dum ea conservet, [99] quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat

96 *Sunt—qui—non audent dicere*] Correxi *audeant.* quod latinitas postulat.

97 *neque opes aut potentiam*] Non placet hoc, nam *opes* et *potentia* nil differunt et vestigia corruptionis sunt in varietate librorum. Ms. Erf. non habet *opes.* Cur. habet *pecuniam aut opes.* Legerim vel *neque potentiam,* vel *opes et potentiam.*

98 *dum ea conservet*] Sc. quæ ante dixi conservanda esse. sic post: *deserat illa quæ dixi.* non igitur opus corrigere *eam* sc. remp. ut Pearcius fecit.

99 *quamvis graviter offendat*] Quantumvis magnas, i. e. maximas calamitates suscipiat.

illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio honorumque 87
contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rem- p. 18.
publicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum a.
potissimum gubernaret. Idemque [100] præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis puta- 88
bunt, idque magnanimi, et fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, et in juris æquabilitate exercenda, etiam est facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ causa, severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, 89
ne major pœna, quam culpa sit: et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis: et recte placet, modo ne laudarent iracundiam, et dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii, qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

Atque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem nostram 26
fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magno 90
opere fugiamus. nam ut adversas res, sic secundas immode- b.
rate ferre, levitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni vita, et idem semper vultus, eademque frons, ut de Socrate, item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, et gloria superatum a filio; facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, [1] quanto superiores simus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum, ait, dicere,

100 *præcipit*] Hoc contextus et libri scr. ut Erf. Goth. Duisb. et alii postulant. Sic et Victorius edidit. Vulgo est *præcepit*.

1 *quanto superiores simus*] Sic Ms. Goth. Erf. ed. Mog. non *sumus*, ut vulgati.

ut, equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate
exsultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus
possint uti: sic homines, secundis rebus effrenatos, sibique
præsidentes, tamquam in gyrum rationis et doctrinæ duci
oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem,
91 varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus
maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam,
quam ante, tribuenda auctoritas. iisdemque temporibus ca-
vendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adu-
lari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos
[2] esse putamus, ut jure laudemur. ex quo nascuntur innume-
rabilia peccata; cum homines inflati opinionibus, turpiter ir-
ridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc qui-
dem hactenus.

92 Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, et ma-
p. 19. ximi animi ab iis, qui respublicas regant, quod earum admi-
a nistratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat. Esse
autem magni animi, et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui
aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque
suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philo-
sophos, et eos, qui rempublicam administrarent, delectaren-
tur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exagge-
rantes, neque excludentes ab ejus usu suos: potiusque et
amicis impartientes, et reipublicæ, si quando usus esset.
[3] Quæ primum bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, ne-
que odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præ-
beat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec
libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficientiæ
pateat. Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter,
animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque
hominum amice.

27 Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit:
93 in qua verecundia, et quasi quidam ornatus vitæ, temperan-
tia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, et
rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici
Latine decorum potest: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus
vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam et quod
94 decet, honestum est: et quod honestum est, decet. Qualis
autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi, quam
explanari potest. quidquid est enim, quod deceat, id tum ap-
paret, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in
hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed
etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam et
ratione uti, atque oratione prudenter; et agere quod agas,

2 *tunc esse putamus*] *tunc* abest Ms. Goth. et ed. Mog. Col. Rom. aliisque. recte.

3 *Quæ pr. bene parta sit*] *Parta* habent boni libri scr. et edd. alii minus bene, *parata*.

considerate; omnique in re quid sit veri, videre, et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, et mente esse captum. et justa omnia, decora sunt; b.
injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, et decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, 95
quod dico, decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promtu. est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas et pulcritudo corporis secerni non potest a valitudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum; sed mente et cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. nam et generale quoddam 96
decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: et aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, et temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi, existimare possumus ex eo deco- 28
ro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici so- 97
lent. Sed tum servare illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, et fit, et dicitur. ut, si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:— aut, p. 20.
Natis sepulcro ipse est parens: a.

indecorum videretur: quod eos fuisse justos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur. est enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt. nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum. Quo- 98
circa poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet ap-

probationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, et constan-
99 tia, et moderatione dictorum omnium, atque factorum. Ad-
hibenda est igitur quædam [4] reverentia adversus homines,
et optimi cujusque, et reliquorum. nam negligere, quid de
se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam
omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum
ratione habenda, inter justitiam, et verecundiam. Justitiæ
partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offen-
dere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur ex-
positis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.
100 Officium autem, quod ab eo ducitur, [5] hanc primam habet
b. viam, quæ deducit ad convenientiam, conservationemque na-
turæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus:
[6] consequemurque et id, quod acutum et perspicax natura
est; et id, quod ad hominum consociationem accommoda-
tum; et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis
decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim
solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam
magis animi motus probandi, qui item ad naturam accom-
101 modati sunt. Duplex est enim vis animorum, atque naturæ:
una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græce, quæ ho-
minem huc et illuc rapit: altera in ratione, quæ docet et ex-
planat, quid faciendum, fugiendumve sit. ita fit, ut ratio præ-
29 sit, appetitus obtemperet. Omnis autem actio vacare debet
temeritate, et negligentia: nec vero agere quidquam, [7] cujus
non possit causam probabilem reddere. Hæc est enim fere
102 descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus ra-
tioni obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigri-
tiam, aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni
perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis con-
stantia, omnisque moderatio. nam qui appetitus longius eva-
gantur, et tamquam exsultantes sive cupiendo, sive fugiendo,
non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum
transeunt. relinquunt enim, et abjiciunt obedientiam, nec ra-
tioni parent, cui sunt subjecti lege naturæ: a quibus non
modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa

4 *reverentia adversus homines, et optimi cujusque, et reliquorum*] Cicero variavit constructionem, reverentiæ primum addidit præpositionem *adversus*, deinde genitivos, cum posset dicere *et optimum quemque, et reliquos*.

5 *hanc primam habet viam*] Vulgo editum est *primum*, pro quo semper putavi esse legendum *primam:* nam et aliæ viæ post traduntur. Et sic deinde reperi ab Victorio editum esse, qui sine dubio e libris scr. sumsit. estque et in Ms. Cur. et in ed. Mediol.

6 *consequemurque*] Sic habuere Mss. Palatini, idque recepi. *Consequi* dicitur apud Ciceronem pro consectari. v. Clav. id quia vulgo non observatum, librarii ex eo interdum fecere *sequi*. Hic quidem id melius est, ne *sequemur* eodem versiculo bis sit.

7 *cujus non possit c. pr. reddere*] *possit* non habet, unde pendeat. Lambinus correxit *agere quisquam quidquam:* Pearcius *quis quidquam*. Puto scribendum esse *possis*. in *agere* intell. *oportet*, quæ forma non est inusitata.

cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex qui- 103
bus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appe- p. 21.
titus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque ani- a.
madversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate, negligenterque agamus. neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem et joco uti illo quidem licet: sed sicut somno, et quietibus ceteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Du- 104.
plex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta, ut ea, quæ a sene Catone collecta sunt; quæ vocant *ἀποφθέγματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci. [8] alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut [9] ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et campus noster, et studia venandi, honesta exempla ludendi.

Sed [10] pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in 30
promtu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquis- 105
que beluis antecedat. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem, b.
ad eamque feruntur omni impetu: [11] hominis autem mens discendo alitur, et cogitando, semper aliquid aut anquirit, aut agit, videndique et audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re,

8 *alter — libero dignus, alter ne homine quidem*] Transposui verba *homine* et *libero*, jubente re. nam *ne quidem* postulat aliquid minus præcedente. et sic jam editum est a Lambino, Aldo min. et aliis. Vidit etiam Pearcius atque sic edidit.

9 *ne nimis omnia profundamus*] Torsere se in hoc loco corrigendo viri quidam docti. mihi sanus videtur, *omnia* intelligo risum, clamorem, motum corporis &c.

10 *pertinet ad omnem officii quæstionem*] i. e. quoties quæritur, quid sit officio consentaneum, plurimum valet ad intelligendum recte &c.

11 *hominis autem mens discendo alitur*] Suspicor excidisse *quia*. *hominis autem mens, quia discendo alitur et cog.*

sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis,
106 propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni et rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valitudinem referantur, et ad vires, non ad voluptatem. atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia et dignitas, intelligemus, quam sit turpe, diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

107 Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, [12] ex quo ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velo-
p. 22. citate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque
a. in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in ani-
108 mis exsistunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, et in L. Philippo multus lepos: major etiam, magisque de industria, in C. Cæsare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescente, singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari Scipione [13] ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem, ex Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus: facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, [14] præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem, et Pheræum Jasonem ceteris anteponunt. [15] in primisque versutum et callidum factum Solonis: qui, quo et tutior vita ejus esset, et [16] plus aliquando reipublicæ prodesset, furere se simulavit.

12 *ex quo ratio inveniendi officii exquiritur*] Sic dudum putavi legendum esse sc. *quo* pro *qua.* nam hoc pendet non ab præstantia naturæ nostræ, sed ex honesto et decoro, ut hoc ab illa præstantia. In textum conjecturam veterem recepi, quia plane sic reperi in Ms. Goth.

13 *ambitio major*] Est h. l. quæ græce σεμνότης dicitur.

14 *præcipere host. consilia*] Sic bene idem Ms. Gothanus, ut alii apud Langium. idque et ab hoc et a Grævio receptum bene. Gruterus servavit *præripere. præcipere consilia* est intelligere ante, quam ad actionem venerit, ut ea impedire aut effugere possis.

15 *in primisque versutum et c. factum Solonis*] Intellige laudant, prædicant, ex *anteponunt.*

16 *plus aliquando reip. prodesset*] Vulgatum *aliquanto* mihi semper suspectum fuit: nec enim est aptum huic loco satis, conjecique *aliquando:* id recepi, quia in codice Gothano reperi.

Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti: qui nihil 109 ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: [17] ut Sullæ M. Crassum videbamus. quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contraque Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus [18] alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. quod in Catulo, et in patre, et in filio: idemque in Q. Mucio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, illum, qui b. Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem 31 tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus: ea tamen conservata, propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos [19] studia nostra nostræ naturæ regula metiamur. neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, [20] quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minerva, id est, adversante et repugnante natura. Omnino si quidquam est deco- 111 rum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes [21] jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre

17 *ut Sullæ M. Crassum videbamus*] Sic bene Ms. Grævii, qui et sic edidit. int. *deservire* ex antecedente *deserviant*. Frustra obloquitur Pearcius.

18 *alium, qui quamvis p. s.*] Sic Ms. Goth. omisso *quemque* post *alium*, quod et Grævius deleri volebat. Sed nec sic satis sanus locus videtur. *alium*, int. *vidimus*. Sed sequi debebat, *quamvis præpotens esset, efficere, ut—videretur*. quod si in *alium* intelligimus *videmus*, sc. interdum, aliquando; nihil in his vitiosum sit. mox pro *idemque* forte melius sit legere *itemque*.

19 *studia nostra naturæ r. m.*] Pearcius ex Mss. et edd. quibusdam pr. edidit *nostræ*. sic et Ms. Goth. omissa tamen *naturæ*, et edd. Rom. Mediol. Victorius edidit *nostra*, quem ceteri secuti sunt. mihi videtur legendum *studia nostra nostræ naturæ regula metiamur*. neutrum enim commode abfuerit. *nostræ naturæ* habent edd. Col. Mog.

20 *quale sit decorum illud, ideo, quia*] Hic locus me semper offendit, nec sanum puto. Etiam libri scr. non consentiunt. Sed nihil, quod satisfaceret, reperi. Ms. Goth. habet. *Ex quo magis emergit, quale sit decorum—nil est profecto magis. illud ideo, quia* &c. Ms. Cur. habet *ideoque* pro *ideo quia*.

21 *jure optimo*] Ms. Goth. *jure merito* melius, nec tamen satis placet. tum plerique libri antiqui habent *rideamur*.

112 debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, et mores fuerant
p. 23. faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura
a. gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito, susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit.
113 Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, [22] cum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, et in omni sermone omnibus [23] affabilem se esse vellet? domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, [24] quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. id enim maxime quemque decet, quod est cujusque [25] maxime suum.
114 Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se et bonorum et vitiorum suorum judicem præbeat: ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque: qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, [26] non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non
32 sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus. Ac duabus iis per-
115 sonis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui,
b. aut tempus imponit: quarta etiam, [27] quam nobismetipsi judicio nostro accommodamus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam per-

22 *cum et mulieribus—inserviret*] i. *serviret*, ut habet ed. Col.

23 *et jucundum*] Abest hoc Mss. Goth. Erf. Cur. edd. Mog. Col. Rom. Ven. 1470. Med. &c.

24 *quid quisque habeat sui*] Immo, opinor, *suum*.

25 *maxime suum*] Sic scr. et edd. vett. non *suum maxime*.

26 *quod non videbit sap. in vita*] *quod* abest libris melioribus, corrumpitque elegantiam figuræ. itaque et nos delevimus. contra mox addidimus *vir* e libris bonis et edd. vett. ut Colon.

27 *quam nobismet ipsi j. n. accommodamus*] Dedi *nobismetipsi* pro vulgato *nobismetipsis*. nam ita latinitas postulat: et sic habet Ms. Erf. ed. Ven. 1470.

sonam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere.
Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præstiterunt, 116
ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater; ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, [28] suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna
sibi proponunt, obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, 117
cum quærimus, quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus
ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit. itaque P. 24.
ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam a.
potuit, quod optimum esset, judicare. [29] Nam quod Her- 118
culem Prodicium dicunt (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentium præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcerrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentium disci-
plina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime 33
rarum genus est eorum, qui aut excellentis ingenii magni- 119
tudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent: in qua deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum

28 *suum quoddam institutum consequantur*] i. e. persequantur, sectentur, ut aliis locis. v. Clav.

29 *Nam quod H.*] Verum est *quod.* nam ei respondet in consequente *hoc.* male alii *Namque.*

in tota vita constituenda, [30] multo est cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec
120 in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: utriusque
b. omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis. multo enim et firmior est, et constantior: ut fortuna nonnumquam, tanquam ipsa mortalis, [31] cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat. id enim maxime decet: nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. eam mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere,
121 quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, [32] si natura non feret, ut quædam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valitudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas et impium judicandum est.

34 Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribu-
122 untur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum: aliquid etiam
p. 25. de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis,
a. majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. [33] Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda

30 *multo est rei cura m. a.*] Sic fere libri scr. et edd. Grævius dedit *ei rei* e Ms. suo. melius *rei* delevit Langius, quem secutus sum. abest ed. Colon.

31 *cum immortali natura*] Non satis elegans hoc est. Ms. Goth. habet *cum immortali pugnare natura v.* in quo satis mihi perspicuum videtur, *natura* esse a glossatore additum. Credo cum Grævio, *cum natura* excidisse post *nonnunquam.* Ita locus valde venustus fiat.

32 *si natura—imitari possint*] Pearcius conjecit *possit*, sc. is, qui velit imitari majores. sed et in *possint* intelligi potest, qui imitari majores velint.

33 *In. ætatis inscitia*] Sic Mss. plerique et edd. vett. recentiores edidere *inscientia*, non bene, ut recte judicat Pearcius.

est, exercendaque in labore patientiaque et animi et corporis:
ut eorum et in bellicis, et in civilibus officiis vigeat industria.
atque etiam cum relaxare animos, et dare se jucunditati vo-
lent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod
erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu inter-
esse velint. Senibus autem labores corporis minuendi, exer- 123
citationes animi etiam augendæ videntur; danda vero opera,
ut et amicos, et juventutem, et maxime rempublicam consi-
lio et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem ma-
gis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiæque
dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti
fœdissima est. sin autem libidinum etiam intemperantia ac-
cesserit, duplex malum est: quod et ipsa senectus concipit
dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperan-
tiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, 124
[34] de privatorum, [de civium], de peregrinorum officiis di-
cere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere,
se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et
decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ
commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo et [35] pari
cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum, ne- b.
que se efferentem: tum in republica ea velle, quæ tranquilla
et honesta sint. talem enim et sentire bonum civem, et di-
cere solemus. Peregrini autem et incolæ officium est, nihil 125
præter suum negotium agere, [36] nihil de alieno anquirere, mi-
nimeque in aliena esse republica curiosum. Ita fere officia
reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit
personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam
deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo ser-
vare constantiam.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in 35
corporis denique motu, et statu cernitur, idque positum est 126
in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem
apto: difficilibus ad eloquendum; sed satis erit intelligi: in
his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis,
quibus-cum, apud quosque vivamus: his quoque de rebus
pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura
ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reli-
quamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit
in promtu: quæ partes autem corporis, [37] ad naturæ necessi-

34 *de privatorum, de civium, de peregr.*] Medium *de civium* deleri vult Pearcius, qui est hoc in *privatorum et magistratuum*, qui utrique cives sunt, verbo, abestque a Mss. pluribus. Ms. Goth. ut alii, habet *privatorum civium*. Probo Pearcii sententiam. itaque uncis inclusi.

35 *pari cum civibus*] At ipsi sunt cives. sed opponuntur hic cives peregrinis.

36 *nihil de alieno*] Ita bene pro *alio* edidit Victorius. sic mox est non *alia rep.* sed *aliena*.

37 *ad naturæ necessitatem datæ*] Ad actiones necessarias ad naturæ conser-

tatem datæ, adspectum essent deformem habituræ atque
127 turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam dili-
gentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ
enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt,
removent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut
quam occultissime pareant: quarumque partium corporis
usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis
nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo
p. 26. occulte; id dicere obscœnum est. itaque nec aperta actio re-
a. rum illarum petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. Nec
128 vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæne
Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re
non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus: illa autem,
quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari,
fraudare, adulterare, re turpe est; sed dicitur non obscœne:
liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum:
pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam
disputantur. Nos autem naturam sequamur, et ab omni,
quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugia-
mus. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, ma-
129 nuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo
maxime sunt fugienda; nequid effæminatum, aut molle, et
nequid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus orato-
ribusque concedendum est, [38] ut iis hæc apta sint, nobis dis-
soluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disci-
plina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat
nemo. verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis
partes quædam aperiantur, adspiciantur non decore. Nostro
quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris ge-
neri non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis vere-
36 cundia, præsertim natura ipsa magistra et duce. Cum autem
130 pulcritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit,
in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus;
dignitatem virilem. Ergo et a forma removeatur omnis viro
non dignus ornatus: et huic simile vitium in gestu motuque
caveatur. Nam et palæstrici motus, sæpe sunt odiosiores;
et [39] histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione:
b. et in utroque genere, quæ sunt recta et simplicia, laudantur.
Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda est: color,
exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia

vationem, ut ad excernendum, et ad has necessitates quidem solas.

38 *ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta*] Ut in iis debeat esse convenientia rebus, et personis, in ceteris libera et negligenda.

39 *hist. nonnulli gestus inepti non vacant offensione.*] Sic Anemœcius hunc locum constituit, cum ante esset *nonnulli gestus ineptiis non vacant.* Pearcius hanc magis probat, ego illam. *non vacant offensione* respondet τῷ *sunt odiosiores. gestus inepti* sunt in quibus est affectatio venustatis &c. idque respondet τῷ *palæstrici motus.*

non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agre-
stem et inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda
vestitus: in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas opti-
ma est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in 131
gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videa-
mur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates;
quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora
torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse
constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne
animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebi-
mus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus;
et, si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus.
Motus autem animorum, duplices sunt; alteri cogitationis; 132
alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime ver-
satur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur,
ut cogitatione ad res quam optimas utamur: appetitum ra-
tioni obedientem præbeamus. Et quoniam magna vis ora- 37
tionis est, eaque duplex: altera contentionis; altera sermo-
nis: contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concio-
num, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressio-
nibus familiarium versetur: persequatur etiam convivia. con-
tentionis præcepta rhetorum sunt; nulla sermonis: quam-
quam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed [40] discen-
tium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant, p. 27.
sunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quæ a.
verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermo-
nem pertinebunt. Sed cum orationis indicem, vocem ha- 133
beamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut sua-
vis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alte-
rum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium,
et leniter. [41] Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito ju-
dicio putares uti litterarum: quamquam erant litterati: sed
et alii: hi autem optime uti lingua latina putabantur. Sonus
erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ, [42] ne
aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox,
nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec
minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non mi-
nor. Sale vero et facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit

40 *discentium studiis*] Pearcius malit *dicentium*, frustra. *discentes* sunt h. l. qui discere volunt, et magistros quærunt.

41 *Nihil aliud fuit in C. ut*] Dubium est *aliud*, repudiatque Pearcius, quia ei *τὸ ut* non conveniat: quod non est verum. nam *ut* est quare, cur: et sensus commodus: nulla alia fuit causa, quare Catuli viderentur uti exquisito judicio literarum, quam quod ante dictum est, claritas et suavitas vocis et pronunciationis. nec tamen sensus incommodus est deleto *aliud*. et id abest ab edd. pr. Mog. Colon. &c.

42 *ne aut obscurum esset, aut putidum*] Int. quod dicerent. Pearcius addi vult *quid* post *obscurum*: non utique absurde, sed tamen non necessario, ut opinor.

omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones
aliorum sermone vinceret. in omnibus igitur his elaboran-
134 dum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur
hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minime-
que pertinax: insit in eo lepos. Nec vero, [43] tamquam in
possessionem venerit, excludat alios: sed cum reliquis in re-
bus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam
putet: ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si se-
riis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. in primisque
provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in mori-
bus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de ab-
sentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severe,
135 maledice contumelioseque dicitur. Habentur autem plerum-
b. que sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica,
aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera
est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur
oratio: sed, [44] utcumque aderunt; neque enim omnes iisdem
de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Ani-
madvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem ha-
beat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.
38 Sed quomodo in omni vita rectissime præcipitur, ut pertur-
136 bationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non
obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare,
ne aut ira exsistat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut
ignavia, aut tale aliquid appareat. maximeque curandum est,
ut eos, [45] quibuscum sermonem conferimus, et vereri, et di-
ligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam inci-
dunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse et vocis con-
tentione majore, et verborum gravitate acriore. [46] id agen-
dum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad uren-
dum, et secandum, sic et ad hoc genus castigandi, raro inviti-
que veniemus, nec umquam, nisi necessario, si nulla reperie-
tur alia medicina. sed tamen ira procul absit, cum qua nihil
137 recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte cle-
menti castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et
severitas adhibeatur, et contumelia repellatur. atque etiam

43 *tamquam in possessionem suam venerit*] Edd. pr. ut Mog. Rom. Ven. 1470. non habent *suam*, quod post e Mss. additum est. mihi vetus lectio, quæ omittit *suam* melior videtur. nam non bene latinum puto, *in possessionem suam venire*. at *in possessionem venire* dicitur, qui dominium rei accipit, ut in ea solus dominus sit, solus facere possit, quod velit. Sermonem mox dicit *rem communem*, cujus non est possessio cujusquam. Itaque delevi.

44 *utcumque aderunt*] Codices hic variant scr. et edd. nam multi addunt *res*: sed cum Pearcio secutus sum eos, qui omittunt; intelligo non ut ille, *hæc*, sed de personis, ut sc. materia sermonis deligatur, prout apta sit iis qui adsunt: quod ratio subjecta docet.

45 *quibuscum serm. conferimus*] Alii libri habent *conferemus*, quod et Grævius et Pearcius ediderunt. nihil interest.

46 *id agendum etiam*] Non placet satis hæc forma. forte Cicero dedit *sed agendum etiam*, i. e. videndum.

illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum
est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum
est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissi-
mis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravita- p. 28.
tem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua a.
perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec ab iis,
qui adsunt, probari. Deforme etiam est, de se ipso prædi-
care, falsa præsertim, et, cum irrisione audientium, [47] imitari
militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur, [48] vo- 39
lumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis 138
honorati et principis domum placeat esse: cujus finis est
usus; ad quem accommodanda est ædificandi descriptio; et
tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn.
Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori
fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, et
plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffra-
gata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. hano
Scaurus demolitus, [49] accessionem adjunxit ædibus. Itaque
ille in suam domum consulatum primus attulit: hic, summi
et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repul-
sam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Or- 139
nanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda:
nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. et ut
in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum:
sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipi-
endi, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, ad-
hibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori do-
mino sæpe fit, si est in ea solitudo; et maxime, si aliquando,
alio domino, solita est frequentari. odiosum est enim, cum a
prætereuntibus dicitur:

O domus antiqua, heu, quam dispari dominare domino! b.

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Caven- 140
dum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum
sumtu, et magnificentia prodeas: quo in genere multum
mali etiam in exemplo est. studiose enim plerique, præser-
tim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Lu-
culli, summi viri, virtutem, quis? at quam multi villarum
magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhi-
bendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque 141
mediocritas [50] ad usum, cultumque vitæ transferenda est.

47 *imitari militem gloriosum*] Sc. Plautinum illum.

48 *volumus quidem certe*] Hoc abest Ms. Duisb.

49 *accessionem adjunxit ædibus*] Intellige aut adde *suis*, fecit partem ædium suarum, quæ amplissimæ inde factæ sunt, quæ res displicuit populo.

50 *ad omnem usum cultumque vitæ*] Pro *omnem* quod est in edd. pr. et scr. alii edidere *communem* cum Manutio. Victorius neutrum habet, quod placuit

Sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura, et opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, [51] [ut caveamus,] ut ea, quæ pertinent [52] ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

40 Deinceps de ordine rerum, et temporum opportunitate di-
142 cendum est. [53] Hac autem scientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, [54] non hæc, quam interpretamur modestiam; quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis et
p. 29. collocationis fore. Nam et ordinem sic definiunt, composi-
a. tionem rerum aptis et accommodatis locis. locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum, Græce εὐκαιρία, Latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum tem-
143 porum. Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione et temperantia, et earum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt. quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibuscum vivi-
144 mus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum [55] in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum habe-

Grævio: bene. idem pro *transferenda* dedit *referenda*, e duobus libris scriptis: *transferenda* melius videtur.

51 *ut caveamus*] Hoc esse insititium, recte judicat Gruterus. est plane alienum, nam quod sequitur non cavendum est, sed sequendum, et curandum ut fiat.

52 *ad liberalem speciem et dignitatem*] Bene hoc revocavit Grævius, pro *ad liberalitatem specie et dignitate mod.* quod induxit Anemœcius. male. nam liberalitas hic nil aliud esse posset, quam liberalis species, quam dignitas postulet: ita liberalitas liberalitate moderanda diceretur: quod foret ineptum. tum *moderata sint* rectum est, non *moderanda*, quod Victorius dedit. ut supra est, *ut animadvertatur*, non *animadvertendum sit.*

53 *Hae autem scientia continetur ea—non hæc*] In his valde variarunt librarii, cum non satis intelligerent. *Hac scientia* est, hujus rei et officii scientia. pertinet ad εὐταξίαν, non ad modestiam.

54 *non hæc, quam interpretamur modestiam*] Quæ sc. est μετριότης.

55 *in oratione constanti*] V. Clav. in *constans.*

ret collegam in prætura Sophoclem poëtam, hique de com-
muni officio convenissent, et casu formosus puer præteriret,
dixissetque Sophocles, O puerum pulcrum, Pericle! At enim
prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam
oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles si in
athletarum probatione dixisset, justa reprehensione caruisset.
tanta vis est et loci, et temporis. Ut si quis, cum causam
sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse medi-
tetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur : b.
at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, insci-
entia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discre- 145
pant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna per-
versitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem et
præcepta desiderant. quæ autem parva videntur esse delicta,
neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius decli-
nandum : ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum discre-
pent, tamen id a sciente animadverti solet : sic videndum est
in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo
major, et melior actionum, quam sonorum concentus est. Ita- 41
que, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic 146
nos, [56] si acres ac diligentes esse volumus animadversores
vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum
obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex
mæstitiā, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex
contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile
judicabimus, [57] quid eorum apte fiat, quid ab officio, natura-
que discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale
quodque eorum sit, ex aliis judicare: ut, si quid [58] dedeceat
in illis, vitemus et ipsi. fit enim, nescio quo modo, ut magis
in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur.
itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imi-
tantur, emendandi causa, magistri. Nec vero alienum est, 147
ad ea eligenda, [59] quæ dubitationem afferunt, adhibere do-
ctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid his de quoque
officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere
deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. in quibus videndum p. 30.
est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam, quid quis- a.
que sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut
enim pictores, et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam

56 *si acres ac diligentes e. v. animadversores vitiorum*] Multi habent *animadversoresque vitiorum*, nempe quia ante additum erat *judices : judices esse volumus vitiorum*. quod cum consensu deletum sit, etiam copula illa deleri debet, ut ante nos jam alii fecere. abest et a Ms. Duisb.

57 *quid eorum apte fiat*] Pro, quid ii apte faciant, *eorum* sc. quæ ante commemorata sunt, obtutus oculorum, risus &c.

58 *dedeceat in illis*] Prætuli hoc alteri *alios*, vel *in aliis*.

59 *quæ dubitationem afferunt*] An *afferant?* compendium, *affert* in edd. primis locum errori fecit.

poëtæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur: hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis et facienda, et non facienda,
148 et mutanda, et corrigenda sunt. Quæ vero more aguntur, institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda. est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest,
149 nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, sicut aliquo honore, aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere delectum civis et peregrini: in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et
42 consociationem colere, tueri, servare debemus. Jam de arti-
150 ficiis et quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut [60] fænerato-
b. rum. Illiberales autem et sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, [61] non artes emuntur. est enim illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. nec vero quidquam est turpius [62] vanitate. opificesque omnes in sordida arte versantur. nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. minimeque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, *cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores*, ut ait Terentius. adde huc, si placet, unguentarios, saltatores,
151 totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut [63] doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate im-

60 *feneratores*] Non hic intelligendi sunt omnes feneratores: nam multi honesti viri, ut nunc, feneratores Romæ erant. sed qui nihil aliud agebant, nisi ut pecunia sub usuris locanda quæstum facerent: quod hi plerumque quæstum improbum cruentis usuris faciebant.

61 *non quorum artes emuntur*] quorum sine dubio delendum est: sensus est: in quorum operibus emendis artificium spectatur, non labor.

62 *vanitate*] V. Clav. in h. v.

63 *doctrina rerum honestarum*] Ut literarum, eloquentiæ &c.

partiens; non est admodum vituperanda. atque etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, [64] ex ipso portu [65] in agros se possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, [66] nihil homine libero dignius. de qua, quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum 43
officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem 152
ipsorum, quæ honesta sunt, [67] potest incidere sæpe contentio; de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermissus. Nam cum omnis honestas ma- p. 31.
net a partibus quattuor, quarum una sit cognitionis: altera, a.
communitatis: tertia, magnanimitatis: quarta, moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ 153
ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, [68] quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret et contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus: quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: [69] in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. ea si maxima est, ut est certe; necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ, manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla [70] actio rerum consequatur. ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis hu- 154

64 *ex ipso portu*] Intell. aut addendum est *ita* vel *sic*.

65 *in agros se*] Hic ordo est in Ms. Duisb. plane Ciceronianus. Vulgo *se in agros*.

66 *nihil homine libero dignius*] Delevi cum Pearcio alterum *nihil* inter *homine* et *libero*, auctoribus Mss plerisque, etiam Duisb. Goth. Cur. et edd. pr.

67 *potest incidere sæpe contentio et comparatio*] *et comparatio* mihi glossam sapere semper visum. quia abest Ms. Duisb. delevi.

68 *quæ c. digna sint*] Sic Mss. Duisb. Goth. ed. Colon. bene. Vulg. *sunt*, male.

69 *in qua continetur deorum et h. communitas et societas*] i. e. quæ docet conjunctionem, quæ inter Deos et homines intercedit, tum inter homines ipsos. Inter Deum hominemque est conjunctio, quia homines sunt a Deo creati et beneficiis maximis affecti, tum inter homines, quia mutuis auxiliis juvantur &c.

70 *actio rerum*] Additum est *rerum*, ut distinguatur ab actione interna, quæ est in cogitando et cognoscendo. est igitur actio, quæ versatur in rebus externis.

mani. ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id opti-
mus quisque re ipsa [71] ostendit, et judicat. Quis enim est
[72] tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura,
ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissi-
b. mas, subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui
subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque
abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi
magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis,
155 [73] in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligi-
tur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia ju-
stitiæ, quæ pertinent [74] ad hominum utilitatem; qua nihil
44 homini esse debet antiquius. Atque illi, quorum studia vi-
taque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab au-
gendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt.
nam et erudiverunt multos, quo meliores cives, utilioresque
rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam
Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique
multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus,
(si modo aliquid attulimus) [75] a doctoribus, atque a doctrina
156 instructi ad eam, et ornati accessimus. Neque solum vivi
atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque docent:
sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum
assequuntur. nec enim locus ullus prætermissus est ab iis,
qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ
pertineret: ut otium suum ad nostrum negotium contulisse
videantur. ita illi ipsi doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad
hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque po-
tissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose,
modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine elo-
quentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquen-
tia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus.
157 Atque ut apum examina non fingendorum favorum causa con-

71 *ostendit et judicat*] Quidam libri habent *indicat*, sive per usitatam confusionem horum verborum, sive quia verbum *judicat* non recte intelligebant librarii. est autem pro, ostendit se judicare, ut sæpe apud Ciceronem.

72 *tam cupidus in persp. cogn. rerum natura*] *In persp.* &c. non pendet a *cupidus*, sed hoc dicitur h. l. absolute, et in partem deteriorem. *Cupidus* enim eleganter dicitur de eo, qui modum excedit in alicujus rei studio. Sic cupidus in judicando est, studiosus partis alterius, contra jus et æquum. Itaque frustra Lambinus correxit *cupidus perspiciendæ—rerum naturæ*.

73 *in amici re aut periculo*] Hic Cicero *periculo* adjunxit *rem* i. e. utilitatem, cum amicus adjuvari in consequenda utilitate præsertim majori, potest. estque in utroque genere par officium. non igitur erat, quare Pearcius hic vitium scripturæ putaret esse corrigeretque *in parentis amicive periculo*.

74 *ad hominum utilitatem*] Grævius dedit *caritatem* e Mss. duobus. Sequentia ostendunt, *utilitatem* veram esse lectionem.

75 *a doctoribus—accessimus*] Hoc non convenit antecedentibus, *quicquid—attulimus*. sed tantum forma orationis discrepant, sensu optime conveniunt: dictumque pro, in eo adjuti sumus doctrina, quam a doctoribus nostris accepimus.

gregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: p. 32.
sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhi- a.
bent agendi cogitandique sollertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, [76] attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod 158
dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, [77] idcirco istam esse cum hominibus communitatem et societatem. quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita. nam et solitudinem fugeret, et socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur. Illud 45
forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime 159
est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ causa, sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit per- b.
multa, sed ita tætra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet reipublicæ causa; [78] ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ, quidquam illorum facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis [79] id 160
genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus est

76 *attingat cognitionem rerum*] i. e. conjuncta sit cum cognitione.

77 *idcirco istam esse* &c] Hic locus mihi, cum primum legi, suspectus fuit, quia non convenit *esse* cum superioribus, temporibus, *desideraret*, *possemus*, quæ desiderant perfectum. itaque mihi deinde arrisit lectio ab Anemœcio e Ms. vetere et Grævio recepta *initam esse*, quam et Pearcius recepit. Sed tamen verbum hoc non convenit verbo *communitatem*: nec vero illa *inita est* ab hominibus, est enim opus naturæ et dei. Itaque mihi in mentem venit *istam* esse e compendio scripturæ verbi *institutam*.

78 *ne res q. p.—volet*] Recte Grævius *ne* edidit pro vulgato *nec* e Mss. sed sic etiam habent edd. pr. tum Ms. Goth. habet *vellet*, melius *velit*, pro quo sæpe Mss. *vellet*.

79 *id genus officiorum, quod teneatur hominum societate*] i. e. quod pertinet ad societatem, cernitur in societate humana tuenda &c. itaque non opus videtur, cum Pearcio corrigere, *quod tueatur hominum societatem*.

enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum: ex quibus, quid cuique præstet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus; secunda, patriæ; tertia, parentibus, deinceps gradatim reliquis
161 debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi, prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

---

p. 33. a.

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hoc libro de utili agitur, quæ erat altera pars totius de officiis disputationis constituta. Utile autem est vel opinatum, quod ab honesto discrepat, vel verum, quod cum honesto est conjunctum, et natura confusum, et totum in virtute a Cicerone constituitur. Sed quoniam quæcunque ad vitam hominum tuendam et ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt; hominesque hominibus plurimum obesse et prodesse possunt: relictis omnibus, docet, conciliandos esse animos hominum, et ad usus nostros adjungendos; quod quomodo fieri possit, non in singulis modo hominibus, sed etiam in multitudine et populo universo, fuse demonstratur, sed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum a virtute et honestate arcessatur, tamquam a justitia, sapientia, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. Ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniæque curatio; quomodo valetudo sustentetur et pecunia honeste quæratur, ostendit. In comparatione autem utilitatum, cum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter se, aut externa cum externis comparentur, non dubium esse pronunciat, quin major utilitas minori sit anteponenda, hac tamen lege, ne ab honesto deflectatur.

QUEMADMODUM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbi- 1
tror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, [1] quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: [2] tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de judicio meo dixero. Quamquam enim libri nostri complures non modo 2
ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum; mirenturque, in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem quamdiu [3] respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendæ reipublicæ, summos viros, amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respublica [4] ste- 3
tisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos, incidisset! primum enim, ut stante republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed [5] actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses, et senatoriæ. Nihil agere autem cum animus non posset, in his 4
studiis ab initio versatus ætatis; existimavi, honestissime [6] molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem.

1 *quibus utuntur h.*] Quibus iis opus est ad vitam sustentandam, ut pecunia &c. v. Clav.

2 *tum ex utilibus quid utilius*] Hoc a multis libris abest, in edd. primum a Colon. itaque delevere quidam, ut Langius. Sed quia tamen et in quibusdam bonis libris reperitur, ut et in Goth. Cur. servavit Grævius. bene. nam antecedens *tum, quæri dixi, quid utile*, requirit alterum *tum*. excidit autem, opinor, negligentia librariorum, per illud ipsum verbum bis positum. atque ut hoc membrum excidit in libris illis: sic prius in ed. Ven. 1470. in qua hoc solum est *ex utilibus quid utilius* &c. ed. Rom. habet utrumque. item Mediol. &c.

3 *resp. per eos gerebatur*] Quidam libri scr. et edd. ut Mog. habent *regebatur*, quod videatur esse aptius h. l. quia *respublica* hic dicitur de universa rep. quasi corpore.

4 *stetisset, quo cœperat, statu*] Status h. l. est conditio, sensu bono. v. Clav. in h. v.

5 *actiones nostras*] Quæ egimus dicendo in senatu, apud populum in judiciis. intelliguntur que orationes, quibus egit causas reip. amicorum &c.

6 *molestias posse deponi*] Sic habent edd. pr. *molestias* abest a pluribus Mss. etiam Goth. unde delevit Car. Langius. Sed commode abesse non potest. itaque, cum habeant tamen quidam boni libri scripti et edd. pr. bene revocavit Grævius.

cui cum multum adolescens, [7] discendi causa, temporis tri-
buissem: postea quam honoribus inservire cœpi, meque to-
tum reipublicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, [8] quan-
tum superfuerat amicorum et reipublicæ temporibus. Id
autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium
2 non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti
5 videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec satis erant nota
nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim, per
deos! optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini
melius? [9] quid homine dignius? Hanc igitur, qui expetunt,
philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philoso-
phia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapien-
tia autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est) re-
rum divinarum, et humanarum, causarumque, quibus hæ
res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud
6 sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam
sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ
conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid an-
p. 34. quirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque viven-
a. dum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur: aut hæc ars
est, aut nulla omnino, [10] per quam eas assequamur. nul-
lam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum
sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquen-
tium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est ali-
qua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc discen-
di genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam co-
hortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam
libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declaran-
dum fuit, cur orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos stu-
7 dium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis,
et quidem a doctis et eruditis, quærentibus, satisne con-
stanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dica-
mus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus, et hoc ipso
tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis
cognita esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum
vagetur animus errore, [11] nec habeat umquam, quod sequa-

7 *discendi causa*] Ut discerem sapientiæ præcepta. quidam libri habent *dicendi causa.* et Cicero sane etiam didicit philosophiam eloquentiæ causa, cujus consequendæ præsidium esse in philosophiæ studiis, præsertim Academicæ, putabat, ut ipse sæpe dicit. sed *discendi* rectius puto. nempe tum operam dabat philosophiæ, non ut ejus doctorem ageret, sed ut eam cognosceret.

8 *quantum superfuerat—temporibus*] Malim *supererat. temporibus* bene dedit Grævius. nam id res et latinitas postulat. Mss. et edd. vett. habent *temporis.* Primus Aldus nepos edidit *temporibus*, inde post alii.

9 *quid homine dignius*] *homine* abest libris quibusdam scr. sed plures habent etiam Goth. Cur. et edd. pr. ut Mog. Col. Rom. &c.

10 *per quam eas assequamur*] *eas* refertur ad *constantiam* et *virtutem.* Ms. Cur. habet *ea.*

11 *nec habeat umquam quod sequatur*] Male quidam, etiam Gruterus, *habet:* quod est contra latinitatem. tum pro

tur. quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non
modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem,
ut ceteri, alia certa, alia incerta esse dicunt; sic ab his dis-
sentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia esse
dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi 8
probabilia videantur, sequi: quæ contra, improbare: atque
affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ
a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia dispu-
tatur a nostris, quod hoc ipsum probabile [12] elucere non
possit, nisi ex utraque parte, causarum esset facta contentio. b.
Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbi-
tror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in an-
tiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, ver-
saris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc
nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad in-
stituta pergamus.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, 3
quarum duæ ad decus, honestatemque pertinent: duæ ad 9
commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi
judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se videren-
tur: honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio
esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum
est, quod utile appellatur. [13] in quo lapsa consuetudo de-
flexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab
utilitate secernens, et constitueret, honestum esse aliquid,
quod utile non esset, et utile, quod non honestum: qua nul-
la pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summa qui- 10
dem auctoritate philosophi, severe sane atque honeste, [14] hæc
tria genera confusa, cogitatione distinguunt. quidquid enim
justum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod ho-
nestum, idem justum. ex quo efficitur, ut, quidquid hone-
stum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi
sæpe, versutos homines et callidos admirantes, malitiam, sa-
pientiam judicant. quorum error eripiendus est, opinioque
omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, justis-
que factis, non fraude et malitia se intelligant ea, quæ ve-
lint, consequi posse. Quæ ergo ad vitam hominum tuen- 11
dam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut p. 35, a.

quid s. dedimus *quod*, etiam postulante latinitate, ut alibi docuimus. Utrumque, *habeat* et *quod* est in edd. pr.

12 *elucere non posset*] Ms. Goth. habet *posit*: itemque edd. Mog. Col. Rom. Mediol. Ven. 1470. Ald. Vict. &c. idque restituimus. pendet enim ex *disputatur*.

13 *in quo lapsa cons.*] Libri quidam scr. ut Goth. addunt *verbo*: unde et in edd. venit in Mog. Col. Ven. 1470. sed melius abest. non enim tam de verbi mutata significatione, quam de utilitatis notione mutata sermo est.

14 *hæc tria genera confusa c. d.*] *Confusa* dicuntur. quia proprie unam rem efficiunt conjunctione naturali. sic est et Off. I, 27. et alibi. v. Clav. in *confundere*.

ea, quæ gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis: [15] par-
tim animalia, quæ habent suos impetus, et rerum appetitus.
Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia.
Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, qua-
rum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitam.
Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum, deo-
rum; alterum, hominum. deos placatos pietas efficiet et
sanctitas: proxime autem, et secundum deos, homines ho-
12 minibus maxime utiles esse possunt. Earumque rerum, quæ
noceant, et obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere
non putant, his exceptis, homines hominibus obesse pluri-
mum, arbitrantur. ea enim ipsa, quæ inanima diximus, ple-
raque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus,
nisi manus, et ars accessissent: nec his sine hominum admi-
nistratione uteremur. neque enim valitudinis curatio, neque
navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque re-
liquorum perceptio, et conservatio, sine hominum [16] opera,
13 ulla esse potuisset. Jam vero et earum rerum, quibus abun-
daremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, invectio,
certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur.
eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum
nostrum necessarii:

Nec ferrum, æs, aurum, argentum, effoderetur penitus abditum,

4 sine hominum labore, et manu. Tecta vero, quibus et fri-
gorum vis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde
aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subve-
niri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate
b. cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum
14 auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivatio-
nes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas flucti-
bus, portus manu factos, quæ unde sine hominum opera
habere possemus? ex quibus, multisque aliis perspicuum
est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt
inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum
manu atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis
fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, per-
cipi posset? nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem
ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fue-
runt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas
aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his ca-
pere possemus: ab eisdemque et eæ, quæ nocent, interfi-
ciuntur: et quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enu-

15 *partim animalia*] Libri quidam habent *animata*: nil interest.

16 *opera ulla esse potuisset*] Malim *posset*: nam id melius respondet ceteris membris. Secus est in seqq. ubi additum est *ab initio*. item mox in verbis *sine quibus vita omnino nulla esse potuisset*, malim *posset*: quamquam ibi tamen tolerabilius est, *potuisset*.

merem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla
esse potuisset? quis enim ægris subveniret, quæ esset oble-
ctatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ
nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum
vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero 15
sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec fre-
quentari: ex quo leges, moresque constituti: tum juris
æqua descriptio, certaque vivendi disciplina. quas res et
mansuetudo animorum consecuta, et verecundia est: effe-
ctumque, ut esset vita munitior: atque ut dando, et acci-
piendo, mutandisque facultatibus et commodis, nulla re ege-
remus. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis 5
est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a 16
Panætio commemorantur, neminem [17] neque ducem bello, p. 36.
nec principem domi, magnas res, et salutares sine homi- a.
num studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo The-
mistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos ne-
gat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse.
Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut
magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque
consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non ho-
mini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu
hominum, Peripatetici magni et copiosi: qui, collectis cete-
ris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiam
repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam ho-
minum genera esse consumta: deinde comparat, quanto plu-
res deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut
seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin ho- 17
mines plurimum hominibus et prosint, et obsint: [18] pro-
prium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum,
et ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis,
quæque in usu et tractatione beluarum fiunt utiliter ad ho-
minum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum
autem studia ad amplificationem nostrarum rerum promta
ac parata, virorum præstantium sapientia et virtute excitan-
tur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: qua- 18
rum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum, sin-
cerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens,
ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit: alte-
rum, cohibere [19] motus animi turbatos, quos Græci πάθη no-

17 *neque ducem bello, neque principem domi*] Pro *bello*, quod olim edebatur vulgo, estque et in libris scriptis pluribus, Grævius dedit *belli*: quod sane bene respondet τῷ *domi*. nec tamen necessarium fuit Ciceroni, eadem forma uti.

18 *proprium hoc statuo esse virtutis*] Mss. quidam boni habent *primum*: utrumque commodum sensum habet, ut haud facile sit decernere. quia *proprium* est antiquior lectio in libris edd. id servavi.

19 *motus animi turbatos*] Proprie non motus turbati sunt, sed animus turba-

minant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere
rationi: tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderate,
et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta
cumulataque habeamus: per eosdemque, si quid importetur
nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui no-
cere nobis [20] conati sint, tantaque pœna afficiamus, quantam
6 æquitas humanitasque patiatur. Quibus autem rationibus
19 hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia com-
plectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post:
sed [21] pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in for-
tuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas,
quis ignorat? nam et cum prospero flatu ejus utimur, ad
exitus pervehimur optatos: et cum reflavit, affligimur. Hæc
igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab
inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia:
20 deinde, a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi,
rariora. At vero interitus exercituum, [22] ut proxime trium,
sæpe multorum, clades imperatorum, ut nuper [23] summi ac
singularis viri: invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas
bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ:
rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quam-
quam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis
neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, di-
cendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates no-
stras allicere atque excitare possimus. quæ si longior fuerit
p. 37. oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. ita fortassis
a. etiam brevior videbitur.

21 Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum au-
gendum atque honestandum, aut benivolentiæ gratia fa-
ciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut hono-
ris, si cujus virtutem suspiciunt, [24] quemque dignum fortuna
quam amplissima putant: aut cui fidem habent, et bene
rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt:
aut contra, a quibus aliquid exspectant: ut cum reges, po-
pularesve homines, largitiones aliquas proponunt: aut po-
stremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ sordidissima est
illa quidem ratio, et inquinatissima, et his, qui ea tenentur,
22 et illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res
habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia.

tus. itaque conjeci legendum esse vel *turbulentos* vel *turbati*.

20 *conati sunt—patitur*] Latinius foret, *conati sint—patiatur*, et hoc habet Ms. Goth.

21 *pauca ante dicenda sunt*] Sic correxi vulgatum *sint:* atque sic Ms. Goth. edd. Mog. Col. Rom. Ven. 1470. &c. sed per se evidens est correctio.

22 *ut proxime trium*] In Pharsalia, Africa, Hispania.

23 *summi ac sing. viri*] Pompeii.

24 *quemque dignum—putant*] *quemque* e Mss. et edd. vett. dedit Grævius, pro *et si quem*, vel *aut si quem*; ut est in Ms. Goth. sed id non placet. puto id natum esse ex *cumque:* atque sic scribendum puto.

Sed quoniam nonnumquam hoc subsidium necessarium est:
quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de re-
bus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam
subjiciunt se homines imperio alterius, et potestati de causis
pluribus. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum
magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile
futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largi-
tionis, promissisque capti: aut postremo, [25] ut sæpe in no-
stra republica videmus, mercede conducti. Omnium autem 7
rerum nec aptius est quidquam [26] ad opes tuendas ac tenen- 23
das, quam diligi: nec alienius, quam timeri. Præclare enim b.
Ennius: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periisse
expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere,
si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus
tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paret-
que cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium
hominum valeat ad pestem; sed reliquorum similes exitus
tyrannorum: quorum haud fere quisquam [27] interitum ta-
lem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: con-
traque, benevolentia, fidelis est vel ad perpetuitatem. Sed 24
iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda sæ-
vitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui
vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur; his ni-
hil esse potest dementius. quamvis enim demersæ sint leges
alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen
hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore
suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ liberta-
tis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad
incolumitatem solum, sed etiam ad opes, et potentiam valet
plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retinea-
tur. ita facillime, [28] quæ volemus, et privatis in rebus, et in
republica consequemur. etenim, qui se metui volent, a qui-
bus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid 25
enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu
timoris angi solitum? qui cultros metuens tonsorios, can-
denti carbone sibi adurebat capillum? quid? Alexandrum
Pheræum, quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum
legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad
eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum qui-
dem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, destricto

25 *ut sæpe—videmus*] Bene hoc habet: sed melius tamen putem *vidimus*.

26 *ad opes tuendas ac tenendas*] Superfluum est alterum *ac tenendas*, omisitque Grævius: sed tamen non insolitum est Ciceroni talia synonyma jungere. abest tamen Ms. Duisb.

27 *interitum talem*] Sic pro *similem* cum Grævio edidi, adstipulante Ms. Goth. Duisb. et Cur. ed. Colon.

28 *quæ volemus*] Sic pro *volumus* dedit Grævius. atque id magis consentit mox sequenti, *qui se metui volent.* sic et Ms. Duisb. et ed. Colon.

gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis,
qui scrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in vestimen-
p. 38. tis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fide-
a. liorem et barbarum et stigmatiam putaret, quam conjugem!
[29] nec eum fefellit. ab ea enim est ipse, propter pellicatus sus-
picionem, interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est,
26 quæ premente metu, possit esse diuturna. Testis est Pha-
laris, cujus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non
ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a
paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum
multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Deme-
trium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt?
Quid? Lacedæmonios injuste imperantes, nonne repente
omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præ-
8 buerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re,
quam domestica, recordor. Verumtamen quamdiu impe-
rium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella
aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bel-
lorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, na-
27 tionum portus erat et refugium, senatus. Nostri autem ma-
gistratus, imperatoresque ex hac una re maximam laudem
capere studebant, si provincias, si socios æquitate, et fide de-
fendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius,
quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetu-
dinem et disciplinam jam antea minuebamus: post vero
Sullæ victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri
quidquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives tanta
b. crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non
honesta victoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cum
bona in foro venderet et bonorum virorum, et locupletum,
et certe civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui
in causa impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum ci-
vium bona publicaret, sed universas provincias regionesque
28 [30] uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque, vexatis et
perditis exteris nationibus, [31] ad exemplum amissi imperii
portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe trium-
phari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis
bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria
in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius. Jure
igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulis-

29 *nec eum fefellit*] Libri quidam addunt *opinio*, ut et Goth. Cur. atque etiam edd. vett. ut Rom. Ven. sed delevere Langius et alii. et sic alibi quoque Cicero dicit simpliciter.

30 *uno calamitatis jure*] i. e. statu, conditione. alii inde a Lambino ediderunt *genere*: quod est facilius: sed libri scr. in illo consentiunt præter paucos, in quibus est Goth. item edd. pr.

31 *ad exemplum amissi imperii*] Ut ea re et exemplo intelligeretur, imperium esse amissum, rempublicam periisse.

semus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris, ad paucos; cupiditatum, ad multos improbos venit hereditas. Nec vero umquam bellorum civi- 29
lium semen et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint, et sperabunt; quam [32] P. Sulla cum vibrasset, dictatore propinquo suo: idem, sexto tricesimo anno post, a sceleratiore hasta non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) [33] dum metui, quam cari esse et diligi maluimus. Quæ si populo Ro- P. 39.
mano injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare a.
singuli? [34] Quod cum perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam; metus, imbecillam: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. Sed ea non pariter omnes 30
egemus. nam [35] ad cujusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis, a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium. hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros; eaque utrisque est propemodum comparanda. Honore, et gloria, et be- 31
nevolentia civium fortasse non æque omnes egent, sed tamen si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro 9
dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviterque dicendum, [36] quibus rebus parantur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam

32 *P. Sulla*] Propinquus Sullæ dictatoris, pro quo est oratio Ciceronis. *vibrasset*, i. uti cœpisset—*a sceleratiore hasta*, Julii Cæsaris.

33 *dum—maluimus*] Lamb. et Vict. edidere *malumus*, quod et Ms. Goth. habet. idque verbo *dum* aptius videtur.

34 *Quod cum perspicuum sit*] Melius putem *Quo*.

35 *ad cujusque vitam institutam*] Sic bene pro *instituendam* edidit Grævius e libris quibusdam scriptis, quibus consentit Gothanus edd. Mog. Col. Rom.

36 *quibus rebus parantur*] Sic recte Anemœcius correxit e Ms. antiquo vulgatum *pariuntur*. ortum est vitium e compendio *pantur* quod est in Ms. Goth. Exempla verbi *parere* pro *comparare* dicti allata nil prosunt. *parere aliquid* pro comparare dici scio, sed non *parere ab aliquo* dicitur.

aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam
32 influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi
b. benevolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficiis
capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate be-
nevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. vehe-
menter autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et
opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omnium-
que earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinèm mo-
rum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum
decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque
omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi
perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos,
in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere co-
gimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: pos-
33 sunt enim præterea nonnullæ esse leviores. Fides autem ut
habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti
conjunctam cum justitia prudentiam. nam et iis fidem habe-
mus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque
et futura prospicere credimus, et cum res agatur, in discri-
menque ventum sit, expedire rem, et consilium ex tempore
capere posse. hanc enim utilem omnes existimant veramque
prudentiam. Justis autem et fidis hominibus, id est, bonis,
ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspi-
cio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos,
34 rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad
fidem faciendam justitia plus pollet: quippe cum ea sine
prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia ni-
hil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, et
callidior est; hoc invisior, et suspectior, detracta opinione
probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta,
p. 40. quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. [37] justi-
a. tia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valebit
prudentia. Sed, ne quis sit admiratus, cur, cum inter
35 omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum
sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejun-
gam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus
esse: [38] alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione,
subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis ac-
commodatur, oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc
loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios pru-
dentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, et
usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem
36 modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.
Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium,

37 *justitia—prudentia*] Hæc Pearcius spuria putabat: quia post conclusionem sunt, nec habent, quod non jam ante melius dictum sit.

38 *alia est illa*] *illa* abest Ms. Cur. non male.

ut cum admiratione hominum, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, et præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos, et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem, (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla industria, nulla
cura est. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire ceteros vir- 37
tute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vi- b.
tiis, quibus alii non facile possunt obsistere. nam et voluptates, blandissimæ dominæ, [39] majores partes animi a virtute detorquent; et dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur: vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla, et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit, tum quis non admiretur splendorem pul-
critudinemque virtutis? Ergo et hæc animi despicientia ad- 11
mirabilitatem magnam facit: et maxime justitia (ex qua una 38
virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit: et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis: et ob eandem causam, fidem: et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitæ 39
adjumenta hominum desiderat: in primisque, ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solita-

39 *majores partes animi*] Int. quas nostri philosophi facultates superiores dicunt, rationem et voluntatem. Voluptas facit, ut male de rebus bonis et malis judicent, et virtutem contemnant, nec appetant vere bona. Pearcius autem lectionem vitiosam putat, legendumque, *majoris partis* (sc. hominum) *animos*, quod bene respondet τῷ *plures* in altero membro, et in tertio *omnes homines*.

rio homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ ne-
p. 41. cessaria est: eoque etiam magis, quod si eam non habebunt,
a. injusti habebuntur: nullis præsidiis septi, multis afficientur
40 injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia [40] ad rem gerendam necessaria est. cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio, et scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquatur. quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, et Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo majores Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, prætor fregit, et comminuit; ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia, in constituta
12 republica fore putamus? Mihi quidem non apud Medos so-
41 lum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari jure retinebat.
b. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum.
42 Jus enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset jus. id si ab uno justo et bono viro consequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa propter sese; nam aliter justitia non esset: tum propter amplificationem honoris et gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: [41] sic gloria et quæren-

40 *ad rem gerendam*] i. familiarem per mercaturam et similia, quibus *res quæri* dicitur.

41 *sic gloria—ratione est*] Hæc est lectio librorum plurium scr. et edd. In ed. Lamb. primum irrepserat *gloriæ q. et collocandæ ratio est*, correctore existimante conformandum esse hoc ad pri-

da, et collocanda ratione est. [42] Quamquam præclare So- 43
crates, hanc viam ad gloriam proximam, et quasi compendia-
riam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet,
talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione,
et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se glo-
riam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria
radices agit, atque etiam propagatur : ficta omnia celeriter,
tamquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam
esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem :
sed brevitatis causa, familia erimus contenti una. Ti. enim
Gracchus, P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Ro-
manarum manebit : at ejus filii, nec vivi probabantur bonis, p. 42.
et mortui [43] numerum obtinent jure cæsorum. Qui igitur a.
adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. ea 13
quæ essent, dictum est libro superiore.

Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in 44
eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen
quædam præcepta danda sunt. nam si quis ab ineunte ætate
habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam,
(quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu
atque fortuna : in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque
[44] in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur : et,
tamquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum
potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem 45
prima ætas propter humilitatem et obscuritatem in homi-
num ignoratione versatur : hi simul ac juvenes esse cœpe-
runt, magna spectare, et ad ea rectis studiis debent conten-
dere : quod eo firmiore animo facient, quia non modo non
invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima igitur est
adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus
comparari potest ; in qua multi apud majores nostros exsti-
terunt : semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas
incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium ha-
buit ; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te
Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et a sum-
mo viro, et ab exercitu consequebare equitando, jaculando,
omni militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pa-
riter cum republica cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta

us de pecunia : *pecuniæ non quærendæ solum, sed etiam collocandæ ratio est.* Sed sensus est idem, et variare voluit Cicero orationem. *Collocanda* est conservanda et augenda.

42 *Quamquam*] Chapmannus corrigi volebat, *quamobrem*.

43 *numerum obtinent*] Semper numerabuntur inter jure cæsos. male quidam dedere *nomen*, ut C. Langius.

44 *in eum, quid agat—anquiritur*] Pearcius correxit *inquiritur*, quia *inquirere in aliquem* reperitur, non *anquirere in aliquem*. Sed *anquirere* idem est, quod *inquirere*, nec differunt nisi pronunciatione. Est tamen *inquiritur* in Ms. Duisb. et Goth. *inquirunt* in Cur. *Inquiritur* est etiam in edd. pr. Rom. Ven. 1470. Mediol. &c. itaque id recepi.

non de te est, sed de genere toto. quamobrem pergamus ad
46 ea, quæ restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora
b. sunt opera animi, quam corporis: sic hæ res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt: [45] quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, [46] eorum fore similes, quos sibi ipsi delegerint ad
47 imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem et innocentiæ, et juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus. nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex [47] illa accusatione nobili et gloriosa. et, qua ætate qui exercentur, laude affici solent, (ut de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod [48] etiam tum poterat domi eum laude meditari.
14 Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo
48 sit, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam. ea est enim, quam eloquentiam dicimus. sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando de-
p. 43. leniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habe-
a. tur oratio, ea sæpe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose, sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, et sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente.
49 Sed, [49] cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra republica adolescentes et apud judices, et apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. nam ex accusatione, et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est.

45 *q. si frequentes sunt*] Sic habet Ms. Duisb. Goth. quod melius h. l. est vulgato *sint*.

46 *eorum fore se similes*] Nemo hæsit in *se*: quod ego semper putavi delendum. quia reperi abesse a Ms. Goth. delevi.

47 *illa accusatione nobili*] Carbonis, ob seditionem Gracchanam. v. ad Div. IX, 21.

48 *etiam tum*] Grævius *etiam* delendum putat. non male. sic et Pearcio visum est.

49 *cum sint—quæ desiderant*] Legendum est *desiderent*.

Dixi paullo ante de Crasso. idem fecit adolescens M. Antonius. etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum, et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec um- 50
quam, nisi aut reipublicæ causa, [50] ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli; at patrocinio, ut nos pro Siculis; pro Sardis: pro M. Albucio Julius. in accusando etiam M' Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. modus tamen adsit. duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto: summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii 51
diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem [51] ju- b.
dicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum, et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, [52] modo ne nefarium, impiumque defendere. vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi: patroni, nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere (præsertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, [53] eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur. ut nos et sæpe alias, et adolescentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, exstat oratio.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad glo- 15
riam adipiscendam, deinceps de beneficientia ac liberalitate 52
dicendum est. Cujus est ratio duplex. nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior ac splendidior, et

50 *ut ii—ulciscendi*] Hæc e Ms. addidit Langius, servavit Grævius. recte. nam res ipsa ea desiderat. Nam Luculli non reip. sed ulciscendi patris causa accusarunt Servilium, patris Luculli accusatorem.

51 *judicio capitis arcessas*] *judicio* delevit Langius: nec id displicebat Grævio. sed libri scr. et edd. repugnant. Ms. Goth. habet *in judicio*, ut Pith. et edd. pr. Rom. Ven. 1470. &c. *in* natum ex ultima verbi præcedentis, aut syllaba prima sequentis.

52 *modo ne nefarium*] Sic cum Grævio edidi pro *et nefarium*: sic h. l. profert Nonius, et in Ms. vetustissimo reperit Grævius.

53 *eoque major*] Semper hic hæsi, conjecique *eoque magis*. refertur enim ad *maxime*. Ms. Cur. ed. Mog. Colon. habent *eaque major*: quod certe melius est, quam vulgatum.

viro forti claroque dignior. quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fon-
p. 44. tem ipsum benignitatis exhaurit. ita benignitate benignitas
a. tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti
53 possis. At qui opera, id est, virtute et industria, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficientiæ paratiores erunt, et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consectetur. *Quæ te, malum,* inquit, *ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et præbitorem sperent fore?* Bene ministrum et præbitorem; quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem, corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior.
54 Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, [54] quæ constet ex opera et industria, et honestior sit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus: nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est, et sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum: sed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cum benevolentiæ comparandæ causa benefici esse velint: non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademe-
55 runt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut
b. eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, ut pateat omnibus. modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest modus esse, cum et idem qui consuerunt, et idem illud alii
16 desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri, prodigi; alteri, liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memo-
56 riam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redi-

54 *quæ constet*] Vulgo male est *quæ constat.*

munt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum
collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in re quærenda,
vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theo-
phrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa
præclare; illud absurde. Est enim multus in laudanda ma-
gnificentia, et apparatione popularium munerum: taliumque
sumtuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem
ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, [55] multo
et major videtur, et certior. Quanto Aristoteles gravius, et
verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones [56] non
admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam. at ii,
qui ab hoste obsidentur, si emere aquæ sextarium [57] mina co- p. 45.
gantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari: a.
sed, cum attenderint, veniam necessitati dare: in his immani-
bus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere mi-
rari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas
augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve
exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: [58] in quo
tamen ipso, una cum satietate, memoria quoque moriatur vo-
luptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, et mulierculis, et 57
servis, et servorum simillimis liberis, esse grata: gravi vero
homini, [59] et ea, quæ fiant, judicio certo ponderanti, probari
posse nullo modo. quamquam intelligo, in nostra civitate
inveterasse jam a bonis temporibus, ut splendor ædilitatum
ab optimis viris postuletur. itaque et P. Crassus, cum cogno-
mine dives, tum copiis, functus est ædilicio maximo munere.
Et paullo post L. Crassus cum omnium hominum modera-
tissimo Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est:
deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hor-
tensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit
superiores. hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima
vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus
omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspi- 17
cio avaritiæ. Mamerco, homini divitissimo, prætermissio 58
ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare et, si postula-
tur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen appro-
bantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut
fecimus: et, siquando aliqua res major, atque utilior popu-
lari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis b.

55 *multo et major videtur et c.*] *et major* edidi cum Grævio ut edd. pr. habent, pro *etiam major*. possit et simpliciter edi *major et certior*, ut est in Ms. Goth.

56 *non admiremur*] Dicitur *admirari* in partem deteriorem; sed melius *non deleatur* ut factum in ed. Rom. tum pro *fiunt* scribendum, quæ *fiant*.

57 *mina cogantur*] Sic recte pro *cogerentur* edidit Pearcius. postulat latinitas et sic est in Ms. Pal. primo.

58 *in quo tamen ipso*] Sc. levissimo illo homine.

59 *et ea, quæ fiunt*] Hic quoque legendum *fiant*.

[60] decumæ nomine magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum est, quod [61] in annonæ caritate asse modium populo dedit. magna enim se, et inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reipublicæ causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur
59 largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. F. magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. [62] dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, [63] nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo no-
60 minavi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reipublicæ pertinent. quamquam quod præsens tamquam in manum datur, jucundius est: tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod [64] tantam pecuniam [65] in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere, vitiosa est; temporibus, neces-
p. 46. saria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et medio-
a. critate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi,
18 quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus
61 causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, et ejus, qui res meliores quærit, nullis suis re-
62 bus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. in his tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis, judicium et diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

60 *decumæ nomine*] Quam sc. ipse diis ex agris suis consecrasset.

61 *in annonæ caritate*] Addidi *annonæ* ex Ms. Cur. et edd. pr.

62 *dicebat idem C. Curio*] Sic pro Vulgato *Cotta Curio* edidi cum Langio et Grævio.

63 *nostro q. anno*] i. e. eo quo primum ex legibus capere potui, ut præturam anno quadragesimo, Consulatum quadragesimo tertio.

64 *tantam pecuniam*] Bis mille ac duodecim talenta.

65 *in præclara illa propylæa*] Quorum etiam rudera admiranda sunt: de quibus v. *les ruines de la Grece* p. 11.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo cum ex 63
ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas, commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in [66] oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Conveniet autem, cum in dan- 64
do munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni- b.
que re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando; vicinitatibus et confiniis, æquum et facilem: multa multis de jure suo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. ita enim instituisse, et villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dan- 19
tur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos ci- 65
ves conferuntur. nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo

66 *oratione Crassi*] Est *L. Crassi.*

p. 47. semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam-
a. quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, [67] cum is esset, qui omnes superiores, [68] quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera, grata multis, et ad beneficiis ob-
66 stringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, et non gravate, et gratuito defendentis, beneficia, et patrocinia late
67 patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererer, ne [69] de meipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gra-
68 tiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria. Jam
b. illud non sunt admonendi, (est enim in promtu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et
20 officiis erit, quod violatum est, compensandum. Sed cum in
69 hominibus juvandis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. honesta oratio est. sed quis est tandem, qui inopis, et optimi viri causæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati, et potentis? a quo enim expeditior, et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, qui-

67 *cum is esset*] Jurisconsultus, sc. P. Sulpicius.

68 *quibus honore par esset*] Sc. ut Consularis.

69 *de me ipso*] Immo *de me ipse*.

cumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidisse: qui red-
diderit, non habere: gratiam autem et qui retulerit, habere:
et qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos,
beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. quin
etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis
magnum aliquod acceperint: atque etiam a se postulari, aut
exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero se usos, et
clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, 70
cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet,
non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus ex- p. 48.
spectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. neque a.
vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed
etiam extenuat. Videndumque illud est, quod si opulentum,
fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis
ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, et
modestum: omnes non improbi humiles (quæ magna in po-
pulo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quam-
obrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, benefi-
cium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni ge- 71
neri satisfacere possimus. [70] sed si res in contentionem veniet,
nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum con-
suleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti
filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, *malo virum, qui pecunia
egeat, quam pecuniam, quæ viro.* Sed corrupti mores depra-
vatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo
quid ad unumquemque nostrûm pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac juvare:
[71] utentior sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam
bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur,
modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quam locu-
ples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum
in beneficiis, operaque danda, est, ne quid contra æquitatem
contendas, ne quid pro injuria. fundamentum enim perpetuæ
commendationis et famæ, est justitia; sine qua nihil potest
esse laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ 21
ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad universos, 72
quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum
autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives b.
pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam
gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec
minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut
prosit, aut certe non obsit reipublicæ. C. Gracchi frumen-

70 *sed si res in contentionem veniet*] Latinitas postulat *venerit*, saltem *veniat*.

71 *utentior sane sit*] Sic plures Mss. veteres, quos viri docti et Grævius sequendos putarunt. raritas verbi fecit, ut ex eo *potentior* vel *opulentior* fieret. frustra obloquitur Pearcius, qui *potentior* revocavit. v. Clav.

taria magna largitio: exhauriebat igitur ærarium: modica
M. Octavii, et reipublicæ tolerabilis, et plebi necessaria:
73 ergo et civibus, et reipublicæ salutaris. In primis autem vi-
dendum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quis-
que teneat, [72] neque de bonis privatorum publice deminutio
fiat. perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agra-
riam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, et in eo
vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo
multa populariter, tum illud male; *non esse in civitate duo
millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, et ad
æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse
major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, res-
publicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi, duce natu-
ra, congregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum
74 suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera
est, ne (quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter æra-
rii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) tributum sit con-
ferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum.
sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit:
[73] (malo enim alteri, quam nostræ, ominari, [74] neque tamen
de nostra, sed de omni republica disputo) danda erit opera,
ut omnes intelligant, (si salvi esse velint) necessitati esse pa-
p. 49. rendum. atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt,
a. consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt ne-
cessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, et debeat,
non est necesse disputare. est enim in promtu: tantum lo-
75 cus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione
negotii, et muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima
suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora
me fortuna reservasset, et tum essem natus, siquando Ro-
mani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos
imperare. Næ illi multa sæcula exspectanda fuerunt. modo
enim hoc malum in hanc rempublicam invasit. itaque facile
patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum
fuit roboris. Nondum centum, et decem anni sunt, cum de
pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum
fuisset. At vero postea tot leges, et proximæ quæque durio-
res: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter
judiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus et ju-
diciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate alio-

72 *neque—publice deminutio fiat*] *publice* est lege, SCto &c. ut cogantur cives dare, quæ non debebant, aut perdere, quod jure teneant, ut agros.

73 *malo enim alteri, quam nostræ*] Sic boni libri scr. et edd. pr. alii omittunt *alteri*, quos et Grævius secutus est. et potest *alii* vel *alteri* intelligi, sed durius sit.

74 *neque tamen de nostra*] Variant libri in *tamen*, pro quo *tantum* habent quidam. alii viri docti aliter legi volunt. sed ego *tamen* cum Grævio secutus sum, quod primus e libris scr. protulit Anemœcius.

rum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panæ- 22
tius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo alia
majora. Laus abstinentiæ, non hominis est solum, sed etiam 76
temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit ma-
xima, potitus est Paullus: tantum [75] in ærarium pecuniæ in-
vexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum.
at hic nihil domum suam præter memoriam nominis sempi-
ternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locuple-
tior Karthagine eversa. Quid? qui ejus collega in censura
fuit L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam b.
urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum
suam, maluit. quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi vi-
detur ornatior. Nullum igitur vitium tætrius, (ut eo, [76] unde 77
degressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in
principibus rempublicam gubernantibus. habere enim quæ-
stui rempublicam non modot urpe est, sed sceleratum etiam,
et nefarium. Itaque [77] quod Apollo Pythius oraculo edidit,
Spartam nulla re alia, nisi avaritia perituram, id videtur non
solum Lacedæmoniis, sed et omnibus opulentis populis, præ-
dixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam
multitudinis possunt ii, qui reipublicæ præsunt, quam absti-
nentia et continentia. Qui vero se populares volunt, ob 78
eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores
suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant: ii labefactant fundamenta reipublicæ; con-
cordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur,
aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur
omnis, si habere suum cuique non licet. id enim est pro-
prium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, et
non sollicita [78] suæ rei cujusque custodia. Atque in hac 79
pernicie reipublicæ ne illam quidem consequuntur, quam
putant, gratiam. nam cui res erepta est, est inimicus: cui
data, etiam dissimulat se accipere voluisse: et maxime in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fu-
isse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et meminit,

75 *in ærarium invexit*] Sc. in triumpho, in quo gaza illa in urbem et ærarium invecta est.

76 *unde degressa est*] Libri scr. et edd. vett. *unde egressa*, omissa syllaba *de*, quæ semel scripta bis legenda erat. dedi autem *degressa*, ut Grævius in Codice antiquissimo reperit, non ut alii recentiores *digressa*, quod et ed. Mediol. habet. est enim accuratius. v. Clav. in *digredi*.

77 *quod A. P. oraculo edidit*] Grævius e Ms. suo edidit *oraculum*, quod et ed. Mediol. habet. secutus est Pearcius. Consentiunt Mss. Goth. Cur. &c. Grævius putabat non dici latine *oraculo edere*. Immo vero recte dicitur. Sic *sors oraculo edita* est Curt. III, 1. 16. Cic. ep. 2. ad Brut. extr. *hæc ex oraculo A. P. edita tibi puta*. Contra *oraculum prædicere* non est latinum.

78 *suæ rei cujusque custodia*] J. F. Gronovius malebat *cuique*, quod et Mss. quidam habent. itemque est in ed. Ven. 1470. sed *cujusque* usitatius est in hac forma. Ms. Goth. neutrum habet. Sed malim *suæ cujusque rei*. nam sic solet Cicero.

et præ se fert dolorem suum : nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademtum est,
p. 50. idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judican-
a. tur, sed pondere. Quam autem [79] habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis ante possessum, qui
23 nullum habuit, habeat : qui autem habuit, amittat ? Ac pro-
80 pter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt : Agin regem (quod numquam antea apud eos acciderat) necaverunt : ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur : et præclarissime constituta respublica dilaberetur. nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ [80] a Lacedæmoniis profecta, manarunt latius. Quid ? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ con-
81 tentiones perdiderunt ? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum [81] possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria : judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri,
82 quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus
b. esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse : isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam : cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset ; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant : perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent : aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset,

79 *habet, ut agrum—habeat—amittat*] Usitatius foret *agrum habere—amittere.* Sed intelligi potest *facere*, *committere* aut simile quid.

80 *a L. profecta*] Hoc melius, quam *profectæ* quod vulgo editum est. nam *mala* rectius dicuntur *proficisci* alicunde, quam contagiones. Et sic Lambinus in Mss. duobus reperit : sic est et in Gothano.

81 *possessiones moveri*] Sic bene e Ms. suo edidit Grævius, pro *movere*, melius enim consentit *τῷ egere.*

quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, con-
cordia constituta, sine querela discederent. O virum ma- 83
gnum, dignumque, qui in nostra republica natus esset! Sic
par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam
in foro ponere, et bona civium voci subjicere præconis. At
ille Græcus (id quod fuit sapientis et præstantis viri) omni-
bus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia
boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æ-
quitate eadem continere. [82] Habitant gratis in alieno. Quid
ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu,
me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis
dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi, 84
ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non ha-
beam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod rei- 24
publicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus p. 51,
caveri potest: non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, de- a.
bitores lucrentur alienum. nec enim ulla res vehementius
rempublicam continet, quam fides: quæ esse nulla potest,
nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam
vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. ar-
mis, et castris tentata res est ab omni genere hominum et
ordine: quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republica
tolleretur. numquam nec majus æs alienum fuit: nec melius,
nec facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, sol-
vendi necessitas consecuta est. At vero hic [83] nunc victor,
tum quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam
nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum
eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc 85
igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, ab-
erunt ii, qui rempublicam tuebuntur: in primisque operam
dabunt, ut juris, ut judiciorum æquitate suum quisque te-
neat: et neque tenuiores propter humilitatem circumvenian-
tur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda
obsit invidia: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel
domi poterunt, [84] rempublicam augeant imperio, agris, vecti-
galibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majo-
res nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequun-
tur, cum summa utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscen-
tur et gratiam, et gloriam.

In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoi- 86
cus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita censet

82 *Habitant gratis*] Pearcius edidit *Habitent*: quod est in Mss. pluribus, visumque est Pearcio concinnius.

83 *Noster victor, tum q. victus*] Cæsar, tum victus, in Consulatu Ciceronis, oppressa conjuratione Catilinæ, cujus socius fuerat. *Noster* e Mss. et edd. Mog. Vict. edidit Pearcius pro vulgato *hic nunc victor*. illud est etiam in ed. Rom. Venet. 1471. Mediol. Asc. Ald.

84 *remp. augeant imperio*] Proferendis imperii finibus, et provinciis acquirendis.

b. esse a Panætio, valitudinis curationem et pecuniæ. quas res
a summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles:
sunt certe utiles. Sed valitudo sustentatur notitia sui corpo-
ris; et observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut ob-
esse; et continentia in victu omni, atque cultu, corporis tu-
endi causa; et prætermittendis voluptatibus; postremo arte
87 eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem fa-
miliaris quæri debet iis rebus, a quibus abest turpitudo:
conservari autem diligentia, et parsimonia; iisdem etiam re-
bus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus per-
secutus est in eo libro, qui Œconomicus inscribitur: quem
nos, ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, e Græco in
Latinum convertimus.

25 Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus
88 a Panætio prætermissus, sæpe est necessaria. Nam et cor-
poris commoda cum externis, et externa cum corporis, et
ipsa inter se corporis, et externa cum externis comparari so-
lent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Va-
lere ut malis, quam dives esse. Cum corporis externa, hoc
modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus.
Ipsa inter se corporis sic: ut bona valitudo voluptati ante-
ponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divi-
89 tiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparatio-
nis illud est Catonis senis: a quo cum quæreretur, quid ma-
xime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid
secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? [85] Male
pascere. Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæsi-
p. 52. erat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid hominem,
a. inquit, occidere? Ex quo, et multis aliis, intelligi debet, utili-
tatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse
90 quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de
genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de uten-
da, commodius a quibusdam optimis viris, ad medium Ja-
num sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola
disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad
utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps
persequemur.

85 *Male pascere*] Multi Mss. etiam Goth. habent *bene vestire*, ut et edd. Rom. Ven. 1470. &c. quod et viri docti quidam probarunt: alii correxere *vitire*, ut de cultu vinearum capiatur. Pearcius malebat *non male pascere*. Sed id nil differt a *satis bene pascere*. E loco Columellæ L. VI. præf. clarum est, eum in suo libro habuisse *male pascere*: idque de Catone plures narrasse. id igitur servandum.

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber de comparatione honestatis et utilitatis agit, quæ erat tertia propositæ disputationis pars. Negat Cicero, aut dubitandum esse, aut umquam dubitari, an id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum; sed tempora incidere, quibus, quod turpe haberi soleat, honestum videatur: tamquam, quod turpe sit, occidere aliquem, si tyrannus occidatur, non modo non turpe, sed etiam gloriosum videri; in quo non anteponitur utile honesto, sed honestas utilitatem sequitur. Itaque, ut sine ullo errore dijudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam constituit, e Stoicorum disciplina, quam si quis in comparatione rerum sequatur, numquam ab officio recedat. Ea hæc est: detrahere aliquid alteri, et alterius incommodo suum augere commodum, est contra naturam: pro multorum autem incolumitate et salute labores et molestias suscipere, secundum naturam est. Hanc legem qui servaverit, numquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut jure civili, quo quæ conceduntur, turpia quidem plerisque non videntur, sed sunt tamen sæpissime, cum formulæ constitutæ, h. e. legi naturæ, repugnant. Ex hac formula deinde multas quæstiones propositas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat.

PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africa- 1
nus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato, qui fuit fere 1
ejus æqualis, Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, et magno viro ac sapiente digna: quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret umquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, et solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus,

voluntate certe proxime accedimus: nam et a republica fo-
rensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium
persequimur: et ob eam causam, urbe relicta, rura pera-
2 grantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani
otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim
requiescens a reipublicæ pulcerrimis muneribus otium sibi
sumebat aliquando, et a cœtu hominum frequentiaque inter-
dum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. no-
strum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio,
constitutum est. exstincto enim senatu, deletisque judiciis,
p. 53. quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere
a. possimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis
civium quondam viximus: nunc fugientes conspectum scele-
ratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum
licet, et sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis
accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere;
sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: pro-
pterea et otio fruor, non illo quidem, [1] quo debeat is, qui
quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem
languere patior, quam mihi adfert necessitas, non voluntas.
4 Quamquam Africanus [2] majorem laudem vel meo judicio
assequebatur. nulla enim ejus ingenii monumenta mandata
litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat. ex
quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque
earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum,
nec solum umquam fuisse. nos autem, qui non tantum roboris
habemus, [3] ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur,
ad hanc scribendi operam omne studium curamque conver-
timus. Itaque plura brevi tempore, eversa, quam multis
2 annis, stante republica, scripsimus. Sed cum tota philoso-
5 phia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars ejus
[4] inculta ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est,
nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honeste-
que vivendi præcepta ducuntur. Quare quamquam a Cra-
tippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc
te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere
arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare;
6 nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum
b. omnibus est faciendum, [5] qui vitam honestam ingredi cogi-
tant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. sustines

1 *quo debeat is*] Malim *debebat*.

2 *majorem laudem vel meo judicio*] Pearcius auctoribus Mss. delevit *vel*, quibus consentit Curiensis et ed. Colon. Ms. Goth. habet *majorem laudem me vel meo judicio*, ut ed. Mog. mihi *vel* non absurdum videtur.

3 *ut cogitatione tacita a s. a.*] i. e. nihil loquentes aut scribentes a sensu solitudinis molesto liberari possimus. Ms. Cur. habet *taciti*.

4 *inculta ac deserta*] *ac deserta* abest Ms. Goth. mox pro *tum* Ms. Cur. et Goth. *tamen* habent.

5 *qui vitam honestam ingredi cogitant*] Malim *cogitent*.

enim non parvam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum, et Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem, et magistri. Quare [6] quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum, fac, ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Panætius igitur, qui sine controversia de officiis accu- 7
ratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret, de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit, quod promiserat.
Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posi- 8
donio est, triginta annis vixisse Panætium, posteaquam eos
libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter p. 54.
esse tactum in quibusdam commentariis; præsertim cum scri- a.
bat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium.
Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panætio 9
prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. nam qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac
parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem 10
testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, Ut nemo pictor esset inventus, qui [7] Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris

6 *quantum conniti animo potes*] Ms. Cur. habet *quantum eniti animo poteris*. *eniti* non displicet.

7 *Coæ Veneris*] Ms. Cur. non habet *Coæ*, et mox *absolverit* pro absolveret. Goth. *Veneris eam partem*, omisso *Coæ*, ut est in ed. Mog. Col. Rom. Ven. 1471. Mediol. &c. addidit primus Victorius. mihi lectio antiquior magis placet. nam et alibi Venus Apellis memoratur sine illo epitheto.

enim pulcritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat :) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse
3 persecutum.

11 Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest : rectene [8] autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse [9] disputari potest. Nam sive honestum, solum bonum est, ut Stoicis placet, sive quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum [10] Peripateticis nostris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate
b. contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut, quidquid
12 honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset ; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur ; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare: sed, cum sit is, quid id solum bonum judicet, quod honestum sit ; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem : non videtur ejusmodi de-
13 buisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, [11] quod honestum esset, compararetur. Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere: id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper: cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli umquam potest ; in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfe-
14 ctum honestum, nullo modo, similitudines honesti esse possunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, ea communia sunt, et late
p. 55. patent ; quæ et ingenii bonitate multi assequuntur, et pro-
a. gressione discendi: illud autem officium, quod rectum iidem

8 *autem*] Abest Ms. Cur. non male.
9 *disputari*] Alii *dubitari*, non male.
10 *Perip. vestris*] Ms. Cur. *nostris*, sic et Goth. ed. Rom. Ven. 1471. bene.
11 *quod honestum est*] Sine dubio scribendum *esset*, ut ante est, *quod honestum videretur :* quamquam etiam libri quidam scr. et edd. vett. habent *videtur*, item infra *comparetur :* quod tamen non probo. nam genus temporum hic pendet a verbo *debuisse*.

appellant, perfectum atque absolutum est, et, ut iidem di-
cunt, omnes numeros habet; nec, præter sapientem, ca-
dere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, 15
in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse
perfectum: propterea quod vulgus, quid absit a perfecto,
non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat
prætermissum. quod item in poëmatibus, et picturis [12] usu
venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, lau-
dentque ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, cau-
sam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros,
qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judi-
care. itaque cum sunt docti a peritis, facile desistunt a sen-
tentia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, 4
quasi secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientum
modo propria, sed cum omni hominum genere communia.
Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commo- 16
ventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, for-
tes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve
justus nominatur, aut ab illis, fortitudinis; aut ab his, ju-
stitiæ, tamquam a sapientibus, petitur exemplum. nemo
enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi:
nec ii, qui sapientes habiti sunt, et nominati, M. Cato, et
C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed
ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam
gerebant speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod 17
vere honestum est, fas est [13] cum utilitatis repugnantia com-
parari: nec id, [14] quod communiter appellamus honestum,
quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum
emolumentis umquam est comparandum: tamque id hone-
stum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conser-
vandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque
est honestum, sapientibus. [15] aliter enim teneri non potest, si
qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de
iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui au- 18
tem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea
volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando ho-
nestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non
solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit, homines
solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse,
quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non
modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod hone-

12 *usu venit*] Sic habet Ms. Goth. et edd. pr. vulgo male est *evenit*. Pearcius tamen tacite edidit *venit*.

13 *cum utilitatis repugnantia comparari*] Exquisite dictum est hoc pro cum utilitate comparari, quod cum ea pugnare videatur.

14 *quod communiter appellamus honestum*] i. e. et docti atque philosophi et indocti.

15 *aliter teneri non potest*] sc. virtus, honestum. non possumus virtutem consequi, sed ea excidimus, et spe ejus tenendæ. v. Clavem in v. *tenere*.

stum; sed hæc etiam inter se comparare, et in his addubi-
tare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnumquam
dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur?
Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo con-
19 sideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque tur-
pe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa,
ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse
scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem ho-
minem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis
tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Ro-
mano non videtur, qui ex omnibus [16] præclaris factis illud
pulcerrimum existimat. Vicit ergo utilitas honestatem?
p. 56. a. [17] immo vero honestatem utilitas secuta est.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, siquando
cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbi-
tur, quod appellamus utile, formula quædam constituen-
da est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio
20 numquam recedemus. Erit autem hæc formula, Stoicorum
rationi, disciplinæque maxime consentanea: quam quidem
in his libris propterea sequimur, quod, quamquam a vete-
ribus Academicis, et a [18] Peripateticis nostris, qui quon-
dam iidem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, antepo-
nuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab
eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile
videtur: nec utile quidquam, quod non honestum: quam
ab his, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile
non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam li-
centiam dat, ut quodcumque maxime probabile occurrat,
id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

5 Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem hominis incom-
21 modo suum augere commodum, magis est contra naturam,
quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ
possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam prin-
cipio [19] tollit convictum humanum, et societatem. si enim
sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum
spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ
maxime est secundum naturam, humani generis societatem.
22 Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut
posse putaret, se valere, si proximi membri valitudinem ad
se traduxisset; debilitari, et interire totum corpus [20] ne-

16 *præclaris factis*] Immo *præclare factis*.

17 *immo vero honestatem utilitas secuta est*] Sic edidit Pearcius, ut repererat in libris vetustioribus Muretus, ipse etiam in duobus. atque ita sensus postulat, qui est hic: *non* res propter utilitatem honesta visa est, sed res honesta etiam utilis reperta est.

18 *Perip. nostris*] Reposui *nostris* pro *vestris*, ut supra.

19 *tollit convictum humanum*] Librarii, qui usum verbi *convictus* ignorabant, mutaverunt in *conjunctum*, *convinctum*, ut in Mss. Goth. Cur.

20 *necesse esset*] Dedi cum Pearcio

cesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se com-
moda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolu-
menti sui gratia: societas hominum, et communitas ever- b.
tatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum
vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non
repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum
spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque 23
vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legi-
bus populorum, quibus in singulis civitatibus respublica con-
tinetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui
commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc
volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui
dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coërcent. at-
que [21] hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est
lex divina, et humana: cui parere qui velit (omnes autem
parebunt, [22] qui secundum naturam volent vivere) num-
quam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri
detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secun- 24
dum naturam excelsitas animi, et magnitudo: itemque co-
mitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam
divitiæ; quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere,
comparantem cum utilitate communi, magni animi, et ex-
celsi est: detrahere autem alteri sui commodi causa, ma-
gis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam
cetera generis ejusdem. Itemque, magis est secundum na- 25
turam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis,
aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imi-
tantem Herculem illum, quem [23] hominum fama, benefi-
ciorum memor, in concilio cœlestium collocavit: quam vi-
vere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam p. 57.
in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut a.
excellas etiam pulcritudine, et viribus. Quocirca optimo
quisque, et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic
anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem,
homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut 26
ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat
contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem,
paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propin-
quorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. si nihil

esset pro vulgato *est*, quod semper vitiosum putavi et sic corrigendum. Pearcius vero et in Codd. scr. pluribus reperit *esset*: et jam edidere Victorius, Manutius, Lambinus.

21 *hoc m. m. exigit i. n. r.*] Pearcius e Codd. scr. dedit *efficit*, consentiunt Goth. Cur. Vulgatum melius est, itaque servavi.

22 *qui sec. naturam volunt vivere*] Usitatius foret *velint*: ut ante est, *cui parere qui velit—numquam committet*.

23 *hominum fama*] *fama* h. l. est judicium hominum, sermonibus, laudibus vulgatum per omnes populos: ut apud Livium *fama* est de iis, quæ ab historicis communiter tradita sunt.

existimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed et multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius existimat.
6 Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, et universorum: quam si ad se quis-
27 que rapiat, [24] dissolvetur omnis humana consortio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est, una continemur omnes, et eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum. ve-
28 rum igitur et extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa; aliam rationem esse civium reliquorum. hi sibi nihil juris, et nullam societatem, communis utilitatis causa, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem so-
b. cietatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere, sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel
29 corporis, vel etiam ipsius animi, [25] quæ vacent justitia. Hæc enim una virtus, omnium est domina, et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spo-
30 liare possit; nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. nam, si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causa detraxeris: inhumane feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre

24 *dissolvetur omnis h. consortio*] Melius putem *dissolvatur.*

25 *quæ vacent justitia*] Hoc sensum commodum non habet. Grævius correxit, *quæ non vacent justitia,* i. e. quæ mala non contracta sint injustitia. Pearcius autem et Chapmannus corrigunt *quia vacat justitia,* vel *vacet:* ut referatur ad *detrahere homini, sui commodi causa.* Non placet. Ego malim *quæ vacent injustitia.*

possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit re-
prehendendum. sin autem id non sit ejusmodi: suum cuique
incommodum ferendum est potius, quam de alterius com-
modis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam
morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio p. 58.
aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio con- a.
tra naturam est. est enim injusta. itaque lex ipsa naturæ, 31
quæ utilitatem hominum conservat et continet, decernit pro-
fecto, ut ab homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum,
fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariæ:
qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit:
modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, sese-
que diligens, hanc causam habeat ad injuriam. ita semper
officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam
sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Pha- 32
larim attinet, perfacile judicium est. nulla enim nobis socie-
tas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque
est contra naturam, spoliare eum si possis, quem honestum
est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium,
ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut
membra quædam amputantur, si et ipsa sanguine, et tam-
quam spiritu carere cœperunt, et nocent reliquis partibus
corporis: sic ista in figura hominis feritas et immanitas be-
luæ, [26] a communi tamquam humanitate corporis segregan-
da est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus
ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur, credo, res 7
Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus, aut occu- 33
patio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consulta-
tiones ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, qui-
bus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugien-
dum; quid, quod idcirco fugiendum non sit, [27] quia omnino
turpe non sit. Sed quoniam operi inchoato, [28] et prope jam b.
absoluto, tamquam fastigium imponimus: ut geometræ so-
lent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi conce-
dantur, [29] quo facilius, quæ velint, explicent: sic ego a te

26 *a communi tamquam humanitate corporis*] Hæsere in hoc viri docti. Muretus conjecit legendum *a. c. t. humanitatis corpore*, itemque J. F. Gronovius Obs. III, 6. Pearcius: *a communis tamquam humanitate corporis:* quod est durius. Vulgatum defendit Jac. Gronovius, intelligens *humanitatis* verbo id quod contrarium est immanitati, estque in homine, velut sanguis et spiritus in corpore, quod carne et ossibus constat. non male. nec tamen satis assecutus est aut explicavit rationem formæ hujus et elegantiam. Proprie et simpliciter dixisset, *a communi tamquam corpore.* pro *corpore* dixit eleganter *humanitate corporis*, quia corpus h. l. est societas humana, per quam hominum fit quasi corpus.

27 *quia omnino turpe non sit*] *sit* pro *est* dedimus e Mss. et edd. pr. quibusdam, ut Mog.

28 *et prope jam absoluto*] Hoc Grævius edidit, melius vulgato *prope tamen.*

29 *quo fac. quæ velint, explicent*] Sic pro vulgato, *quæ volunt*, rescripsi, etiam latinitate postulante, *quæ velint*, ut est in Ms. Goth. edd. Mog. Rom. Ven. 1471. Mediol. Ald. Vict.

postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, præter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum. sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est: et [30] tum hoc, tum illud probabilius vi-
34 detur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed [31] ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque, ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, [32] nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

8 Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri
35 necesse est. sed si, [33] cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tum non [34] utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, et conve-
p. 59. nientia, et constantia natura desiderat, aspernaturque contra-
a. ria) nihilque tam secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas et turpitudo esse non potest. itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni visum est;) aut certe [35] omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quidquid ho-
36 nestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum

30 *cum hoc tum illud probabilius videtur*] Sensus esse videtur, et alterum altero interdum probabilius videtur, modo hoc, modo illud.

31 *ea, quæ viderentur utilia*] Sic dedi ex ed. Colon. pro vulgato *videntur*, quod e compendio scribendi natum est.

32 *nullis adminiculis*] Grævius dedit *nullius*, quod melius respondet alteri *Marte nostro:* nec tamen est necessarium, quia et in sequentibus semper rei non hominum mentio, ut: *neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod* &c. Quia tamen sic est in ed. Mog. cum secutus sum.

33 *cum animum attenderis*] Pearcius cum Gronovio *animum* transfert ad *commoveri*. non displicet.

34 *utilitas relinquenda*] Libri plures *requirenda*, Goth. *exquirenda* sed *relinquenda* meliores et antiquiores habent, itemque edd. pr.

35 *omni pondere*] Omnibus aliis rebus, quæ ad felicitatem aliquod momentum habent. allusio est ad Critolai libram: in cujus altera lance honestas, in altera cetera omnia, quæ bona putentur, posita cum essent, deprimi hæc ab honestate dixit Critolaus.

aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit
ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc [36] falsa testamen-
ta nascuntur: [37] hinc furta, peculatus, expilationes, dire-
ptionesque sociorum, et civium: hinc opum nimiarum po-
tentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus re-
gnandi exsistunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec
fœdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus
judiciis vident: [38] pœnam, non dico legum, quas sæpe per-
rumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non
vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus [39] pel- 37
latur e medio (est enim totum sceleratum, et impium) qui
deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse [40] vi-
deant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim du-
bitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo
ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa de-
liberatio. atque etiam ex omni deliberatione celandi et occul-
tandi spes, opinioque removenda est. satis enim nobis (si
modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse b.
debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil ta-
men avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter
esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, 9
cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum 38
hiatum descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) ani-
madvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis ho-
minis mortui vidit corpus [41] magnitudine inusitata, annulum-
que aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit: (erat
autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit.
ubi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo
videbatur, ipse autem omnia videbat. idem rursus videbatur,
cum [42] in locum annulum inverterat. Itaque hac opportu-
nitate annuli usus, reginæ stuprum intulit, eaque adjutrice
regem dominum interemit, [43] sustulitque, quos obstare ar-
bitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit vi-
dere. sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ.
Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihilo plus
sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta
enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco 39

36 *falsa testamenta*] Ms. Cur. *testimonia* item Goth. sed a m. sec. fuit enim *testamenta*: quod verum est.

37 *hinc furta*] Ms. Cur. addit *rapinæ*: sed id jam est in *direptiones*.

38 *pœnam legum, quas s. p.*] Ms. Cur. Duisb. et alii habent *quam*. male. *leges* dicuntur *perrumpi*, v. Clav. non pœnæ.

39 *pellatur e medio*] Ms. Cur. *tollendum est*.

40 *videant*] Ms. Cur. *videatur*.

41 *magnitudine inusitata*] Ms. Goth. *visitata*, forte voluit dare *invisitata*, quod prætulerim.

42 *in locum inverterat*] Alii habent *in lucem*, quod exprimere dicunt Platonis verbum ἔξω. Ambrosius citans hunc locum habet *in locum suum*. non male. sed tamen vulgatum melius est. nam et alibi est *in locum*, *loco*, omisso pronomine. pro *inverterat* Cur. *verterat*.

43 *sustulit*] Ms. Goth. ed. Mog. Rom. Mediol. Ald. *sustulitque*. non male.

philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, et hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa, feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum;
p. 60. sisne facturus. negant, id fieri posse: [44] nequaquam potest
a. id quidem. sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane. negant enim posse, et in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint: non quærimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

10 Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbent animos uti-
40 litatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri [45] facere id injuste. fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adjutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, et memoriam regni, esse tollendam: quod erat utile, patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem: sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non
41 ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem, et humanitatem, ut
b. id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: et tamen muri causam opposuit, speciem honestatis neque pro-
42 babilem, neque satis idoneam. Peccavit igitur; pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, [46] cum his ipsi egemus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut

44 *quamquam potest id quidem*] Pearcius probat conjecturam Manutii, *nequaquam p. i. q.* recte. nam tota argumentatio id postulat, et quod sequitur, *si id posset.*

45 *facere id injuste*] *id* mihi delendum videtur.

46 *cum his ipsi egeamus*] Scr. *egemus.*

manu depellere, nullo modo debet. sic in vita sibi quemque
petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri
deripere, jus non est. Maxime autem perturbantur of- 43
ficia in amicitiis: quibus et non tribuere, quod recte possis,
et tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed
hujus generis totius, breve, et non difficile præceptum est.
Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cete-
ra generis ejusdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda
sunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusju-
randum, ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si judex
quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici,
cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici
causam esse malit: ut [47] orandæ litis tempus, quoad per
leges liceat, accommodet. Cum vero jurato sententia dicen-
da sit: meminerit, [48] deum se adhibere testem, id est (ut ar- 44
bitror) mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divi-
nius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem ro-
gandi judicis, [49] si eum teneremus, *Quæ salva fide facere pos-
sit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi ho-
neste amico a judice posse concedi. nam, si omnia facienda p. 61.
sint, quæ amici velint: non amicitiæ tales, sed conjurationes a.
[50] putandæ sint. Loquor autem de communibus amicitiis. 45
nam in sapientibus viris, perfectisque, nihil potest esse tale.
Damonem, et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo in-
ter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem
necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos
sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset,
[51] vas factus sit alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset,
moriendum esset ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admi-
ratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam ter-
tium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in 11
amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: jaceat 46
utilitatis species, valeat honestas. cum autem in amicitia,
quæ honesta non sunt, postulabuntur: religio et fides [52] an-
teponantur amicitiæ: sic habebitur is, quem exquirimus, de-
lectus officii. Sed utilitatis specie in republica sæpissime
peccatur, ut in Corinthi disturbatione [53] nostri. durius etiam

47 *orandæ litis tempus*] Sic Mss. mei, ed. Mog. Col. Rom. Ven. 1471. Med. Ald. *liti* dedit Victor. quem ceteri secuti sunt.

48 *deum se testem*] Pearcius conjicit *divinum se habere testem. habere* est in Mss. quibusdam. *divinum* videtur requirere, quod sequitur, *qua nihil homini dedit deus divinius*, tum quod Tusc. I, 26. dicit *animum esse divinum:* nec probat Euripidem, qui *deum* dixerit.

49 *si eum teneremus*] i. e. morem illum servaremus.

50 *putandæ sint*] Sic bene Ms. Goth. ed. Colon. Vulgo male *sunt*.

51 *vas factus sit alter*] Sic correxi, cum vulgo sit *est*. nam pendet ab *ut*.

52 *anteponatur amicitiæ*] Ms. Cur. *anteponantur:* id quia est et in edd. Col. Rom. etsi etiam vulgatum ferri potest, prætuli.

53 *nostri*] Int. fecere: quod et in

Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. hoc visum est utile. nimis enim imminebat, [54] propter propinquitatem, Ægina Piræeo: sed nihil, quod crudele, utile. est enim hominum naturæ, quam
47 sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui [55] peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tule-
b. runt legem sapientissimi consules, Crassus et Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestato contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo: quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus secundis. nulla timoris significatio, nulla mentio pacis.
48 tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, [56] statuerentque, ut urbe relicta, conjugibus et liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent: Cyrsilum quendam, suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla
49 erat, repugnante honestate. [57] Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, Se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri, opus non esse. postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. Huic ille, Classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes [58] necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna exspectatione venit: dixitque, Perutile esse consilium, quod Themistocles afferret; sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam
12 nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Ma-
p. 61. neat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile, ne
a. tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

seqq. intelligendum est. Sayus malebat *a nostris.* sed id non convenit sequenti: *durius etiam Athenienses.*

54 *propter propinquitatem*] Hoc mihi glossam sapit. nam est in *imminebat.*

55 *peregrinos urbibus uti prohibent*] Non placet *uti*, putoque esse delendum. aliter est in sequentibus, *usu urbium prohibere.*

56 *statuerentque, ut*] *ut* abest Ms. Goth. bene. sed ita post reponendum *conscendere* et *defendere*. videtur ortum e prima syllaba verbi *urbe.*

57 *Themistocles*] Ms. Cur. addit *vero.*

58 *necesse esset*] Puto corr. *esse.*

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, [59] cum repugnare 50
utilitas honestati videtur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit: dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem, et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet: sed dubitet, [60] turpe sit, an
non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri 51
solet, magno et gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cetera sine insidiis agere: et quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri: fortasse etiam minoris, cum major
est copia. cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera 52
parte: Quid ais? tu, cum hominibus consulere debeas, et servire humanæ societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ sequi debeas, ut uti-
litas tua, communis utilitas sit, vicissimque communis uti- b.
litas, tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, [61] qui sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, [62] quam tritici vilitas: sed non, quidquid
tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero 53
(inquiet ille) necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura conjunctam societatem. Memini, inquiet ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed do-
nandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, 13
Quamvis hoc turpe sit; tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte; ea re,
quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus 54
propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pesti-

59 *cum repugnare u. h. videtur*] Sic Ms. Cur. recte. vulgo *videatur*.

60 *turpe sit an non sit*] Sic dedi e Ms. Cur. pro vulgato *an turpe non sit*, quod esse vitiosum etiam alii viderunt. Pearcius conjiciebat *turpe an non sit*.

61 *qui sit finis b.*] Vulgo male *quis sit*.

62 *quam tritici vilitas*] Sic pro *utilitas* legendum dudum viri docti viderunt Passeratius, Langius, Olivetus &c. sic edidit Car. Stephanus. in Mss. quibusdam reperit Pearcius, qui et sic edidit. verba hæc permutata sunt et apud Livium 45, 23.

lentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; [63] male materiatæ, ruinosæ: sed hoc, præter dominum, nemo sciat. quæro, si hoc emtoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, [64] num id injuste, an im-
55 probe fecerit. [65] Ille vero, inquit Antipater, quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, (quod Athenis exsecrationibus publicis sancitum est,) si hoc non est, emtorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quam viam non monstrare. nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te eme-
p. 63. re coëgit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non pla-
a. cebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quod si qui proscribunt, VILLAM BONAM, BENEQUE ÆDIFICATAM, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita
56 præco prædicet? DOMUM PESTILENTEM VENDO. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt. non enim, ut quæ-
57 reremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec [66] frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. [67] Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, et cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni, versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot et alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

14 Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de iis exi-
58

63 *male mat. ruinosæ*] Pearcius bene addi vult *sint* et deleri *sed*. quamquam *sint* e superioribus repeti et intelligi potest: tamen melius addatur.

64 *num id injuste an improbe fecerit*] Non placet hoc. Pearcius e Mss. quibus consentit Goth. Cur. et edd. vett. v. c. Rom. corrigit *aut improbe*. sed *injuste* et *improbe* idem est, itaque malim corrigere *atque*. Ms. Cur. etiam habet *num quid* pro *num id*.

65 *Ille vero*] Est adfirmantis.

66 *frum. ille Rhodios*] Mss. plures, etiam Goth. Duisb. habent *Rhodius*, item edd. Mog. Col. Rom. et aliæ. receptique Pearcius. male. sunt enim duo hic exempla, frumentarii et venditoris ædium, ille celat Rhodios, hic emtores.

67 *Neque enim id est celare*] Malim *id* abesse.

stimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Ca-
nius, eques Romanus, nec infacetus, et satis litteratus, cum
se Syracusas otiandi (ut ipse dicere solebat) non negotiandi
causa, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, b.
quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatori-
bus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui
argentariam faceret Syracusis [68] dixit, venales quidem se
hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et
simul ad cenam hominem in hortos invitavit in posterum
diem. cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argen-
tarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convo-
cavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie pisca-
rentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cenam tempore
venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cym-
barum ante oculos multitudo. pro se quisque quod ceperat,
afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Ca- 59
nius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi, tantumne piscium,
tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit, hoc
loco est, Syracusis quidquid est piscium: hæc aquatio: hac
villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate,
contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. quid
multa? impetrat, emit homo cupidus, et locuples, tanti,
quanti Pythius voluit, et emit instructos: [69] nomina facit:
negotium conficit. invitat Canius postridie familiares suos.
venit ipse mature. scalmum nullum videt. quærit ex proximo
vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, [70] quod eos
nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hic
piscari nulli solent. itaque heri mirabar, quid accidisset. Sto-
machari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, 60
collega, et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: p. 64.
in quibus ipsis [71] cum ex eo quæreretur, Quid esset dolus ma- a.
lus; respondebat, Cum esset aliud simulatum, aliud actum.
Hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi.
Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes,
perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
rum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quod 15
si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio, dissi-
mulatioque tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut

68 *dixit*] Addidit e Mss. Pearcius. habet Ms. Duisb. et edd. Meg. Col. Rom. Ven. 1471. Med. Ald. omisit primus Victorius. restituere Manut. et Lamb.

69 *nomina facit*] J. Fr. Gronovius addit *Pythius*, quia *nomina facere* esset creditoris. probat Grævius. v. Clavem in *nomen*.

70 *quod eos nullos videret*] Grævius malebat *nullus*. sed et ante est *Scalmum nullum videt*.

71 *cum ex eo quæreretur*] In Mss. Pearcius reperit *quærerem*, ut est et in Goth. et edd. pr. et potuit Cicero ex ipso quærere, qui esset ejus familiaris. Sed quomodo in formulis hoc facere potuit. Sed in libro de formulis hoc fuit, cum ex se esset quæsitum, se respondisse.

61 vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, [72] ut tutela XII tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Lætoria: et [73] sine lege judiciis, in quibus additur, [74] EX FIDE BONA. Reliquorum autem judiciorum [75] hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS, ÆQUIUS: [76] in fiducia, UT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS ÆQUIUS: potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER: quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquillius, continetur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem venditor, nec [77] qui contra se liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, elo-
62 quetur. Q. quidem Scævola, P. F. cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est
b. illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius *nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse* [78] *non quiret*. Vere id quidem, si, quid esset *prodesse*, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos [79] de Officio scripsit
63 Q. Tuberoni, dicere; Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. singulorum enim facultates, et copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paullo ante dixi) placere nullo modo potest. etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec
64 gratia est. [80] Sed sive simulatio, et dissimulatio, dolus ma-

72 *ut tutela*] Pearcius corrigit *tutelæ* sc. dolus malus. non placet. puto dici tutelam, ut *majestas* pro læsa majestate, sic pro tutela mala, in qua fraus facta sit.

73 *sine lege judiciis*] Cum aliquis accusatus est non ex lege aliqua, in qua ista res diserte vetita sit, sed ex re, quæ manifeste mala et injusta est.

74 *ex fide bona agitur*] Pearcius delevit *agitur*. recte. nam et a Mss. pluribus, etiam Goth. et Duisb. abest et edd. vett. ut Col. Mediol. In quibus id est, ante abest *additur*.

75 *h. v. maxime excellunt*] Insignia sunt ad hanc rem.

76 *in fiducia*] In judicio fiduciæ vel arbitrio.

77 *qui contra se liceatur*] Grævius conjicit cum Mureto, *asse liceatur*. v. Clav. in *liceri*.

78 *non quiret*] Pearcius correxit *non quit*, quia sic alibi hic versus est. sed est hic oratio obliqua, quæ conjunctivum postulat, pendentem a *dixit*, quod intelligatur.

79 *de Officio*] Sic Mss. et edd. Rom. Ven. 1471. Vict. benc. Græce περὶ τοῦ καθήκοντος.

80 *Sed sive simulatio—semper est utile*] Hæ duæ periodi non suo loco esse videntur. nam non satis cohæret oratio. fortasse post §. 60. reponendæ sunt.

lus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, [81] certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: et, quia semper est honestum, virum bonum esse semper est utile.

Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure 16
civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent 65
venditori. Nam, cum ex XII tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ [82] qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: a jureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi p. 65.
essent, jussissentque T. Claudium Centumalum, qui ædes in a.
Cælio monte habebat, demoliri [83] ea, quorum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venundando rem eam scisset, et non pronuntiasset, emtori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, no- 67
tum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, [84] qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui b.

81 *certe istum virum b.—reperiemus*] Sic cum Grævio edidi pro vulgato ante *recte justum virum b. n. f. reperimus*, quod sine dubio vitiosum est; *reperiemus* est in edd. Col. Mog.

82 *qui inficiatus esset*] i. e. qui non præstaret, seque præstiturum negaret.

83 *ea, quorum altitudo*] i. e. eam partem ædium, quæ propter altitudinem officeret augurium agentibus. Vulgo *eas, quarum.* non bene. non enim integras ædes demoliri jussus est.

84 *qui illas ædes vendidisset*] Nempe antea sibi. sed malim legi *cui illas:* nempe propterea, quia ante ejus fuerint, ut eas satis notas habuerit.

68 id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut
17 illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt: philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. [85] Suntne igitur insidiæ, tendere plagas, [86] etiam si excitaturus non sis feras nec agitaturus? ipsæ enim, nullo insequente, sæpe incidunt. sic tu ædes proscribas, [87] tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat impru-
69 dens. Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum est. societas enim est, (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidam et expressam effigiem nullam tenemus: umbra et imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! [88] feruntur enim ex
70 optimis naturæ et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, UTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TUAM CAPTUS, FRAUDATUSVE SIEM? quam illa aurea! ut INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE? Sed,
p. 66. qui sint *boni*, et quid sit *bene agi*, magna quæstio est. Q.
a. quidem Scævola, pontifex maximus, [89] summam vim dicebat esse in omnibus [90] iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, [91] quibus vitæ societas

85 *Suntne igitur insidiæ*] *Suntne* est pro *nonne igitur sunt*. Totus locus forte sic constituendus: *Ut sunt igitur insidiæ —incidunt: sic si tu ædes proscribas* &c. *si* e Mss. etiam Pearcius addidit.

86 *etiam si excitaturus non sis feras*] Addidi *feras*, quod nonnulli libri scr. addunt, quidam et *bestiam*, ut Duisb. post delevi *feræ*, in *ipsæ enim feræ*, quod abest ed. Col.

87 *tabulam*] In qua venalis domus declaratur. mox *in eam* intell. plagam.

88 *feruntur ex optimis naturæ et veritatis exemplis*] Pearcius dedit: *f. ex optimis naturæ principiis* e Mss. quibusdam et edd. Manutii et Lambini, item Lactantio Inst. Div. VI, 6. sed *imagines* non feruntur a *principiis. naturæ et veritatis exempla* sunt veræ naturæ exempla. et patet phrasin ductam esse ex arte pictoria, in qua imagines ducuntur ab exemplis.

89 *summam vim esse in iis arbitriis*] Sc. ad cognoscendum, qui sint *boni*, quid sit *bene agi*. in iis maxime cognosci, qui sint viri boni &c.

90 *iis arbitriis*] Ms. Cur. non habet *iis*. nec desidero.

91 *quibus vitæ societas continetur*] Recte *continetur*, si hoc e persona Ciceronis dicitur: si autem pertinet ad personam Scævolæ, pendetque adeo ex *existimabat*, legendum *contineretur*, ut mihi sæpe visum est, et habet Ms. Duisb. item ed. Col. idque recepi.

contineretur: in his magni esse judicis, statuere (præsertim cum [92] in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, 71
eaque malitia, quæ vult illa quidem [93] videri se esse prudentiam: sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, et malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum a natura, malitiam, fraudemque vindicat: sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. qui enim scire debuit, [94] de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quo- 72
niam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientia. nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo [95] ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus 18
peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim 73
de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum [96] quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserant heredes secum M. Crassum, et Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ; alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus 74
M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset heredem: [97] hunc dico patronum agri Piceni et Sabini: (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter

92 *in plerisque judicia contraria*] *in plerisque*, ut in tutela, fiducia, mandato, actio est non modo pupilli in tutorem, sed etiam tutoris in pupillum. locatoris in conductorem et conductoris in locatorem &c.

93 *videri se esse prudentiam*] Usitatius foret *videri prudentia*.

94 *de sanitate, de fuga*] Sc. servorum, quos vendit.

95 *ista innumerabilia nascuntur*] Ms. Cur. delet *ista* edd. Mog. Rom. habent *illa*.

96 *quidam — attulerunt*] Ms. Goth. *attulerat*. Videtur dare librarius voluisse *attulerant*: et sic mox esse deberet *scripserant*. saltem hoc est necessarium. nec dubitavi sic corrigere.

97 *hunc dico patronum—Sabini*] Sunt verba testamenti.

nomen pervenire? Etenim, si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis, cum potest, injuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates, non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum; non veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri so-
75 let. Falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis est regula. qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans: *Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit:* res a natura copulatas audebit errore divellere;
19 qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium. Ita-
p. 67. que si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit,
a. possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At [98] dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres: in foro, mihi crede, saltaret. homo autem justus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admi-
76 ratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum.
77 hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, *ni bonus vir esset.* itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset: aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non au-
b. deat prædicare. Hæc, nonne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam [99] contritum est vetustate proverbium.

98 *dares hanc vim M. Crasso—saltaret*] Crassus tum erat mortuus. itaque debebat esse *dedisses—saltasset.* Sed philosophi in talibus non semper temporis rationem servant, et de præteritis loquuntur ut præsentibus.

99 *contritum est v.*] Sic fere libri scripti mei omnes. Grævius autem de-

cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant; dignum
esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc, quam habet
vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si
id possis, nullo refellente, obtinere? Videsne igitur, hoc 78
proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic,
quem paullo ante fingebam, digitorum percussione heredi-
tates omnium posse [100] convertere? Ut enim, quod turpe
est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo mo-
do potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici
non potest, adversante et repugnante natura. At enim, cum 20
permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum 79
a spe consulatus longe abesset, et jam septimum annum
post præturam jaceret, neque petiturus umquam consulatum
videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum,
et civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset,
apud populum Romanum criminatus est, [1] bellum illum du-
cere: si se consulem fecissent, brevi tempore, aut vivum, aut
mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani re-
dacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide,
justitiaque discessit, qui optimum, et gravissimum civem,
cujus legatus, et a quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni 80
viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque præ-
torum tribuni plebis adhibuissent, ut res numaria de com-
muni sententia constitueretur. jactabatur enim temporibus
illis numus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Con- p. 63.
scripserunt communiter edictum cum pœna, atque judicio, a.
constitueruntque, ut omnes simul [2] in Rostra post meridiem
escenderent. et ceteri quidem alius alio: Marius a subselliis
in Rostra recta, idque quod communiter compositum fuerat,
solus edixit. et ea res (si quæris) ei magno honori fuit.
omnibus vicis statuæ: ad eas tus, et cerei. quid multa? ne-
mo umquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ con- 81
turbant homines in deliberatione nonnumquam, cum id, in
quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod
ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere col-

dit *tritum* ut habet ed. Rom. Ed. Col. habet *certum*: quod e *tritum* natum videtur.

100 *convertere*] Sic recte Mss. Goth. Duisb. edd. pr. Vulgatum post est *converrere*, autore Lambino non bene. nam sensus est divitias ad se contrahere, quod est *convertere* sc. domum suam, ut est Verr. III, 76.

1 *bellum illum ducere*] Addidi cum Pearcio *illum*, quod omnes fere Mss. habent, etiam Duisb. Goth. vitiose *illud*, ut et Cur. sequitur *se*, cui in hoc membro respondet *illum* sc. Metellum.

2 *in Rostra—escenderent*] Sic editum est e libris nonnullis: at plures *descenderent* habent, ut edd. pr. nempe dicuntur in forum atque adeo in rostra descendere, qui in locis editis habitarent, ut locupletiores et nobiliores fere omnes, sed tamen mihi *escendere* magis placet: nec libri scripti hic sunt audiendi, in quibus centies ex *escendere* factum est *ascendere* vel *descendere*. et qui in forum descendunt, tamen et in rostra escendunt.

legis, et tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium, virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, [3] quæ sit in ea species, forma, et notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causa,
82 criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem, et nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit? fidem, justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum [4] ex homine se quis conferat in beluam, an hominis figura immanitatem
21 gerat beluæ? Quid? qui omnia recta et honesta negligunt,
b. dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, [5] quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia. id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper [6] Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi.

Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis [7] Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum,
83 [8] quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressionem tætram, et detestabilem, gloriosam putat. [9] Qui

3 *quæ sit in ea species*] Addidi *sit* e Ms. Goth. quod et in aliis repertum et ab aliis etiam editum est, ut Grævio.

4 *ex homine se quis conferat in beluam*] Libri scripti plures et edd. vett. *convertat*, quod et edd. pr. et Victorii habent.

5 *quod is, qui etiam socerum*] Intelligendus *Pompeius*, quod nomen et in Ms. Cur. additur.

6 *Græcos versus de Phœnissis*] ver. 527. s.

7 *Eteocles, vel potius Euripides*] Pearcius transponi nomina vult, quod Euripides non peccet proprie, qui scripserit, quod conveniret Eteocli: eique conjecturæ multum tribuit. mihi non placet. Perniciosus Eteocles, qui ita sensit ac fecit: sed tamen magis Euripides qui illum sensum expressit et lectores suos corrupit.

8 *quod o. sceleratissimum fuerat*] Cur *fuerat*? immo *erat* vel *fuerit*. hoc recepi, quia in pluribus Mss. reperit Pearcius, qui et ipse recepit in textum.

9 *Qui a. fatetur*] Palam dicit, nec dubitat proloqui hoc.

autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Potest enim, dii immortales! cuiquam esse utile fœdissimum et tæterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et quidem sic, ut hæc duo, verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Non ha- 84
beo, ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, [10] cum ad veritatem cœpi revocare rationem, possunt enim cuiquam esse utiles, angores, sollici- P. 69.
tudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculo- a.
rumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,

inquit Accius. At cui regno? quod [11] a Tantalo et Pelope proditum, jure obtinebatur. [12] Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas 85
conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit, et gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, [13] quod non idem honestum sit. Quamquam id quidem, cum sæpe alias, 22
tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a se- 86
natu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dede- b.
cus et flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel 87

10 *cum ad veritatem cœpi revocare rationem*] *revocare cœpi* est pro *revoco*, vel *revocavi*. sensus est: cum rem examino diligentius et quæro accurate, verum sit nec ne.

11 *a Tantalo—proditum*] Sc. ad eum, qui ista dicit.

12 *Nam quanto plures*] *Nam* mihi vitiosum videtur, legendumque *Jam*.

13 *quod non idem honestum*] Addidi *idem* e Ms. Cur. non enim sapit glossam: et alibi sic sæpe Cicero dicit.

Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, [14] qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere
88 quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet, et benevolentia sociorum, utile esse odium, et infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. nimis mihi præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, [15] quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

23 Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæ-
89 stionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, fami-
p. 70. liam non alere. in utramque partem disputat: sed tamen
a. ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, [16] si potuerit? negat, quia sit injurium. Quid? dominus navis, eripietne [17] suum? minime: non plus, quam si navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigan-
90 tium. Quid, si una tabula sit, duo naufragi, [18] æque sa-

14 *qui numquam*] Pearcius putat legendum *qui tum numquam*. propter exempla posterioris temporis contraria, possis etiam conjicere *sejunxisset*.

15 *quam, cum utilem esse—fateretur*] Hæc non recte se habent, ut et alii, nuper Pearcius, sensere. Arbitror sic constituenda esse, *quam esse æquam fateretur, non esse utilem diceret*.

16 *si potuerit*] Immo si *poterit* vel *possit*.

17 *suum*] Int. ut suum.

18 *hique sapientes*] Grævius *æque sap.* dedit, quod habent et Ms. Goth. edd. Rom. Ven. 1471. &c. ed. Colon. habet *ambo*, quod lenius sonat. posset et *hique* omitti. sic habet ed. Mog. idque secutus sum.

picntes: [19] sibi uter rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero:
sed ei, cujus magis intersit, vel sua, vel reipublicæ causa, vi-
vere. Quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certa-
men, sed quasi [20] sorte, aut micando victus, alteri cedat al-
ter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad æra-
rium: indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est.
quinetiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria
præstat omnibus officiis? immo vero: sed ipsi patriæ con-
ducit, pios cives habere in parentes. Quid, si tyrannidem
occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne fi-
lius? immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. si nihil pro-
ficiet, [21] accusabit: minabitur etiam: ad extremum si ad
perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet sa-
luti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos numos ac- 91
ceperit imprudens pro bonis: cum id rescierit; soluturusne
sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater
negat: cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat b.
sciens, debeatne dicere. Non necesse putat Diogenes: An-
tipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura
Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea,
quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed
hæc, mendacem esse, alcatorem, [22] furacem, ebriosum. Al- 92
teri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum
vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus,
aurum illud esse, an [23] emat denario, quod sit mille dena-
riûm? Perspicuum jam est, et quid mihi videatur, et quæ
sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pa- 24
cta, et promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec do-
lo malo [24] (ut prætores solent) facta sint? Si quis medica-
mentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque,
ne illo medicamento umquam postea uteretur; si eo medi-
camento sanus factus fuerit: et annis aliquot post inciderit
in eundem morbum: nec ab eo, qui cum pepigerat, impe-
tret, [25] ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum sit
is inhumanus, qui non [26] concedat uti, nec ei quidquam fiat
injuriæ; vitæ et saluti consulendum. Quid? si quis sapiens 93
rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testa-

19 *sibi uter rapiat*] Sic iidem libri. Vulg. *sibine uterque. uter* est *utervis.*

20 *sorte, aut micando*] Male ed. Grut. *forte*, operarum, opinor, errore.

21 *accusabit*] Sc. coram, vituperans ejus conata. Pearcius e Codd. scr. *accusare minabitur etiam.* Sed ita *τὸ etiam* languet.

22 *furacem*] Pearcius eleganter conjicit *voracem*, quia *furax* continetur edicto. v. c. 17.

23 *emat denario, quod sit mille denarium*] Hoc accommodate ad rationem æris ad aurum: quæ est, ut unum ad mille.

24 *ut prætores solent*] Int. edicere, in edicto habere.

25 *ut iterum eo l. uti*] Dedi *iterum* pro vulgato *item*, cum Pearcio, qui sic in Ms. reperit. ortum vitium e compendio scripturæ.

26 *concedat uti*] *uti* abest libris quibusdam, etiam Goth.

mento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam heredi-
tatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum
promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non
esset: faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem,
et id arbitror fuisse gravitatis. sed quoniam promisit, si sal-
tare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex heredi-
tate nihil ceperit, [27] nisi forte eam pecuniam in reipublicæ
p. 71. magnum aliquod tempus contulerit: ut vel saltare eum,
a. cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem
25 promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus
94 illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabu-
las) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optavit, ut in
currum patris tolleretur: sublatus est; atque insanus, qua
constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat,
in hoc, promissum patris non esse servatum? [28] Quid, quod
Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres opta-
tiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii
sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato im-
95 petrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamem-
non cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcerrimum
natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat
eo quidem anno natum pulcrius. promissum potius non fa-
ciendum, quam tam tætrum facinus admittendum fuit. Er-
go et promissa non facienda nonnunquam: neque semper
deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente de-
posuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non red-
dere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam depo-
suerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? non, cre-
do: facias enim contra rempublicam, quæ debet esse ca-
rissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse, tem-
poribus fiunt non honesta. facere promissa, stare conventis,
reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta.
Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justi-
tiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum.

96 Sed quoniam a quattuor fontibus honestatis primo libro
b. officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea,
quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis ini-
mica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia;
itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.
Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi

27 *quam si ceperit*] *ceperit* abest Ms. Goth. et aliis, unde jam delevere *quam si ceperit* Manutius et Lambinus: quos imitatus sum.

28 *Quid, quod Theseus exegit promissum a N.*] Duo hic scrupulum injiciant. primum, quod repetitur, quod jam I, 10. dictum erat de Theseo: secundum, quod judicium Ciceronis non subjicitur, ut in aliis exemplis. Primum Valkenarium movit, ut hæc *cui cum—luctibus*, insititia putaret ad Euripidis Hippol. p. 258. b. Ita in illo *Quid, quod—a Neptuno*, intelligendum, non erat non servandum?

excellentis magnitudine et præstantia cernitur: altera [29]in conformatione, et moderatione continentiæ, et temperantiæ. Utile 26
videbatur Ulyssi, ut quidem poëtæ tragici prodiderunt: nam 97
apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. non honestum consilium. [30] at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, et Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis et laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? [31] Ego vero istam contemnendam et abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit,
ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum pu- 98
tas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cuju' ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum flucti- 99
bus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere con- p. 72.
sentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed 3.
dimittamus et fabulas, et externa: [32] ad rem factam, nostraque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare: juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quæ erat talis. manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, [33] communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget

29 *in conformatione et moderatione* &c.] In conformatione absolute dicta non est altera illa virtus. Itaque Pearcius corrigit *in confor. moderationis, contin. et temperantiæ.*

30 *at utile* (*ut aliquis f. dixerit*)] *ut* puto esse delendum.

31 *Ego vero istam*] Int. tranquillitatem. In Ms. Cur. additur *utilitatem.*

32 *ad rem factam nostraque veniamus*] Hanc lectionem ceteris prætuli: quia ita melius superiori respondet oratio, *res facta* opponitur *fabulis*, *nostra externis.* hanc lectionem habet et Ms. Duisb.

33 *communem fortunæ bellicæ judicantem*] Hoc rectum esse non puto: nec intelligo, quid sit *calamitas communis fortunæ bellicæ.* Puto esse debere *calamitatem communis fortunæ bellicæ*, fortuna bellica communis est ex Græco Ἄρης κοινός. ita sensus erit: istam calamitatem esse quæ unicuique in bello accidere possit: quæ autem sint ejusmodi, ut ab iis nemini cautum sit, ea esse æquo animo ferenda.

esse utilia ? [34] quæ censes, magnitudo animi et fortitudo ne-
27 gat. Num locupletiores quæris auctores ? Harum enim est
100 virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despi-
cere ; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum pu-
tare. itaque quid fecit ? In senatum venit : mandata expo-
suit : sententiam [35] ne diceret, recusavit : quamdiu jureju-
rando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud
etiam, (ô stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnan-
tem utilitati suæ !) reddi captivos, negavit esse utile : illos
enim adolescentes esse, et bonos duces, se jam confectum se-
nectute. cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt :
ipse Karthaginem rediit : neque eum caritas patriæ retinuit,
b. nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissi-
mum hostem, et ad exquisita supplicia proficisci : sed jus-
jurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigi-
lando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex
101 captivus, perjurus consularis remansisset. At stulte, qui
non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam
dissuaserit. Quomodo stulte ? etiamne si reipublicæ con-
ducebat ? potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cui-
28 quam civi utile esse ? Pervertunt homines ea, quæ sunt fun-
damenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. o-
mnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec
facere aliter ullo modo possumus. nam quis est, qui utilia
fugiat ? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequa-
tur ? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, ho-
nestate utilia reperire, propterea illa prima, et summa habe-
mus : utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessa-
102 rium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando ?
num iratum timemus Jovem ? At hoc quidem commune est
omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil
habere ipsum negotii dicunt, et nihil exhibere alteri : sed
eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, et moliri vo-
lunt, numquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem
iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse
Regulus ? nulla igitur vis fuit religionis, quæ [36] tantam uti-
litatem perverteret. An ne turpiter faceret ? Primum, minima
de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat,
quantum ille cruciatus ? denique illud etiam apud Attium,

34 *quem censes ? magnitudo* &c.] Mss. plures et edd. Rom. Ven. 1471. &c. habent *quæ censes*, sc. utilia, *magnitudo animi—negat.* quidam et addunt *ea magnitudo* &c. quod et Pearcio placuit, et nobis placet. Est autem oratio respondentis interroganti, *quis hæc neget esse utilia ?* immo, quæ tu utilia putas, ea magnitudo animi negat esse utilia.

35 *ne diceret, recusavit*] Usitatius foret *sententiam dicere recusavit.* exempla constructionis illius non memini me reperire.

36 *tantam utilitatem perverteret*] Sic edd. pr. et Mss. plures, etiam Duisb. Cur. in Goth. verbum excidit. Vulgo ex correctione Langii *præverteret*, sed ei non convenit *vis.*

Fregisti fidem : neque dedi, neque do infideli cuiquam :

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. p. 73.
Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam a.
utilia, quæ non sint : sic se dicere, videri quædam honesta, 103
quæ non sint : ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi
juris jurandi causa ad cruciatum revertisse ; sed fit non honestum ; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum
esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id
fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc fere con- 29
tra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter me- 104
tuendus, ne iratus noceret : qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. sed in jurejurando, non qui metus, sed [37] quæ vis sit, debet intelligi. est enim jusjurandum, affirmatio religiosa. quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris : id tenendum est. jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est ; sed ad justitiam, et ad fidem pertinet. nam præclare Ennius :

O fides alma, [38] apta pinnis, et jusjurandum Jovis !

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Catonis oratione
est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus qui- 105
dem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant : quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani, qui retinen-
di officii causa cruciatum subierit voluntarium ? Nam quod b.
aiunt, minima de malis, id est, ut turpiter potius, quam calamitose : an est ullum majus malum turpitudine ? quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa de-
pravatio, et fœditas turpificati animi debet videri ? Itaque, 106
nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit : qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam :

idcirco recte a poëta ; quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse

37 *quæ vis sit*] Sc. jurisjurandi ad obligandos homines, quæ auctoritas.

38 *apta pinnis*] i. e. alata. Ceterum hunc versum non satis intellexit Pearcius. Eo Cicero vult docere, jusjurandum nihil esse aliud, quam fidem : id clare patet ex eo, quod ex hoc versu colligit : qui jusjurandum violat, is fidem violat.

fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quæratur latebra
107 perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisju-
randi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum
est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est:
quod aliter; id si non feceris, nullum est perjurium. ut, si
prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla
fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. nam pirata
39 non est ex perduellium numero definitus: sed communis
hostis omnium. cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum
108 esse commune. Non enim falsum jurare, perjurare est: sed,
quod ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concipitur
more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Eu-
ripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque bellicas
et hostiles perturbare perjurio. cum justo enim et legitimo
hoste res gerebatur; adversus quem et totum jus fetiale, et
p. 74. multa sunt jura communia. quod ni ita esset, numquam cla-
a. ros viros senatus vinctos hostibus dedidisset. At vero T.
30 Veturius, et Sp. Postumius, cum iterum consules essent,
109 quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus
nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant,
dediti sunt his: injussu enim populi senatusque fecerant.
eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tri-
buni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, de-
diti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus de-
ditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit.
40 quod idem multis annis post C. Mancinus: qui, ut Nu-
mantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat,
dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius et S. Ati-
lius ex senatus consulto ferebant: qua accepta, est hostibus
deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in
eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea,
quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud su-
periores, utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate
110 superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum
per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igi-
tur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis
dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehen-
ditis. non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut
esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi

39 *non est ex p. numero definitus*] Græ-
vius delevit *ex*, restituit Pearcius. u-
trumque recte dicitur pro non defini-
tum est, cum esse ex vel in numero
perduellium. itaque, quia *ex* in libris
omnibus est, servavi et ipse. Ms. Cur.
habet *in*. Utrumque abest Ms. Goth.

40 *quod idem*] Int. fecit. pro *idem* le-
gerim *item*.

profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regu-
lus restitisset. quod quia patriæ non utile putavit, idcirco sibi
honestum, et sentire illa, et pati, credidit. Nam, quod aiunt, b.
quod valde utile sit, id fieri honestum: [41] immo vero esse,
non fieri. est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec
quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare
ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit, hoc
exemplo [42] aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota 31
hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod 111
captivos retinendos censuerit. nam quod rediit, [43] nobis nunc
mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non
potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nul-
lum enim vinculum ad adstringendam fidem jurejurando
majores arctius esse voluerunt. id indicant leges in XII tabu-
lis, indicant sacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum
hoste devincitur fides: indicant notiones animadversionesque
censorum; qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando,
judicabant. L. Manlio, A. F. cum dictator fuisset, M. 112
Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos sibi
dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam,
quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus,
[44] ab hominibus relegasset, et ruri habitare jussisset. quod
cum audivisset adolescens filius, [45] negotium exhiberi patri:
accurrisse Romam, et cum prima luce Pomponii domum ve-
nisse dicitur. cui cum esset nuntiatum; quod illum iratum
allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur: [46] sur-
rexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit
venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium destrin-
xit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjuran-
dum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Jura- p. 75.
vit hoc coactus terrore Pomponius. rem ad populum detulit: a.
docuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium mis-
sum fecit. tantum temporibus illis jusjurandum valebat.
[47] Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem

41 *immo vero esse, non fieri*] Est correctio Ciceronis, intelligendumque *dico, statuo.*

42 *aut laudabilius*] An *aliud?*

43 *nobis nunc m. v.*] Multi Codd. pro *nunc* habent *non*, quod et recepit Pearcius. male. nam manifeste opponitur hoc *illis temporibus.*

44 *ab hominibus relegasset*] Similiter Horatius Sat. II, 6, 92. *vis tu homines urbemque feris præponere silvis.* Sensus igitur est cum ex urbe in agros, villam suam, relegasset.

45 *negotium exhiberi patri*] Pearcius e Ms. Pal. pr. dedit *exhibere*, putans referri hoc verbum ad *quod.* male. *quod* ita additur, ut solet in *quod si.*

46 *surrexit e lectulo*] Ms. Cur. *lecto.* *lectulus* et alibi est de lecto dormientium et ægrotantium.

47 *Atque hic Titus Manlius—in filium*] Hæc si abessent, nemo desideraret. Non enim pertinent ad causam, de qua hic agitur. Illud etiam de cognomine jam ante dictum est. Videntur ad marginem ab aliquo scripta in textum venisse.

ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen in-
venit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, et fu-
gati, magnus vir in primis, et qui perindulgens in patrem,
32 idem acerbe severus in filium. Sed, ut laudandus Regulus
113 in conservando jurejurando, sic decem illi, quos post Can-
nensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, se in
castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redi-
mendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi.
De quibus non omnes uno modo. nam Polybius, bonus au-
ctor inprimis, [48] scribit, ex decem nobilissimis, qui tum
erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata:
unum ex decem, qui paullo post, quam egressus erat e ca-
stris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse.
Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando inter-
pretabatur: non recte. fraus enim [49] adstringit, non dissolvit
[perjurium.] Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata
prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille [50] veterator et
114 callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maxi-
mum: octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in
acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui
relicti in castris fuissent a Paullo et Varrone, consulibus. eos
senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri
posset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut
emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis
scripsit idem, quod senatus, populusque Romanus rebus af-
b. flictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis comparatione,
115 ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce
scripsit historiam, plures ait fuisse; qui in castra revertis-
sent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a
censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci
finis. perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, de-
misso, fractoque fiant: (quale fuisset Reguli factum, si aut
de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipu-
blicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse uti-
lia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.
33 Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia,
116 continentia, temperantia, continetur. Potest igitur quid-
quam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro con-
trarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii phi-

48 *scribit, ex decem nobilissimis*] *scribit* non est in Ms. Cur. nec in ed. Colon. Goth. habet *ait*. puto utrumque esse a glossatore. sicut ante in *non omnes uno modo*, intelligendum est *tradunt*, sic et hic *tradit*. tum *nobilissimis* hic friget, additum puto a male sedulo e Polybio. nec placet in sequentibus *ex decem*, quod rectius abfuerit.

49 *adstringit non dissolvit perjurium*] *perjurium* non placet. puto esse insitum a glossatore. intelligendum *jusjurandum*, quod antecedit paullo ante: atque id dici potest adstringi et dissolvi; non perjurium. itaque inclusi uncis.

50 *veterator et callidus*] Copulam delendam puto.

losophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis 117
beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas, et quidem summa, sic enim censent, cum honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, p. 76.
quæ est dolorum laborumque contemtio? quamvis enim a.
multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dicit) satis fortiter de dolore: tamen [51] non spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, 118
non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, et in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. nam ut utilitatem 119
nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum hone- b.
state voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec vero finis bonorum, [52] (et malorum,) qui

51 *non id spectandum est*] *id* delevi, quod nullo modo locum habere potest, quia sequitur *quid*, in quo nullum vitium esse potest.

52 *et malorum*] Recte hoc deleri volebat Muretus, eumque secutus Pearcius.

simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, et tempe-
120 rari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco plu-
ribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

121 Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum ; sed perinde erit, ut acceperis. [53] tamquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. Sed, ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires : sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea ; tribues his, temporis quantum poteris : poteris autem, quantum voles. cum vero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum et præsens tecum propediem (ut spero) et dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, esse te quidem mihi carissimum : sed multo fore cariorem, [54] si talibus monimentis præceptisque lætabere.

nam de summo bono tantum sermo est.

53 *tamquam*] Nullo modo hoc verum esse potest. Legendum est *tamen*. quidam Mss. et edd. habent *quamquam* : sed id non bene coit, cum antecedentibus.

54 *si talibus*] *his* hinc laudat Decembrius Polit. liter. p. 219.

M. TULLII CICERONIS p. 77. a.

CATO MAJOR

SEU

DE SENECTUTE

AD

T. POMPONIUM ATTICUM.

ARGUMENTUM.

Dialogus de Senectute versatur in defendenda senectute ab his, qui eam accusare solent. Quattuor autem de causis senectus putatur misera; quarum prima est, quod avocet a rebus gerendis; altera, quod corpus faciat infirmius; tertia, quod privet omnibus fere voluptatibus; quarta, quod haud procul absit a morte. Itaque singulas eas accusationis partes diluit, atque negat partim eas in senectutem convenire, partim vero iis rebus miseram senectutem reddi. Disputatio autem tribuitur Catoni majori, quod is æquissimo animo tulisse senectutem dicebatur. Et quoniam constabat, eum senem litteras Græcas didicisse, doctior ei tribuitur oratio, quam ei convenire videbatur, cujus reliqui libri nullam eruditionem redolerent.

O TITE, si quid ego adjuero, curamve levasso, 1
Quæ nunc te coquit, et versat in pectore fixa, 1
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum:

Ille vir, haud magna cum re, sed plenus fidei.

Quamquam certo scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui, et æquitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, et prudentiam intelligo. et tamen suspicor, iisdem rebus te, quibus meipsum, interdum gravius commoveri: quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de Senectute aliquid ad te conscribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam ur- 2

gentis, aut certe adventantis senectutis, et te, et meipsum le-
vari volo: etsi te quidem id modice ac sapienter, (sicut
omnia) et ferre, et laturum esse certo scio. Sed mihi, cum
de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo
munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. Mihi
quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo
omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem
b. etiam et jucundam senectutem. numquam igitur satis laudari
digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus æta-
3 tis sine molestia possit degere. Sed de ceteris et diximus
multa, et sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad te
misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono,
ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula: sed
M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio;
apud quem Lælium et Scipionem facimus admirantes, quod
is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. qui
si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis
libris, attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstu-
diosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam
enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de se-
nectute sententiam.

2 Scipio. Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio,
4 tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfe-
ctamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam sene-
ctutem tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic
odiosa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. Cato.
Rem haud sane difficilem, Scipio et Læli, admirari videmini.
quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque viven-
dum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona [1] a se
ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ ne-
cessitas afferat. quo in genere in primis est senectus, quam
ut adipiscantur, omnes optant: [2] eandem accusant adepti:
tanta est inconstantia stultitiæ, atque perversitas. Obrepere,
aiunt, eam citius, quam putassent. Primum, quis coëgit eos
p. 78. falsum putare? quî enim citius adolescentiæ senectus, quam
a. pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, quî minus gravis esset
iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octo-
gesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxis-
set, nulla consolatione permulcere posset stultam senectu-
5 tem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ
utinam digna esset opinione vestra, [3] nostroque cognomine!)

1 *a se ipsi petunt*] Grævius edidit *a se ipsis*, ut est in edd. pr. quod est melius. nam opponitur τῷ *aliunde*, ab aliis rebus: ut *a se ipsi* locum non habeat: melius tamen foret *a semet ipsis*.

2 *eandem accusant adeptam*] Semper putavi legendum *adepti*. quod quia deinde in ed. Victorii reperi, recepi. Est et in Ms. Erf.

3 *nostro cognomine*] Nempe *sapiens* vulgo dicebatur.

in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem,
tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua, non veri-
simile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, ex-
tremum actum, tamquam ab inerti poëta, esse neglectum.
sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, et tamquam
in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestiva
quasi vietum, et caducum. quod ferendum est molliter sapi-
enti. quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis,
nisi naturæ repugnare? Lælius. Atqui, Cato, gratissimum 6
nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam
speramus, volumus quidem certe senes fieri, ante multo a te
didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem æta-
tem ferre possimus. Cat. Faciam vero, Læli; præsertim si
utrique vestrûm, ut dicis, gratum futurum est. Scip. Volu-
mus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam
longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit,
istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

Cat. Faciam, ut potero, Læli. sæpe enim interfui querelis 3
meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri pro- 7
verbio, facillime congregantur) [4] quæ C. Salinator, quæ Sp.
Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare
solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam
nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, a quibus b.
essent coli soliti. qui mihi non id videbantur accusare, quod
esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, ea-
dem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus, majoribus na-
tu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela:
qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent,
nec a suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarum
in moribus est culpa, non in ætate. moderati enim, et nec
difficiles, nec inhumani senes, tolerabilem agunt senectutem.
importunitas autem, et inhumanitas [5] omni ætati molesta
est. Læl. Est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, 8
tibi, propter opes et copias et dignitatem tuam, tolerabilio-
rem senectutem videri; id autem non posse multis contin-
gere. Cato. Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequa-
quam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio
cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum
sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercule,
inquit, si ego Seriphius essem, nobilis: nec tu, si Athenien-
sis esses, clarus umquam fuisses. quod eodem modo de se-
nectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse
senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in
summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio et 9

4 *quæ C. Salinator*] Ex *interfui querelis* intelligendum est *audivique*.

5 *omni ætati*] Alii *ætate*. nihil interest.

Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in
p. 79. extremo quidem tempore ætatis, (quamquam id maximum
a. est) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multo-
4 rumque benefactorum recordatio, jucundissima est. Ego Q.
10 Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat. quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum: [6] cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, cum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis et muneribus fuit, hic et bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset: et Hannibalem juveniliter exsultantem patientia sua [7] molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus, qui nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

11 Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, [8] Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti: Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certe, inquit ridens: nam nisi tu amisisses, numquam recepissem. [9] Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem, et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, opti-

6 *cumque eo quartum consule* &c.] Hunc locum valde corruptum et interpolatum, dissentientemque ab aliis historicis sic correxit Pighius in Ann. ad a. 549. p. 219. *cumque eo tertium Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque post ad Tarentum. Quæstor deinde quadriennio post factus sum: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano et Cethego; cum admodum quidem ille senex suasor legis Cinciæ de donis et muneribus fuit.* Hanc correctionem probavit Car. Langius.

7 *molliebat*] C. Langius e Ms. correxit *moliebatur*, i. e. loco movere ac depellere conabatur. Idem nomen (*Ennius*) additum esse a glossatore putabat: illos versus Ennii esse, omnibus tum notum fuisse, ut non opus esset, id addi a Cicerone.

8 *Salinatori*] Hoc nomen suspectum visum est. Nam apud Livium et Polybium est *C. Livius*, et *M. Livius*, qui *Salinator* cognominatus est, arci non præfuit. sed tamen et Plutarchus Salinatorem appellat.

9 *Nec vero in armis pr. quam in toga* &c.] Hunc locum e Charisio sic supplet Pighius ad a. 521. p. 102. *Sp. Carvilio collega quiescente, C. Carvilio et C. Flaminio trib. pl. quoad potuit, restitit.* non probat Langius, negatque a Flaminio agrum Gallicum et Picentem distributum fuisse.

mis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur : quæ contra rempublicam ferrentur, contra auspicia ferri. b.
Multa in eo viro præclara cognovi : sed nihil est admirabi- 12
lius, quam quomodo ille mortem [10] M. filii tulit, clari viri, et consularis. est in manibus laudatio : quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus ? nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus : sed intus domique præstantior. qui sermo ? quæ præcepta ? quanta notitia antiquitatis ? quæ scientia juris augurii ? multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella : cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo exstincto, fore, unde discerem, neminem. Quorsum igitur hæc 5
tam multa de Maximo ? quia profecto videtis, nefas esse di- 13
ctu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, triumphosque recordentur. est etiam quiete, et pure, et eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus : qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est, qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto et nonagesimo anno [11] scripsisse se dicit, vixitque quinquennium postea : cujus magister Leontinus Gorgias, centum et septem complevit annos : neque umquam in suo studio, atque opere cessavit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita ? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, et docto homine 14
dignum. Sua enim vitia insipientes, et suam culpam, in se- p. 80.
nectutem conferunt : quod non faciebat is, cujus modo men- a.
tionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis, et victoris senectuti comparat suam : [12] quam quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, et M ? Acilius facti sunt : ille autem Cæpione, et Philippo iterum, consulibus, mortuus est : cum ego quidem, V et LX annos natus, legem Voconiam voce magna, et bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum contemplor ani- 15

10 *M. filii*] Prænomen M. sustulit Langius. bene. nam omnes ei prænomen Q. fuisse tradunt. et hic prænomen hoc alienum est.

11 *scripsisse dicitur*] Ms. Palat. *scripsisse se dicit.* Et dixit sane id in Panathenaico p. 288. E. itaque id recepi.

12 *quem quidem probe meminisse potestis*] Videtur legendum *quam quidem* i. e. senectutem.

mo, reperio quattuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit justa unaquæque, videamus.

6 A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ
geruntur juventute, et viribus? Nullæne igitur res sunt seni-
les, quæ, vel infirmis corporibus, animo tamen administren-
tur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pa-
ter tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? ceteri senes,
Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio et au-
16 ctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii se-
nectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: [13] et tamen is,
cum sententia senatus inclinaret ad pacem, et fœdus facien-
dum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus
persecutus est Ennius:

b. *Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant*
Antehac, dementes [14] *sese flexere?*

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est: et ta-
men ipsius Appii exstat oratio. [15] atque hanc ille egit septem
et decem annos post alterum consulatum, cum inter duos
consulatus anni decem [16] interfluxissent, censorque ante con-
sulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello
[17] grandem sane fuisse: et tamen sic a patribus accepimus.
17 Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem
negant, [18] similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigando
agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros
cursent, alii sentinam exhauriant: [19] ille autem clavum te-
nens sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ juvenes. at
vero multo majora, et meliora facit. Non viribus, aut velo-
citatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed
consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari,

13 *et tamen* &c.] i. e. quamquam et ipsa oratio extat: ut paullo post: *et tamen* sic a patribus accepimus.

14 *sese fl. via?*] Deest syllaba ad explendum versum. pro *via* olim vulgo erat *mina*, quod jam ed. Rom. habet, Ven. 1471. Ald. Vict. non ergo est ab Erasmo, ut suspicatus est Langius. Lambinus volebat *viai* idque pendere a *quo*. Ed. Med. neutrum habet. quod optimum videtur. itaque delevi *via*.

15 *atque hanc ille egit*] Quid egit? orationem? sic non dicunt latini. puto scribendum esse *hæc*.

16 *interfluxissent*] Grævius e Mss. dedit *interfuissent* ut et ed. Col. habet: quod non satis placet. Ego deleverim *inter*, quod librarius ex antecedentibus temere repetivit.

17 *grandem s. fuisse*] Int. ætate, annis.

18 *similesque sunt, ut si qui*] Hæc lectio non probata est viris doctis. Lambinus e Ms. correxit *s. sunt iis, qui*. quod et recepit Grævius. Reperiuntur tamen exempla similia, ut *similis ac* vel *ac si:* quæ et in Lexicis notata sunt. est tamen durius. quia etiam ed. Col. habet *s. s. his, qui*, et ego sic correxi.

19 *ille autem*] Scr. *ipse autem*, hoc recte opponitur τῷ *alii*. item post *nec faciat*.

sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui et 18
miles, et tribunus, et legatus, et consul versatus sum in vario
genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero.
At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, et quomodo: Kar-
thagini, male jam diu cogitanti, bellum multo ante denun-
tio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam
esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales tibi, 19
Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare! cujus a morte
hic [20] tertius, et tricesimus est annus: sed memoriam illius
viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me cen- p. 81.
sorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, a.
cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur,
si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœnite-
ret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut
cominus [21] gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententia.
quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores
nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem 20
ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam
nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis exter-
na, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a seni-
bus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, quî vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?

sic enim percontantur, [22] ut est in Nævii poëtæ Ludo. re-
spondentur et alia, et hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senescentis.
At memoria minuitur. credo, nisi eam exerceas, aut si sis
natura tardior. Themistocles omnium civium nomina per- 7
ceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, 21
qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem
non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, et
avos. nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam
perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mor-
tuorum. nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo
loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt:
vadimonia constituta: qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid 22
jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philoso-
phi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia seni-
bus, modo permaneat studium et industria: nec ea solum in b.

20 *tertius et tric.*] Quintum et tricesimum fuisse docet Contarenus Var. Lect. c. 24.

21 *gladiis*] In Ms. Erf. correctum est *gladio.*

22 *ut est in Nævii poëtæ Ludo*] *poëtæ* delevit Grævius. nec solet alias similibus locis addi. *Ludo* est fabulæ nomen, ex quo librarii quidam fecere *libro*, quod et ed. Rom. habet. ed. Col. habet, *ut est in Ennii poëtæ posteriori libro.* sic et Ms. Erf.

claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit; quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodum nostro more [23] male rem gerentibus patribus bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proxime scripserat, Œdipum Coloneum récitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videre-
23 tur. quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? [24] an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ
24 æqualis fuit? Age, ut ista divina [25] studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos, [26] quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. quamquam [27] in illis minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Scrit arbores, quæ alteri sæculo prosint,

25 ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agri-
p. 82. cola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis
a. immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus
8 voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quam illud idem:

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii,
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

23 *male rem gerentibus patribus*] Lege de prodigis. Verbum *patribus* quibusdam suspectum fuit, Aldusque nepos deleri volebat: sed bene defendit Grævius ex Pauli Sentent. III, 4.

24 *an in omnibus*] Hic certe vitium est. nam ita Cicero negaret rem: quod est alienum a mente ejus. olim putavi legendum esse *at:* post reperi in edd. pr. *an non*, idque restitui, ut jam fecit Grævius, ante Langius e Mss.

25 *studia*] Abest Ms. Erf. non male, opinor.

26 *quibus absentibus*] Quorsum hic absentia? immo *quibus senibus*. deinde negatio *non* ante *fiunt* excidisse videtur. nam alias sententia contraria exoritur.

27 *in illis*] Int. negotiis, in serendo &c. quorum fructus annuus est.

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire, ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum. ut enim adolescentibus 26
bona indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur et diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi, esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, et semper agens aliquid et moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici: quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cum fecisse Socratem in fidibus [28] audirem, [29] vellem equidem et illud: discebant enim fidibus antiqui: sed in litteris certe elaboravi.

Ne nunc quidem vires desidero adolescentis, (is enim erat 9
locus alter de vitiis senectutis) [30] non plus, quam adolescens, 27
tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo decet uti: et b.
quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemtior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator. neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil S. Ælius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius: nihil modo P. Crassus: a quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator, metuo, ne 28
languescat senectute. est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, [31] et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem adhuc non amisi: et videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus et remissus: facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis comta et mitis oratio. quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, et Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis

28 *audirem*] An *audierim?* nam illud non convenit τῷ *vellem.*

29 *vellem equidem et illud*] Sc. quod Socratem fecisse dixi, ut fidibus canere didicissem.

30 *non plus, q. a. tauri, aut elephanti des.*] Int. e superioribus *vires*, quod etiam additum est in edd. Col. Rom. Ven. 1471. Med. Ald. In Ms. Erf. supra *tauri* adscriptum est, in quibus et est *elephantis.* delevit Victorius. bene.

31 *et virium*] Hoc delent, item ante *etiam* Langius et Grævius: *sed et laterum. omnino.* Sed v. Clav. in *latus.*

29 juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Æmilius, et P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur.
p. 83. nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quam-
a. vis consenuerint vires, atque defecerint. etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis. libidinosa etenim et intemperans adolescentia effœtum corpus
30 tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se umquam sensisse, senectutem suam imbecilliorem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi, de me ipso dicere: quamquam est id quidem senile, ætatique nostræ
10 conceditur. [32] Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Ne-
31 stor de virtutibus suis prædicet? tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen [33] dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin
32 brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. quartum annum ago et octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio
b. post, [34] cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M? Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo
33 virium, quam vestrûm utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. num idcirco est ille præstantior?

32 *Videtisne*] Melius foret *Videtis*, deleto *ne*. Sed et alibi *Videtisne* est pro *nonne videtis*.

33 *dux ille Græciæ*] Agamemnon. locus Homeri est Il. *β*. 370. s.

34 *cum tribunus mil. depugnavi ap. Ther.*] Quomodo vir consularis fuerit trib. mil.? immo legatus fuit, ut tradit Livius L. XXXVI. c. 17. 18.

moderatio modo virium adsit, et tantum, quantum potest,
quisque nitatur. næ ille non magno desiderio tenebitur vi-
rium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur,
cum humeris sustineret bovem vivum. utrum igitur has cor-
poris, an Pythagoræ tibi malis viris ingenii dari? denique
isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi
forte adolescentes pueritiam, paullum ætate progressi ado-
lescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, et
una via naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti ætatis
tempestivitas est data; ut et infirmitas puerorum, et ferocitas
juvenum, et gravitas jam constantis ætatis, et senectutis ma-
turitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi
debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus, Ma- 34
sinissa, quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum in-
gressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere;
cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo fri-
gore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse [35] cor-
poris siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia et mu- p. 84.
nera. Potest igitur exercitatio, et temperantia etiam in se- a.
nectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in se- 11
nectute vires? ne postulantur quidem vires a senectute. ergo
et legibus et institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
non possunt sine viribus sustineri. itaque non modo, quod
non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur.
At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omni- 35
no vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium
senectutis est vitium, sed commune valitudinis. Quam fuit
imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui,
aut nulla potius valitudine? quod ni ita fuisset, alterum ille
exstitisset lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem
animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in se-
nibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem ado-
lescentes effugere possint? Resistendum, Læli, et Scipio, se-
nectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pu-
gnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem.
Habenda ratio valitudinis: utendum exercitationibus modi- 36
cis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires,
non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est,
sed menti atque animo multo magis. nam hæc quoque, nisi
tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. et
corpora quidem defatigatione, et exercitatione ingravescunt:
animi autem exercitando levantur. nam quos ait Cæcilius—
comicos stultos senes: hos significat credulos, obliviosos, dis-
solutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ,
somniculosæ senectutis. ut petulantia, ut libido, magis est

35 *corporis siccitatem*] Dukerus ad Liv. epit. 50. corrigit *firmitatem*, quam Diod. Sic. ap. Photium εὐτονίαν vocet. Sed v. Clav. *in siccitas.*

b. adolescentium, quam senum ; nec tamen omnium adolescen-
tium, sed non proborum : sic ista senilis stultitia (quæ deli-
37 ratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quat-
tuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas
clientelas Appius regebat et senex, et cæcus. intentum enim
animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succum-
bebat senectuti. tenebat non modo auctoritatem, sed etiam
imperium in suos : metuebant servi, verebantur liberi, ca-
rum omnes habebant : vigebat in illa domo patrius mos,
38 et disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa de-
fendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si
usque ad extremum spiritum dominatur in suos. ut enim
adolescentem, in quo senile aliquid ; sic senem, in quo est
adolescentis aliquid, probo : quod qui sequitur, corpore se-
nex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Origi-
num liber est in manibus : omnia antiquitatis monumenta
colligo : causarum illustrium, quascumque defendi, nunc
quam maxime conficio orationes : jus augurum, pontificum,
civile tracto : multum etiam Græcis litteris utor : Pythago-
reorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque
die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ
sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis : in his de-
sudans, atque elaborans, corporis vires non magnopere desi-
dero. adsum amicis : venio in senatum frequens, ultroque
affero res multum et diu cogitatas ; easque tueor animi, non
corporis viribus. quæ si exsequi nequirem, tamen me lectu-
p. 85. lus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non
a. possem : sed ut possim, facit acta vita. Semper enim in his
studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat
senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit : nec subito
frangitur : sed diuturnitate exstinguitur.

12 Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere di-
39 cunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id
aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum ! Acci-
pite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ
Tarentini, magni in primis, et præclari viri ; quæ mihi tradita
est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nul-
lam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, homi-
nibus dicebat a natura datam : cujus voluptatis avidæ libidi-
40 nes temere et effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc
patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc
cum hostibus clandestina colloquia nasci : nullum denique
scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum
non libido voluptatis impelleret ; stupra vero, et adulteria, et
omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi volu-
ptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente
præstabilius dedisset ; huic divino muneri ac dono nihil esse

tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine domi- 41
nante temperantiæ locum esse; neque omnino in voluptatis
regno virtutem posse consistere. quod quo magis intelligi
posset; fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem vo-
luptate corporis, quanta percipi posset maxima. nemini cen-
sebat fore dubium, quin [36] tamdiu, dum ita gauderet, nihil
agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi pos- b.
set. quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum,
quam voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque lon-
gior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio
Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio Sp. Postumius,
T. Veturius, consules, superati sunt, locutum Archytam,
Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi
Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat,
cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem
Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus,
reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem asper- 42
nari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam
senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod
non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi
inimica: ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos, nec
habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem
feci ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum
e senatu ejicerem, septem annis post, quam consul fuisset:
sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset con-
sul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est, ut securi
feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei
capitalis. hic Tito, fratre suo, censore, (qui proximus ante
me fuerat) elapsus est: mihi vero, et Flacco neutiquam pro-
bari potuit tam flagitiosa, et tam perdita libido, quæ cum
probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe audivi 13
a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse di- 43
cebant; mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud re-
gem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cinea, esse p. 86.
quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eumque a.
dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse refe-
renda. quod ex eo audientes, M? Curium et Ti. Corun-
canium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho per-
suaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus
dedissent. Vixerat M? Curius cum P. Decio, qui quin-
quennio ante eum consulem se pro republica quarto consu-
latu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Corunca-
nius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. De-
cii facto, judicabant, esse profecto aliquid natura pulcrum

36 *tamdiu, dum ita gauderet*] *tamdiu* semper putavi delendum nam est in *dum.* Est quidem et alibi tamdiu, sequente *dum*, sed interposito verbo, ut Off. II, 12. *tamdiu laudabitur, dum* &c.

atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque, spreta
44 et contemta voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, exstructisque mensis, et frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, et cruditate, et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus (divine enim Plato escam malorum, voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. F. qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cena senem sæpe videbam puer; delectabatur crebro funali, et tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat: tantum licen-
45 tiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris
b. acceptis. epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fiunt indies mitiora. neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, et sermonibus metiebar. bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare vi-
14 deantur. Ego vero propter sermonis delectationem tempe-
46 stivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum (qui pauci admodum restant) sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant, a majoribus instituta: et is sermo, qui more majorum [37] a summo adhibetur in poculis: et pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia, et refrigeratio æstate, et vicissim aut sol, aut ignis hibernus. quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, [38] conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam
47 maxime possumus, vario sermone producimus. At non est
p. 87. a. voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne

37 *a summo*] Qui primo loco accumbit.

38 *convivium—compleo*] Vicinos invito ad convivium tot, ut triclinium plenum fiat.

desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non de-
sideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto
ætate, quæreret, utereturne rebus venereis: Dii meliora,
inquit. libenter vero istinc, tamquam a domino agresti, ac
furioso profugi. cupidis enim rerum talium odiosum et mo-
lestum est fortasse carere. satiatis vero et expletis jucundius
est carere, quam frui. quamquam non caret is, qui non de-
siderat. Ergo hoc non desiderare, dico esse jucundius, quam
frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur li- 48
bentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: dein-
de iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino
caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in pri-
ma cavea spectat; delectatur tamen etiam qui in ultima: sic
adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur:
sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum,
quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tamquam 49
emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, ini-
micitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque
(ut dicitur) vivere? si vero habet aliquod tamquam pabu-
lum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucun-
dius. [39] mori pæne videbamus in studio dimetiundi cœli at-
que terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quo-
ties illum lux noctu [40] aliquid describere ingressum, quo-
ties nox oppressit, cum mane cœpisset? quam delectabat
eum, defectiones solis, et lunæ multo nobis ante prædi-
cere? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam 50
gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plau-
tus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cum b.
sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset,
Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam
meam processit ætate. quid de P. Licinii Crassi, et pontifi-
cii, et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis,
qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui
eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes
vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medul-
lam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo vide-
bamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludo-
rum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus com-
parandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ. quæ quidem
prudentibus, et bene institutis pariter cum ætate crescunt:
ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam,
ut ante dixi, senescere se, multa indies addiscentem: qua
voluptate animi nulla certe potest esse major. Venio nunc 15

39 *mori pæne videbamus*] Transtuli huc *pæne*, ut et Grævio placebat, cum vulgo sit ante *cœli*.

40 *aliquid describere*] De rebus astronomicis sermo est: pertinet itaque *describere*, ad res cœlestes earumque figuras, *zeichnen*.

51 ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quæ numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum fænore. quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit; primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata est: deinde tepefactum vapore et compressu suo diffundit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium, sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur;
p. 88. e quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine stru-
a. 52 ctam, et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, et nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu et erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes
53 partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, exsistit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: a qua oriens uva sese ostendit: quæ et succo terræ, et calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores. qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adspectu pulcrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, et ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio et propagatio vitium, sarmentorumque, ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum [41] immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fœcundior?
54 Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem
b. de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Ho-

41 *immissio*] Sc. in sulcum, ut radices agat, et deinde resectum novam vitem officiat.

merus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, et pratis, et vineis, et arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis et pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agri-
cultura sollertius. Possum persequi multa oblectamenta re- 16
rum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio lon- 55
giora. Ignoscetis autem. nam et studio rerum rusticarum [42] provectus sum, et senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis,
qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus 56
non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a meipso recedam. In agris erant tum [43] senatores, et iidem, senes: siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nun-
tiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris p. 89.
jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium, a.
regnum appetentem, [44] occupatum interemit. a villa in senatum arcessebantur et Curius, et ceteri senes: ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. num igitur eorum senectus, miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, [45] haud scio, an nulla beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione, quam dixi, et saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum

42 *provectus sum*] Longior factus sum in hoc argumento.

43 *senatores, id est, senes*] *id est, senes* non placet. nam non omnes senatores senes. bene Grævius cum Langio dedit *et iidem senes.*

44 *occupatum interemit*] Edd. vett. fere habent *et occuparem* vel *occupantem*, item *occupare*. bene correxit C. Langius. etiam ed. Col. habet, *appetentem vi occupatum interemit.*

45 *haud scio an nulla b. e. p.*] Correxi *nulla* vulgatum *ulla*: necessario, postulante latinitate et sententia. Cato negat ullam beatiorem vitam esse posse: id est *haud scio an nulla*: contrarium est *h. s. an ulla.* nam hoc affirmat.

conditiora facit hæc, [46] supervacanei etiam operis aucupium
57 atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum
ordinibus; aut vinearum olivetorumque specie dicam? Bre-
vi præcidam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu ube-
rius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo
non retardat, verum etiam invitat, atque allectat senectus.
Ubi enim potest illa ætas, aut calescere vel apricatione me-
lius, vel igni: aut vicissim umbris aquisve refrigerari salu-
58 brius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi
clavam, sibi pilam, sibi [47] natationes, et cursus: nobis senibus
ex lusionibus multis talos relinquant, et tesseras: idipsum
utrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest.
17 Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt. quos legite,
59 quæso, studiose, ut facitis. quam copiose ab eo agricultura
b. laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Œ-
conomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam
regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo li-
bro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Per-
sarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, cum Ly-
sander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum
Sardis, eique dona a sociis attulisset: et ceteris in rebus co-
mem erga Lysandrum atque humanum fuisse, et ei quen-
dam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse. cum
autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, et di-
rectos in quincuncem ordines, et humum subactam, atque
puram, et suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus:
tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed eam soller-
tiam ejus, a quo essent illa dimensa, atque descripta: et ei
Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus;
mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum ar-
borum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem
ejus purpuram, et nitorem corporis, ornatumque Persicum
multo auro, multisque gemmis, dixisse: [48] Recte vero te,
Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta
60 est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impe-
dit, quo minus et ceterarum rerum, et inprimis agri colendi
studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum an-
p. 90. num perduxisse, cum esset acta jam ætate in agris, eosque
a. coleret: cujus inter primum et sextum consulatum, sex et

46 *supervacanei operis aucupium*] Aucupium et venationem supervacanei operis: quia in iis nulla est necessitas, ut in ceteris operibus rusticis.

47 *nationes et cursus*] Sic edd. vett., quod defendit Gruterus etiam e Mss. Ed. Mediol. dedit *natationes*, quod Aldus, Anemœcius, et alii secuti sunt, idque et ipse revocavi. Vulgatum ortum est e compendio scribendi.

48 *Recte vero*] Reposui *recte*, edd. pr. lectionem, pro *rite*, quamquam in multis libris scr. reperto.

quadraginta anni interfuerunt. itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit 61
in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. [49] notum est carmen, incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paullo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione, mementote, eam me laudare 18
senectutem, [50] quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. 62
ex quo id efficitur, (quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi:) Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, 63
quæ videntur levia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo men- b.
tionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse. Qui- 64
bus cum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara: sed hoc, de quo agimus, inprimis, quod, ut quisque [51] ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt,

49 *notum est totum carmen*] Delevi cum Grævio *totum*. nam est alienum. *carmen* intelligit illa verba, quæ præcedunt: quare hic addatur *totum*? ineptum est, abestque et a bonis libris, etiam ed. Colon. at in ed. Rom. est etiam *totum ejus carmen*.

50 *quæ fund. adol. constituta sit*] Sc. *honeste actæ*, ut post ait.

51 *ætate antecellit*] Ursinus in libris vett. reperit *antecedit*. Sic et edidit Grævius. bene. Sic et edd. Col. Mediol.

majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in ex-
65 tremo actu corruisse. At sunt morosi, et anxii, et iracundi, et difficiles senes: si quærimus, etiam avari. sed hæc, morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora sunt et moribus bonis, et artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero
p. 91. duritas, in altero comitas! Sic se res habet. ut enim non
a. omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. avaritia vero senilis quid sibi velit,
66 non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, [52] quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

19 Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis: quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui, mortem contemnendam esse, in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe
67 nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tristius curantur. itaque pauci veniunt ad senectutem: [53] quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur. Mens enim, et ratio, et consilium, in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cum illud vi-
68 deatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro ve-
b. ris? Senex, ne quod speret quidem, habet. At est eo me-

52 *quo minus viæ restat*] Leg. *restet.*
53 *quod ni ita accideret* &c.] i. e. nisi plerique ante senectutem morerentur, essetque adeo major senum numerus.

liore conditione, quam adolescens: cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu
vixit. Quamquam, o dii boni! Quid est in hominis vita 69
diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit: sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute, et recte factis consecutus sis. horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni: nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus.
Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, mo- 70
do, in quocumque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad *Plaudite* vivendum. Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. ver enim, tamquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructi-
bus et percipiendis accommodata sunt. Fructus autem se- 71
nectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescen-
tibus, adversante et repugnante natura. Itaque adolescen- p. 92.
tes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis a.
flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur. et quasi poma, ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.
Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nul- 20
lus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad mu- 72
nus officii exsequi et tueri possis: et tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est; cum illi quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audaciter obsisteret; respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente, ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. jam omnis con-

glutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur. ita fit,
ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus,
73 nec sine causa deserendum sit. Vetatque Pythagoras, in-
jussu imperatoris, id est, dei, de præsidio et statione vitæ de-
cedere. [54] Solonis quidem sapientis elogium est, quo se ne-
gat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare.
vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius
Ennius:

b. *Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu*
Faxit.

74 Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas con-
sequatur. Jam [55] sensus morienti aliquis esse potest, isque
ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem
sensus [56] aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum
ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua
meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. moriendum
enim certe est: et id incertum, an eo ipso die. Mortem
igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo
consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse vi-
detur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda
75 patria est interfectus: non duo Decios, qui ad voluntariam
mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui
ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conser-
varet: non duo Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis
obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte
luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M.
Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis
honore sepulturæ carere passus est: sed legiones nostras
(quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas
alacri animo, et erecto, unde se numquam redituras arbitra-
rentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solum
indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes exti-
76 mescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) studiorum om-
nium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa
studia. num igitur ea desiderant adolescentes? sunt et in-
euntis adolescentiæ. num ea jam constans requirit ætas, quæ
p. 93. media dicitur? sunt etiam hujus ætatis. ne ea quidem quæ-
a. runtur a senectute. sunt extrema quædam studia senectutis.
ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt
etiam senectutis. quod cum evenit, satietas vitæ tempus ma-
21 turum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse
77 sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius

54 *Solonis—elogium*] Id exstat Tusc. I, 49.

55 *sensus moriendi a. esse potest*] Suspicatus sum dudum *morienti*, ut respondeat sequenti magis, *præsertim seni.* Quia in Ms. Erf. sic est, recepi.

56 *aut optandus, aut nullus est*] V. init. c. 19.

mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros
patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique
amicissimos, vivere arbitror: et eam quidem vitam, quæ est
sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi com-
pagibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi opere
perfungimur. est enim animus cœlestis ex altissimo domici-
lio depressus, et quasi demersus in terram, locum divinæ na-
turæ, æternitatique contrarium. Sed credo, deos immortales
sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras
tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imita-
rentur eum vitæ modo atque constantia. nec me solum ratio
ac disputatio impulit, ut ita crederem: sed nobilitas etiam
summorum philosophorum, et auctoritas.

Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pæne no- 78
stros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, num-
quam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos
animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ
Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum dis-
seruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apol-
linis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio,
cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præterito- b.
rum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot
inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse
mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium
motus habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habi-
turum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus. et,
cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quid-
quam admistum dispar sui, atque dissimile, non posse eum
dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque
esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint,
quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res
innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere vi-
deantur, sed reminisci, et recordari. [57] Hæc Plato noster.
Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit. 79
Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, cum a vobis dis- 22
cessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vo-
biscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc cor-
pore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igi-
tur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec vero cla- 80
rorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil
eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius [58] memoriam

57 *Hæc Plato noster*] Hanc lectionem vulgatæ olim, *Hæc Platonis fere*, bene prætulit Lambinus et Grævius ex libris antiquis ductam. melius ea respondet sequentibus: *apud Xenoph. autem Cyrus* &c.

58 *memoriam sui teneremus*] Ed. Med. *retineremus*. Grævius correxit e Ms. Guilielmi *tuerentur*, quia in vulgato deberet esse *eorum* non *sui*. sed hæc ratio est levis. nam *sui* locum habet, quia hoc refertur ad superius, *eorum animi ef-*

sui teneremus. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero, tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset; sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus et integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura
p. 94. morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuùm est, quo
a. quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, appa-
81 ret. Jam vero videtis, nihil esse morti tam simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. multa enim, cum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet)
23 nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit,
82 aut patrem tuum Paullum, aut duos avos, Paullum, et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem, et quietam, sine ullo labore et contentione traducere? sed, nescio quomodo, animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime [59] ad
83 immortalitatem gloriæ niteretur. Quid, quod sapientissi-
b. mus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, et longius, videre, se ad meliora proficisci: ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi: neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex

ficerent. Igitur unus ille Codex non me movit, ut Grævium imitarer.

59 *ad immortalem gloriam*] Langius et Grævius *ad immortalitatis gloriam*, e Mss. quibusdam. non placet. placeret, si esset ad *immortalitatem gloriæ*, ut habet Ms. Erf. ex quo recepi.

hac ætate repueriscam, et in cunis vagiam, valde recusem : nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. Quid enim habet vita commodi ? quid non potius 84
laboris ? sed habeat sane. habet certe tamen, aut satietatem, aut modum. non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, sæpe fecerunt. neque me vixisse pœnitet : quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem : et ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. commorandi enim natura deversorium nobis, [60] non habitandi locum dedit. O præclarum diem, cum ad illud 85
divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba et colluvione discedam ! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi ; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior : cujus a me corpus crematum est ; quod contra decuit ab illo meum. animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus p. 95.
sum : non quod æquo animo ferrem : sed me ipse consola- a.
bar, existimans, non longinquum inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio 86
admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro : nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam : non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quod si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem, peractio ætatis est, tamquam fabulæ : cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem : ad quam utinam perveniatis ! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

60 *non habitandi*] Semper visum mihi est, hic aliquid excidisse, quod responderet *deversorii* verbo, ut *habitandi* τῷ *commorandi*. nam verbo *habitandi deversorium* non convenit. Ed. Mediol. addit *locum*, quod deinde et in aliis edd. ut Ascens. additum est. Delevit Langius : ego restitui.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS

SIVE

DE AMICITIA DIALOGUS

AD

T. POMPONIUM ATTICUM.

ARGUMENTUM.

Cum inter P. Scipionem Africanum et Lælium summam usque ad mortem amicitiam fuisse constaret, Ciceroni de amicitia scripturo idoneus visus et Lælius, quem induceret de amicitia disputantem, rogatu generi utriusque C. Fannii et Q. Mucii Scævolæ. Docet ergo Lælius, quid sit amicitia, quibus de causis amici quæsiti sint, et quibus causis amicitia contrahatur: deinde inter quos amicitia esse possit: quæ sit amicitiæ lex, quæ officia, et quibus denique modis perpetuo conservetur.

1 QUINTUS Mucius augur multa narrare de C. Lælio, so-
1 cero suo, memoriter et jucunde solebat, nec dubitare, illum
in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre
ita eram deductus ad Scævolam, sumta virili toga, ut, quoad
possem, et liceret, a senis latere numquam discederem. Ita-
que multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter,
et commode dicta, memoriæ mandabam: fierique studebam
ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scæ-
volam contuli: quem unum nostræ civitatis et ingenio, et
justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias:
2 nunc redeo ad augurem. Cum sæpe multa, tum memini,
domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum et ego essem
una, et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum
incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. meministi enim
profecto, Attice, et eo magis, quod P. Sulpicio utebare mul-
tum, (cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio, qui
tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissime et aman-

tissime vixerat,) [1] quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentio- 3
nem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio, M. F. paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis p. 96.
sententias memoriæ mandavi: quas hoc libro exposui meo a.
arbitratu. quasi enim ipsos induxi loquentes, ne, Inquam, et, Inquit, sæpius interponeretur: atque, ut tamquam a præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe me- 4
cum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui et diutissime senex fuisset, et in ipsa senectute præ ceteris floruisset: sic, cum accepissemus a patribus, maxime memorabilem C. Lælii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad 5
senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, et sapiens (sic enim est habitus) et amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab b.
his sermo oritur. respondet Lælius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

FANNIUS. Sunt ista, Læli. nec enim melior vir fuit Afri- 2
cano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium 6
oculos in te esse conjectos: unum te sapientem et appellant et existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa ejus et in senatu, et in foro, vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute, ferebantur. propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solum natura et mo-

1 *quanta h. esset vel admiratio, vel querela*] Sc. super dissidio horum virorum, qui tam amici fuissent, cum timerent, ne inde magna mala nascerentur.

ribus, verum etiam studio et doctrina, esse sapientem: nec sicut vulgus, sed, ut eruditi, solent appellare sapientem,
7 [2]qualem in tota Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non affuisti: qui diligentissime semper illum
8 diem, et illud munus solitus esses obire. SCÆVOLA. Quæ-
p. 97. a. runt quidem, C. Læli, multi, ut est a Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, [3] valitudinem causam, non mæstitiam fuisse. LÆLIUS. Recte tu quidem, Scævola, et vere. nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse con-
9 tingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice: sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: [4] sed hi in pueris; Cato in perfecto et spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit. Hujus enim
10 facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum
3 utroque loquar) sic habetote. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: et, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor,

2 *qualem in reliqua Græcia neminem*] *reliqua* habent edd. pr. sed id non satis placet. Ms. Pithœi habebat *in tota Græcia reliqui neminem*: inde Grævius recepit *tota*: sed *reliqui* omisit. Sic est et in Ms. Erf. Ergo Grævium secutus sum.

3 *valitudinem causæ—fuisse*] Sic fere libri nostri scr. Alii quidam, ut Goth. Duisb. *invalitudinem* habent, quod et Grævius recepit. addunt et libri nostri, tum edd. pr. *respondeo. causæ* autem fere omnes habent sed id est vitiosum, nec habet unde pendeat. Ms. Goth. ed. Rom. Lips. a. 1518. Med. Ald. Vict. habent *respondeo causam f.* Verbum *respondeo* est a glossatore, et e superioribus repetitum: itaque omittendum. revocavi autem *causam*. nec est necesse legere *invalitudinem*, quod Grævius e Pithœano recepit.

4 *sed hi in pueris*] Mortem ita tulere, ita constantes fuere.

et maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum
decessu, plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Sci-
pioni puto. mihi accidit, si quid accidit. suis autem incom-
modis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. b.
Cum illo vero quis neget actum esse præclare? nisi enim, 11
quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet,
quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui
summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant,
continuo adolescens incredibili virtute superavit. qui consu-
latum petivit numquam, factus est consul bis: primum ante
tempus; iterum sibi, suo tempore; reipublicæ, pæne sero:
qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non
modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid di-
cam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberali-
tate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? nota
sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mærore funeris
indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum ac-
cessio juvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gra-
vis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, me-
cum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem,
in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis 12
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. mo-
riendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis
difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc
tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos
in vita celeberrimos, lætissimosque viderit, illum diem claris-
simum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad ve-
sperum est, a patribus conscriptis, a populi Romani sociis et
Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignita-
tis gradu [5] ad superos videatur potius, quam ad inferos per-
venisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere 13
cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque p. 98.
omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas a.
valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura 4
tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos per-
tinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est; tum
florebat) institutis et præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui
Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum
hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper,
Animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore exces-
sissent, reditum in cœlum patere, optimoque et justissimo
cuique expeditissimum. Quod item Scipioni videbatur: qui 14
quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus,

5 *ad superos videatur Deos*] *Deos* delevi: quod et a libris scr. pluribus abest: nec habent edd. pr. non bene revocavit Gruterus, quem Grævius imitatus est.

cum et Philus, et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tamquam e custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? quocirca, mærere [6] hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum et nos gaudemus, et hæc civitas, dum erit,
15 lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi)
b. actum optime est; mecum incommodius: quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate vixisse videar, [7] quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica, et de privata fuit, quocum et domus, et militia communis; et id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore. idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria, aut quattuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor, Sci-
16 pionis et Lælii amicitiam notam posteritati fore. Fann. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scævolæ) si, quemadmodum soles, de ceteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæv. Mihi vero pergratum erit: atque, idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. quamobrem utrique nostrûm gratum
5 admodum feceris. Læl. Ego vero non gravarer, si mihi
17 ipse confiderem. nam et præclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista
p. 99. a. profitentur. ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam

6 *hoc ejus eventu*] Sic edd. pr. Langius dederat *eventum* quod et Gruterus servavit. vetus restituit Grævius.

7 *quia cum Sc. vixerim*] Grævius malebat *qui*. nam *quia* postulare *vixi*. quæ ratio non valet. nam et *vixerim* post *quia* esse potest aut debet, quia præcedit *videar*.

omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam na-
turæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adver-
sas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse 18
non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subti-
lius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem
parum. negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sa-
pientem. Sit ita sane. sed eam sapientiam interpretantur,
quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea,
quæ sunt in usu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur,
aut optantur, spectare debemus. numquam ego dicam, C.
Fabricium, M.' Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes
nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapien-
tes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen et invidiosum, et
obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id
quidem facient. negabunt, id, nisi sapienti, posse concedi.
Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, 19
ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, [8] æquitas, li-
beralitas, nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia,
sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nomi-
navi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos
putemus; quia sequantur (quantum homines possunt) natu-
ram, optimam bene vivendi ducem. sic enim mihi perspicere
videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quæ-
dam: major autem, ut quisque proxime accederet. itaque
cives, potiores, quam peregrini; et propinqui, quam alieni. b.
cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non sa-
tis habet firmitatis. namque hoc præstat amicitia propinqui-
tati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex ami-
citia non potest. sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen
tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ 20
sit, ex hoc intelligi maxime potest: [9] quod ex infinita socie-
tate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita con-
tracta res est, et adducta in angustum, ut omnis caritas aut
inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia 6
nihil aliud, nisi [10] omnium divinarum humanarumque rerum,
cum benevolentia et caritate, summa consensio: [11] qua qui-

8 *æqualitas*] Sine dubio legendum *æquitas*, ut voluit Lambinus, probante etiam Grævio. nam *æqualitas* non est virtus.

9 *quod ex infinita societate generis hum.*] Ed. Rom. habet *ex infinitate societatis generis hum.* item Ven. 1470. præferrem hanc lectionem, si esset *ex infinitate societatis humanæ*, quod est elegantius quam *ex infinita societate*.

10 *omnium divinarum humanarumque rerum*] Hunc loquendi modum e Græcorum philosophorum consuetudine ductum, nostri homines vulgo non intelligunt. v. Clav. in *divinus*.

11 *qua haud scio, an—quicquam melius* &c.] Semper mihi *τὸ quicquam* suspectum fuit: propter *haud scio*, quod ex usu vero latinorum affirmat modeste, ut supra jam dixi, putavique *nihil* addendum esse, *nihil quicquam*. ecce vero unus Mss. Erf. et Goth. habent *nihil*, sed sine *quicquam*. itaque *nihil* illud addidi, retento tamen *τῷ quicquam*, quod Lambinus, qui idem, quod nos senserat, delevit. male Grævius Lambi-

dem haud scio, an, excepta sapientia, nihil quicquam melius homini sit a diis immortalibus datum. divitias alii præponunt, bonam alii valitudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora, caduca, et incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa Virtus amicitiam et gignit, et continet: nec sine
21 virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet,
22 quantas vix queo dicere. Principio, [12] *cui potest esse vita vi-*
p. 100. *talis*, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia
a. conquiescat? Quid dulcius, quam habere, qui-cum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valitudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet. quoquo te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa et delectat, et prodest) sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam et secundas res, splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque leviores.
7 Cumque plurimas, et maximas commoditates amicitia con-
23 tineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod [13] bona spe prælucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilles valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium pro-

no obloquitur: quod latinitatem in hac phrasi non satis tenebat, quod Germanis facile accidit.

12 *cui potest esse vita vitalis*] Edidi cum Grævio *cui* pro *quis*, vel *qui*, e Mss. et ed. Victorii, quem et alii secuti sunt.

13 *bona spe prælucet in p.*] Libri plerique habent *bonam spem*, quod et Lamb. et alii, etiam Grævius prætulere. mihi *bona spe* rectius videtur, quod duo Mss. Erf. et edd. pr. habent, Rom. Colon. Ven. 1470. Mediol. Ald. nec latinitas alterum fert. nam spes est illud ipsum quod lucet: ergo non amicitia spem prælucet, sed lucet spe ante eventum.

sequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum [14] benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare b.
poterit: ne agri quidem cultus permanebit. [15] id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis, atque dissidiis funditus possit everti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum 24
quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt, et re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis, et amici mei M. Pacuvii, nova fabula: cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. Fann. Nos autem a te potius: 25
quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi, et audivi, non invitus equidem: [16] sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. Scæv. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses. qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! p. 101.
Fann. Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defen- a.
dere. Scæv. Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit? Læl. Vim hoc quidem est afferre. quid enim 8
refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. Studiis 26
enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere.

Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam, desiderata sit amicitia: ut dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acci-

14 *benevolentiæ conjunctionem*] Sic unus Ms. Erf. ed. Rom. Ven. 1470. Med. Ald. Vict. male alii recentiores *junctionem* aut *vinctionem* habent.

15 *id si minus int.*] Putavi legendum esse, *Quod si minus.*

16 *sed aliud q. filum orationis tuæ*] Libri pæne omnes addunt *expetimus*, idque adeo cum Grævio recepimus.

peret ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem
proprium amicitiæ; sed antiquior, et pulcrior, et magis a
natura ipsa profecta alia causa. amor enim (ex quo amicitia
nominata,) princeps est ad benevolentiam conjungendam.
nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui si-
mulatione amicitiæ coluntur, et observantur causa temporis.
In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quid-
27 quid in ea est, id est verum et voluntarium. Quapropter a
natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amici-
tia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi,
quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura.
Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animad-
verti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus,
et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. quod
in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ
b. est inter natos, et parentes: quæ dirimi, nisi detestabili sce-
lere, non potest. Deinde, cum similis sensus exstitit amoris,
si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et natura con-
gruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtu-
28 tis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute:
nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum, pro-
. pter virtutem et probitatem, eos etiam, quos nunquam vidi-
mus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii,
M? Curii non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam
usurpet, quos numquam viderit? quis autem est, qui Tarqui-
nium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit?
Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum; Pyr-
rho, et Hannibale. ab altero, propter probitatem ejus, non
nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem
9 semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est,
29 ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus est,
in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum
moveantur; cum eorum, quibus-cum usu conjuncti esse pos-
sunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quam-
quam confirmatur amor et beneficio accepto, et studio per-
specto, et consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum pri-
mum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quædam
exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab
imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur,
quod desideret; humilem sane relinquunt, et minime gene-
rosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque
p. 102. indigentia natam volunt. quod si ita esset; ut quisque mini-
a. mum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissi-
30 mus. quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum
confidit, et ut quisque maxime virtute, et sapientia sic muni-
tus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judi-
cet: ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit.

Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, et magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut 31
enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) [17] sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem 32
omnia referunt, longe dissentiunt. nec mirum. nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemtam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, et benevolentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese, et propius admovent, ut et usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, et moribus; sintque pares in amore, et æquales: propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic et utilitates ex amicitia b.
maximæ capientur: et erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, et gravior, et verior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. Fann. Tu vero perge, Læli. pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scæv. Recte tu quidem. quam- 33
obrem audiamus.

Læl. Audite ergo, optimi viri, ea, quæ sæpissime inter me, 10
et Scipionem de amicitia disserebantur. quamquam ille quidem [18] nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe una cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi ta- 34
men interdum contentione, vel [19] uxoriæ conditionis, vel

17 *sed natura* &c.] Videtur *quia* excidisse, *sed quia natura propensi ad l. sumus.*

18 *nihil difficilius,—quam amicitiam—permanere*] Verbum *difficilius* videtur verbum actionis postulare: quale non est *permanere*; sed *perducere* aut simile. facilius id fuerit *quam in amicitia permanere.* tum in verbis *ad extremum vitæ diem* cum Grævio delevi *diem*, quod et a Mss. pluribus abest. etiam *vitæ* malim abesse. Ms. Salisb. non habet.

19 *uxoriæ conditionis*] Quod eandem feminam in matrimonium petant.

commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim majorem esse nullam [20] amicitiis, quam in plerisque
p. 103. pecuniæ cupiditatem: in optimis quibusque honoris certa-
a. men, et gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter ami-
35 cissimos exstitisse. Magna enim dissidia, et plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut [21] adjutores essent ad injuriam. quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. [22] eorum querela inveteratas non modo familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

11 Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus
36 amor in amicitia progredi debeat. num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num
37 Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum rempublicam vexantem, a Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius, Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem. Sed, si voluisset? Paruissem. Videtis, quam nefaria vox. et hercle ita fecit; vel
b. plus etiam, quam dixit. non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves, justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. nam, cum conciliatrix amicitiæ, virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere,
38 si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid

20 *in amicitiis*] In Ms. Erf. abest *in*. bene. nam sic Cicero aliis locis.

21 *adjutores ad injuriam*] Usitatius est *adjutores injuriæ*, sed eadem forma est pro Rosc. Am. c. 6. *adjutor ad prædam*.

22 *eorum querela inveteratas—familiaritates*] Vulgo erat *inveterata*: sed *inveterata querela* durius dicitur: at de familiaritate commode dicitur. Sic ad Div. III, 19. est *inveterata amicitia*. itaque cum Grævio dedi *inveteratas*, quod in Ms. Palat. reperit Gruterus.

velimus, [23] perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt: et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime
accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familia- 39
rem fuisse (sic a patribus accepimus) bis una consules, et collegas in censura: tum et cum iis, et inter se, conjunctissimos fuisse M? Curium et Ti. Coruncanium, memoriæ proditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: æque autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, [24] et minime tum quidem Cajus frater, nunc idem
acerrimus. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, ut neque 12
rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excu- 40
satio est, et minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum p. 104.
si quis contra rempublicam se amici causa fecisse fateatur. a.
Etenim eo loco, Fanni, et Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, vel
regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile popu- 41
lus Romanus audierat, aut viderat. Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet augurari. serpit deinde res: quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. [25] Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmo-
dum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo 42
quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existi-

23 *perfecta q. sapientia simus*] Sic Ms. Erf. Grævius Canteri conjecturam probabat *perfecta q. si sapientia simus, nihil habeat res vitii.*

24 *et minime tum quidem*] Restitui veram lectionem pro *minimus*, quod Guilielmius et Gruterus induxere: estque et in Ms. Erf. Sed ita post et *acerrime* legendum videtur: nisi verbum aliquod excidit. Ms. Erf. *τῷ minime* addit *acer.*

25 *Plures enim discent* &c.] Simile est illis Horatianis *peccare docentibus historiis.*

ment, ita se alligatos, ut ab amicis [26] in magna aliqua re peccantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exsilium missus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, [27] quam ferre debuit. fecit idem, quod XX annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est ne-
43 mo. itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.
13 Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis ho-
44 nesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: ne exspectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit: consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, et adhibitæ pareatur.

45 Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non [28] persequantur argutius: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: [29] satis superque esse suarum cuique rerum: alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas. caput enim esse ad beate vivendum, securitatem; qua frui non possit animus, si tamquam parturiat
46 unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam in-
p. 105. humanius, (quem locum breviter perstrinxi paullo ante) præ-
a. sidii adjumentique causa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas. itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri: et inopes, quam opulenti: et calami-
47 tosi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita

26 *in magna aliqua re*] Hoc cum Grævio restitui: pro *in magnam aliquam rem*, quod bene latinum non est.

27 *quam ferre debuit*] Hoc sapit interpolatorem.

28 *persequantur argutius*] Hæc est lectio edd. pr. et Mss. bonorum, ut vetusti Erf. quam et revocavit Grævius, ejecta altera *suis argutiis*, quæ tamen et ipsa non absurda est.

29 *satis superque esse sibi suarum cuique rerum*] Delevi *sibi*. quod in duobus Mss. Erf. non reperi. in tertio supra adscriptum: nec id consentit latinitati.

tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil
jucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem, blanda,
sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est con-
sentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus
sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod si cu-
ram fugimus, virtus fugienda est; quæ necesse est, cum ali-
qua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bo-
nitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo.
Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecilli-
bus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est ani-
mi bene constituti, et lætari bonis rebus, et dolere contrariis.
Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto 48
cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitre-
mur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita,
ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim
interest, motu animi sublato, non dico inter hominem et pe-
cudem: sed inter hominem, et saxum, aut truncum, aut
quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui
virtutem duram, et [30] quasi ferream esse volunt: quæ qui-
dem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque
tractabilis: ut et bonis amici quasi diffundantur, et incom-
modis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro ami-
co sæpe capiundus est, non tantum valet, ut tollat e vita
amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas
et molestias afferunt, repudientur. [31] Cum autem contrahat 14
amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat,
ad quam se similis animus applicet, et adjungat; id cum
contingit, amor exoriatur necesse est. Quid enim tam absur- 49
dum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut
gloria, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis, animo au-
tem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) re-
damare possit, non admodum delectari? Nihil est enim re-
muneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, offi-
ciorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod 50
recte addi potest, nihil esse, [32] quod ad se rem ullam tam al-
liciat, et tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: con-
cedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsci-
scantque sibi, quasi propinquitate conjunctos atque natura.
Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam
natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scævola, con-

30 *quasi ferream quandam*] *quandam* est alienum ab h. l. delevique cum Grævio.

31 *Cum autem contrahat amicitiam*] Hic aliquid desideret attentus lector. Ed. Rom. addit *virtus*, item Mss. quidam. ea est glossa. nam id intelligi debet e seq. *significatio virtutis*. melius Ms. Duisb. *contrahant*: quod tamen et ipsum ortum videtur, quod quo referretur *contrahat* non intelligebatur.

32 *quod ad se—alliciat atque attrahat*] *alliciat* in plerisque libris scr. reperi, itemque edd. pr. plerisque, ut Rom. Ven. 1470. Mediol.

stat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons a natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, [33] neque immanis, neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhor-
51 reret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa
p. 106. fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere.
a. non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, et copiis, maximeque [34] virtute præditi (in qua plurimum est præsidii) minime alterius indigeant, liberalissimi sint, et beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem
15 amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. Non ergo
52 erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deûm fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque sollicita:
53 nullus locus amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus. quod si forte (ut fit plerumque) ceciderint: tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod [35] Tarquinium dixisse ferunt, exsulantem se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos,
54 cum jam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror,
b. illa superbia et importunitate, [36] si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio, et contumacia: neque quid-

33 *neque immanis*] Hanc credo esse veram lectionem, non *immunis*, in qua explicanda se torsere viri docti. Servavit eam et Lambinus, quamquam et alteram explicare poterat.

34 *virtute præditi*] Revocavi cum Grævio *præditi*. quod Langius et Gruterus omiserant: nam sine hoc verbo oratio est durior.

35 *T. dixisse ferunt, tum exsulantem se* &c.] *tum* est alienum, repetitumque temere e superioribus. non dubitavi delere. Ms. Goth. habet *tum cum exsul esset, se* &c. quod non displicet.

36 *si quemquam habere potuit*] Sc. fidum amicum.

quam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. [37] Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, [38] indulgeri novis. Quid 55
autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam et pulcerrimam vitæ, ut ita dicam, suppellectilem? etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. [39] ejus enim est istorum quodque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, et certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, et deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, et quasi 16
termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; qua- 56
rum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque seipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum p. 107.
nulli prorsus assentior. nec enim illa prima vera est, ut, a.
quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. 57
Quam multa enim, quæ nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ 58
definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Ditior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deter- 59
rimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius [40] eniti, et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem,

37 *Atque hoc quidem videre licet, eos*] *hoc* non potest esse verum. Conjeci *hinc*.

38 *indulgere novis*] Correxi *indulgeri*: quod antecedentia postulant et habet ed. Rom. Ms. Goth.

39 *ejus e. est istorum quodque*] Sic sine dubio Cicero scripsit, non *quidque* aut *quicquid* ut est in ed. Rom.

40 *eniti et efficere*] Malim *niti*.

cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, [41] si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, dixero. Negabat ullam vocem inimicio-
b rem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e. septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere et optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursum autem recte factis, commodis-
60 que amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. quinetiam si minus felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus co-
17 gitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror,
61 ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione communitas: ut, etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur. est enim quatenus amicitiæ dari venia possit. nec vero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium: quam [42] blanditiis, et assentando colligere turpe est. virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est.

62 Sed sæpe (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homi-
p. 108. nes diligentiores essent; ut capras, et oves quot quisque ha-
a. beret, dicere posset: amicos quot haberet, non posset dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quædam, et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, et stabiles, et constantes eligendi; cujus generis est magna penuria: et judicare difficile est sane, nisi expertum. experiendum autem est in ipsa amicitia. ita præ-

41 *si prius—dixero*] Sic, non *edixero* scripsit Cicero, ut libri vulgo habent. nam id verbum h. l. aptum non est.

42 *blanditiis et assentando*] *assentando* verum esse, non *assectando*, ut vulgo habent edd. etiam Mss. ut unus Erf. res ipsa docet. et est in Ms. Salisb. nec tamen displicet lectio ed. Rom. *assentationibus*, quod et aliæ habent, et Ms. Goth.

currit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem.
Est igitur prudentis, sustinere, [43] ut currum, sic impetum 63
benevolentiæ: quo utamur, [44] quasi equis tentatis, sic ami-
citiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam
sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: qui-
dam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna.
sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amici-
tiæ, sordidum existiment: ubi eos inveniemus, [45] qui hono-
res, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non an-
teponant? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex al-
tera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim na-
tura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si negle-
cta amicitia consecuti sunt, [46] obscuratum iri arbitrantur,
quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque ve- 64
ræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus,
reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui ho-
norem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam
graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum socie-
tates? ad quas non est facile inventu, qui descendat. Quam-
quam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur: b.

tamen hæc duo levitatis, et infirmitatis plerosque convin-
cunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis dese-
runt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabi- 18
lem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum
genere judicare debemus, et pæne divino.

Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam 65
in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem præterea, et communem, et con-
sentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ
omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse
multiplex ingenium, et tortuosum. Neque vero, qui non iis-
dem rebus movetur, et natura consentit, aut fidus, aut sta-
bilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus,
aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia per-
tinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita
fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos,

43 *ut currum*] Libri quidam ut et ed. Rom. *cursum*, nec male. sed *currum* mihi h. l. magis placet.

44 *quasi equis tentatis*] Hanc esse veram lectionem, non *temperatis*, dubitari non potest, utrumque alias habent libri scr. et edd.

45 *qui—anteponant*] Vulgo *anteponent*. male. ut *anteponunt*, quod unus Ms. Erf. habet, alter antiquior *anteponit*. illud latinitas postulat et sic habet ed. Rom. Ms. Salisb.

46 *obscuratum iri se arbitrantur*] Hoc sine dubio vitiosum est. nam constructio non constat, nec sensus. quid enim est h. l. *se obscuratum iri*. Ms. unus Erf. habet *obscuratum esse arbitrantur*. Alter, ed. Rom. et alii libri habent *excusatum iri*. Ms. Goth. *obscurari*, in margine *excusari*, quod placet. *se* plerisque libris abest. non video satis aptam correctionem.

esse non posse. est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primum, nequid fictum sit, neve simulatum: aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam. deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab
66 amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condi-
p. 109. mentum amicitiæ. Tristitia autem, et in omni re severitas,
a. habet illa quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, et liberior, et dulcior, et ad omnem comitatem, faci-
19 litatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæ-
67 stio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) [47] esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus exple-
68 tum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut, tamquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est. maxima est enim vis vetustatis, et consuetudinis. atqui in ipso equo, cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato, et novo: nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, et silvestribus, in qui-
69 bus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam superiorem colebat, suosque omnes, [48] per se esse amplio-
70 res volebat. Quod faciendum, imitandumque est omni-
b. bus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant ea suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint, et dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem stirpis, et generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, et aut deorum, aut regum filii

47 *esse debent suavissima*] An *solent?* sed tamen, quod edidi, melius. delevere et Langius, Victorius, Grævius.

48 *per se esse ampliores*] Vulgo est *per se posse esse*, non id quidem absurde:

inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii, et virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut 20
igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine 71
superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, et amice, et cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut 72
ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, pri- 73
mum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum p. 110.
ille, quem diligas, atque adjuves, sustinere. non enim tu a.
possis, [49] quantumvis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos [50] perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam 74
confirmatisque et ingeniis, et ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, et pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, [51] sed alio quodam modo colendi: aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores, disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, [52] quanta maxima potest esse, morum studio-

49 *quantumvis licet excellas*] *licet* redundat, mihique tollendum visum est. quia abesse reperi Mss. Salisb. Goth. delevi.

50 *perducere*] Viri docti corrigunt *producere*, quod et in Ms. reperit et recepit Græ vius. Est sane verbum in hac re usitatum Ciceroni: nec tamen alterum *perducere ad honores* est contemnendum.

51 *sed alio q. modo colendi*] *colendi* a quibusdam libris abfuit. unde delendum putavere Aldus et Græ vius, qui et delevit. sane *colendi* potest intelligi e *non negligendi*: nec tamen ausus sum id imitari.

52 *quanta maxima p. e. morum studiorumque distantia*] Durius mihi hoc loco dicta esse videtur *distantia*. semper suspicatus sum, legendum esse *dissensio*, quo verbo Cicero in hac re uti solet.

75 rumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam [53] Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est, mollisque natura, et ob eam ipsam causam in
76 amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum
b. est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari.

21 Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria: jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, et (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quam discindendæ. nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non
77 statim alienatio disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit (loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in republica, alienatus est a collega nostro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate, et offensione animi non
78 acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa [54] amicorum discidia fiant: sin tale aliquid evenerit; ut exstinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum
p. 111. vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amici-
a. tiæ: e quibus jurgia, maledicta, contumeliæ [55] gignantur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: et hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve non dignos.

53 *Neoptolemus*] Quod de Neoptolemo hic traditur, omnes veteres de Achille narrant.

54 *amicorum discidia*] Sic libri veteres scr. ut et Erf. Salisb. non, ut vulgo est, *dissidia*: idque et res h. l. desiderat.

55 *gignantur*] Sic Ms. Goth. bene. Vulgo est *gignuntur*.

Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur 79
diligantur. Rarum genus, (et quidem omnia præclara rara)
nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex
parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus
humanis quidquam bonum norunt, nisi [56] quod fructuosum
sit: et amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt,
ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Ita 80
pulcerrima illa, et maxime naturali carent amicitia, per se,
et propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis
amicitiæ, qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit,
non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed
quod per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in ami-
citiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. est
enim is quidem tamquam alter idem. Quod si hoc apparet 81
in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris,
primum ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni ani-
mante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad
quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt
cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani:
quanto id magis [57] in homine fit naturâ, qui et se ipse dili-
git, et alterum anquirit, cujus animum ita cum suo [58] mi-
sceat, ut efficiat pæne unum ex duobus? Sed plerique per- 22
verse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, 82
quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt ami- b.
cis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum
esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. in ta-
libus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ,
confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti, pri-
mum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt,
deinde æquitate, justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro
altero suscipiet, neque quidquam umquam nisi honestum et
rectum alter ab altero postulabit: [59] neque solum se colent
inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. nam maximum
ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.
Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidi- 83
num peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam.
Virtutum amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum
comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ
summa sunt, pervenire, conjuncta et consociata cum altera
perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut

56 *quod fructuosum sit*] Sc. ad rem familiarem, aut honores &c. sic et mox *fructus* dicitur.

57 *in homine fit naturâ*] Sic libri veteres scr. et edd. unde et Grævius dedit: nisi quod e vulgato *in hominis sit*, servavit *sit*.

58 *misceat*] Sic libri scr. fere. *commisceat* tamen, quod vulgo hic est, habet jam ed. Rom. Ms. Goth. *permisceat*.

59 *neque solum se colent inter se*] Sic Ms. Goth. ed. Rom. et Ms. Salisb. *se* illud abesse commode non potest. *inter se* est invicem, mutuo, ut alibi apud nostrum.

futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum
84 optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, so-
cietas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expeten-
da, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas:
ut, cum hæc adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit.
Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adi-
pisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam,
neque ullam rem expetendam consequi possumus. ea vero
neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique
p. 112. errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit.
a. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, di-
85 ligere oportet: non cum dilexeris, judicare. sed cum multis
in rebus negligentia plectimur: tum maxime in amicis et
deligendis, et colendis. præposteris enim utimur consi-
liis, et acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam
implicati ultro et citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis,
repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione,
23 dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime
86 necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus
humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt.
quamquam a multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio
quædam atque ostentatio esse dicitur. multi divitias despi-
ciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat:
honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur,
quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius
esse existiment. itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia
videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia
omnes ad unum idem sentiunt, et ii, qui ad rempublicam se
contulerunt: et ii, qui rerum cognitione doctrinaque dele-
ctantur: et ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo,
ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam
esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberali-
87 ter vivere. serpit enim, nescio quomodo, per omnium vitas
b. amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse
expertem sui. Quinetiam si quis ea asperitate est, et imma-
nitate naturæ, congressus ut hominum fugiat, atque oderit,
qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus:
tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud
quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime ju-
dicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus
ex hac hominum frequentia tolleret, et in solitudine uspiam
collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas na-
tura desiderat, abundantiam et copiam, [60] hominis omnino
88 adspiciendi potestatem eriperet. quis tam esset ferreus, qui

60 *hominis o. adspiciendi*] In ed. Græviana majori est *adipiscendi*, errore operarum opinor: nam in altera ed. est *adspiciendi*.

eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, et pulcritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque
dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, 24
quid velit, anquirat, ac desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim varius et multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est.

Una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia, et fides retineatur. nam et monendi amici sæpe sunt, et objurgandi: et hæc accipienda amice, cum benevole fiunt.
Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris 89
meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit. p. 112. a.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium; quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit: assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim
cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures 90
veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat,
delicto dolere, correctione gaudere. Ut igitur et monere, 25
et moneri, proprium est veræ amicitiæ: et alterum libere fa- 91
cere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem. quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium

b. hominum atque fallacium, [61] ad voluntatem loquentium om-
92 nia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simula-
tio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat)
tum amicitiæ repugnat maxime. delet enim veritatem, sine
qua nomen amicitiæ valere non potest. nam cum amicitiæ vis
sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri
poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idem-
93 que semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid
enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam ani-
mus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem,
sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. postremo imperavi egomet mihi,
Omnia assentari,

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod
94 amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem
Gnathonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores:
horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit au-
95 ctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero, et inter-
nosci, tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata,
et simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperi-
tissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter po-
pularem, id est, assentatorem et levem civem, et inter con-
stantem, severum, et gravem. Quibus blanditiis C. Papirius
nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tri-
96 bunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me:
de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales!
fuit gravitas? quanta in oratione majestas? ut facile ducem
populi Romani, [62] non comitem diceres. sed affuistis: et est
in manibus oratio. itaque lex popularis, suffragiis populi re-
pudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Ma-
ximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quam po-
pularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? co-
optatio enim collegiorum ad populi beneficium transfereba-
p. 114. tur. Atque is primum instituit in forum versus, agere cum
a. populo. tamen illius vendibilem orationem religio deorum
immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. atque id
actum est prætore me, quinquennio ante, quam consul sum
factus. itaque re magis, quam summa auctoritate, causa illa
26 defensa est. Quod si in scena, id est, in concione, in qua
97 rebus fictis, et adumbratis loci plurimum est, tamen verum

61 *ad voluntatem loquentium o.*] Sic mox *ad alterius sensum ac voluntatem.* tum infra c. 26. *ad ipsorum voluntatem sermo adhibetur.* item *inique ad voluntatem dicitur.* et *voluntatem* habent Mss. etiam Erf. unus et Goth. sed ed. statim Rom. habet *voluptatem* et Colon. &c. primus Grævius *voluntatem* restituit, quem nos secuti sumus.

62 *non comitem*] Hoc non habuit Ms. Pith. insititiumque judicabat Grævius, quia nullum commodum sensum habet: delevitque Alemannus.

valet, (si modo id patefactum, et illustratum est) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, et se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui 98
virtus. optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter b.
ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, *Magnas*; *ingentes*, inquit. semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas 99
apud eos valeat, qui ipsi illam allectant et invitant: tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animum advertant, ne callida assentatione capiantur. aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. callidus ille, et occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur: et litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur: ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvi- 100
dorum, et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et con- 27
ciliat amicitias, et conservat. in ea est enim convenientia re- p. 115.
rum, in ea stabilitas, in ea constantia: quæ cum se extulit, a.
et ostendit lumen suum, et idem aspexit, agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero

est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia.
utrumque enim dictum est ab amando. amare autem nihil
aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla in-
101 digentia, nulla utilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflore-
scit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. hac
nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M.
Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipio-
nis nostri socerum, dileximus. hæc etiam magis elucet inter
æquales, ut inter me, et Scipionem, L. Furium, P. Rupi-
lium, Sp. Mummium. vicissim autem senes in adolescentium
caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis:
equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii
familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est
vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maxime qui-
dem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibus-cum
tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut
102 dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, cadu-
cæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus,
et a quibus diligamur. caritate enim, benevolentiaque sublata
omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio,
quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet:
virtutem enim amavi illius viri, quæ exstincta non est. nec
mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus
b. habui, sed etiam posteris erit clara, et insignis. nemo um-
quam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius me-
103 moriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex
omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit,
nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare.
In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum
consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. num-
quam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem sen-
serim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. una domus erat,
idem victus, isque communis: neque solum militia, sed
104 etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam
quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque
discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum
tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio, et memo-
ria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi at-
que amantissimi viri ferre nullo modo possem. sed nec illa
exstincta sunt, aluntur que potius, et augentur cogitatione,
et memoria: et si illis plane orbatus essem; magnum tamen
afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc
desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabi-
lia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui, de amici-
tia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita [63] virtutem lo-

63 *virtutem locetis*] Sic libri omnes, sine sensu. Grævius conjecit corrigendum esse *virtutem colatis*. bene.

cetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia præstabilius putetis.

M. TULLII CICERONIS p. 116. a.

PARADOXA

AD

M. BRUTUM.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe Catonem, avunculum tuum, 1
cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philoso-
phia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi et publico: sed
dicendo consequi tamen, [1] ut illa etiam populo probabilia vi-
derentur. quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut no-
bis: quia nos ea philosophia plus utimur, [2] quæ peperit di-
cendi copiam, et in qua dicuntur ea, quæ non multum dis-
crepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea
sententia) Stoicus, et ea sentit, quæ non sane probantur in
vulgus: et in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem ora-
tionis, neque dilatat argumentum: [3] minutis interrogatiun-
culis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est
tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam
horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, et
tamquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam auda-
cius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de
magnitudine animi, [4] de continentia, de morte, de omni lau-
de virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoice
solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa
ipsa, quæ vix in gymnasiis, et in otio Stoici probant, ludens
conjeci in communes locos. quæ, quia sunt admirabilia, con- b.
traque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellan-

1 *ut illa*] Quæ diceret de istis locis.

2 *quæ peperit d. c.*] Academica et Peripatetica.

3 *min. interrogatiunculis et quasi punctis*] *minutæ interrogatiunculæ* sunt enthymemata et similes quæ interrogando fiunt conclusiones et argumentationes. has punctis comparat, sive ob brevitatem, sive, quia acrius pungunt, s. movent animum audientis. *et* abfuit Ms. Pithœi, delevitque Grævius. abest etiam ed. Colon. Mediol. Ald. Vict. &c. item Ms. Duisb. quia *et* formæ Ciceronis in hoc genere non consentit, delevi.

4 *de continentia, de morte*] Britanni quidam corrigunt *de contemnenda morte*. nam Catonem non de morte, sed de ejus contemtu disputasse.

tur, tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, et ita dici, ut probarentur, an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista, παράδοξα quæ appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. et degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil postulo. non est enim, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.
Quod honestum sit, id solum bonum esse.

1 Vereor, necui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu depromta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; et dicam brevius, quam res tanta dici poscit. Numquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus, [5] ea tamen desiderare maxime, quibus
p. 117. abundarent. neque enim expletur umquam, nec satiatur cu-
a. piditatis sitis: neque solum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla et commutabilia pecuniæ membra, verbo BONA putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia, talia videmus, ut etiam improbi habeant, et obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego umquam bona perdidisse dicam, si qui pecus, aut supellectilem amiserit: neque non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem: cujus cum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit, facio. nam omnia mea porto mecum. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putavit,

5 *ea tamen des. m.*] Ms. Duisb. *eos.* Sed id, aut *istos* et superioribus intelligi potest.

quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, et honeste, et cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: et, quod rectum, et honestum, et cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri 2
possunt obscuriora, cum lentius disputantur. vita atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui b.
hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, [6] aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. [7] Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus escendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis et magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ [8] filium devotavit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M'. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. et P. Scipiones, qui Karthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus: [9] cogitasse putamus, quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et præclarum videretur?
Veniant igitur isti irrisores hujus orationis, ac sententiæ: et 3

6 *aut auri, aut argenti*] Recte delevit Grævius *aut auri*: nam *argentum* satis est ad exprimendam pecuniam. nec id est in melioribus libris. Edd. pr. habent *auri et argenti*, quod tolerabilius est.

7 *Vultis a Romulo?* Int. exemplum petere. In libris quibusdam scr. et edd. pr. additum est *incipere*, aut *incipiam*: quæ sunt glossæ non bonæ.

8 *filium devotavit*] Hoc habent Mss. et edd. pr. inde a Colon. et Mogunt. *devovit*.

9 *cogitasse*] In h. l. se torsere viri docti et editores. quia constructio non constabat, addidere aliquid. Grævius post Langium recepit *putamus*, quod est in edd. pr. sed cum *an*: *an cogitasse quicquam putamus?* quod delevit Langius. sed ita ante esse deberet *innumerabiles alios*. In *alii* intell. spectavere, secuti sunt, e superioribus. sed *cogitasse* sane verbum desiderat, a quo pendeat. itaque *putamus* et ipse addidi, quia in libris multis repertum est.

p. 118. a. jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro et argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, [10] quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius, sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque quadrupedem aliquam putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese, et prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est major, eo magis mentem e sua sede et statu dimovet, profecto nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere.

b.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

1 Nec vero ego M. Regulum, ærumnosum, nec infelicem, nec miserum, umquam putavi. non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum præsidio, tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. [11] C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis unus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. cui spes omnis, et ratio, et cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihil, quod exploratum habeat, per-

10 *quæ modo huc modo illuc transferuntur*] Sunt ἀδιάφορα, quæ modo in appetendis ponuntur, modo in contemnendis.

11 *C. Marium vidimus*] Sc. de Regulo tantum fama acceperat: Marium ipse viderat.

mansurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si
quem eris nactus, istis mortis, aut exsilii minis. mihi vero
quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti qui-
dem evenerit, [12] non modo non repugnanti. Quid enim ego
laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ et cogi-
tationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus
sum, ut eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, ne-
que inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi mini- p. 119.
taris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis a.
demigrandum sit? mors terribilis est iis, quorum cum vita
omnia exstinguuntur; non iis, quorum laus emori non pot-
est: exilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est ha-
bitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam
urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt, qui
te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent:
tu dies, noctesque cruciaris; cui nec sat est, quod est, et id-
ipsum, ne non sit diuturnum, times: te conscientiæ stimu-
lant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum,
atque legum: quocumque adspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi
occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quam-
obrem ut improbo, et stulto, et inerti nemini bene esse pot-
est: sic bonus vir, et fortis, et sapiens, miser esse non pot-
est. Nec vero, cujus virtus, moresque laudandi sunt, ejus
non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quæ lau-
danda est. esset autem fugienda, si esset misera. Quam-
obrem quidquid est laudabile, idem et beatum, et florens, et
expetendum [13] videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.
Æqualia esse peccata, et recte facta.

Parva, inquis, res est: at magna culpa. nec enim peccata, 1
rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo
peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum
quidem illud peccare, quoquo verteris, unum est. Auri na- b.
vem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in
gubernatoris inscientia nihil interest. Lapsa est libido in
muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petu-
lans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit
vero nihilominus, si quidem est peccare, tamquam transilire
lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe
progrediare, cum semel transieris, [14] ad augendam transeundi

12 *non modo non repugnanti*] Alterum *non* male excidit in ed. Gronoviana.

13 *videri debet*] Quidam libri, etiam edd. pr. quædam, ut Colon. *decet*, quod et Gruterus servavit. non bene. *debet* est jam in ed. Rom. Ven. 1470. beneque revocavit Grævius. alienum est ab hac sententia *decet*.

14 *ad augendam transeundi culpam*] In Palat. scr. non repertum est *trans-*

culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, [15] id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, et idem est) quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillime potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset auri pondo decem, reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, et perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim si benefacta, recte facta sunt, et nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut
p. 120. etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi recte vitia
a. dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: recte facta, quando a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse
2 est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras. nam istum doctum, et sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) [16] utrum de bonis est quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus adferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari, qualia sint, non facile possunt. patrem vita privare, si per se scelus est: Saguntini, qui parentes suos, liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. [17] ergo et parenti nonnumquam adimi vita sine scelere

eundi. Gruterus supervacuum putabat, Grævius delevit. Forte Cicero dedit *transeundis:* sane qua sensum potest utrumque abesse. sed elegantius est culpam cum tali adjuncto e verbo superiori.

15 *id hoc uno tenetur*] i. e. convincitur peccati.

16 *utrum bonis est quærendum*] *bonis* rectum esse non videtur. Conjeci legendum *nobis*, quæ verba sæpe permutantur in libris. Sed edd. pr. habent *de bonis*; quod non dubitavi revocare. pendet e *senserint.*

17 *ergo et parenti* &c.] Nexus orationis hic paullo obscurior est. Series est

potest: et servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit; [18] quæ quando utro accessit, [19] id fit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant, necesse est. illud tamen interest, quod in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit: is, qui in sede ac domo, atque in republica colloca- b.
vit. multitudine peccatorum præstat, eoque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus: quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus; animorum modum tenere possumus. Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur, et exploditur: in vita tu, qui omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debes, ut in syllaba te peccare dices? poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? quæ si visa sunt breviora, leviora qui possint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.

Omnem stultum insanire.

[20] Ego vero te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut 1
semper; sed dementem, et insanum [21] rebus vincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemtione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus septus, vincetur, et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnis-

hæc. *Nihil ne interest*, est objicientis. respondetur in his: *nuda ista si ponas*, i. e. sine adjunctione, de causa cædis. Pergit loqui adversarius, dicens ex illa opinione de æqualitate peccatorum sequi Saguntinorum factum fuisse parricidium: quod esse contra sensum communem et injustum. hinc ergo intelligi, idem factum alias esse honestum, alias sceleratum &c.

18 *quæ q. utro accessit*] Hæc est vera lectio, sæpe illa vitiata in libris, qui habent sæpe *ultro* pro *utro*, item *alteri. utro* est pro *utrovis*, in utramlibet partem.

19 *id fit propensius*] Sumtum a libra, cujus æquatæ lances cum sunt, altera inclinatur, descendit, propendet, cum aliquid alterutri adjectum est, quod momentum faciat.

20 *Ego vero te* &c.] In hoc paradoxo manifeste adversarium sibi sumsit Cicero Clodium: qui et primus loquitur,

21 *rebus addicam necessariis*] Hic locus valde vexatus est, et librariorum in scribendo varietate, et virorum doctorum in emendando et explicando. optimum putavi cum Grævio corrigere *rebus vincam necessariis*, i. e. demonstrabo perspicuis et necessario veris argumentis.

p. 121. a. ne conventus etiam [22] ferorum et immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum, congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant: cum judicia jacebant: cum mos patrius occiderat: cum ferro pulsis magistratibus, [23] senatus nomen in republica non erat. Prædonum ille concursus, et te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum scelus, furoremque conversæ, non civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat; arcessitus in civitatem sum, cum [24] esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: [25] esset consensus populi liberi: esset juris et æquitatis, (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contemserim. jactam, et immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi: pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multo etiam magis si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum cala-
b. mitosum. Ergo ego semper civis; et tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu, ne nunc quidem: nisi forte idem esse hostis, et civis potest. An tu civem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? et [26] me tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exsulasse rempublicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquam, nec quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exsilium scelerum esse pœ-

22 *ferorum et immanium*] Sic habent edd. pr. etiam Mss. quidam. sed alii pro *ferorum* habent *furum* vel *furium*: sed id non convenit sequenti *immanium*.

23 *senatus nomen in rep. non erat*] Grævius *non* deleri volebat. nam nomen senatus in rep. fuisse. sed nomen non rem extitisse. Verum Cicero non solet id, quod Grævius volebat, sic exprimere: dixissetque, ut ego olim conjeceram, *nomen modo erat*, aut *nomen in rep. non res erat.*

24 *esset—consul*] Sc. re, non verbo tantum, et dignus isto nomine. intelligit P. Lentulum, per quem erat revocatus ab exilio.

25 *esset consensus populi liberi*] Hoc, quod Langius edidit magis placet, quam alterum, *esset consensus populi liber.*

26 *me tuo nomine appellas*] Sc. exulem.

nam? meum illud iter ob præclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. an cum omnes leges te exsulem esse jubeant, non eris tu exsul? Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est. qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagravit. qui templa occupaverit? [27] in foro castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exsulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium ejectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. et quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit; si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

p. 122. a.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem esse liberum, et omnem stultum servum.

Laudetur vero [28] hic imperator, aut etiam appelletur, aut 1
hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. præclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt: cur ego simulem, me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata, atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libe-

27 *in foro castra posuisti*] Ergo templum occupavisti: nam forum erat locus augurato definitus et publicis usibus destinatus. v. Clav. in *templum*.

28 *hic*] Scilicet, ut a superiori oratio ad Clodium pertinuit, sic hæc pertinet ad aliquem certum hominem, qui nomen imperatoris gessit, non fuit eo dignus, v. c. M. Antonius.

re: cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, [29] ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque judicium: cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit: [30] sicut sapiens poëta dixit; *Suis ea cuique fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen et breve et confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, [31] aut aliquo jure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi et abjecti, et arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique im-
2 probos, esse servos? An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque [32] ut in magna familia [33] sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, [34] atrienses ac topiarii, pari stultitia sunt, quos signa, quos
p. 123. tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos
a. ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, [35] ipsius servitutis

29 *ab ipso proficiscuntur*] i. e. ut post est, ipsius voluntate atque judicio. nam in his proprie est homo.

30 *sicut sapiens poëta dixit*] An Plautus, qui in Trinumo dicit *sapiens ipse fingit fortunam sibi* II, 2, 84.

31 *aut aliquo jure civ.*] Pro aut alio quo modo, secundum jus civile, quod varios modos servitutis contrahendæ habet.

32 *ut in magna familia*] Sic habet ed. Col. Romana addit *stultorum*, ut et Mss. plures: delevit recte Langius et Grævius. Si verbum hoc ex alio natum est errore scribarum, putem fuisse *servorum*, et post afuisse *servi*.

33 *sunt alii lautiores*] Sc. ii, qui artifices sunt, et qui *delicati* dicuntur, atque etiam melius tractantur ceteris, quorum sordida et humilia sunt ministeria.

34 *atr. ac topiarii, pari stultitia sunt*] Sic edidi cum Grævio. mire hæc sunt vitiata in Mss. et edd. pr. ceterum *stultitia* hic mihi non placet. nam non est sermo de stultitia sed de servitute. si tamen est a Cicerone, intelligendi servi sunt pares stultitia iis, quos ante dixit, lautiores sibi videri, servis.

35 *ipsius servitutis locum pæne inf.*] Vulgo est *civitatis*. at multi Mss. boni habent *servitutis* ut et Duisb. Itaque Grævius Ciceroni restituit. Sic habet etiam ed. Colon. Ven. Mediol. Vict. *civitatis* primum in Romana editum est. revocavit Aldus: unde in alias edd. venit et vulgata lectio facta est.

locum pæne infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, et provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. [36] Mitto, unde sustuleris, et quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. [37] Nonne igitur sunt ista festiva? Sint. nam nos quoque oculos eruditos habemus. sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut [38] vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret, matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contemsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M? Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, et videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem de piscina, et pertractantem, et murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio b.
putet? An eorum servitus dubia est, qui [39] cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum sit, facit: assectatur, assidet, muneratur. quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid? jam illa cupiditas (quæ videtur esse libera- 3
lior) honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! [40] Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus [41] excessit, et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! [42] adolescentibus paullo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini, timentur. Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes affi-

36 *Mitto*] Sic habet ed. Colon. idque prætuli vulgato *Omitto*.

37 *Nonne igitur ista*] Legendum puto, aut *Non igitur* &c. aut *Nonne inquit*, vel *inquis*. mox ex edd. pr. dedi *sint* pro vulg. *sunt*.

38 *vincula virorum*] Quæ viros in servitutem redigant.

39 *cupiditate peculii*] Festive pecuniam, quam appetunt isti, *peculium* vocat, quia id est proprie servorum.

40 *Cethego*] Publio C. pertinet totum ad Lucullum. v. Clav.

41 *excessit*] Abiit, desiit.

42 *adolescentibus loquacioribus*] Qui sibi eloquentes videntur, etsi non tam eloquentes quam loquaces sunt, adeoque quærunt occasionem accusandi, ut famam eloquentiæ consequantur. his igitur, qui facinoris alicujus sibi conscii sunt, serviunt, eorum benevolentiam quovis modo captant, ne ab iis accusentur.

cit? An non est omnis metus, servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* quæ est ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,
p. 124. et humilis, et fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos*
a. *cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? minime. Quid enim adjungit? *nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse vult. *quibus et possumus et debemus.* Nos vero, siquidem animo excelso, et alto, et virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. [43] Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum eum ne liberum quidem esse ratio, et veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Solum sapientem esse divitem.

1 Quæ est ista [44] in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Pro dii immortales! egone me audivisse aliquid, et didicisse, non gaudeam? Solusne dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus, se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ: nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, [45] cum isti ordini ne honestus qui-
b. dem possit esse ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, [46] atque ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet. quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet?

43 *Ille videat*] De quo in principio dictum est.

44 *in comm. pecunia tua*] Hic quoque Cicero aliquem divitem senatorem, opinor Crassum, spectavit, id quod ex definitione divitis post allata patet, quæ fuit Crassi. nam post loquitur de *ordine* hominis: *cum isti ordini* (cui tu sc. es adscriptus) ne honestus quidem possit esse alius quæstus.

45 *cum isti ordini*] Nam senatoribus non licebat aut honestum erat alium, quam ex re rustica, quæstum exercere.

46 *atque ipse supp.*] Sic edd. pr. vulgo male *at.* si *sed* esset, ferrem.

pecunia est opus. duas? majore. plures? majore etiam.
[47] et si, ut aiunt, Danao, quinquaginta sint filiæ: tot dotes
magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus
est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus.
qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates
habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire pos-
sint; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipse
etiam egere se sentiat? multi [48] ex te audierunt, cum dice-
res, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset
suis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus
jampridem vix potest. ergo hoc proposito, numquam eris
dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficia-
tur, ut eo tueri sex legiones, et magna equitum ac peditum
auxilia possis. Jam fateris igitur, non esse te divitem, cui
tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. itaque istam pau-
pertatem, vel potius egestatem ac mendicitatem tuam num-
quam obscure tulisti. Nam ut iis, qui honeste rem quæ- 2
runt mercaturis faciendis, [49] operis dandis, [50] publicis su-
mendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui videt domi
tuæ pariter accusatorum, atque judicum consociatos greges; p. 126.
qui nocentes et pecuniosos reos, eodem te auctore, corru- a.
ptelam judicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in
patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candi-
datorum, dimissiones libertorum [51] ad fœnerandas diripien-
dasque provincias: qui expulsiones vicinorum, qui latroci-
nia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus so-
cietates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locuple-
tium, qui cædes municipiorum, qui illam Sullani temporis
messem recordetur, qui testamenta subjecta, qui sublatos
tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decre-
tum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, si-
lentium: [52] quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus
esse? cui autem quæsito opus sit, quis umquam hunc vere
dixerit divitem? est enim divitiarum fructus in copia: co-

47 *et si, ut aiunt, Danao*] Sc. fuisse. Vulgo est *Danai.* at id durum est, semperque putavi, *Danao* esse legendum. quia sic habet Ms. Duisb. recepi. Est etiam sic in ed. Med. Ven. 1471.

48 *ex te*] Sc. Crasse.

49 *operis dandis*] Idem est, quod locandis, sc. ad ædificationes, quod erat redemtorum et conductorum: quod erat genus pecuniarum quærendarum, cujus multa mentio apud Ciceronem, inprimis in Verrinis.

50 *publicis sumendis*] i. e. redimendis, ut vectigalibus, quod erat publicanorum.

51 *ad fœnerandas diripiendasque provincias*] Pecunias in provinciis fœnori locandas, quod maxime usitatum equitibus fuit et provincias exhausit. Edd. recentiores habent *defœnerandas:* at veteres *fœnerandas*, ut Rom. Ven. Med. Ald. &c. unde revocavi. *defœnerandas* natum videtur e lectione ed. Colon. *deferendas*, quoniam *defœnerari*, a scriptoribus ecclesiasticis usurpatur. v. Gronov. Obs. in Scr. Eccl. p. 10.

52 *quis hunc non putet confiteri, sibi*] Est hic ἀνακόλουθος oratio: nam pertinent hæc ad Crassum, et ad initium, *qui videt domi tuæ:* itaque debebat esse, *quis te non p. c. tibi.*

piam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, et recte (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me silebo: de re loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M' Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri et argenti, pluris, quam virtus, æstimanda est.

30 O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. venio enim jam ad sumtuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, et sola marmorea [53] facienti, et signa, tabulas, supellectilem, et vestem infinite concupiscenti, [54] non modo ad sumtum ille est fructus, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui vectigali, detractis sumtibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore verser? M? Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, et Luscinos loquamur) pauper tandem fuit. habuit enim ædiculas in Carinis, et fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem! sed non æstimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est. contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata et [55] areas quasdam

53 *facienti*] Recte pro glossemate habet Ursinus, qui in libro antiquo non reperit.

54 *non modo ad sumtum ille est fructus, sed etiam ad fœnus e.*] Hic ordo vulgatus erat ante Lambinum, qui et servavit, etsi in libris scr. et edd. vett. repererat *non modo ad fructum—sumtus.* Sensus quidem illum ordinem requirit, hunc non. itaque restitui.

55 *areas quasdam*] Quia areæ h. l. cum fructuosis possessionibus, ut pratis, junguntur, intelligitur, non esse intelligendas, quæ ab ædium ruinis sunt, in urbe, sed qualis fuit v. c. in Æquimelio, in qua stabant pecora venalia, et alia (v. de Divin. II, 17.) quæ inde peterentur, ideoque locari poterant et mercedem afferebant.

magno æstimant, quod ei generi possessionum [56] minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec p. 126. eripi, nec surripi potest umquam: neque naufragio, neque a. incendio amittitur: nec tempestatum, nec [57] temporum perturbatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res et fructuosas, et sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis. satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, et avari, quoniam incertas, atque in casu positas habent, et plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

56 *minime quasi noceri potest*] *quasi* quid hic sit, non video, est, opinor, corruptum.

57 *temporum perturbatione*] Sic edd. vett. pleræque. altera lectio *permutatione*, quod edd. Colon. Ven. habent, lenior est, quam pro re.

Q. CICERO p. 205. a.

DE

PETITIONE

CONSULATUS

AD

M. TULLIUM FRATREM.

ARGUMENTUM.

Cum tempus instaret, quo M. Tullius Cicero Consulatum ex lege annali petere posset, scripsit ad eum Quintus frater hunc libellum, quo docere fratrem suscepit, quomodo et quibus artibus Consulatum, cujus petitionem proxime suscepturus erat, consequi certo posset. Quare, quamquam ad Ciceronem proprie pertinet libellus, tamen omnium honorum petendorum ratio, quæ libera republica Romæ obtinebat, ex eo perspici potest. Agit autem primo de persona, quæ petit; deinde de re, quæ petitur; et tandem de loco, ubi petitur: in quibus singulis fere hæc duo spectantur; impedimenta, quæ obstent et rem difficilem reddant; deinde, quæ subsidia adversus ea impedimenta sint comparanda, ut facilius, quo tendas, eo pervenias.

1 ETSI tibi omnia suppetunt, quæ consequi ingenio, aut usu [1] homines, aut diligentia possunt: tamen amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te perscribere ea, quæ mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut [2] aliquid ex iis novi adjicerem, sed ut ea, quæ in re dispersa atque infinita viderentur esse, [3] ratione et distributione sub uno adspectu ponerentur. Quamquam plurimum natura valet, tamen videtur in paucorum mensium negotio posse [4] simulatio naturam vincere. Civitas quæ sit, cogita, quid petas, qui sis. Prope quotidie ad forum tibi descendenti meditatum hoc sit, *novus sum, consulatum peto, Roma est.* Nominis novitatem dicendi gloria maxime sublevabis. Semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus consulatu putari. Quamobrem, quoniam [5] ab hac laude proficisceris, et, quicquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum venito, quasi in singulis causis judicium de omni ingenio futurum sit. Ejus facultatis adjumenta, quæ tibi scio [6] esse seposita, ut parata ac promta sint, cura; et sæpe, quæ de Demosthenis studio et exercitatione scripsit Demetrius, recordare. Deinde et [7] amicorum multitudo et genera appareant. habes enim ea, [8] quæ novi habuerunt; omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa præterea municipia, multos abs te defensos cujusque ordinis, aliquot
b. collegia: præterea [9] studio dicendi conciliatos plurimos adulescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem et frequentiam. Hæc cura ut teneas [10] commendando, et rogando, et omni ratione efficiendo, ut intelligant, et qui debent tua causa, referendæ gratiæ; et qui volunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. Etiam hoc multum videtur adjuvare posse novum hominem, hominum nobilium voluntas,

1 *homines*] Muretus hoc verbum deleri volebat et *consequi* passive dictum putabat. Sed hoc durius est, et habent *homines* Mss. teste Grutero. denique suavitatem numeri habet id verbum additum inter *aut usu, aut diligentia,* more Ciceronis.

2 *aliquid ex iis novi adjicerem*] Sc. iis, quæ tu ipse nosti, et alii norunt.

3 *ratione et distributione*] Methodo, ut nos loquimur, explicata. alias Cicero via et ratione, in qua et distributio et partitio est.

4 *simulatio naturam vincere*] Effici posse per simulationem faciendis iis, quæ a natura tua sunt aliena, ut ea ex animo facere videare: præsertim cum ea simulatione per paucos menses utendum sit.

5 *ab hac laude proficisceris*] i. e. eloquentiæ gloria es ea consecutus, quæ tenes, et cum ea ad petendum venis.

6 *esse seposita*] i. e. parta studio et conservata exercitatione assidua. loquitur ut de pecunia in thesauris seposita ad futuros usus.

7 *amicorum—genera*] Sc. e diversis ordinibus civitatis, qui post memorantur.

8 *quæ novi habuerunt*] Alii, qui non nobiles, tamen ad summos honores pervenere.

9 *studio dicendi conciliatos*] Qui tibi amici sunt, quia cupiunt eloquentiam sibi comparare, et in eo tua opera uti.

10 *commendando*] Int. te et causam tuam iis commendando.

et maxime consularium. Prodest, quorum in locum ac numerum pervenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. Hi rogandi omnes sunt diligenter, et ad eos allegandum; persuadendumque est iis, nos semper cum optimatibus de republica sensisse, minime populares fuisse: si quid locuti populariter, id nos eo consilio fecisse, ut nobis Cn. Pompeium adjungeremus, ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non adversarium. Præterea adolescentes nobiles, elabora, ut habeas, vel ut teneas, studiosos tui quos habes. Multum dignitatis afferent. Plurimos habes: perfice, ut sciant, quantum in his putes esse. si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cupiant, plurimum proderunt.
Ac multum etiam novitatem 2
tuam adjuvat, quod ejusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem prodesse oportere. Jam P. Galbam, et L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? vides igitur amplissimis ex familiis homines, quod sine nervis sint, tibi pares non esse. At Antonius et Catilina molesti sunt. Immo homini novo, industrio, inno- p. 206.
centi, diserto, gratioso apud eos, qui res judicant, optandi a.
competitores: ambo a pueritia sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes. [11] Eorum alterius bona proscripta vidimus, vocem denique audivimus jurantis, [12] se Romæ judicio æquo cum homine Græco certare non posse: et [13] ex senatu ejectum scimus. [14] Optima vero censorum existimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio et Panthera, cum, ad tabulam quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, [15] de

11 *Eorum alterius*] Antonii.

12 *se Romæ j. æ. cum homine Græco certare non posse*] In jus vocatus a Græcis, quos spoliaverat in Achaia, cum prætor secundum Græcos decrevisset, appellarat tribunos, et apud eos juraverat, se æquo jure uti non posse apud prætorem, ideoque coactum esse, appellare tribunos.

13 *ex senatu ejectum*] A Censoribus L. Gellio et Cn. Lentulo, auctore Asconio ad Or. in toga Cand.

14 *Optima vero—non habebat*] Hic locus est obscurus: nec certus sensus. Sermo est de eodem Antonio, qui Ciceronis competitor in prætura fuerat. Primo *existimatio optima* proprie an tropice et ironice intelligenda sit, dubium est. mihi *censorum* verbum suspectum est, et a glossatore additum videtur. ita fit sensus: etiam in præturæ petitione non bona fama usus est, ut qui nec haberet amicos honestos, quos ad tabulam suffragiorum custodes poneret: sed hominibus obscuris et sordidis uti necesse habuit.

15 *de machinis emit*] Torsere se in hoc viri docti. nil melius reperi interpretatione Salmasii et Casauboni. v. in Clav.

16 *caupones omnes compilare per turp. legationem*] Hoc quoque vexavit interpretes. Ego intelligo sic: maluit emere suffragia pecunia, quam a cauponibus sumsit, nec postea reddidit: unde eos *compilasse* dicitur. *per turpissimam legationem:* intelligo *liberam*, per quam abire Roma ad tempus posset, et abesse, ut haberet causam omissæ prensationis. legationem provincialem intelligere non possumus, quia ea diuturnior fuisset, quam tempus pateretur ejus, qui magistratum peteret.

machinis emit. In petitione autem consulatus [16] caupones omnes compilare per turpissimam legationem maluit, quam adesse, et populo Romano supplicare. [17] Alter vero, dii boni! quo splendore est? primum nobilitate eadem: [18] num majore? non; sed virtute: [19] quamobrem, quod inanius, umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatus in sororis stupris, corroboratus in cæde civium: cujus primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sulla unum Catilinam præfecerat, in quibus ille hominem optimum Q. Cæcilium, sororis suæ virum, equitem Romanum, nullarum partium, cum semper natura,
3 tum etiam ætate jam quietum, suis manibus occidit. Quid ego nunc dicam, [20] petere eum consulatum, qui hominem carissimum populo Romano, [21] M. Marium, inspectante populo Romano, vitibus per totam urbem ceciderit? ad bustum egerit? ibi omni cruciatu vivum lacerarit? stanti collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum ejus
b. a vertice teneret? caput sua manu tulerit, cum inter digitos ejus rivi sanguinis fluerent? qui postea cum histrionibus et cum gladiatoribus [22] ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet? qui nullum in locum tam sanctum, ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicionem relinqueret? qui ex curia [23] Curios, et Annios, [24] ab atriis Sapalas, et Carvilios, ex equestri ordine Pompilios, et Vettios sibi amicissimos comparavit? qui tantum habet audaciæ, tantum nequitiæ, tantum denique in libidine artis et efficacitatis, ut prope in parentum gremiis prætextatos liberos constuprarit? Quid ego nunc tibi [25] de Africa, quid de testium dictis scribam? nota sunt: et ea tu sæpius legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum videtur, quod primum ex eo judicio [26] tam egens discessit, quam quidam judices ejus ante illud judicium fuerunt: deinde tam invi-

17 *Alter vero*] Catilina.

18 *num majore?*] Suspicor esse legendum non majore?

19 *quamobrem, quod inanius* &c.] Hæc mihi non placent. Puto verum esse; *quamobrem* (*quid inanius?*) *umbram suam metuit*.

20 *petere eum consulatum*] Malim inverso ordine: *consulatum petere eum*.

21 *M. Marium*] Qui Gratidianus dictus est.

22 *ita vixit*] Immo *vixerit*. ita mox malim *accesserit* quam *accessit* et *habeat* pro *habet*.

23 *Curios et Annios*] Q. Curium et Q. Annium, socios conjurationis Catilinariæ.

24 *ab atriis*] Liciniis, ubi auctiones fiebant. Fuere igitur isti homines e præconum numero.

25 *de Africa*] In qua ex prætura fuerat Proprætore et ab Afris accusatus de repetundis, sed absolutus est prævaricante accusatore Clodio, accepta a Catilina pecunia.

26 *tam egens—quam quidam judices ejus* &c.] Ipse *egens* per largitiones judicibus factas—*judices ejus*, antę quam pecuniam ab eo accepissent.

diosus, ut aliud in eum judicium quotidie flagitetur. Hic se sic habet, ut magis timeat, etiam si quierit, quam ut contemnat, [27] si quid commoverit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nuper homini novo C. Cœlio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia pluris essent, quam ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio ac diligentia petendi. Tamen eorum alterum Cœlius, etiam cum multo esset inferior genere, superior nulla re, [28] pæne superavit. Quare si facies ea, quæ tibi natura, et studia, quibus semper usus es, largiuntur, quæ temporis tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes; non erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quam vitiis nobiles. Quis enim reperiri pot- p. 207.
est tam improbus civis, qui velit [29] uno suffragio duas in a.
rempublicam sicas destringere?

Quoniam, quæ [30] subsidia novitatis haberes, et habere 4
posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. Consulatum petis: quo honore nemo est, quin te dignum arbitretur; sed multi, qui invideant. Petis enim homo ex equestri loco summum locum civitatis; atque ita summum, ut forti viro, diserto, innocenti, multo ille idem honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare, eos, qui sunt eo honore usi, non videre, tu cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. Eos verò, qui consularibus familiis nati locum majorum consecuti non sunt, suspicor, tibi, nisi qui admodum te amant, invidere. Etiam novos homines prætorios existimo, nisi qui tuo beneficio vincti sunt, nolle abs te se honore superari. Jam in populo quam multi invidi sint, quam multi consuetudine horum annorum ab hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis causis, quas egisti, necesse est. Jam illud tute circumspicito, quod ad Cn. Pompeii gloriam augendam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse amicos. Quamobrem cum et summum locum civitatis petas: et videas esse studia, quæ tibi adversentur: adhibeas necesse est omnem rationem, et curam, et laborem, et diligentiam. Et petitio 5
magistratuum divisa est [31] in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis, altera in populari volun-

27 *si quid commoverit*] Hoc non ad Catilinam pertinere potest. Puto excidisse *quis: si quis quid commoverit*, sc. accusare eum suscipiat.

28 *pæne superavit*] Ut qui prior creatus est, adeoque quodammodo superavit, non penitus: quoniam tamen ille consul creatus est.

29 *uno suffragio*] i. e. unis comitiis duos homines improbos, et reip. perniciosos.

30 *subsidia novitatis*] i. e. quibus efficias, ne novitas tibi obsit.

31 *in duarum rationum diligentiam*] Diligentiam duplicis generis, in duabus rebus adhibendam.

b. tate ponenda est. Amicorum studia beneficiis, et officiis, [32] et vetustate, et facilitate, ac jucunditate naturæ parta esse oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita. Quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. Sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore, cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicujus necessitudinis, his carum et jucundum esse maxime prodest. Deinde ut quisque est intimus, ac maxime domesticus, ut is amet, et quam amplissimum esse te cupiat, valde elaborandum est: tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam servi tui: nam fere [33] omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoribus. Denique instituendi sunt cujusque generis amici: ad speciem, homines illustres honore ac nomine; qui etiam si suffragandi studia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad jus obtinendum, magistratus; ex quibus maxime consules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. Qui abs te tribum, aut centuriam, aut aliquod beneficium, aut habeant, aut, ut habeant, sperent; eos prorsus magnopere et compara, et confirma. nam per hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quæ peterent, impetrare. Hos tu homines, quibuscumque rationibus, ut ex animo atque ex illa summa voluntate tui studiosi sint, elaborato. Quod si satis grati homines essent, hæc omnia tibi parata esse debebant, sicut parata esse confido: nam hoc biennio quattuor sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi ob-
p. 208. ligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C. Orcinini:
a. horum in causis ad te deferundis quidnam eorum sodales tibi receperint et confirmarint, scio. nam interfui. Quare hoc tibi faciendum est, ut hoc tempore ab iis, quod debent, exigas sæpe commonendo, rogando, [34] confirmando, curando: ut intelligant, nullum se umquam aliud tempus habituros referendæ gratiæ. profecto homines et spe reliquorum tuorum officiorum, [35] etiam recentibus beneficiis, ad studium navandum excitabuntur. Et omnino quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita est, quod causarum defensionibus adeptus es: fac ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, descriptum ac dispositum suum cuique munus sit. et quemadmodum nemini illorum mo-

32 *et vetustate*] Sc. amicitiæ.

33 *omnis sermo*] De alicujus ingenio, moribus, sensibus &c. in populo et in foro, ubi frequentes coëunt quotidie cives.

34 *confirmando*] In proposito, promisso.

35 *etiam recentibus b.*] Melius foret *et*.

lestus nulla in re umquam fuisti: sic cura, ut intelligant, omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reservasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad 6
benevolentiam, atque ad hæc suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adjunctione animi, vel voluntate: animadvertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inserviendum. Minimis beneficiis homines adducuntur, ut satis causæ putent esse ad studium suffragationis: nedum ii, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos, non intelligant, si hoc tuo tempore tibi non satisfecerint, se probatos nemini unquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis vicissim nos obligari posse videamur. Qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo etiam est diligentius atque officiosius: iis fac, [36] ut propositum ac paratum auxilium tuum esse videatur: denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligen- b.
tem: ut videre te plane, atque animadvertere, quantum a quoque proficiscatur, appareat. Tertium illud genus est studiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus esse tui videbitur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, et consuetudinis confirmari oportebit. Atque in iis omnibus generibus judicato et perpendito, quantum quisque possit; ut scias, et quemadmodum cuique inservias, et quid a quoque exspectes, et postules. Sunt enim quidam homines in suis vicinitatibus, et municipiis gratiosi; sunt diligentes et copiosi; qui etiam si antea non studuerunt huic gratiæ, tamen ex tempore elaborare ejus causa, cui debent aut volunt, facile possunt. his hominum generibus sic inserviendum est, ut ipsi intelligant, te videre, quid a quoque exspectes; sentire, quid accipias; meminisse, quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis: nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore. hos internoscas videto; ne, spe in aliquo majore posita, præsidii parum comparetur. Et 7
quamquam partis et fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oportet, tamen in ipsa petitione, amicitiæ permultæ ac perutiles comparantur. nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera vita non queas, quoscumque velis, adjungere ad amicitiam; quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere videare: in petitione autem nisi id agas, et cum multis, et diligenter, nullus petitor esse videare. Ego P. 209. a.

36 *ut propositum ac paratum*] Exquisite *propositum* dixit, cujus spes est certa. alias venit in mentem legere *promtum*.

autem tibi hoc confirmo, esse neminem (nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adjunctus) a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, et sibi ut debeas: modo ut intelligat, te magni æstimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem et suffragatoriam, sed firmam et perpetuam amicitiam. Nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum constituendæ prætermittat: præsertim cum tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit; et qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adjungere, atque invitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil videtur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. Eximiam quandam gloriam, et dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. ut quidem homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine magna culpa negligentiæ fieri non potest.

8 Quamobrem, omnes centurias multis et variis amicitiis, cura, ut confirmatas habeas: et primum, id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos, ceterorum ordinum navos homines et gratiosos complectere. multi homines urbani industrii, multi libertini in foro gratiosi navique versantur, [37] quos per te, quos per communes amicos poteris sumere.
b. cura ut tui cupidi sint: elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te affici ostendito. deinde habeto rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum, vicinitatum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo ac memoria tributim descriptam comprehensamque habeas: ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem esse patiare, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. perquiras etiam et investiges homines ex omni regione, eosque cognoscas, appetas, confirmes; cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua causa quasi candidati sint. Volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. id ut intelligant, oratione, [38] quæ ad eam rationem pertinet, abunde consequere. Homines municipales, ac rusticani, si nomine nobis noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. si vero etiam præsidii se aliquid sibi con-

37 *quos—poteris sumere*] i. e. tibi conciliare, et assumere in numerum tuorum.

38 *quæ ad eam r. pertinet*] Melius foret *pertineat*.

stituere putant, non amittunt occasionem promerendi hos
cæteri, et maxime tui competitores ne norunt quidem: tu et
nosti, et facile cognosces: sine quo amicitia esse non potest.
neque id tamen satis est, tametsi magnum est, si non conse-
quatur spes utilitatis atque amicitiæ, [39] ne nomenclator solum,
sed amicus etiam bonus esse videare. ita cum et hos ipsos,
propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum
gratia possunt, tui studiosos in centuriis habebis: et ceteros,
qui apud aliquam partem tribulium propter municipii, aut
civitatis, aut collegii rationem valent, cupidos tui constitue-
ris, in optima spe esse debebis. Jam equitum centuriæ p. 210.
multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. primum a.
cognoscendi sunt equites; pauci enim sunt: deinde adipi-
scendi: multo enim facilius illa adolescentulorum ætas ad
amicitiam adjungitur. deinde habebis tecum ex juventute
optimum quemque, et studiosissimum humanitatis. tum au-
tem quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem
ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, ut non ordinis
solum voluntate, sed etiam singulorum amicitiis eas centu-
rias confirmatas habeas. Jam studia adolescentulorum in
suffragando, [40] in obeundo, in nuntiando, in assectando mi-
rifice et magna, et honesta sunt. Et quoniam assectationis 9
mentio facta est, id quoque curandum est, ut quotidiana cu-
jusque generis, et ordinis, et ætatis utare. nam ex ea ipsa
copia conjectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo vi-
rium ac facultatis habiturus. Hujus autem rei tres partes
sunt. una salutatorum, quum domum veniunt: altera dedu-
ctorum: tertia assectatorum. In salutatoribus, qui magis
vulgares sunt, et hac consuetudine, quæ nunc est, plures ve-
niunt, hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium
eorum tibi gratissimum esse videatur. Qui domum tuam
venient, iis significato, te animadvertere, et eorum amicis,
qui illis renuntient, ostendito, sæpe ipsis dicito. sic homi-
nes sæpe, quum obeunt plures competitores, et vident unum
esse aliquem, qui hæc officia maxime animadvertat, ei se de-
dunt, deserunt ceteros, minutatim ex communibus proprii,
ex fucosis firmi suffragatores evadunt. Jam illud teneto di-
ligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum (ut dicitur) fa-
cere audieris, aut senseris; ut te id audisse, aut scire dissi-
mules: si quis tibi se purgare volet, quod suspectum esse arbi- b.
tretur, affirmes te de illius voluntate numquam dubitasse, nec
debere dubitare. is enim, qui se non putat satisfacere, ami-
cus esse nullo modo potest. Scire autem oportet, quo quis-

39 *ne nomenclator solum*] Festive. ne tantum videare, ut nomenclatores, nomina omnium tenere.

40 *in obeundo*] Sc. officio, quod ipsis mandaris, sive adeundo te, aut eos, quos adiri ab ipsis aliqua de causa velis. Sic infra, *cum obeunt plures competitores.*

que animo sit, ut et quantum cuique confidas, constituere possis. Jam deductorum officium, quo majus est, quam salutatorum, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito, et, quoad ejus fieri poterit, certis temporibus [41] descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorum copia. in ea quos voluntarios habebis; cura, ut intelligant, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige : qui per ætatem ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint. qui ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant. valde ego te volo, et ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. præterea magnam affert laudem, et summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi, et qui per te servati, ac judiciis liberati sunt. Hæc tu plane ab iis postulato, ut quoniam nulla impensa per te alii rem, alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi re-
10 ferre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studiis hæc omnis ratio versatur : qui locus in hoc genere cavendus sit, prætermittendum non videtur. Fraudis atque insidiarum, et perfidiæ plena sunt omnia. non est hujus temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus et simulator dijudicari possit.
p. 211. tantum est hujus temporis admonere. Summa tua virtus
a. eosdem homines et simulare tibi se esse amicos, et invidere coëgit. Quamobrem 'Επιχαρμεῖον illud teneto, nervos atque artus esse sapientiæ, non temere credere. Et cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes et genera cognoscito. Hæc tria sunt : unum ex iis, quos læsisti : alterum, qui sine causa non amant : tertium, qui competitorum valde amici sunt. Quos læsisti, cum contra eos pro amico diceres, his te plane purgato : necessitudines commemorato : in spem adducito ; te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio futurum : spondeto. Qui sine causa non amant, eos aut beneficio, aut spe, aut [42] significando tua erga illos studia futura, delinito, dans operam, ut de illa animi pravitate deducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem inservi oratione, qua superioribus : et, si probare poteris, te in eos ipsos com-
11 petitores tuos benevolo esse animo ostendito. Quoniam de amicitiis constituendis satis dictum est, dicendum de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione versatur. Ea

41 *descendito*] In forum, quo deducare.

42 *significando, tua erga i. studia futura*] In Ms. antiquo Corradus reperit *significando tuo erga illos studio delinito*, quod prætulerim.

desiderat nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, beni-
gnitatem, rumorem, spem in republica. Primum id, quod
facis, ut homines noris, significa, ut appareat: et auge, ut
quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam
gratum videtur. Deinde id, quod natura non habes, induc
in animum, ita simulandum esse, ut natura facere videare.
nam comitas tibi non deest ea, quæ bono ac suavi homine
digna est. sed opus est magnopere blanditia: quæ etiam si b.
vitiosa est, et turpis in cetera vita, tamen in petitione est ne-
cessaria. tunc enim cum deteriorem aliquem assentando fa-
cit, improba est: cum amiciorem, non tam vituperanda. pe-
titori vero necessaria est, cujus et frons, et vultus, et sermo
ad eorum, quoscumque convenerit, sensum et voluntatem
commutandus est. Jam assiduitatis nullum est præceptum:
verbumque ipsum docet, quæ res sit. prodest quidem vehe-
menter, nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduita-
tis, non solum esse Romæ atque in foro, sed assidue petere,
sæpe eosdem appellare: non committere, ut quisquam possit
dicere, quod ejus sit, consequi possis, [43] si abs te sit roga-
tum, et valde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late
patet: et est in re familiari; quæ quamquam ad multitudi-
nem pervenire non potest, tamen ab amicis laudatur, et mul-
titudini grata est. Est in conviviis; quæ facito et abs te, et
ab amicis tuis concelebrentur, [44] et passim, et tributim:
est etiam in opera; quam pervulga et communica: curaque,
ut aditus ad te diurni nocturnique pateant, neque foribus
solum ædium tuarum, sed etiam vultu ac fronte, quæ est
animi janua. quæ si significant, voluntatem abditam esse ac
retrusam, parvi refert patere ostium. homines enim non
modo promitti sibi, præsertim quæ a candidato petant, sed
etiam large atque honorifice promitti volunt. quare hoc qui-
dem facile præceptum est, ut, quod acturus sis, id significes
te studiose ac libenter esse facturum. illud difficilius, et magis
ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam: quod
facere non possis, ut id aut jucunde promittas, aut ingenue
neges. quorum alterum est boni viri, alterum boni petitoris.
Nam cum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento no- 12
stro promittere non possumus (quo modo, si qui roget, ut p. 212.
contra amicum aliquem causam recipiamus) belle negandum a.
est, ut ostendas necessitudinem, demonstres quam moleste
feras, aliis te id rebus exsarturum esse persuadeas. Audivi
hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos cau-
sam suam detulisset, gratiorem sibi orationem fuisse, qui ne-

43 *si abs te non sit rogatum*] *non* est plane alienum. itaque delevi. ita placebat et Palermo, qui a libris scriptis abesse dicit.

44 *et passim et tributim*] *passim*, promiscue, sine respectu tribus tuæ, *tributim*, tribulibus tuis solis.

gasset, quam illius, qui recepisset. sic homines fronte et oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. Verum hoc probabile est: illud alterum subdurum [45] tibi homini Platonico suadere: sed tamen tempori tuo consulam. quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati, æquique discedere: quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotiis, aut gravioribus causis, ante susceptis; inimici discedunt: omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur: ideo se nemini negare, quod sæpe accideret, ut is, cui pollicitus esset, non uteretur: sæpe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset: neque posse domum ejus compleri, qui tantum modo reciperet, quantum videret se obire posse: casu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris; illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, et incertum est, et in diem, et in paucioribus. sin autem id neges, et certe abalienes, et statim, et plures: plures enim multo sunt, qui ro-
b. gant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. Quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quam omnes continuo domi: præsertim cum multo magis irascantur ei, qui neget, quam ei, quem videant justa causa impeditum; ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. Ac ne videar aberrasse a distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem: hoc sequor; hæc omnia non tam ad amicorum studia, quam ad popularem famam pertinere. etsi enim inest aliquid ductum ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis, ac periculis amicorum: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis, ut de nocte domus compleatur; ut multi spe tui præsidii teneantur, ut amiciores abs te discedant, quam accesserint, ut
13 quam plurimorum aures optimo sermone compleantur. Sequitur, ut de rumore dicendum sit: cui maxime serviendum est. sed quæ dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem valent, dicendi laus, studia publicanorum, et equestris ordinis, hominum nobilium voluntas, adolescentulorum frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipiis multitudo eorum, quos tua causa venisse appareat: bene ut homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse, lo-

45 *tibi homini Platonico*] Hoc non placet, ut et aliis non probatum est. quomodo corrigendum sit, non reperi.

quantur et existiment; domus ut multa nocte compleatur, omnium generum frequentia adsit, satisfiat oratione omnibus; re operaque multis: perficiatur id, quod fieri potest labore, et arte, ac diligentia; non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in his studiis populus ipse versetur. Jam urbanam illam multitudinem, et eorum studia, qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompeio ornando, p. 212.
Manilii causa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda a.
nobis sunt: quæ adhuc habuit nemo, quin idem [46] splendorem omnium, voluntatesque haberet. Efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeii summam erga te esse voluntatem, et vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio, cura, ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summam speciem, ac dignitatem, [47] ut, etiam si quid possit, nec competitoribus tuis exsistat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. Atque etiam in hac petitione maxime videndum est, ut spes reipublicæ bona de te sit, et honesta opinio. nec tamen in petendo respublica capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed hæc tibi sunt retinenda; ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suæ fore: equites Romani, et viri boni, et locupletes, ex vita acta te studiosum otii ac rerum tranquillarum: multitudo, ex eo duntaxat, quod oratione in concione ac judicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum non futurum. Hæc mihi 14
veniebant in mentem de duabus illis commonitionibus matutinis, quod tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: Novus sum, consulatum peto.

Tertium restat, Roma est, civitas [48] ex nationum conventu constituta: in qua multæ insidiæ, multa fallacia, multa in omni genere vitia versantur: multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. Video esse magni consilii atque artis, in tot hominum cujusque modi vitiis, tantisque versantem vitare offensionem, [49] vitare fabu- b.
lam, vitare insidias; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac voluntatum varietatem. Quare etiam atque etiam perge tenere istam [50] viam, quam institisti. excelle dicendo. hoc et tenentur Romæ homines, et

46 *splendorem omnium*] Hic qui sit, nescio. *Splendorem* vitiosum puto. an *favorem?*

47 *ut etiam si quid possit*] Placet Palermi correctio, *si qua possit*, ut ad infamiam clarius referatur.

48 *ex nationum conventu*] Sc. Albanorum, Sabinorum, Æquorum &c. qui deinceps in civitatem recepti sunt.

49 *vitare fabulam*] Famam malignam.

50 *viam, quam instituisti*] Correxi *institisti*, ut visum est etiam Grutero. nam *viam instituere* aliud significat, quam ingredi viam, quod est semper *insistere* et alibi quoque in libris antiquis hæc verba permutata sunt.

alliciuntur, et ab impediendo, ac lædendo repelluntur. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivisci solet; in hoc, fac, ut te bene noris, id est, ut intelligas, eum esse te, qui judicii ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. Fac, ut se abs te custodiri atque observari sciant. cum diligentiam tuam, cum auctoritatem, vimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescant. Atque hæc ita te volo illis proponere, non, ut videare jam accusationem meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. et plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. Video, nulla esse comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuntient suos, maxime necessarios. Quare si advigilamus pro rei dignitate, et si nostros ad summum studium benevolos excitamus; et si hominibus gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus, et si competitoribus [51] judicia proponimus; sequestribus metum injicimus; divisores ratione aliqua coërcemus: perfici potest, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat. Hæc sunt, quæ putavi non melius scire me, quam te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, et ad te perscripta
p. 214. mittere. quæ tametsi ita scripta sunt, ut non ad omnes,
a. qui honores petent, sed ad te proprie, et ad hanc tuam petitionem valeant: tamen tu, si quid mutandum esse videbitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit præteritum; velim hoc mihi dicas. Volo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

51 *judicia proponimus*] i. e. metum judiciorum injicimus.

M. TULLII CICERONIS

FRAGMENTA.

FRAGMENTA

EX

ORATIONIBUS.

Ex ORAT. pro M. TULLIO. I.

PRISCIANUS *lib.* 6.) Hoc judicium sic exspectatur, ut non unæ rei statui, sed omnibus constitui putetur.

QUINCT. *lib.* 4. *cap.* 2.) Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum.

VICTORIN. I. *de invent.*) Dico, vim factam a P. Fabii familia: adversarii non negant. Damnum datum esse M. Tullio concedis. vici unam rem. vi, hominibus armatis: non negas. vici alteram. dolo malo; factum negas. de hoc judicium est.

MARCIANUS CAPELLA *l.* 5.) Damnum passum esse M. Tullium, convenit mihi cum adversario. hominibus armatis rem esse gestam, non inficiantur. a familia P. Fabii commissam, negare non audent. jam dolo malo factum ambigitur.

QUINCT. *lib.* 5. *cap. de refutatione.*) Quis hoc statuit umquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur.

RUFINIANUS *in apophasi.*) Si quis furem occiderit, injuria occiderit. quamobrem? quia jus constitutum nullum est. quid si se telo defenderit? (haud) injuria, quid ita? quia constitutum est.

Pro
L. VARENO Orat. II.

SEVERIAN.) Amici deficiunt, cognati deserunt.

PRISC. *lib.* 7.) In inimicissima civitate urgent, instant, insequuntur studio, multitudine, pecunia, perjurio pugnant.

Ibid.) C. Ancharius Rufus fuit e municipio Fulginate.

PRISC. *lib.* 7.) In præfectura Fulginate.

QUINCT. *lib.* 5. *cap.* 13.) Cum iter per agros et loca sola faceret, cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt. deinde Populenum occisum esse, illico Varenum vinctum, adservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.

QUINCT. *l.* 7. *c.* 1.) In legem de sicariis commisit L. Va-

renus.' Nam C. Varenum occidendo, et Cnæum vulnerando, et Salarium item occidendo, cadit.

QUINCT. *l.* 4. *c.* 1.) Tum C. Varenus, is, qui a familia Anchariana occisus est. (Hoc quæso, judices, diligenter attendite.)

QUINCT. *lib.* 8. *cap.* 3. *et* PRISC. *l.* 3.) L. ille Septimius diceret. etenim est ad L. Crassi eloquentiam gravis, et vehemens, et volubilis. Erucius hic noster, Antoniaster est.

PRISC. *l.* 12.) Ea cædes si potissimum crimini datur, detur ei, cuja interfuit, non ei, cuja nihil interfuit.

QUINCT. *l.* 5. *c.* 10.) Optio vobis datur, utrum velitis, casu illo itinere Varenum esse usum, an hujus persuasu, et inductu.

PRISC. *l.* 7.) Deum fidem.

CUM QUÆSTOR LILYBÆO DECEDERET.
Orat. III.

FRONTO.) Quod non detrectare militiam, sed defendere provinciam judicata est.

Pro
P. OPPIO Orat. IV.

QUINCT. *l.* 5. *c.* 10.) Utrum cum Cottam appetisset, an cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est ?

QUINCT. *ibid.*) Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit ?

QUINCT. *l.* 11. *c.* 1.) At enim verisimile non est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. quid ? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum ?

FRONTO.) Questusque mecum est.

MARCELL. *l.* 30.) Etenim multum posse ad salutem alterius, honori multis : parum potuisse ad exitium, probro nemini fuit.

QUINCT. *l.* 9. *c.* 2.) O amorem mirum : o benevolentiam singularem.

Pro
C. MANILIO Orat. V.

NONIUS *Confiteor*) Hoc ego non solum confiteor, verum etiam profiteor.

Pro
M. FUNDANIO Orat. VI.

Deest principium.

PRISC. *l.* 7.) Non modo hoc a Villio Annale, sed vix mehercule a Q. Mutone factum probari potest.

PRISC. *l.* 16.) Essetne id, quod Meno nunciasset.

SERVIUS 2. *Georg.*) Arcades se proselenos esse asserunt.

SERVIUS *in* 9. *Æneid.*) Commissura.

ACRO *in Poët.*) Puncta.

BOET. *de definit.*) Descripsistine ejus necessarium, nostrum competitorem? istum ipsum, cujus nunc studio, et gratia tota accusatio ista munita est.

Pro

C. CORNELIO I. Orat. VII.

Cujus fragm. servavit Asconius.

PRISC. *l.* 6.) Ut ab Jove optimo maximo, cæterisque diis deabusque omnibus opem, et auxilium petamus. *Hoc fragmentum orationis Cornelianæ ad primam refertur a Grævio.*

ARGUMENTUM ASCONII.

Cornelius homo non improbus vita habitus est. Fuerat quæstor Cn. Pompeii, dein tribunus pl. C. Pisone consule, biennio ante, quam hæc dicta sunt. In eo magistratu ita se gessit, ut justior, sed pertinacior videretur. Alienatus autem a senatu ex hac causa. Retulerat ad senatum, ut, quoniam exterarum nationum legatis pecunia mutua magna daretur usura, turpiaque et famosa ex eo lucra fierent, ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret. cujus relationem repudiavit senatus: et decrevit satisfactum videri eo S. C. quod ante annos aliquot Cn. Domitio, C. Cælio consulibus factum erat, cum senatus ante pauculos annos illo S. C. decrevisset, ne quis Cretensibus pecuniam mutuam daret. Cornelius ea re offensus senatui, questus est de ea re in concione, exhauriri provincias usuris, providendum ut haberent legati unde in præsentia pecuniam creditoribus darent: promulgavitque legem, qua auctoritatem senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur: quod antiquo quoque jure erat cautum. itaque in omnibus S. C. quibus tum aliquem legibus solvi placebat, adjici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur: sed paulatim ferri erat desitum, resque jam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adjiceretur quidem in S. C. de rogatione ad populum ferenda, eaque ipsa S. C. per pauculos admodum fiebant. Indigne eam Cornelii rogationem tulerant potentissimi quique ex senatoribus, quorum gratia magnopere minuebatur. Itaque P. Servilius Globulus tribunus pl. inventus erat, qui C. Cornelio obsisteret. is, ubi legis ferundæ dies venit, et præco subjiciente scriba verba legis recitare populo cœpit, et scribam subjicere, et præconem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. quod cum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tollique ea re tribuniciam intercessionem diceret, gravi convicio a populo exceptus est. et cum ille eos, qui sibi intentabant manus, prendi a lictore jussisset, fracti ejus fasces cuncti, lapidesque etiam ex ultima concione in consulem jacti. quo tumultu Cornelius perturbatus concilium dimisit. Actum deinde eadem de re in senatu est magnis contentionibus. Tum Cornelius ita ferre rursus cœpit, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC affuissent, neve

*quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferretur. Hæc sine tumultu res acta est : nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus esse eam legem : sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui vel pauci senatusconsultum facere solebant. Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit, ut prætores ex edictis suis perpetuis jus dicerent. quæ res tum gratiam ambitiosis prætoribus, qui varie jus dicere assueverant, sustulit. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit : quibus plerique collegæ intercesserunt : per quas contentiones totus prope tribunatus ejus peractus est. Sequenti deinde anno M. Lepido, L. Volcatio Coss. quo anno prætor Cicero fuit, reum Cornelium duo fratres Cominii lege Cornelia de majestate fecerunt. detulit nomen Publius, subscripsit Cajus, et cum P. Cassius prætor decimo die, ut mos est, adesse jussisset, eoque die ipse non affuisset, seu avocatus propter publici frumenti curam, seu gratificans reo : circumventi sunt ante tribunal ejus accusatores a notis operarum ducibus, ita ut mors intentaretur, si mox non desisterent. quam perniciem vix effugerunt interventu consulum, qui advocati rei descenderant. et cum in scalas quasdam Cominii fugissent, clausi in noctem ibi se occultaverunt, deinde per tecta vicinarum ædium profugerunt ex urbe. postero die cum P. Cassius assedisset, et citati accusatores non adessent, exemtum nomen est de reis Cornelii. Cominii autem magna infamia flagraverunt vendidisse silentium magna pecunia. Sequente deinde anno L. Cotta, L. Torquato Coss. quo hæc oratio a Cicerone prætore dicta est, cum prima pars M. Manilius, qui judicium per operarum duces turbaverat, * deinde quod ex S. C. anno Coss. præsidebant, et judicio non respondisset, atque esset damnatus, * recreavisset, jam accepta pecunia tollere ait Cornelium lege majestatis. Res acta est magna exspectatione paucos ante, me ergo Cornelius, perterritus Manlii exitu, in judicium adhibuit, ut ne clamor quidem illius ab advocatis ejus oriretur. Dixerunt in eum infesti testimonia principes civitatis, qui plurimum in senatu poterant, Q. Hortensius, Q. Catulus, Q. Metellus Pius, L. Lucullus, M. Lepidus. dixerunt autem hoc, vidisse se : cum Cornelius in tribunatu codicem pro Rostris ipse recitaret : quod ante Cornelium nemo fecisse existimaretur. volebant videri, se judicare eam rem magnopere ad crimen imminutæ majestatis tribuniciæ pertinere. etenim prope tollebatur intercessio, si id tribunis permitteretur. Cicero, quia non poterat negare id factum esse, eo confugit, ut diceret, non ideo, quod lectus sit codex a tribuno, imminutam esse tribuniciam potestatem. Qua vero arte et scientia orationis ? ita ut et dignitatem clarissimorum civium, contra quos dicebat, non violaret, et tamen auctoritate eorum lædi reum non pateretur. quantaque moderatione rem tam difficilem aliis tractaverit, lectio ipsa declarabit. Adjumentum autem habuit, quod, sicut diximus, Cornelius, præter districtum propositum adversus principum voluntatem, cætera vita nihil fecerat, quod magnopere improbaretur : præterea quod ipse Globulus, qui intercesserat, aderat Cornelio, et quod ipsum quoque diximus, quod Cornelius Pompeii Magni quæstor fuerat apud duas præfecturas equitum Rom. et tribunos, et ex tertia quoque parte apud plerosque, exceptis iis familiaris principum civitatis. Res acta est magno conventu, magnaque exspectatione, quis eventus judicii futurus esset. A summis viris dici testimonium, et id, quod ii dicerent, confiteri reum*

animadvertebant. Extat oratio hominis accusatoris: quam sumere in manus, est aliquod operæ pretium, non solum propter Ciceronis orationes, quas pro Cornelio habemus, sed etiam propter semet ipsam: Cicero ipse significat, quatriduo Cornelium defendisse, quas actiones contulisse eum in duas orationes apparet. Judicium id exercuit Q. Gallius prætor.

VERSU A PRIMO CIRCITER CLXI.

* * * * * * * * * * *

POSTULATUR apud me prætorem primum de pecuniis repetundis. Prospectat videlicet Cominius, quid agatur. videlicet homines fœneos in medium ad tentandum periculum projectos.

Quid? Metellus summa nobilitate ac virtute, cum bis jurasset: semel privatim a patre: iterum publice: a lege coactus destitit accusatione. an vi, an veritate? In quo suspicionem omnem tollit C. Curionis virtus ac dignitas, et Q. Metelli adolescentia, ad summam laudem omnibus rebus ornata.

Legem, inquit, de libertinorum suffragiis Cornelius cum Manilio dedit. quid est hoc, DEDIT? an tulit, an rogavit, an hortatus est? nam tulisse ridiculum est, quasi legem aliquam aut ad scribendum difficilem, aut ad excogitandum reconditam. quæ lex paucis his annis non modo scripta, sed etiam lata esset.

In quo cum multa reprehensa sint, tum in primis celeritas actionis.

Petivit tamen a me prætore maxima contestatione, ut causam Manilii defenderem.

VERSU A PRIMO DCCCCL.

Dicit de eodem Manilii tribunatu.

Nam cum is tribunus plebis duas leges tulisset in eo magistratu, unam perniciosam, alteram egregiam: quod summam rempublicam læsit, id ab ipso tribuno abjectum est. bonum autem in summa republica manet.

Dicit de disturbato judicio Maniliano.

Aliis ille in illum furorem magnis hominibus auctoribus impulsus est, qui aliquod institui exemplum disturbandorum judiciorum perniciosissimum, temporibus suis accommodatissimum, meis alienissimum rationibus, cupierunt.

VERSU CIR. CXI.

Possum dicere, hominem summa prudentia clarum C.

Cottam de suis legibus abrogandis ipsum ad senatum retulisse.

SEQUITUR.

Possum et ejusdem Cottæ legem de judiciis privatis anno post, quam lata sit, a fratre ejus abrogatam.

STATIM.

Legem Liciniam et Mutiam de civibus regundis, quam duo consules omnium, quos vidimus, sapientissimi tulissent, video constare inter omnes, non modo inutilem, sed perniciosam reipublicæ fuisse.

Quatuor omnino genera sunt, judices, in quibus per senatum, more majorum, statuatur aliquid de legibus. Unum est ejusmodi, placere legem abrogari: ut Q. Cæcilio, M. Junio consulibus, quæ leges rem militarem impedirent, ut abrogarentur.

Alterum, quæ lex lata esse dicatur, ea non videri populum teneri: ut L. Marcio, Sex. Julio consulibus. De legibus Liviis.

Tertium est de legum abrogationibus. quo de genere persæpe Senatusconsulta fiunt, ut nuper de ipsa lege Calpurnia, quæ derogaretur.

P. Africanus ille superior, ut dicitur, non solum a sapientissimis hominibus, qui tum erant, verum etiam a se ipso sæpe accusatus est, quod, cum consul esset cum Ti. Longo, passus esset tum primum a populari consessu senatoria subsellia separari.

CIRCA MEDIUM.

Quo loco numerat, cum lex feratur, quot loca intercessionis sunt, jubet dicere.

Est utique jus vetandi, cum ea feratur, quamdiu non perfertur: quamdiu qui suffragii ferundi causa conveniunt, huc et illuc transferuntur dum privati dicunt: dum tabellæ diribentur: dum sitella defertur: dum æquantur sortes: dum sortitio fit: et si qua sunt hujus generis alia.

PAULO POST.

Unum tamen, quod hoc ipso tribuno plebis factum est, prætermittendum non videtur. neque enim majus est legere codicem, cum intercedatur, quam sitellam ipsam cum ipso intercessore deferre, nec gravius, incipere ferre, quam perferre, nec vehementius ostendere se laturum invito collega, quam ipsi collegæ magistratum derogare, nec criminosius, tribus ad legem accipiendam, quam ad collegam reddendum privatim intro vocare: quæ vir fortis hujus collega Aulus

Gabinius in re optima fecit omnia; neque, cum salutem populo Romano atque omnibus gentibus finem diuturnæ captivitatis, turpitudinis, et servitutis afferret, passus est, plus unius collegæ sui, quam universæ civitatis, vocem valere, et voluntatem.

At enim de corrigenda lege retulerunt.

Idem, nisi hæc ipsa lex, quam C. Cornelius tulit, obstitisset, decrevissem id, quod palam jam isti defensores judiciorum pugnaverunt, senatui non placere id judicium de Sullæ bonis fieri. quam ego causam longe aliter prætor in concione defendi, cum id dicerem, quod iidem judices postea statuerunt, judicium æquiore tempore fieri oportere.

STATIM.

Antea vero quam multarum rerum judicia sublata sint, et quia scitis, prætereo, et ne quem in judicium oratio mea revocare videatur.

PAULO POST.

Non Cn. Dolabella C. Volcatium, honestissimum virum, communi et quotidiano jure privasset.

Non denique homo illorum et vita et prudentia longe dissimilis, sed tamen nimis in gratificando jure liber, L. Sisenna, bonorum Cn. Cornelii possessionem ex edicto suo P. Scipioni, adolescenti summa nobilitate, eximia virtute prædito, dedisset.

Quare cum ambitum populus Romanus videret, et cum a tribunis plebis doceretur, nisi pœna accessisset in divisores, extingui nullo modo posse, legem hanc Cornelii flagitabat; illam quæ ex senatusconsulto ferebatur, repudiabat.

ET EADEM DE RE PAULO POST.

Ut spectaculum illud duorum designatorum consulum calamitate, re et tempore salubre ac necessarium, genere et exemplo miserum, ac funestum, videremus.

Quid ego nunc tibi argumentis respondeam, posse fieri, ut alius aliquis Cornelius sit, qui habeat Philerotem? res nota est, vulgare nomen esse Philerotis, Cornelios vero ita multos, ut jam etiam collegium constitutum sit.

At enim extremi ac difficillimi temporis vocem illam, C. Corneli, consulem mittere coëgisti, qui rempublicam salvam esse vellent, ut ad legem accipiendam adessent.

Plebem ex Maniliana offensione victam et domitam esse dicit; ante vestros annos propter illius tribuni plebis temeritatem posse adduci, ut omnino ne illius potestate abalienemur * qui restituerunt eam potestatem, alterum nihil unum posse contra multos, alterum longe abesse.

Tanta igitur in illis virtus fuit, ut anno XVI post reges ex-

actos, propter nimiam dominationem potentium, secederent, leges sacratas ipsi sibi restituerent, duos tribunos crearent, montem illum trans Anienem, qui hodie mons sacer nominatur, in quo armati consederant, æternæ memoriæ causa consecrarent. itaque auspicato postero anno x tribuni plebis comitiis curiatis creati sunt.

Tum interposita fide per tres legatos, amplissimos viros, Romam armati reverterunt: in Aventino consederunt: inde armati in Capitolium venerunt: decem tribunos plebis per pontificem [1], quod magistratus nullus erat, creaverunt.

Etiam hæc recentiora prætereo: ponam principium justissimæ libertatis, Cassiam; qua lege suffragiorum vis potestasque convaluit: alteram Cassiam, quæ populi judicia firmavit.

Dicit de nobilibus.

Qui non modo cum Sulla, verum etiam, illo mortuo, semper hoc per se summis opibus retinendum putaverunt: inimicissimi C. Cottæ fuerunt, quod is consul paulum tribunis plebis non potestatis, sed dignitatis addidit.

Quamdiu quidem hoc animo erga nos illa plebs erit, quo se ostendit, cum legem Aureliam, cum Rosciam, non modo accepit, sed etiam efflagitavit.

Memoria teneo, cum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plotia judicarent, hominem diis ac nobilitati perinvisum, Cn. Pompeium, causam lege Varia de majestate dixisse.

PRO CORNELIO.*

Deest initium.

Num in eo, qui sint hi testes, hæsitatis? ego vobis edam duos. reliqui sunt de consularibus, inimici tribuniciæ potestatis. pauci præterea assentatores eorum atque asseclæ subsequuntur.

POST XX. VERS. A PRÆCEDENTI.

Quid avunculus tuus, clarissimus vir, clarissimo patre, avo, majoribus, credo, silentio, favente nobilitate, nullo intercessore comparato, populo Romano dedit, et potentissimorum hominum collegiis eripuit, cooptandorum sacerdotum potestatem.

SEQUITUR.

Quid? idem Domitius M. Silanum, consularem hominem, quemadmodum tribunus plebis, vexavit.

Hæc est controversia ejusmodi, ut mihi tribunus plebis

1 V. Liv. III, 54. et ibi Sigon.

Cn. Domitius Catulo. * M. Terpolius contemtissimum nomen ejectum esse ex iis, qui tribuni plebis fuerunt.

Pro
C. CORNELIO II. Orat. VIII.

Deest initium.

AQUIL. *et* FORTUNATIANUS *lib.* 3. *Rhet.*) Pugnem aperte contra nobilissimorum hominum voluntates? studia, consilia, cogitationesque eorum aperiam?

CIC. *Oratore perf.*) O callidos homines! o rem excogitatam, o ingenia metuenda! testes dare volumus. quem quæso nostrum fefellit, ita vos esse facturos?

ASCONIUS.) Num in eo, qui sint hi testes, hæsitatis? ego vobis edam duos. reliqui sunt de Consularibus, inimici tribuniciæ potestatis. pauci præterea assentatores eorum atque asseclæ subsequuntur?

Idem) Sed si familiariter ex Q. Catulo, sapientissimo viro, atque humanissimo velim quærere, utrius tandem tibi tribunatus minus probari potest, C. Cornelii, an, non dicam P. Sulpicii, non L. Saturnini, non C. Gracchi, non Tiberii: neminem, quem isti seditiosum existimant, nominabo: sed avunculi tui, Q. Catule, clarissimi, patriæque amantissimi viri, quid mihi tandem responsurum putatis?

POST XX. VERSUS A PRÆCEDENTI.

ASCONIUS.) Quid? Acunculus tuus, clarissimus vir, clarissimo patre, avo, majoribus, credo, silentio, favente nobilitate, nullo intercessore comparato, populo Romano dedit, et potentissimorum hominum collegiis eripuit, cooptandorum sacerdotum potestatem?

SEQUITUR.

Idem) Quid? idem Domitius M. Silanum, consularem hominem, quemadmodum tribunus pl. vexavit?

Idem) Hæc est controversia ejusmodi, ut mihi tribunus pl. Cn. Domitius, Catulo * M. Terpolius contemtissimum nomen ejectum esse ex iis, qui tribuni pl. fuerunt.

CIC. *Orat. et* QUINCT. *l.* 9. *c.* 4. PRISC. *l.* 10.) Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalicii mercatoresque superarunt, neque vestis, aut cælatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Ægyptoque vicerunt. neque vero movent me ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum, et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco, aut Syro potuisse superari.

PRISC. *l.* 8.) Quis tam abundans copiis.

FRONTO.) Da mihi potestatem, eos, qui tum affuerunt Cornelio, nominandi.

Idem) Facite, ut facitis, qui ad causam adestis.

Idem) Quid enim mihi certamen est cum accusatore, aut contentio?

Idem) Qui commodis populi R. lingua duntaxat ac voluntate consuluit.

Idem) Expelleret a dispensantibus.

Idem) Sed ad urbem dierum tres fuerunt complurium.

Idem) Quam diligentes libertatis vos oporteat esse.

Idem) Si vos hujus fortunas paucorum odio adjudicaveritis.

In
TOGA CANDIDA Orat. IX.

ARGUMENTUM ASCONII.

Hæc oratio dicta est L. Cæsare, C. Figulo Coss. post annum quam pro Cornelio dixerat. Sex competitores in consulatus petitione Cicero habuit, duos patricios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam: quatuor plebeios, ex quibus duo nobiles, C. Antonium, M. Antonii oratoris filium, L. Cassium Longinum: duos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum adepti erant, Q. Cornificium, et C. Licinium Sacerdotem. solus Cicero ex competitoribus equestri erat loco natus, atque in petitione patrem amisit. cæteri ejus competitores modeste se gessere, visique sunt Q. Cornificius et P. Galba sobrii ac sancti viri: Sacerdos nulla improbitate notus. Cassium, qui iners ac stolidus tum magis quam improbus videretur, sed post paucos menses in conjuratione Catilinæ esse apparuit, ac cruentissimarum sententiarum fuisse auctorem: itaque hi quatuor pro re jacebant. Catilina autem et Antonius, quanquam omnibus maxime infamis eorum vita esset, tamen multum poterant. coierant enim ambo, ut Ciceronem consulatu dejicerent, adjutoribus usi firmissimis, M. Crasso, et C. Cæsare. Itaque hæc oratio contra solum Catilinam et Antonium est. Causa orationis hujusmodi in senatu habendæ Ciceroni fuit, quod, cum in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ et Antonii audaciam, censuerat senatus, ut lex ambitus aucta etiam cum pœna ferretur. ei quoque rei Q. Mutius Orestinus tribunus pl. intercesserat. cum Cicero, graviter senatu intercessionem ferente, surrexit, atque in coitionem Catilinæ et Antonii invectus est ante dies comitiorum paucos.

Deest principium orat.

* * * * * * * * * * * * *

DICO, P. C., superiore nocte cujusdam hominis nobilis, et valde in hoc largitionis quæstu noti et cogniti, domum Catilinam et Antonium cum sequestribus suis convenisse.

Quem enim aut amicum habere potest is, qui tot cives trucidavit: aut clientem, qui in sua civitate cum peregrino negavit se judicio æquo certare posse?

Ne se jam tum respexit, cum gravissimis vestris decretis absens notatus est.

In judiciis quanta vis esset, didicit cum est absolutus : si, aut illud judicium, aut illa absolutio nominanda est.

Populum vero, cum inspectante populo collum secuit hominis maxime popularis, quanti faceret, ostendit.

Me, qua amentia inductus est, ut contemneret, constituere non possum, utrum æquo animo laturum putavit ? an in suo familiarissimo non viderat, me ne aliorum quidem injurias mediocriter posse ferre ?

Alter, pecore omni vendito, et saltibus prope addictis, pastores retinet, ex quibus, ait, se, cum velit, subito fugitivorum bellum excitaturum.

Alter induxit eum, quem potuit, ut repente gladiatores, populo non debitos, polliceretur, quos ipse consularis candidatus perspexit, et legit, et emit : præsente populo Romano factum est.

Quamobrem augere etiam mercedes si vultis, Q. Mucium conantem legem impedire, ut cœpit senatus, consules prohibere, sed ego ea lege contentus sum, qua duos consules designatos uno tempore damnari vidimus.

Atque ut istum omittam, in exercitu Sullano prædonem, in introitu gladiatorem, in victoria quadrigarium.

Te vero, Catilina, consulatum sperare, aut cogitare, non prodigium atque portentum est ? a quibus enim petis ? principibus civitatis ? qui tibi, cum L. Volcatius consul in consilio fuisset, ne petendi quidem potestatem esse voluerunt.

A senatoribus ? qui te auctoritate sua, spoliatum ornamentis omnibus, vinctum pæne Africanis oratoribus tradiderunt.

Ab equestri ordine ? quem trucidasti.

A plebe ? cui spectaculum ejusmodi tua crudelitas præbuit, ut nemo sine luctu aspicere, sine gemitu recordari posset.

Quid tu potes in defensione tua dicere, quod illi ne dixerunt ? quæ tibi dicere non licebit. *Et paulo post :* Denique illi negare potuerunt, et negaverunt : tu tibi ne inficiandi quidem impudentiæ locum reliquisti. quare præclara dicentur judicia tulisse, si, qui inficiantem Luscium condemnarunt, Catilinam absolverint confitentem.

Is ergo negat, se ignarum esse : cum etiam illi, imperitos se homines esse, et, si quem etiam interfecissent, imperatori ac dictatori paruisse dicerent. ac negare quoque posse : Catilinam vero inficiari non posse.

Hanc tu habes dignitatem, qua fretus me contemnis et despicis ? an eam, quam reliqua vita es consecutus ? cum ita vixisti, ut non esset locus tam sanctus, quo non adventus tuus, etiam cum culpa nulla subesset, crimen afferret.

Cum deprehendebare in adulteriis; cum deprehendebas adulteros ipse: cum ex eodem stupro tibi et uxorem, et filiam invenisti.

Quid ego, ut violaveris provinciam, prædicem, cuncto populo Romano clamante, ac resistente? nam, ut te illic gesseris, non audeo dicere, quoniam absolutus es.

Prætereo illum nefarium conatum tuum, et pæne acerbum, et luctuosum populo Romano diem, cum, Cn. Pisone socio, neque alio nemine, cædem optimatum facere voluisti.

An oblitus es, te ex me, cum præturam peteremus, petisse, ut tibi primum locum concederem? quod cum sæpius ageres, et impudentius a me contenderes; meministi, me tibi respondere, impudenter te facere, qui id a me peteres, quod avunculus numquam impetrasset? Nescis, me prætorem primum esse factum, te concessione competitorum, et collatione centuriarum, et meo maxime beneficio, e postremo in tertium locum esse sublectum?

Dicit de malis civibus.

Qui posteaquam illo, ut conati erant, Hispaniensi pugiunculo nervos incidere civium Romanorum non potuerunt, duas uno tempore conantur in republica sicas distringere.

Hunc vos scitote Licinium gladiatorem jam immisisse cupidum Catilinæ, judices, Q. Curium, hominem quæstorium.

Pro
Q. GALLIO Orat. X.

Deest principium.

Aquil. *et* Quinctil. *l.* 8. *c.* 3.) Ut clamor, ut convicium mulierum, ut symphoniæ cantus. Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes partim ex vino vacillantes, partim hesterna potatione oscitantes. versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis: humus erat immunda, lutulenta, vino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium.

B. Hier. *Vit. Cleric.*) Loquor enim, quæ sum ipse nuper expertus unus. Quidam poëta nominatus, homo perlitteratus, cujus sunt illa colloquia poëtarum, ac philosophorum, cum facit Euripidem et Menandrum inter se, et in alio loco Socratem atque Epicurum disserentes, quorum ætates non annis, sed sæculis scimus esse disjunctas, quantos is plausus et clamores movet? multos enim condiscipulos habet in theatro, qui simul litteras non didicerunt.

Quinct. *lib.* 11. *c. ult.*) An ista, si vera essent, sic a te dicerentur?

Cic. *Bruto.*) Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces, et querelas solet. nulla perturbatio animi; nulla corporis, frons non percussa, non femur, pedis (quod minimum est) nulla supplosio. itaque (tantum abfuit, ut inflammares nostros animos) somnum isto loco vix tenebamus.

Non. *logi.*) Ego te certo scio, omnes logos, qui ludis dicti sunt, animadvertisse.

Caris.) Poëmatorum.

De
L. OTHONE Orat. XI.

Fronto.) Hic si se istius viæ dedisset.

De
PROSCRIPTORUM LIBERIS Orat. XII.

Quinct. *l.* 11. *c.* 1.) Quid enim crudelius, quam homines honestis parentibus ac majoribus natos a rep. submoveri? sed ita legibus Sullæ continetur status civitatis, ut his solutis, stare ipsa non possit.

Contra Concionem
Q. METELLI Orat. XIII.

Fortun. *l.* 3.) Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente.

Prisc. *l.* 9.) Permulsa atque recreata est.

Prisc. *l.* 10.) Nisi eorum exitio, non requieturam.

Gell. *l.* 18. *c.* 7.) Ascendi in concionem: concursus est populi factus.

Quinct. *l.* 9. *c.* 3.) Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci jussi; in senatu sunt positi.

De
CONSULATU SUO Orat. XIV.

Nonius *Census.*) Quorum luxuries fortunata censa peperit.

In
CLODIUM et CURIONEM Orat. XV.

Desunt multa, nec, quæ restant, digeri possunt in ullum ordinem.

Non. Julius Rufinianus *de Figuris Sent. p.* 24.) Tu vero festivus, tu elegans, tu solus urbanus: quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui lævare vultum, mollire vocem potes.

Non. *Longus. Speculum.*) Sed credo, postquam tibi speculum allatum est, longe te a pulchris abesse sensisti.

Non.) Ac vide, an facile tu fieri potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti.

Non. *Strophium.*) Cum strophio accurate præcingerere.

Quinct. *l.* 8. *c.* 6.) Integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta servavit.

Quinct. *lib.* 9. *c.* 2.) * Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile a se deos placari posse arbitrabatur.

Quinct. *l.* 8. *c.* 3.) Quo ex judicio, velut ex incendio, nudus effugit.

Cic. *lib.* 1. *ad Att.*) Erras, Clodi: non te judices urbi, sed carceri reservarunt; neque te retinere in civitate, sed exsilio privare voluerunt. Quamobrem P. C. erigite animos, retinete vestram dignitatem: manet illa in rep. bonorum consensio: dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta: nihil est damni factum novi, sed quod erat, inventum est in unius hominis perditi judicio: plures similes reperti sunt.

De
REGE PTOLEMÆO Orat. XVI.

Aquil. *et* Fortun. *et* Marcian.) Difficilis ratio belli gerendi; at plena fidei, plena pietatis.

Pro
P. VATINIO Orat. XVII.

Cic. *epist. lib.* 1.) Facio quiddam, quod in Eunucho parasitus suadet militi.

> Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam
> Continuo. si quando illa dicet, Phædriam
> Commessatum intromittamus: tu, Pamphilam
> Cantatum provocemus. si laudabit hæc
> Illius formam, tu hujus contra. denique
> Par pro pari referto, quod eam mordeat.

Sic peto a vobis, judices, ut quoniam quidam nobiles homines, et de me optime meriti, nimis amant inimicum meum, meque inspectante, sæpe eum in senatu modo severe seducunt, modo familiariter atque hilare amplexantur: quoniamque illi habent suum Publium, detis mihi ipsi alium Publium, in quo possim eorum animos mediocriter lacessitus, leviter repungere.

Pro
M. ÆMILIO SCAURO Orat. XVIII.

Fortun. *et* August. *in Rhet.*) Maxime fuit optandum M. Scauro, judices, ut nullo suscepto cujusquam odio, sine offensione, ac molestia.

Fronto.) Nihil Sardos Appio gratius esse facturos, quam si de Scauri fama detraxerint.

CIRCA VERSUM A PRIMO XL.

Cum enumeraret judicia, quæ Pater Scaurus expertus erat.

Ascon.) Subit etiam populi judicium, inquirente Cn. Domitio tribuno pl. Reus factus est a Q. Servilio Cæpione, lege Servilia, cum judicia penes equestrem ordinem essent, et P. Rutilio damnato, nemo tam innocens videretur, ut non timeret illa. ac eodem etiam, lege Varia, custos ille reipubl. proditionis est in crimen vocatus, vexatus a Q. Vario trib. pl. est, non multo ante.

Idem) Non enim tantum admiratus sum ego illum virum, sicut omnes, sed etiam præcipue dilexi. primus enim me, flagrantem studio laudis in spem impulit, posse virtutem sine præsidio fortunæ, quo contendisset, labore et constantia pervenire.

Sever.) Et quoniam congesta est accusatio magis acervo quodam criminum, quam distinctione aliqua generum et varietate.

Idem) Bostarem igitur quendam dixit Norensem, fugientem e Sardinia Scauri adventum.

Idem) Prius illum sepultum, quam huic cœnam esse sublatam.

Asconius.) Si, me hercle, judices, pro L. Tubulo dicerem, quem unum ex omni memoria sceleratissimum, et audacissimum fuisse accepimus, tamen non timerem, venenum hospiti, aut convivæ si diceretur cœnanti ab illo datum, cui neque heres neque iratus fuisset.

Quæ quidem suspicio valuit etiam ob hanc causam, quod cum agerent parentalia Norenses.

Porph. *Sat.* 2. *l.* 2.) Libertus patronum non occidit, sed duobus digitulis gulam oblisit.

Fronto.) Copiis inops, gente fallax.

CIRCA TERTIAM PARTEM
a primo.

Ascon.) Sic, inquam, se, judices, res habet, neque hoc a me novum disputatur, sed quæsitum ab aliis est.

Idem) Illa audivimus: hoc vero meminimus, ac pene vidimus, ejusdem stirpis, et nominis P. Crassum, ne in manus incideret inimicorum, se ipsum interemisse. Ac neque illius Crassi factum superioris, iisdem honoribus usus, qui fortissimus in bellis fuisset, M'. Aquilius potuit imitari.

* PAULLO POST.

Asconius.) Quid vero? Alterum Crassum temporibus

eisdem, num aut clarissimi viri Julii, aut summo ingenio præditus M. Antonius potuit imitari?

Prisc. *l.* 6.) Cum dare nollet Aris, clam ex Sardinia est fugere coactus.

Idem) Aris uxorem pellicatus dolore concitatam.

Prisc. *l.* 7.) Arinis uxorem.

CIRCA MEDIUM.

Neque vero hæc ipsa quotidiana res Ap. Claudium illa humanitate, et sapientia præditum, per se ipsa movisset, nisi hunc Claudii fratris sui competitorem fore putasset, qui sive patricius, sive plebeius esset, (nondum enim certum constitutum erat) cum illo sibi contentionem fore putabat.

Isid. *l.* 19. *c.* 3.) Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastrucca tentavit?

Marcell. *l.* 22.) Vos quoque de familia nobili, cum auctoritate orbis terrarum, sentire debetis.

POST DUAS PARTES ORATIONIS.

Dicit de Scauro, quem defendit.

Ascon.) Nam, cum ex multis unus ei restaret Dolabella, paternus inimicus, qui cum Q. Cæpione, propinquo suo, contra Scaurum patrem suum obsignaverat stateras, eas sibi inimicitias non susceptas, sed relatas.

* POST TRES PARTES ORATIONIS.

Asconius.) Præsertim cum propinquitas, et celebritas loci suspicionem desidiæ tollat, aut cupiditatis.

Quinct. *l.* 5. *c.* 13.) Ego porro, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.

Quinct. *l.* 9. *c.* 1. 4.) Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas. Incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti. depressam, cœcam, jacentem domum pluris, quam te, et quam fortunas tuas æstimasti.

Serv. 1. *Georg.*) Redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur.

Ab ipsa stiva mecum homines loquebantur.

Fronto.) Retineret id, quod præcipue semper studuit.

Asconius.) Hæc cum tu effugere non potuisses contendes tamen, et postulabis, ut M. Æmilius, cum sua dignitate omni, cum patris memoria, cum avi gloria, sordidissimæ, levissimæ, vanissimæ genti, ac prope dicam pellitis testibus condonetur.

VERSU A NOVISSIMO CLX.

Ascon.) Undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro

dicam, quocumque non modo mens, verum etiam oculi inciderint: curia illa de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur. L. ipse Metellus, avus hujus, sanctissimos deos illo constituisse in templo videtur, in vestro conspectu, judices, ut salutem a vobis nepotis sui deprecarentur.

CARISIUS *l.* 2.) Universe.

FRONTO.) Adii causas Oratorum.

Idem) De te recordor.

Idem) Hoc nomine audito, quod per omnes gentes pervagatum est.

Idem) In illa bona invadere nullo modo potuisset.

Pro

A. GABINIO ORAT. XIX.

HIERON. *Apol. adversus Rufinum.*) Ego cum omnes amicitias tuendas semper putavi summa religione et fide, tum eas maxime, quæ essent ex inimicitiis revocatæ in gratiam: propterea, quod integris amicitiis officium prætermissum, imprudentiæ, vel (ut gravius interpretemur) negligentiæ excusatione defenditur: post reditum in gratiam, si quid est commissum, id non neglectum, sed violatum putatur, nec imprudentiæ, sed perfidiæ assignari solet.

Ad Orat. pro

P. QUINTIO.

ULPIAN.) Turpis occultatio sui.

Ad Orat. pro

ROSCIO COMŒDO

e Codice mscripto Vaticano.

1. Hoc sibi quisque proponat, quo minus fucatis capiatur officiis.
2. Rara res est amicitia.
3. Quid enim tam simplex apertumque est. Atqui non tam in alto latet aurum argentumque.
4. Hasce ore adverso inuri cicatrices ac notas virtutis accipitis, ne quod accipiat fama vultus perhorrescit, quem numquam incursione hostium commovere.
5. Erat mecum autem ubique inveniri sine ullo labore sine ulla investigatione.

Ad Orat. pro

M. FONTEIO.

MARCELL. *l.* 15.) Galli posthac dilutius potabunt, quod illi venenum esse arbitrabuntur.

QUINCT. *l.* 6. *c.* 4.) Mater tua, dum vixit, ludum, postquam mortua est, magistros habuit.

AQUILA.) Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimæ copiæ e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

Cetera in ea, quæ inter reliquas orationes exstat.

Ad Orat.

DE LEGE AGRARIA Kal. Jan.

Deest principium.

GELL. *l.* 13. *c.* 24.) Prædam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii, sedente imperatore X-viri vendent.

GELL. *ibid.*) Ex præda, ex manubiis, ex auro coronario.

AQU.) Veniet igitur sub præcone tota Propontis atque Hellespontus: addicetur communis ora Lyciorum atque Cilicum: Mysia et Phrygia item conditioni legique parebunt.

CARIS.) Imberba juventute.

Cetera, in ea, quæ exstat, in senatu habita.

In

L. PISONEM.

QUINCT. *l.* 9. *c.* 4.) Proh dii immortales! qui hic illuxit dies.

DIOMED. 2. *Serv.*) Quæ te beluam ex utero, non hominem fudit.

ASCON.) Insuber quidam fuit, id est, mercator, et præco: is cum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem Cæsonium, hominis fortissimi filium, ausus est appellare. filiam collocavit.

QUINCT. *lib.* 8. *cap.* 3.) Cum tibi tota cognatio in Serraco vehatur. (advehatur Verb.)

DIOMED. *l.* 1.) Proxime Pompeium sedebam.

LAMB. *addit ex* QUINT.) Caput opponis, cum eo coniscans.

EX

COMMENTARIIS LIB. XIII.

DIOM.) Re vendita, iterum emta.

FRAGMENTA
EX
EPISTOLIS.

EX EPISTOLA AD M. TITINIUM.

SUET. *cl. Rhet.*) Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere cœpisse L. Plautium quendam, ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant, Græcis exercitationibus ali melius ingenia posse.

AD CORNELIUM NEPOTEM *epist. lib.* II.

MACR. *lib.* 2. *cap.* 1. *Saturn.*) Itaque nostri, cum omnia, quæ dixissemus, dicta essent: quæ facete, et breviter, et acute locuti essemus, ea proprio nomine appellari dicteria voluerunt.

Ad eundem ex lib. incerto.

PRISC. *lib.* 8.) Hoc restiterat etiam, ut a te fictis aggrederer donis.

PRISC. *ibid.*) Qui habet, ultro appetitur, qui est pauper, aspernatur.

SUET. *in Jul. Cæs.*) Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior?

MARCEL.) Neque enim quidquam aliud est felicitas, nisi honestarum rerum prosperitas: vel, ut alio modo definiam, Felicitas est fortuna, adjutrix consiliorum bonorum: quibus qui non utitur, felix nullo pacto esse potest. Ergo in perditis, impiisque consiliis, quibus Cæsar usus erat, nulla potuit esse felicitas: feliciorque meo judicio Camillus exsulans, quam temporibus iisdem Manlius, etiamsi, id quod cupierat, regnare potuisset.

AD C. CÆSAREM *epist. lib.* I.

M. Cicero C. Cæsari S.

NON. *Dicare.*) Balbum quanti faciam, quamque ei me totum dicaverim, ex ipso scies.

NON. *Consequi. Honor.*) Tum cum ea, quæ es ab senatu summo cum honore consecutus.

Non. *Improbum.*) Debes odisse improbitatem ejus, quia impudentissimum nomen delegerit.

Non. *Tueri.*) Ut sciret, majore cura tuenda esse, quæ parta sunt.

Ad eundem epist. lib. II.

Non. *Locare.*) Vel quod locatio ipsa pretiosa.

Non. *Putare.*) Quod sapientes homines ac boni putant.

Caris. *lib.* 1.) Neque pro cauto ac diligente se castris continuit.

Non. *Monumentum.*) Sed ego quæ monumenti ratio sit, nomine ipso admoneor. ad memoriam magis spectare debet posteritatis, quam ad præsentis temporis gratiam.

Ad eundem epist. lib. III.

Non. *Dimittere.*) Quæ si videres, non de exercitu retinendo tueri, sed eo tradito, aut dimisso.

Non. *Contemno.*) * Amici nonnulli a te contemni, ac despici, ac pro nihilo haberi senatum velint.

Ad eundem ex lib. incerto.

Non. *Levare.*) Jam amplitudinem, gloriamque tuam magno mihi ornamento fore existimo, quod me levas cura.

Non. *Consequi.*) Extrema vero nec quanta, nec qualia sint, verbis consequi possum.

AD CÆS. JUNIOREM *epist. lib.* I.

Cicero Cæsari juniori S.

Omnia ex Nonio, *Sagum.*) Pridie nonas Febr. cum ad te litteras mane dedissem, descendi ad forum togatus, cum reliqui consulares sagati vellent descendere.

Aditus.) * et aut ad consules, aut ad te, aut ad Brutum adissent, his fraudi ne esset, quod cum Antonio fuissent.

Relatum.) Sed hæc viderimus, cum legati responsa retulerint.

Vindicare.) Quasi si me ad id beneficium arcesseres, quo per te me una cum republica in libertatem vindicassem.

Accipere. Rogare.) Roga ipsum, quemadmodum ego eum Arimini acceperim.

Cunctari.) Sed cito pœnituit, domum rediit, ceteri cunctabantur.

Opinio.) Erat opinio bona de Planco, bona de Lepido.

Comparare.) * neminem tibi profecto hominem ex omnibus aut anteposuissem unquam, aut etiam comparassem.

Expedire.) Ex ceteris autem generibus tunc pecunia expedietur, cum legionibus victricibus erunt, quæ spopondimus, persolvenda.

Confectum.) In singulas tegulas impositis sexcentis, sexcenties confici posse.

Ducere.) Ne res duceretur, fecimus ut Hercules Antianus in alium locum transferretur.

Involvere.) Sed quod videret nomine pacis bellum involutum fore.

Ignoscere, ac *concedere.*) Quod mihi et Philippo vacationem das, bis gaudeo. nam et præteritis ignoscis, et concedis futura.

Ferox.) Itaque vereor, ne ferociorem eum faciant tua tam præclara de eo judicia.

Ad eundem epist. lib. II.

Omnia ex Nonio. *Insulsum.*) Sed ita locutus insulse est, ut mirum senatus convicium exceperit.

Ignavum et *segne.*) In quo tua me provocavit oratio, mea consecuta est segnis.

Confectum.) Bellum, ut opinio mea fert, ex consensu civitatis confectum jam haberemus.

Constat.) * cum constet, Cæsarem Lupercis id vectigal dedisse, qui ante poterat id constare?

Dejicere.) Adest Albæ nescio quis Claudius, quem cum restitui jussisset, Ancone cum eo dejectus est ex senatus consulto.

Insolens.) * insolens, arrogans, jactans.

Secundum.) Scriptum erat equestre prœlium valde secundum, quin potius adversum.

Meret.) Quem perisse ita de republica merentem consulem, vehementer doleo.

Præstare.) Tu si meam fidem præstiteris, quod confido te esse facturum.

Spurcus.) Cum iter facerem Claternam tempestate spurcissima.

Locuples.) Nihil omnino certi, nec locupletem ad hoc auctorem habebamus.

Paludatus.) Antonius demens ante lucem paludatus.

Ad eundem epist. lib. III.

Non. *Invehi.*) Itaque in eum palam vehementer est invectus.

Non. *Antiquus.*) Ego autem antiquissimum Scythis oriundum, quibus antiquior lætitia est, quam lucrum.

Ad eundem ex lib. incerto.

Non. *Opinio.*) Posthac quod voles a me fieri, scribito. vincam opinionem tuam.

Non. *Promittere.*) Promissa tua memoria teneas.

AD C. PANSAM *epist. lib.* I.

M. Cicero C. Pansæ S. D.

Non. *Humaniter.* et Prisc. *lib.* 15.) De Antiocho fecisti humaniter: quem quidem ego semper dilexi, meque ab eo diligi sensi.

Non. *Inaudire.*) * quorum erupit illa vox, de qua ex te primum quiddam inaudieram.

Ad eundem epist. lib. III.

Non. *Concalfacere.*) Nos Ventidianis rumoribus concalfecimus.

AD A. HIRTIUM *epist. lib.* II.

Non. *Error.*) Qua in re si mediocriter lapsus sum, defendas velim tolerabile erratum.

Ad eundem epist. lib. V.

Non. *Impertio.*) Et quoniam, ut hoc tempus est, nihil habeo, patriæ quod impertiam.

Ad eundem epist. lib. IX.

Non. *Interfici.*) Dices, quid, quæso, istuc intererat? nescio, nisi tamen erat mihi verendum sæpius, nequi casus perimeret superiora.

Ad eundem ex lib. incerto.

Non. *Vetustiscere a veterascere.*) Cum enim nobilitas sit nihil aliud, quam cognita virtus, quis in eo, quem veterascentem videt ad gloriam, generis antiquitatem desideret?

Non. *Lutum.*) * luta et limum aggerebant.

AD M. BRUTUM *epist. lib.* VII.

Non. *Experiri.*) His contraria, atque parata, ut esse solent, expertus sum.

Ad eundem epist. lib. VIII.

Non. *doct. indag.*) Et quod te tantum amat, ut vel me audeat provocare.

Non. *Amare et diligere. et contentus.*) Sic igitur facies, et me aut amabis, aut, quo contentus sum, diliges.

Quinct. *l.* 5. *c.* 10.) Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali aliquid: etsi argumentum simile non erat.

Quinct. *l.* 8. *c.* 3.) Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam judico.

Quinct. *ibid.*) * et eum amorem, et eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium advocabo.

Quinct. *l.* 9. *c.* 3.) Ego cum in gratiam redierim cum

Ap. Claudio, et redierim per Cn. Pompeium: ego ergo cum redierim.

QUINCT. *ibid.*) Sermo nullus, scilicet nisi de te. quid enim potius? Tum Flavius, Erras, inquit, tabellarie, et ego ibidem orans inter cenam exoravi.

QUINCT. *ibid.*) Præstat enim nemini imperare, quam alicui servire. sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est.

QUINCT. *lib.* 3. *cap.* 10.) Simne bonus vir, si hoc suadeam? minime. Suasoris enim est finis, utilitas ejus, cui quisque suadet. At recta sunt. quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.

QUINCT. *lib.* 8. *cap.* 6.) Populo imposuimus, et oratores visi sumus.

QUINCT. *lib.* 6. *cap.* 4.) Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.

AD M. FILIUM *libr.* I.

PRISC. *l.* 8. *et l.* 10.) Quare effice, et elabora ut excelleas.

Ad eundem lib. II.

NON. *Commodare.*) Cui ego, quibuscumque rebus potero, libentissime commodabo.

Ad eundem ex lib. incerto.

DIOM. *lib.* 1.) Ceris delitis.

LACT. *l.* 4. *c.* 14.) Philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem civiliter.

AD LICINIUM CALVUM *lib.* I.

PRISC. *l.* 9.) Tuli moleste, quod litteræ delitæ sunt mihi a te redditæ.

NON. *Auguro.*) Præsentit animus, atque augurat quodammodo, quæ futura sit suavitas.

M. TULLII C. AD Q. AXIUM *epist. lib.* I.

FRONTO.) Ad M. Bibulum adierunt.

FRONTO.) Si tu nos aliquid adjutare potes.

SUET. *in Jul. Cæs.*) Cæsar in consulatu confirmavit regnum, de quo ædilis cogitarat.

AD CATONEM *epistola.*

NON. *Plus et multum.*) Nec idcirco mihi desiderandam esse dignitatem meam, quod eam multi impugnarint, sed eo magis recolendam, quod plus desiderarint.

AD CERELLIAM *epistola.*

QUINCT. *l.* 6. *c.* 4.) Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.

AD L. PLANCUM.

Gell. *lib.* 1. *cap.* 21.) Nam neque deesse reipublicæ volo, neque superesse.

EX EPISTOLA INCERTA.

Quinct. *lib.* 9. *cap.* 3.) Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari.

Quinct. *lib.* 6. *cap.* 4.) * Ne ulli sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti mollius.

FRAGMENTA

EX

LIBRIS PHILOSOPHICIS.

ŒCONOMICORUM

EX

XENOPHONTE

Lib. I.

Prisc. *lib.* 8.) Homo ex eo numero hominum, qui apud nos hoc nomine dignantur.

Colum. *lib.* 12. *cap.* 1.) Maritale conjugium, sic comparatum est natura, ut non solum jucundissima, verum etiam utilissima vitæ societas iniretur, et ne genus humanum temporis longinquitate occideret. propter hoc mas cum fæmina est conjunctus: deinde ut ex hac eadem societate mortalibus adjutoria senectutis, nec minus propugnacula præparentur: tum etiam, cum victus et cultus humanus non, uti feris, in propatulo, ac silvestribus locis, sed domi sub tecto accurandus esset, necessarium fuit, alterutrum foris sub dio esse, qui labore, et industria compararet: intus, qui tectis reconderet, atque custodiret: si quidem vel rusticari, vel navigare, vel etiam alio genere negotiari necesse erat, ut aliquas facultates acquireremus. Cum vero paratæ res sub tectum essent congestæ, alium esse oportuit, qui et illatas custodiret, et cetera conficeret opera, quæ domi deberent administrari. nam et

fruges, et cetera alimenta terrestria indigebant tecto: et ovium, ceterarumque pecudum fætus, atque fructus clauso custodienda erant, nec minus reliqua utensilia, quibus aut alitur hominum genus, aut etiam excolitur. Quare cum et operam, et diligentiam ea, quæ proposuimus, desiderarent, nec exigua cura foris acquirerentur, quæ domi custodiri oporteret: jure, ut dixi, a natura comparata est opera mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forensem, et extraneam. itaque viro calores, et frigora perpetienda, tum etiam itinera, et labores pacis ac belli, id est, rusticationis, et militarium stipendiorum, distribuit: mulieri deinceps, quod omnibus his rebus fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiæ et diligentiæ assignaverat, idcirco timidiorem reddidit, quam virilem. nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat foris et in aperto victum quærentibus nonnunquam injuriam propulsare, idcirco virum, quam mulierem fecit audaciorem. Quia vero partis opibus æque fuit opus memoria, et diligentia: non minorem fæminæ, quam viro, earum rerum tribuit possessionem. Tum etiam, quod simplex natura non omnes res commodas amplecti volebat, idcirco alterum alterius indigere voluit: quoniam, quod alteri deest, præsto plerumque est alteri.

Colum. *l.* 12. *c.* 2.) Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, cum alicujus indigeas, uti eo non posse, quia ignoretur, ubi projectum jaceat, quod desideretur. itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulcrius in omni ratione vitæ, dispositione atque ordine? quod etiam ludicris spectaculis licet sæpe cognoscere. Nam ubi chorus canentium, non certis modis, atque numeris præeuntis magistri consensit, dissonum quiddam ac tumultuosum audientibus canere videtur. At ubi certis numeris ac pedibus, velut facta conspiratione, consensit atque concinuit; ex ejusmodi vocum concordia, non solum ipsis canentibus, amicum quiddam et dulce resonat, verum etiam spectantes audientesque lætissima voluptate permulcentur.

Donat. *in Ter.*) Quid igitur, pro deum immortalium, primum eam docebas? quæso.

Colum.) Præparatis idoneis locis, instrumentum et supellectilem distribuere cœpimus, ac primum ea secrevimus, quibus ad res divinas uti solemus: postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur: deinde virilem: item dierum sollemnium ornatum, nec minus calceamenta utrique sexui convenientia: tum jam seorsum arma, ac tela seponebantur, et in altera parte instrumenta, quibus ad lanificia utuntur: post quæ ad cibum conficiendum vasa (ut assolent)

constituebantur: inde, quæ ad lavationem, quæ ad exornationem, quæ ad mensam quotidianam atque epulationem pertinerent, exponebantur: postea ex iis, quibus quotidie utimur, quod menstruum esset, seposuimus: quod annuum quoque in duas partes divisimus. nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. Hæc postquam omnia secrevimus, tum suo quæque loco disposuimus: deinde quibus quotidie servuli utuntur, quæ ad lanificia, quæ ad cibaria coquenda et conficienda pertinent, hæc ipsa iis, qui uti solent, tradidimus, et ubi ea ponerent, demonstravimus, et ut salva essent, præcepimus. Quibus autem ad dies festos, et ad hospitum adventum utimur, hæc primo tradidimus, et loca singula demonstravimus, et cuique sua annumeravimus, atque annumerata ipsi exscripsimus, eamque admonuimus, ut quodcumque opus esset, sciret, unde daret: et meminisset atque adnotaret, quid, et quando et cui dedisset, et cum recepisset, ut quidque suo loco reponeret.

M. Tullii Ciceronis
ŒCONOMICORUM ex XENOPHONTE
Lib. II.

Colum. *lib.* 2. *cap.* 1.) Utrumne, Ischomache, inquam, si res familiaris desiderasset, mercari villicum tamquam fabrum, an ipse instituere consuevisti? Ego vero ipse instituo. Etenim qui me absente in meum locum substituitur, et vicarius meæ diligentiæ succedit, is ea, quæ ego, scire debet.

Ejusdem
ŒCONOMICORUM ex XENOPHONTE
Lib. III.

Nonius. *Interfici.*) Nullo modo facilius arbitror posse neque herbas arescere, et interfici, neque terram ab sole percoqui.

Quinct. *l.* 12. *c.* 5.) Non. *profligare.*) Cum vero affecta jam prope æstate, uvas a sole mitescere tempus est.

Macr. *lib.* 3. *cap.* 10.) Qui neque serit vitem, neque quæ sata est, diligenter colit, oleum, ficus, poma non habet.

Caris. *lib.* 1.) Apes in alvearium concesserunt.

Cicero *de senectute.*) Cum ad Cyrum minorem regem Persarum, præstantem ingenio, atque imperii gloria, Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset Sardis. *Et reliqua, quæ peti possunt ex cap.* 17. *libri* de Senectute; *quæ omnia ab* Grutero *hic repetita sunt, et quidem aliter quædam, quam illic edidit.*

Servius *in* 2. *Georg.*) * Scrobes.

M. Tullii Ciceronis
PROTAGORAS ex PLATONE.

Prisc. *lib.* 6.) Quid tu? unde tandem appares, o Socrate? an id quidem dubium non est, quin ab Alcibiade?

Prisc. *lib.* 8.) Nunc a vobis, Protagora, et Socrate, postulo, concedatis alter alteri, et inter vos de hujusmodi rebus controversemini, non concertetis.

Prisc. *lib.* 6.) Quæ igitur potest esse indignitas voluptatis ad molestiam, nisi in magnitudine, aut longitudine alterius utrius posita?

Donatus *in* Phormion.) Confirmandi genera compluria.

FRAGMENTA
M. TULLII CICERONIS
LIBRORUM SEX DE REPUBLICA.

EX
M. T. Ciceronis
DE REPUBLICA
Libro I.

Fronto.) Nuntiatum est, venire Lælium, domoque jam exisse.

Non. *Propter.*) Eum quoque ut salutavit, propter Tuberonem jussit assidere.

Fronto.) Negotii publici expers.

Non. *Cituma.*) Quare si placet, deduc orationem tuam de cœlo ad hæc cituma.

Diomed.) Quasi alius assimulare rempublicam aut melius non possit, aut omnino non possit.

Non. *Accommodatum.*) * expositamque ad exemplum nostræ reipublicæ accommodabo ad eam, si potero, omnem illam orationem, quæ est mihi habenda de optimo civitatis statu.

Non. *Urbs a civitate.*) Quam cum locis, manuque sepsissent, ejusmodi conjunctionem tectorum, oppidum vel urbem appellarunt, delubris distinctam, spatiisque communibus.

omnis ergo populus, qui est talis cœtus multitudinis, qualem exposui, civitas est: omnis civitas, quæ est constitutio populi, respublica.

D. August. *epist.* 5.) * brevi multitudo diversa atque vaga, concordia civitas facta erat.

Non. *Cognoscere.*) Cognoscere mehercule, inquit, consuetudinem istam, et studium, sermonemque.

Seneca *lib.* 19. *epist.*) * duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur. 2. Anci Marcii pater quoque ignoratur. tantum hic Marcius, Numæ nepos dicitur.

Non. *Dimittere.*) Tum instituti annui consules, tum dimissi populo fasces.

Seneca *l.* 19. *epist.*) * provocationem ad populum etiam a regibus fuisse.

Non. *Horrendum ab horrido.*) Horum enim severitatem dicitur inhorruisse primum civitas.

Seneca *lib.* 19. *epist.*) Quem nos dictatorem dicimus, et in historia ita nominari legimus, apud antiquos magister populi vocatus est, quod, qui ab illo nominatur, magister equitum est.

Cic. 6. *ad Atticum* 9.) * Cn. Flavius fastos protulit.

Fronto.) Ipsa cognitio nos delectavit.

Non. *Æmulus.*) Quomodo enim judicatur iste optimas, aut optimatium æmulus doctrina, artibus, studiis. audio, quando?

Non.) 3. Sed audisse te credo, tum vero Platonem, Socrate mortuo, primum in Ægyptum discendi causa, post in Italiam contendisse.

Non. *Anima.*) Tum virtute, labore, industria quæreret summi viri indolem, nisi nimis animose ferax natura illum nescio quo pacto.

Non. *Consitura.*) Quæ videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinæ indiciis interpretabatur.

Non. *Antiquus Antiquior.*) Sed quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam is, qui, ut aiunt, creaverit, major ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

Non. *Pignerari.*) Sed ut plurimas, et maximas nostri animi, ingenii, consilii prima ipsa sibi ad utilitatem pigneraretur.

Non. *Conducere.*) Facillimam autem in ea republica esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus.

Non. *Firmitudo.*) Habent æquabilitatem quandam, qua carere diutius vix possunt liberi, deinde firmitudinem.

Non. *lib. de doct. indagine.*) Nec tantum Karthago habuisset opum sexcentos fere annos sine consiliis, et disciplina.

Non. *Dominatus.*) Quid? tunc cum es iratus, permittis illi iracundiæ dominatum animi tui?

Non. *Anima.*) Ergo non probares consilio pulso libidines, quæ sunt innumerabiles, iracundias, 4. quæ terrent omnia. Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem.

Non. *Invitare.*) Denique ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret.

Fronto.) Populo gratificans et aliena, et sua.

Fronto.) Nec vero jam meo nomine abstinet.

Non. *Horrendum ab horrido.*) Sed ut ille, qui navigat, cum subito mare cœpit horrescere.

Macr. *lib. de different. et societatibus Græci Latinique verbi.*) Libenter tibi, Læli, uti eum desideras, equidem concessero.

EX

M. Tullii Ciceronis

DE REPUBLICA

Libr. II.

Non. *Exsultare.*) Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur.

Non. *Volutabundus.*) Cupido autem, et expetenti, et libidinoso, et volutabundo in voluptatibus.

Non. *Anxitudo.*) Quantaque anxitudo prona ad luctum, et mœrens, semperque ipsa se sollicitans.

Non. *Timor, et timiditas.*) 1. Esse autem angores, esse miseria afflictas, atque abjectas timiditate, et ignavia.

Non. *Elidere.*) 2. Ut auriga indoctus e curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur.

Non. *Offendere.*) Sed imitor Archytam Tarentinum, qui cum ad villam venisset, et omnia aliter offendisset.

Non. *urbs a civitate.*) * quo auctore, et principe vocitatur civitas.

Non. *Modicum.*) Statuo esse optime constitutam rempublicam, quæ ex tribus generibus illis, 3. regali, optimo, et populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum, nec omnia prætermittendo, licentia cives deteriores reddat.

D. Aug. *lib.* 2. *c.* 21. *Civit.*) Ut in fidibus, ac tibiis, atque cantu ipso, ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum, ac discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruens: sic ex summis, et infimis, et mediis interjectis ordinibus, ut

sonis, moderata ratione civitas consensu dissimillimorum concinit, et quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, arctissimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis: quæ sine justitia nullo pacto esse potest.

NON. *Projectum.*) Justitia foras spectat, et projecta tota est, atque eminet.

NON. *Explicare.*) Quæ virtus præter ceteras totam se ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.

NON. *Exsultare.*) * quæ sanguine alitur, atque in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur.

NON. *lib. de doct. indagine.*) Itaque præclara illa institutio Romuli cum ducentos annos et triginta fere firma mansisset.

NON. *Viritim.*) Ac primus agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus.

FRONTO.) Cum aliud nihil domum suam deportavisset.

NON. *Pecuniosus.*) * multaque ditione ovium, et boum, quod tunc erat res in pecore, et in locorum possessionibus, ex quo pecuniosi, et locupletes vocabantur.

NON. *Calumnia.*) * ut Carneadi respondeatis, qui sæpe optimas causas ingenii calumnia ludificari solebat.

FRONTO.) Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit facillimum.

D. AUG. *lib.* 2. *c.* 21. *Civit.*) Nihil est, quod adhuc de republica putem dictum, et quo possim longius progredi, nisi sit confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse, sed hoc verissimum, sine summa justitia rempublicam regi non posse.

EX

M. TULLII CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBR. III.

D. AUG. *lib.* 4. *contra Pelagium.*) Homo non ut a matre, sed ut a noverca natura editus est in vitam corpore nudo, et fragili, et infirmo: animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen inest tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii, et mentis.

SENECA *lib.* 19. *epist.*) Quoniam sumus ab ipsa calce ejus interpellatione revocati.

LACT. *Epitome cap.* 1.) Nullum est jus naturale. itaque omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendunt: et ideo justitia, si alienis utilitatibus consulat, suas

negligat, stultitia est dicenda. Quod si omnes populi, penes quos sit imperium, ipsique Romani, qui orbem totum possedere, justitiam sequi velint, ac suum cuique restituere, quod vi et armis occupaverunt, ad casas, et egestatem revertentur. quod si fecerint, justos dicemus quidem, sed tamen stultos judicare necesse est, qui, ut aliis prosint, sibi nocere contendunt.

Lact. (*l.* 5. *c.* 16.) *Epit.* *c.* 56.) Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem, ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, et ideo proscribat, ut vendat: utrumne profitebitur, fugitivum servum, ac pestilentem domum se vendere, an celabit emtorem? si profitebitur emtori, fugitivum esse: bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet. si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet: sed idem malus, quia fallet. Deinde, si reperiat hominem, qui aut aurum pro orichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere necessitas cogat: utrum dissimulabit, et emet parvo, an potius indicabit? justus utique dicetur, quia non fefellit, sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum. sed facile de damno est: qui si vita ejus in periculum veniet, ut eum aliquando necesse sit, aut occupare, aut mori, quid faciet? Potest hoc evenire, ut naufragio facto inveniat aliquem imbecillum, tabulæ inhærentem: aut victo exercitu, fugiens reperiat aliquem vulneratum, equo insidentem: utrumne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit evadere? si volet justus esse, non faciet. sed idem stultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, suam perdet. si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulit: sed et idem malus, quia nocebit.

Lact. *lib.* 5. *cap.* 12.) Quæro, si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summa justitia, singulari fide: alter insigni scelere et audacia existimetur: et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet: contra autem, qui sit improbissimus, summa esse probitate ac fide existimet, proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat: postremo jure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiæ conferantur: vir denique optimus omnium existimatione, et dignissimus omni fortuna judicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?

Non. *Famulatur.*) Est enim genus injustæ servitutis, cum ii sunt alterius, qui sui possunt esse. cum autem hi famulantur.

Non. *Infestum mare. Myoparo.*) Nam cum quæreretur ex eo, quo scelere compulsus mare haberet infestum uno myoparone: Eodem, inquit, quo tu orbem terræ.

Gell. *lib.* 1. *cap.* 22.) Non gravarer, Læli, nisi et hos velle putarem, et ipse cuperem te quoque aliquam partem hujus nostri sermonis attingere: præsertim cum heri dixeris, te nobis etiam superfuturum. verum, si id quidem fieri non potest: ne desis, omnes te rogamus.

Lact. *lib.* 6. *c.* 8.) 2. Est quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ vocet ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat, quæ tamen neque probos frustra jubet, aut vetat, nec improbos jubendo, aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec vero aut per senatum, aut per populum solvi hac lege possumus. Neque est quærendus explanator, aut interpres ejus alius: nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes, et omni tempore una lex, et sempiterna, et immortalis continebit; unusque erit communis quasi magister, et imperator omnium Deus ille, legis hujus inventor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur, atque hoc ipso luet maximas pœnas, etiamsi cetera supplicia, quæ putantur, effugerit.

Lact. *lib.* 5. *c.* 19.) Huic tu viro quas divitias objicies? quæ imperia? quæ regna? qui ista omnia putat humana, sua bona divina judicat.

Prisc. *l.* 8.) * quibus assentior, sollicitam et periculosam justitiam non esse sapientis.

Non. *Ubi genit. pro ablativo.*) Noster autem populus, sociis defendendis, terrarum jam omnium potitus est.

Non. *Largitas.*) * 3. Pyrrhi ridetur largitas a consule, aut Samnitium copiæ Curio defuerunt.

Non. *Apud.*) Cujus etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens Samnitium quondam hostium, tum jam clientium suorum dona repudiaverat.

D. Aug. *lib.* 22. *cap.* 6.) Nullum bellum suscipitur a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute.

D. Aug. *lib.* 22. *cap.* 4. *Civit.*) * quorum non corpora sunt in cœlum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod esset de terra, nisi in terra maneret.

D. Aug. *lib.* 22. *c.* 6. *Civit.*) Magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi proclivior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his sexcentis annis,

jam inveteratis litteris, atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus.

D. Aug. *ibidem.*) Ex quo intelligi potest, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum: ut jam doctis hominibus, ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quicquam esset loci. antiquitas enim recipit fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite. Hæc ætas autem, jam exculta præsertim, et erudita, omne quod fieri non potest, respuit.

Lactant. *lib.* 5. *c.* 19. Seneca *lib.* 19. *epist.* 4.) Apud Ennium sic loquitur Africanus,

Si fas endo plagas cœlestum ascendere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet.

Est vero, inquit, Africane. nam et Herculi eadem ipsa porta patuit.

Seneca *ibid.*)

Hic est ille situs, cui nemo civi', neque hostis,
Quivit pro factis reddere opræ pretium.

D. Aug. *lib.* 3. *c.* 15. *Civit.*) * tantum est consecutus, ut, cum subito sole obscurato, non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria.

D. Aug. *lib.* 22. *cap.* 6.) Propterea et istum non creditum inter Deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, si hoc et alteri tribueretur.

Lact. *lib.* 5. *cap.* 19.) Vult plane virtus honorem: nec est virtutis ulla alia merces, quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe. sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem præmiis spoliant, næ illa se tamen multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsam sustentat.

D. Aug. *lib.* 22. *cap.* 6. *Civit.*) Sed his pœnis, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsulio, vinculis, verberibus elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est: quæ videtur a pœna singulos vindicare. debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persæpe. Civitas autem cum tollitur, deletur, exstinguitur, simile est quodammodo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat, ac concidat.

D. Aug. *lib.* 2. *cap.* 21. *Civit.*) Respublica est res populi. Populus autem non omnis cœtus multitudinis, sed cœtus juris consensu, et utilitatis communione sociatus.

D. Aug. *ibidem.*) Respublica res est populi, cum bene ac juste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive

ab universo populo. cum vero injustus est rex, quem tyrannum voco; aut injusti optimates, quorum consensus factio est; aut injustus ipse populus, cui nomen usitatum nullum reperio, nisi ut etiam ipsum tyrannum appellem: non jam vitiosa, sed omnino nulla respublica est, quoniam non est res populi, cum tyrannus eam, factiove capessat; nec ipse populus jam populus est, si sit injustus, quoniam non est multitudo juris consensu, et utilitatis communione sociata.

D. Aug. *lib.* 22. *cap.* 21. *Civit.*) Ubi vero justitia non est, nec jus potest esse. quod enim jure fit, profecto juste fit: quod autem fit injuste, nec jure fieri potest. non enim jura dicenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit: falsumque fit, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id jus esse, quod ei, qui plus potest, utile est.

D. Aug. *lib.* 4. *contra Pelagium.*) An non cernimus, optimo cuique dominatum ab ipsa natura, cum summa utilitate infirmorum datum: Cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, iracundiæque, et ceteris vitiosis ejusdem animi partibus?

D. Aug. *ibidem.*) Sed et imperandi, et serviendi sunt dissimilitudines cognoscendæ. Nam, ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini: sed corpori, ut rex civibus suis, aut parens liberis: libidini autem, ut servis dominus, quod eam coërcet, et frangit: sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus, sociisque præsunt, ut corporibus animus. domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est, sapientia, ejusdem animi vitiosas, imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, et perturbationes ceteras.

Non. *Mercatura.*) Phœnices primi mercaturis, et mercibus suis avaritiam, et magnificentiam, et inexplebiles cupiditates omnium rerum supportaverunt in Græciam.

Non. *Confidentia.*) * duas sibi res, quo minus in vulgus, et in foro diceret, confidentiam et vocem defuisse.

Non. *Proferre.*) Sapientia jubet proferre opes, amplificare divitias.

Non. *Periculum.*) * sed ut ipsi seu animum periclitentur, seu videant, quid se putent esse facturos.

Non. *Impigritas.*) Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiæ.

Prisc. *lib.* 6.) Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult, funditus efficere? quis enim est Atho, aut Olympus tantus?

Non. *Vafrum.*) Non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi.

EX

M. Tullii Ciceronis
DE REPUBLICA
Libr. IV.

Non. *Ubi accusativus pro genitivo.*) Atque ipsa mens, quæ futura videt, præterita meminit.

Non. *Mitis.*) Cumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas compresserit, vere ad effundendas relaxarit, æstate ac maturitate alias mitigaverit, alias torruerit.

Non. *Aptam.*) * eademque soli objecta umbram, noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

Lact. *de opif. Dei.*) Nec voluntatem mihi defuisse, nec curam.

D. Aug. *lib.* 9. *cap.* 9. *Civit.*) Numquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent.

D. Aug. *ibidem.*) Quem illa non attigit, vel potius quem non vexavit? cui pepercit? esto: populares homines, improbos in rempublicam, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. patiamur: etsi hujusmodi cives a censore melius est, quam a poëta notari. Sed Periclem, cum jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli præfuisset, violari versibus, et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Nævius, P. et Cn. Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni maledicere.

D. Aug. 6.) Nostræ contra XII tabulæ cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque faciendam putaverunt, si quis actitavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam afferret, flagitiumve alteri: præclare. judiciis enim, ac magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, et judicio defendere.

D. Aug. *lib.* 2. *c.* 10. *Civit.*) Æschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cum adolescens tragœdias actitavisset, rempublicam capessivit; et Aristodemum tragicum item actorem, maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt.

D. Aug. *lib.* 2. *cap.* 12. *Civit.*) * Probris et injuriis poëtarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes, tale carmen condere si quis auderet.

D. Aug. *lib.* 2. *cap.* 13. *Civit.*) * Cum artem ludicram, scenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt.

D. Aug. *lib.* 2. *cap.* 14. *Civit.*) Ad quos cum accessisset clamor, et approbatio populi, quasi magni cujusdam, et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

Non. *Fingere.*) Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis, et delibutum unguentis, emittit ex ea urbe, quam ipse sibi fingit.

Marcel. *lib.* 30.) Cumque nihil tam incorruptum esse debeat in republica, quam suffragium, quam sententia: non intelligo, cur, qui ea pecunia corruperit, pœna dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui pretio judicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest.

Non. *Impurus et immanis.*) * Sed juventuti nostræ minime audiendus. Quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus: sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis.

Non. *Ignominia.*) Censoris judicium nihil fere damnato affert, nisi ruborem. Itaque quia omnis ea judicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est.

Non. *Ubi dativus pro accusativo.*) Nec vero mulieribus præfectus præponatur, qui apud Græcos creari solet, sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus.

Non. *Temulenta.*) Magnam habet vim disciplina verecundiæ. carent temeto omnes mulieres.

Non. *Fama.*) Atque etiam siqua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

Non. *Clepere.*) Non modo ut Spartæ, rapere ubi pueri, et clepere discunt.

Serv.) Apud Græcos opprobrio fuit adolescentibus, si amatores non haberent.

Non. *Jurgium a lite.*) Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam, si jurgant [inquit] benevolorum concertatio, non lis inimicorum, jurgium dicitur.

Non. *Ibid.*) Jurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.

Non. *Petulantia, Procacitas.*) Itaque a petendo petulantia, a procando, id est, poscendo, procacitas nominata est.

Non. *Fides.*) Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit, quod dicitur.

Non. *Blandimentum.*) In cive excelso, atque homine nobili, blanditiam, ostentationem, ambitionem notam esse levitatis.

Non. *Portitor.*) Nolo enim eundem populum, imperatorem, et portitorem esse terrarum: optimum autem et in

privatis familiis, et in republica vectigal duco esse parsimoniam.

Non. *Pecuda.*) * cum adhibent in pecuda pastores.

Non. *Excipere.*) * quod insepultos reliquissent eos, quos ex mari, propter vim tempestatis, excipere non potuissent, innocentes necaverint.

Non. *Proprium.*) Et noster Plato magis etiam, quam Lycurgus, omnia prorsus jubet esse communia, nequis civis propriam, aut suam rem ullam queat dicere.

Non. *de doctr. ind.*) Neque in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum.

Non. *Auguro.*) Cui quidem utinam vere auguraverim.

Non. *Sanctitudo.*) * eosdem terminos hominum curæ, atque vitæ: sic pontificio jure sanctitudo sepulturæ.

Prisc. *lib.* 15.) Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias juris, aut parum.

Prisc. *Carm.*) Brachialia.

Prisc.) Armentum habeo.

EX

M. Tullii Ciceronis
DE REPUBLICA
Lib. V.

D. Aug. *lib.* 2. *c.* 21. *Civit.* et Non. *quendam locum, qui est in hoc frag. profert in vanum.*) Enn.

Moribus antiquis res stat Romana, virisque.

Quem quidem ille versum, vel brevitate, vel veritate, tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tamdiu tenere potuissent tantam, et tam longe, lateque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam et mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, et veterum morem, ac majorum instituta retinebant excellentes viri. nostra vero ætas cum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed jam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus, et extrema tamquam lineamenta servaret. quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam: quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed etiam ignorentur. Nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt virorum penuria. cujus tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus: reapse vero jampridem amisimus

Cic. *lib.* 8. *epist. ad Atticum.*) Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. hujus enim operis maximi inter homines, atque optimi, illum esse effectorem volo.

Diomed. *lib.* 1.) Excellunt.

Non. *Contemtio.*) Quæ virtus fortitudo vocatur, in qua est magnitudo animi, mortis, dolorisque magna contemtio.

Non. *Lentum.*) Marcellus, ut acer et pugnax. Maximus, ut consideratus, et lentus.

Non. *ubi nominativus, vel.*) Sed tamen, ut bono patrifamilias, colendi, ædificandi, ratiocinandi quidam usus, opus est.

Gel. *lib.* 12. *c.* 2.) Menelao Laconi quædam fuit suaviloquens jucunditas.

Idem ib.) Breviloquentiam in dicendo colat.

Non. *Imbuere.*) Quæ cum Scipio dixisset, admodum probans: nimio enim erat odio rhetorum imbutus.

Non. *Ferocia.*) Qui comperit ejus vim, et effrenatam illam ferociam.

Caris. *l.* 1. *orbi.*) Orbi terrarum comprehensos.

Non. *Impertire.*) Quod molestias senectutis suæ vestris familiis impertire posset.

Non.) Quod non modo singulis hominibus, sed potentissimis populis sæpe contingit.

M. Tullii Ciceronis

DE REPUBLICA

Lib. VI.

Non. *Prudentia.*) Totam igitur exspectas prudentiam hujus rectoris, quæ ipsum nomen hoc nacta est ex providendo.

Non. *Tristis.*) Qui numeros optimatum, et principum obtulit his vocibus, et gravitatis suæ liquit illum tristem, et plenum dignitatis sonum.

Non. *Expleri atque satiari.*) Graves enim dominæ cogitationum libidines, infinita quædam cogunt, atque imperant: quæ quia expleri, atque satiari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.

Non. *Samium.*) Oratio exstat, Læli, quam omnes habemus in manibus, 1. quam simpuvia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiæque, ut hic scribit, capedines.

Non. *Firmiter*, et Prisc.) Firmiter enim majores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

Non. *Comparare.*) Quamobrem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra hæc, quæ civitatis statum pervertunt, semper armatus.

Non. *Seditio.*) Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

Non. *de doctr. ind.*) Et vero in dissensione civili, cum boni plus, quam multi valent, expendendos ab his, non numerandos puto.

Gel. *lib.* 6. *c.* 16. et Non. *Deprecari.*) Quod equidem eo fuit majus, quia cum in causa pari collegæ essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

Non. *Mactare.*) Ferunt hos laudibus, mactant honoribus.

D. Aug. *lib.* 5. *c.* 13. *Civit.*) Alendus hic est gloria.

Non. *Desubito.*) * in his, ut meministis, concursu levissimæ multitudinis ære congesto funus desubito esset ornatum.

Non. *ubi genitivus pro nominativo.*) 4. Ut quemadmodum scribit ille, quotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

Macr. *lib.* 1. *Somn.*) Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis præmium est, tamen illa divina virtus, non statuas plumbo inhærentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quædam et viridiora præmiorum genera desiderat. Quæ tandem ista sunt? inquit Lælius. Tum Scipio, Patimini me [inquit] quoniam tertium diem feriati sumus.

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

Cum in Africam venissem, M? Manilio consuli ad quar- 1
tam legionem tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit, aliquantoque post suspexit in cœlum: et, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui cœlites, quod, ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, et his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita numquam ex ani-

mo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno; ille me de nostra republica percontatus est. multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumtus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me et de via, et qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes, sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, et loqui) Africanus se ostendit ea forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui. sed ille, Ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio, et quæ di-
2 cam, trade memoriæ. Videsne illam urbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de excelso, et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne miles? hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligêre iterum consul absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam consiliis [1] nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ, lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque in tuum nomen, se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac ne multa, dictator rempublicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentque ceteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me e somno excitetis, et parum rebus: audite cetera.
3 Sed [2] [quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo ac definitum locum,

1 *nepotis mei*] Tib. Gracchi.
2 *quo sis* &c.] Hæc ut e L. V. de Rep. profert Petrarcha p. 374. Opp.

ubi beati ævo sempiterno fruantur. nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, cœtusque hominum, jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, et conservatores hinc profecti, huc revertuntur.] Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quæsivi tamen, viveretne ipse et Paullus pater, et alii, quos nos exstinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: vestra vero, quæ dicitur vita, mors est. quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profudi. Ille autem me complexus, atque osculans, flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, et stellas vocatis: quæ globosæ, et rotundæ, divinis animatæ mentibus circulos suos, orbesque conficiunt, celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo, defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole, et pietatem: quæ, cum sit magna in parentibus, et propinquis, tum in patria maxima est: ea vita, via est in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, et corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides. erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cetera, et mirabilia videbantur. erant autem eæ stellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus: et eæ magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum 4
magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum unus est cœlestis, extimus, qui reliquos o-

mnes complectitur, summus ipse Deus, arcens et continens
ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cur-
sus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur re-
tro, contrario motu, atque cœlum, ex quibus unum globum
possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est
hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dici-
tur Jovis: tum rutilus, horribilisque terris, quem Mar-
tium dicitis: deinde subter mediam fere regionem Sol obti-
net, dux, et princeps, et moderator luminum reliquorum,
mens mundi, et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta
sua luce illustret, et compleat. hunc ut comites consequun-
tur, Veneris alter, alter Mercurii cursus: in infimoque or-
be Luna, radiis solis accensa, convertitur. infra autem jam
nihil est, nisi mortale et caducum, præter animos generi
hominum, munere deorum datos. supra lunam sunt æterna
omnia. nam ea, quæ est media, et nona tellus, neque mo-
vetur, et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu
5 pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quid?
hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, et
tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis con-
junctus imparibus, sed tamen [3] pro rata parte ratione di-
stinctis, impulsu, et motu ipsorum orbium conficitur: qui
acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concen-
tus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt, et
natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera
autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cæli
stellifer cursus, cujus conversio est concitatior, acuto et ex-
citato movetur sono: gravissimo autem hic lunaris atque in-
fimus. nam terra, nona, immobilis manens, ima sede sem-
per hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo
cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii et Ve-
neris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui nu-
merus rerum omnium fere nodus est. quod docti homines
nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc
locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana
divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures homi-
num obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis:
sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præ-
cipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum
accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi ca-
ret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conver-
sione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint:
sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies

3 *pro rata parte ratione*] Hoc sine dubio vitiosum est. in corrigendo non consentiunt viri docti. mihi videtur excidisse *et*: *pro rata parte* idem est ac pro portione, ut Tusc. I, 39. sed idem est *ratione rata*: itaque legendum *pro rata parte et ratione*.

vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sen- 6
tio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva, ut est, ita videtur, hæc cœlestia semper spectato: illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? vides habitari in terra raris et angustis in locis: et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit: sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus exspectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram, quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis: e quibus duos, maxime inter se diversos, et cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum, et maximum, solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris, num aut tuum aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? quis in reliquis, orientis aut obeuntis solis, ultimis aut aquilonis austrive partibus, tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquentur diu? Quin 7
etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cujusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere: tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint; eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa

sæcula hominum teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus, exstinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, et præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem, et æternam domum contueri: neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, et angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et
8 oblivione posteritatis exstinguitur. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis, et tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio exposito, enitar multo vigilantius. et ille, Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. non enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur a se; numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde: quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura, et consistat necesse est, nec vim ullam nan-
9 ciscatur, qua a primo impulsa moveatur. Cum pateat igi-

tur, æternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore, et suo. nam hæc est natura propria animi, atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat: neque nata est certe, et æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus et exercitatus animus, velocius in hanc sedem, et domum suam pervolabit: idque ocius faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, et hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

M. Tullii Ciceronis.

DE JURE CIVILI.

Caris.) Aliquo excellente ac nobili viro.

Gel. *l.* 1. *c.* 22.) Nec vero scientia juris majoribus suis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit.

Marci Tullii Ciceronis

DE AUGURIIS.

Omnia ex Carisio.) Oscen.

Avi incerta.

Oscinis.

Marci Tullii Ciceronis

DE PHILOSOPHIA sive HORTENSIUS.

Non. *Occupare.*) * Et Paullum Marcelli occupavisse.

Non. *Annuere.*) Quod cum uterque nostrum annuisset, omnesque ad id tempus, quod erat dictum, posteró die venissemus.

Fronto.) Lucullo quidem noster adventus et gratus et jucundus fuisse.

Idem.) Hic primum Catulus delectatur ipso loco.

Non. *Inanima.*) Nam cum omnis sollertia admiranda est, tum ea, quæ efficit, ut inanima quæ sunt, vivere et spirare videantur.

Non. *Effero.*) * Præter ceteras nostra extulit civitas.

Non. *Lentus.*) * hunc Crassum, qui lentus (ut scitis) dicere solebat, ad imitationem quasi nostri generis contendisse.

Non. *Imbuere, sufficere.*) Ut ii, qui combibi purpuram volunt, sufficiunt prius lanam medicamentis quibusdam, sic litteris, talibusque doctrinis ante excoli animos, et ad sapientiam concipiendam imbui, et præparari decet.

Non. *Subigere segetes.*) Ut enim segetes agricolæ subigunt aratris multo ante quam serant.

Non. *Grave, Acre, Mite.*) Quid enim aut Herodoto dulcius, aut Thucydide gravius, aut Philisto brevius, aut Theopompo acrius, aut Theophrasto mitius inveniri potest?

Non. *Cognoscere, Grave.*) Unde autem facilius quam ex annalium monumentis, aut res bellica, aut omnis reipublicæ disciplina cognoscitur? unde ad agendum, aut dicendum copia depromi major gravissimorum exemplorum, quasi incorruptorum testimoniorum potest?

Non. *Exorsum.*) Perge, quæso: nec enim imperite exorsus es.

Non. *Contendere.*) Magna etiam animi contentio adhibenda est in explicando Aristotele, si legeris.

Non. *Comest.*) Se ad extremum pollicetur prolaturum, quæ seipsa comest. quod efficit dialecticorum ratio.

Non. *Relaxo. Remitto.*) Quæro enim, non quibus intendam rebus animum, sed quibus relaxem, et remittam.

Lact. *l.* 3. *c.* 15.) Quando philosophi esse cœperunt? Thales, ut opinor, primus. recens hæc quidem ætas.

D. Aug. *lib.* 3. *contra Acad.*) Id enim est sapientis, providere: ex quo sapientia est appellata, prudentia.

Servius.) Epicurei plures volunt esse cœlos.

Non. *Urgeo.*) Itaque tunc Democriti manus urgebatur. est enim non magna.

Servius *in* 1. *et* 2. *Æneid.*) * annum magnum esse voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum, quod fit post XII. millia nongentos quinquaginta quattuor annos.

D. Aug. *lib.* 12. *cap.* 4. *Trin.*) Beati certe omnes esse volumus.

Non. *Differre.*) Quantum inter se homines studiis, moribus, et omni vitæ ratione differant.

Non. *Præfractum.*) Huic contrarius Aristo Chius, præfractus, ferreus, nihil bonum, nisi quod rectum et honestum est.

D. Aug. *lib.* 13. *cap.* 5. *Trin.*) Ecce autem non philosophi illi quidem, sed promti tamen ad disputandum homines, omnes aiunt esse beatos, qui vivant, ut ipsi velint. Falsum id quidem. Velle enim, quod non deceat, id ipsum miserrimum est: nec tam miserum est, non adipisci quod velis, quam adipisci velle, quod non oporteat.

Lact. *lib.* 1. *cap.* 7.) Si Deus unus est, quis beatus esse in solitudine queat?

Non. *Præcipere.*) Præcipiunt hoc isti, et facit nemo.

Lact. *lib.* 3. *cap.* 16.) Profecto omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis, et scientiæ contineat, tamen, collata cum horum actis, perfectisque rebus, vereor, ne tantum videatur attulisse negotiis hominum quandam oblectationem otii.

Non. *Lautum.*) Quæ est igitur philosophia, Socrates? nec dubito, quin, quæcumque sit, lautum victum et elegantem, magnifice, neque minus quam deceret, colere instituisset.

Non. *de doct. ind.*) Vidi in dolore podagræ vel omnium maximum Stoicorum Possidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium, hospitem meum, fortiorem.

Non. *Sublatum.*) * eloquentiam tueri, quam tu in cœlum, Hortensi, credo, ut ipse cum ea simul adscenderes, sustulisses.

Non. *Eventus.*) Tu me et alias nonnumquam, et paullo ante adhortatus es, ut aliorum facta, et eventa conquiram.

Fronto.) Qui cum hodie bellum cum mortuo gerant.

Non. *Sumo.*) Quare velim dari mihi, Luculle, jubeas indicem tragicorum, ut sumam, si qui forte mihi desunt.

Non. *Facesso.*) Facessent igitur omnes, qui docere nihil possunt, quo melius, sapientiusque vivamus.

D. Aug. *l.* 4. *c.* 2. *Trin.*) Prudentiæ partes sunt, memoria, intelligentia, providentia.

D. Aug. *ibid.*) Si nobis, cum ex hac vita migraverimus, in beatorum insulis, immortale ævum, ut fabulæ ferunt, degere liceret, quid opus esset eloquentia? cum judicia nulla fierent: aut ipsis etiam virtutibus? nec enim fortitudinis indigeremus, nullo proposito aut labore, aut periculo: nec justitia, cum esset nihil, quod appeteretur alieni: nec temperantia, quæ regeret eas, quæ nullæ essent, libidines: ne prudentia quidem egeremus, nullo dilectu proposito bonorum et malorum. Una igitur essemus beati cognitione naturæ, et scientia, quæ sola etiam deorum est vita laudanda. ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse: unum hoc, voluptatis.

Non. *Capere.*) * deinde boni mores, et modestiores, et ad capienda præcepta molliores.

Non. *Artum.*) Altera est nexa cum superiore, et inde, apteque pendens.

Non. *Spectare.*) * Cœli signorum admirabilem ordinem, insatiabilemque pulcritudinem magis spectant.

D. Aug. *lib.* 4. *cap.* 15. *Civit.*) * Ut easdem tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli: qui in obscuratione solis factus est.

Non. *Increpo.*) Tunc pseudomenon, et soritem, et totam dialecticam aut illudis, aut increpas?

Non. *Pressum.*) Quis te aut est, aut fuit umquam in pariundis rebus, in definiendis, in explanandis pressior?

Lact. *lib.* 6. *cap.* 2.) Malo vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio.

Non. *Convenire.*) Nam quod vereris, ne non conveniat nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum.

Non. *Cædere.*) Aut tibi id ipsum pervertendum fuit, quod tu ne attigisti quidem: aut ejus partes, quasi membra quædam, cædendæ.

Non. *Æra.*) Quid tu, inquam? soles, cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam, quæ ex his confecta sit, non probare?

Non. *Scripta.*) Itaque tibi concedo, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicujus dati pœnitet.

Non. *Gratificari.*) Quare egredere, quæso; et gratificare reipublicæ.

Idem, Tollere.) * nihil tamen esse, in quo se animus excellens tollat.

Idem, Capere.) Captum me fortasse, inquit, tu putas, et id quod nollem, confiteri coactum.

Id. Subducere.) An cum videat me, et meos comites, fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, constantiam, gravitatem, fidem, ipsa se subducat?

Prisc. *lib.* 6.) * ut ait Ennius: Refugiat timido sanguen, atque albescat metu.

Non. *Præstare.*) Itaque nec in philosophia cuiquam cessit, et vitæ gravitate præstitit.

Item, Contemtus.) * magnitudo animi, patientia laborum, mortis denique contemtio.

Idem, Detrahere.) * ut ea sibi ratio vera restituat, quæ consuetudo vitiosa detraxerit.

Idem, Despicere.) Consolabitur eum magnitudo animi, et humanarum opinionum alta quædam despectio.

Idem, Deductum.) Habet enim ipsa certam et definitam viam, sed ex ea multis vitiis, et erroribus depravata deducitur.

Idem, Vindicare.) * deinde imitator, ut sibi quidem videtur, naturæ mos vindicat.

Idem, Exsultare.) Imbecillus autem est pudoris magister timor, qui si quando paullulum aberraverit, statim spe impunitatis exsultat.

Servius *lib.* 9. *Æn.*) Sufficit ad gloriam benefacti conscientia.

Non. *Redundo.*) Tum intelligas, quam illud non sit necessarium, quod redundat.

Idem, Glisco.) Ad juvenilem libidinem, copia voluptatum gliscit illa, ut ignis oleo.

Idem, Verecundantur.) Hi nostri amici verecundantur, capti splendore virtutis.

D. Aug. *Vita beata.*) Oratæ, homini ditissimo, amœnissimo, delicatissimo, neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valitudinem. Nam et prædiis quæstuosissimis, amicis jucundissimis, quantum libuit, et abundavit, et illis omnibus aptissime ad salutem corporis usus est: ejusque (ut breviter totum explicem) omne institutum, voluntatemque omnem successio prospera consecuta est.

Non. *Balneæ.*) Primus balneolas suspendit, inclusit pisces.

Prisc. *lib.* 10.) * et amœnitate summa perfructus est.

Non. *Ostrea.*) * sollertiamque eam, quæ posset vel in tegulis proseminare ostreas.

Idem, Summus.) Vixit ad summam senectutem valitudine optima.

Idem, Invitare.) Voluptates autem nulla ad res necessarias invitamenta afferunt senibus.

D. Aug. *lib.* 4. *contra Pelagium.* Non. *Conficere.*) An vero voluptates corporis expetendæ, quæ vere et graviter a Platone dictæ sunt illecebræ, atque escæ malorum? quæ enim confectio est valitudinis, quæ deformatio coloris, et corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non evocetur, atque eliciatur voluptate? cujus motus ut quisque est maximus, ita est inimicissimus philosophiæ. congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non potest. quis enim cum utatur voluptate ea, qua nulla possit major esse, attendere animum, inire rationem, cogitare omnino quidquam potest? quis autem tantus est gurges, qui dies et noctes sine ulla minimi temporis intermissione velit ita moveri suos sensus, ut moventur in summis voluptatibus? quis autem bona mente præditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas?

D. Aug. *contra Pelag. lib.* 5. *cap.* 5.) * tunc obsequatur naturæ, cum sine magistro senserit, quid natura desideret.

Non. *Ubi genitivus pro ablativo.*) Et qui exspectat, pendet animi, quia semper, quid futurum sit, incertum est.

Non. *Noxia a noxa.*) Et ceteris quidem in rebus, in quibus peccata non maxima insunt, noxias tamen inferunt.

Non. *Equuleus.*) Ut igitur domitores equorum non verbera solum adhibent ad domandum, sed cibum etiam subtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis.

Non. *Lentum.*) Qui cum publicas injurias lente tulisset, suam non tulit.

Non. *Continens.*) In continentibus quidem terris vestrum nomen dilatari potest.

Non. *Conficere.*) Ea facultas nostris majoribus erat, qui confectis senatusconsultis.

Non. *Acre.*) * quod alterius ingenium sic dulce, ut acetum Ægyptium; alterius sic acre, ut mel Hymettium dicimus.

Non. *Fides.*) Ponendæ sunt fides et tibiæ.

Non. *Severum.*) Aliud ex silvis severum, et triste.

Non. *Tenue.*) Eundem enim non modo ex mediocri pecunia, sed etiam ex tenui percipere possum.

Non. *Priores a Primores.*) Qui iidem nescio quid, quod in primoribus habent, ut aiunt, labris.

Non. *Subducere.*) * non et sine cogitatione incundis, subducendisque rationibus.

D. Aug. *lib.* 4. *contra Pelagium.*) Ex quibus humanæ vitæ erroribus, et ærumnis fit, ut interdum veteres illi sive vates, sive in sacris, initiisque tradendis divinæ mentis interpretes, qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore, pœnarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videantur, verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, quum in prædonum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viva cum mortuis, adversa adversis accommodata, quam aptissime colligabantur: ita nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse conjunctos.

Non. *Appendix.*) Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi esse corpus, nihilque in eo esse magnum.

D. Aug. *lib.* 14. *cap. ult. Trin.*) Quæ nobis dies, noctesque considerantibus, acuentibusque intelligentiam, quæ est mentis acies, caventibusque, nequando illa hebescat, magna spes est, aut si hoc, quod sentimus et sapimus, mortale et caducum est, jucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occasum, neque molestam exstinctionem, et quasi quietem vitæ fore: aut si, ut antiquis philosophis, hisque maximis, longeque clarissimis placuit, æternos animos, ac divinos habemus: sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper in cursu, id est, in ratione et investigandi cupiditate, et quo minus se admiscuerint, atque implicuerint hominum vitiis, atque erroribus, hoc illis faciliorem adscensum, et reditum in cœlum fore. Quapropter, ut aliquando terminetur oratio, si aut exstingui tranquille volumus, cum in his artibus vixerimus, aut si ex hac in aliam haud paullo meliorem domum sine mora demigrare, in his studiis nobis omnis opera, et cura ponenda est.

M. Tullii Ciceronis

M. CATO, SEU, LAUS M. CATONIS.

Gell. *lib.* 13. *cap.* 18.) Pronepos M. Catonis censorii.

Macr. *lib.* 6. *cap.* 2.) Contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re, quam fama viderentur, id quod non sæpe evenit, ut exspectatio a cognitione, aures ab oculis vincerentur.

M. Tullii Ciceronis

DE GLORIA, LIB. I.

Caris.) In Tusculanum mihi nuntiabantur gladiatorii sibili.

Festus *lib.* 13.) Oppidorum appellationem usurpatione appellatam esse existimo, quod opem darent.

M. Tullii Ciceronis

DE GLORIA, LIB. II.

Gel. *lib.* 15. *cap.* 6.) Apud eundem poëtam Ajax cum Hectore congrediens depugnandi causa agit, ut sepeliatur, si sit forte victus, declaratque, se velle, ut suum tumulum multis etiam post sæculis prætereuntes, sic loquantur:

Hic situs est vitæ jampridem lumina linquens,
Qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense.
Fabitur hoc aliquis, mea semper gloria vivet.

Caris.) Quo stante, et incolumi.

Philargyr. *ad Virgil. Eclog.* 2.) Statuerunt gloria leæna.

M. Tullii Ciceronis

DE CONSOLATIONE LIBER.

Plin. *præfatione.*) Crantorem sequor.

Lact. *lib.* 3. *cap.* 18.) Idcirco nati sumus, ut scelerum pœnas lueremus.

Lact. *lib.* 2. *cap.* 19.) Non nasci, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum mori, et tamquam ex incendio effugere fortunæ.

Lact. *lib.* 3. *cap.* 14.) Sed nescio qui nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri.

Cic. *Tusc.* 1. Lact. *ira cap.* 10. *lib.* 1. *cap.* 5. *Instit.*) Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum, atque concretum, aut quod ex terra natum, atque fictum esse videatur, nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod

vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat: quod et præterita teneat, et futura provideat, et complecti possit præsentia; quæ sola divina sunt. Nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. Singularis est igitur quædam natura, atque vis animi, sejuncta ab his usitatis, notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, cœleste et divinum est: ob eamque rem æternum sit necesse est. nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, et movens, ipsaque prædita motu sempiterno.

Lact. *lib.* 1. *cap.* 15.) Cum vero et mares, et fæminas complures ex hominibus in deorum numero esse videamus, et eorum in urbibus, atque agris augustissima templa veneremur: assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis, et inventis omnem vitam legibus, et institutis excultam, constitutamque habemus. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, illud profecto fuit. si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari, in cœlum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. quod quidem faciam, teque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo.

Lact. *lib.* 3. *cap.* 19.) Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cœlum patere. nam vitiis et sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt: castos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, levi quodam ac facili lapsu ad deos, id est, ad naturam sui similem pervolare.

Lact. *lib.* 3. *cap.* 28.) Cedo, et manum tollo.

M. Tullii Ciceronis Liber DE SUIS CONSILIIS vel EXPOSITIO SUORUM CONSILIORUM.

Boeth. *lib.* 1. *Mus.*) Sed ut aliqua similitudine adductus, maximis minima conferam, ut cum vinolenti adolescentes, tibiarum etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicæ fores frangerent, admonuisse tibicinam, ut spondeum caneret, Pythagoras dicitur. quod cum illa fecisset, tarditate modorum, et gravitate cantus, illorum furentem petulantiam resedisse.

M. T. Ciceronis DE VIRTUTIBUS LIBER.

Caris. *lib.* 2.) Illud neutiquam probares.

M. T. Ciceronis
DE NOTIS LIBER.

Adprobat.
comprobat.
improbus.
probus.
probitas.
improbitas.
probabilis.
reprobat.
modus.
modulus.
modestus.
immodestus.
modicus.
immodicus.
commodus.
incommodus.
accommodat.
in modum.
admodum.
quemadmodum.
epistola.
littera.
litteræ.
syllaba.
tempus.
per tempus.
per idem tempus.
temporalis.
extemporalis.
homo.

M. Tullii Ciceronis
CHOROGRAPHIA.

Prisc. *lib.* 6.) Ibi quercorum rami ad terram jacent, ut sues, quasi capræ ex ramis, glande pascantur.

EX

M. Tullii Ciceronis
AD VARRONEM ACADEMICORUM
Lib. I.

Non. *Digladiari. cap.* 1. §. 331.) Quid autem stomachetur Mnesarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

Ex lib. II. Academicorum, ad Varronem.

Non. *Adhamare. II.* 5.) Qui enim serius honores adhamaverunt, vix admittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possunt esse.

Non. *Exponere. II.* 275.) Frangere avaritiam, scelera ponere, vitam suam exponere ad imitandum juventuti.

Non. *Hebes. II.* 408.) Quid? lunæ quæ lineamenta sint, potesne dicere? cur ejus nascentis alias hebetiora, alias acutiora videantur cornua?

Non. *Purpurascit. II.* 717.) Quid? mare nonne cæruleum? at ejus unda, cum est pulsa remis, purpurascit: et quidem aqua tinctum quodammodo, et infectum.

Non. *Æquor. I.* 332.) Quid tam planum videtur, quam mare? ex quo etiam æquor illud poëtæ vocant.

Non. *Alabaster. XV.* 17.) Quibus etiam alabaster plenus unguenti putere videatur.

Non. *Siccum. IV.* 426.) Alius adultis, alius senibus: alius ægris, alius sanis: alius siccis, alius vinolentis.

Non. *Urinari. VII.* 57.) Si quando enim nos demersimus,

ut qui urinantur, aut nihil superum, aut obscure admodum cernimus.

NON. *Perpendiculum. II.* 718.) Atqui, si id crederemus, non egeremus perpendiculis, non normis, non regulis.

NON. *Gallina. II.* 372.) Cum ovum inspexerant, quæ gallina peperisset, dicere solebant.

NON. *in Concinnare. I.* 207.) Quæ cum similitudine verbi concinnare (*concinere e* Mss. *Davis.*) maxime sibi videretur.

DIOMED. (*L. I. col.* 373. *ed. Putsch.*) Opera affixa. *a Davisio refertur ad* L. *III.*

Ex lib. III. Academicorum, ad Varronem.

NON. *Ingenerari. II.* 417.) In tanta animalium varietate homini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis, et scientiæ.

NON. *Vindico. IV.* 487.) Aliqua potestas si sit, vindicet se in libertatem.

NON. *Digladiari. I.* 331.) Digladiari autem semper, depugnare cum facinorosis, et audacibus, quis non cum miserrimum, tum etiam stultissimum dixerit?

NON. *Exsulto. I.* 335.) Et ut nos nunc sedemus ad Lucrinum, pisciculosque exsultantes videmus.

NON. *in Gallinæ. II.* 375.) Qui Gallinas permultas quæstus causa alere solerem. (*solerent* Acad. II. 18.)

LACT. *lib.* 6. *c.* 24.) Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerravissent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem pœnitendo, facilior esset emendatio temeritatis.

Ex lib. incerto Academicorum, ad Varronem.

LACT. *lib.* 3. *cap.* 15.) Mihi autem non modo ad sapientiam cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes et obtusi.

MARCIAN. *l.* 5. FORTUN. *lib.* 3.) Latent ista omnia, Varro, magnis obscurata, et circumfusa tenebris.

D. AUG. *lib.* 3. *contra Acad. c.* 7.) Academico sapienti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes viderentur, secundæ partes dantur, cum primas sibi quemque vendicare necesse sit. ex quo potest probabiliter confici, eum recte primum esse judicio suo, qui omnium ceterorum judicio sit secundus. Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapientem: nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium: ergo Zeno, vel Chrysippus, si interrogentur, quid sit sapiens, respondebit, eum esse, quem ipse descripserit. Contra Epicurus, vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem, sapientem esse contendet. Inde ad jurgium. Clamat Zeno, et tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil aliud quam honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo

prorsus commodo extrinsecus posito, et quasi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem et hominem, et sapientem trudere nefas esse. Contra ille, covocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quærentium tantum, quem incomtis unguibus bacchantes, asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem teste populo exaggerans, instat acriter, ut sine ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes. sed si in illos, aut in istos concesserit, ab eis, quos deserit, insanus, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque cum et huc, et illuc aurem diligenter admoverit, interrogatus, quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, Epicurusne, qui delirare illum clamat, an Academicus, qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. nemo dubitat, Academicum prælatum iri. Rursus te ad illum converte, et quære, quem magis amet, Zenonem, a quo bestia nominatur, an Arcesilam, a quo audit, tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius: nonne apertum est, totam illam porticum, insanam, Academicos autem præ illis modestos, cautosque homines visum iri Epicuro?

D. Aug. *lib.* 2. *contra Acad. c.* 11.) Talia mihi videntur omnia, quæ probabilia, vel verisimilia putavi nominanda: quæ tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno: satis enim mihi est, te jam bene accepisse, quid dicam: id est, quibus rebus hæc nomina imponam. non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem.

D. Aug. *lib.* 3. *cont. Acad. c.* 25.) Mos fuit Academicis occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixissent, aperiendi.

Ex lib. DE NATURA DEORUM, *III.*

Lact. *lib.* 2. *c.* 9.) Primum igitur non est probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse divina providentia effectam, sed habere et habuisse vim, et naturam suam. Ut igitur faber, cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea utitur, quæ sit parata; fictorque item e cera: sic isti providentiæ divinæ materiam præsto esse oportuit, non quam ipsa faceret, sed quam haberet paratam: quod si non est a Deo materia facta, ne terra quidem, et aqua, et aër, et ignis a Deo factus est.

Lact. *lib.* 2. *cap.* 3.) Non sunt ista vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis exstinguat.

Ex lib. I. DE DIVINATIONE.

Diomed. *lib.* 1.) Præterea similiter cohortatione circum conciliabula antecellunt.

Ex lib. I. DE LEGIBUS.

LACT. *lib.* 5. *c.* 8.) Sicut una, eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret, ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, pravitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos, et subjectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, deorum profecto vitam omnes viverent.

Ex lib. II. de legibus.

LACT. *lib.* 1. *c.* 20.) Magnum, audaxque consilium Græcia suscepit, quod Cupidinum, et Amorum simulacra in gymnasiis consecravit.

Ex lib. V. de legibus.

MACR. *lib.* 6. *c.* 4.) Visne igitur, quoniam sol paullulum a meridie jam devexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eaque, quæ restant, in illis alnorum umbraculis persequamur?

Ex libro incerto de legibus.

LACT. *lib.* 3. *cap.* 19.) Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem est allatura statum. nam sine corpore, animo vigente, divina est vita: sensu carenti nihil profecto est mali.

AUGUST. *lib.* 21. *Civit. c.* 11.) Octo pœnarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exsulium, mors, servitus.

Ex lib. DE FATO.

GELL. *lib.* 5. *c.* 3.) Chrysippus æstuans, laboransque, quonam pacto explicet, et fato omnia fieri, et esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

MACR. *lib.* 3.) Nam, cum esset apud se ad Lavernium Scipio, unaque Pontius; allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum raro capitur, sed est piscis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum et alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitasset, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas: acipenser iste paucorum hominum est.

Ex TIMÆO, SEU DE UNIVERSO, *ex Platone.*

NON. *Curriculum.*) Ratione igitur, et mente divina ad originem temporis curriculum inventum est solis, et lunæ.

PRISC. *lib.* 1. *part.*) * Defenstrix.

M. TULLII CICERONIS
TIMÆUS
SEU
DE UNIVERSO, FRAGMENTUM.

MULTA sunt a nobis et in Academicis conscripta contra 1
physicos, et sæpe cum P. Nigidio, Carneadeo more et modo disputata. fuit enim vir ille cum ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus, tum acer investigator, et diligens earum rerum, quæ a natura involutæ videntur. Denique sic judico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina exstincta est quodammodo, cum aliquot sæcula in Italia, Siciliaque [1] viguisset; hunc exstitisse, qui illam renovaret. Qui cum me in Ciliciam proficiscentem, Ephesi exspectavisset, Romam ex legatione ipse decedens: venissetque eodem Mytilenis mei salutandi et visendi causa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiverim, meo judicio facile princeps: perlibenter et Nigidium vidi, et Cratippum cognovi. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumsimus.

Desunt multa.

Quid est, quod semper sit, [2] neque ullum habeat ortum, et 2
quod gignatur, nec umquam sit? Quorum alterum intelligentia et ratione comprehenditur. quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers; quod totum opinabile est, id gignitur, et interit, nec umquam esse vere potest. Omne autem quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. nullius enim rei, causa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur: numquam illam, quam expetet, pulcritudinem consequetur. Omne igitur cœlum, sive mundus, sive quovis alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quæ-

1 *viguisset*] Sic Ms. Gronovii recte pro vulgato *viguissent.*

2 *neque ullum habeat*] Vulgo male *habet.*

stione considerandum, semperne fuerit, nullo generatus ortu: an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu.[3] ortus est, quandoquidem cernitur, et tangitur, et est undique corporatus. Omnia autem talia sensum movent: sensusque moventia quæ sunt, eadem in opinione considunt, quæ ortum habere, gignique diximus: nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire, difficile: et cum jam inveneris, indicare in vulgus, nefas. Rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne, quod semper unum et idem, et sui simile, an id, quod generatum, ortumque dicimus. Atqui si pulcer est hic mundus, si probus ejus artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit: sin secus, quod ne dictu quidem fas est; generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exsequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulcrius, neque ejus ædificatore præstantius. [4] Sic ergo generatus, ad id est effectus, quod ratione, sapientiaque comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum æternum esse alicujus æterni. Difficillimum autem est in omni conquisitione rationis, exordium. De iis
3 igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio. In omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum, videtur esse cognitio. Itaque cum de re stabili et immutabili disputatur: oratio talis sit, qualis sit illa, [5] quæ neque redargui, neque convinci potest. Cum autem ingressa est imitata, et effecta simulacra: bene agi putat, si similitudinem veri consequatur. Quantum enim ad id, quod ortum est, æternitas valet: tantum ad fidem veritas. Quocirca si forte de deorum natura, ortuque mundi disserentes, minus id, quod habemus, animo consequimur, ut tota dilucide, et plane exornata oratio sibi constet, et ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sane erit mirum; contentique esse debebitis, si probabilia dicentur. æquum est enim meminisse, et me, qui disseram, hominem esse, et vos, [6] qui judicetis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originem rerum, et molitionem novam quæreret. Probitate videlicet præstabat: probus autem invidet nemini. itaque omnia sui similia generavit. Hæc nimirum gignendi mundi causa justissima.

3 *ortus est*] Delendum est sine dubio *est*: intelligendumque *sit* ex antecedente.

4 *Sic e. g.*] Dedi *sic* pro vulgato *si*. nam apud Platonem est οὕτω δὴ γεγενημένος. Vidit Leopardus Emendat. VIII, 20.

5 *quæ neque r.—potest*] Latinitas postulat *possit*.

6 *qui judicatis*] Non dubitavi corrigere *judicetis*, respondet enim illi, *me qui disseram*.

Nam cum constituisset Deus bonis omnibus explere mun-
dum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quid-
quid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumsit,
non tranquillum et quietum, sed immoderate agitatum, et
fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit. hoc enim
judicabat esse præstantius. Fas autem nec est, nec unquam
fuit, quidquam nisi pulcerrimum facere eum, qui esset opti-
mus. Cum rationem igitur habuisset, reperiebat nihil esse
eorum, quæ natura cernerentur, non intelligens, intelligente,
in toto genere, præstantius. intelligentiam autem ulli rei ad-
junctam esse, sine animo nefas esse. Quocirca intelligen-
tiam in animo, animum conclusit in corpore. Sic ratus est
opus illud effectum esse pulcerrimum. Quam ob causam
non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid
conjectura potest, hunc mundum, animal esse, idque intel-
ligens, et divina providentia constitutum. Hoc posito; quod 4
sequitur, videndum est, cujusnam animantium Deus in fin-
gendo mundo similitudinem secutus sit. Nullius profecto,
eorum quidem, quæ sunt nobis nota animantia. sunt enim
omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte
perfecta. imperfecto autem, nec absoluto simile, pulcrum
esse nihil potest. cujus ergo omne animal quasi particula
quædam est, sive in singulis sive in diverso genere cernatur,
ejus similem mundum esse dicamus. Omnes igitur, qui ani-
mo cernuntur, et ratione intelliguntur animantes, complexu
rationis, et intelligentiæ, sicut homines, hoc mundo, et pe-
cudes, et omnia, quæ sub adspectum cadunt, comprehendun-
tur. quod enim pulcerrimum in rerum natura intelligi potest,
et quod ex omni parte absolutissimum est, cum Deus simi-
lem mundum efficere vellet, animal unum, adspectabile, in
quo omnia animalia continerentur, effecit. Rectene igitur
unum mundum dixerimus, an sint plures, an innumerabiles,
dictu verius, et melius. Unus profecto, siquidem factus est
ad exemplum. quod enim omnes animantes eos, qui ratione
intelliguntur, complectitur, id non potest esse cum altero.
Rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse
est, cujus partes sint animantes superiores, cœlumque hoc,
simulacrum illius ultimi sit, non proximi. Quorum ne quid
accideret, atque ut hic mundus esset animanti absoluto si-
millimus, hoc ipso, quod solus, atque unus esset, idcirco sin-
gularem Deus hunc mundum, atque unigenam procreavit.
Corporeum autem, et adspectabile, itemque tractabile omne,
necesse est esse, quod natum est. Nihil porro, igni vacuum,
videri potest: nec vero tangi, quod careat solido: solidum
autem nihil, quod terræ sit expers. Quamobrem mundum
efficere moliens Deus, terram primum, ignemque jungebat.
Omnia autem duo ad cohærendum, tertium aliquid requi-

runt, et quasi nodum, vinculumque desiderant. Sed vincu-
lorum id est aptissimum, atque pulcerrimum, quod ex se,
atque de his, quæ adstringit, quam maxime unum efficit.
Id optime assequitur, quæ Græce ἀναλογία, Latine (auden-
dum est enim, quoniam hæc primum a nobis novantur) com-
5 paratio, proportiove dici potest. Quando enim trium vel nu-
merorum, vel figurarum, vel quorumcumque generum, con-
tingit, ut quod medium sit, uti primum proportione, ita id
postremo comparetur, vicissimque ut extremum cum medio,
sic medium cum primo conferatur; id quod medium est,
tum primum sit, tum postremum; postrema vero, et prima
media fiunt, ita necessitas cogit, ut eadem sint ea, quæ dijun-
cta fuerunt. eadem autem cum facta sint, efficitur, ut omnia
sint unum. Quod si universitatis corpus, planum et æqua-
bile explicaretur, neque in eo quidquam esset requisitum:
unum interjectum medium, et se ipsum, et ea, quibus esset
interpositum, colligaret. Sed cum soliditas mundo quære-
retur: solida autem omnia uno medio numquam, duobus
semper copulentur: ita contigit, ut inter ignem et terram,
aquam Deus, animamque poneret, eaque inter se compararet,
et proportione conjungeret, ut quemadmodum ignis, animæ;
sic anima aquæ: quodque anima aquæ; id aqua terræ pro-
portione redderet. Qua ex conjunctione cœlum ita aptum
est, ut sub adspectum et tactum cadat. Itaque et ob eam
causam, et ab iis rebus, numero quattuor, mundi est corpus
effectum, ea constructum proportione, qua dixi: ex quo ipse
se concordi quadam amicitia et caritate complectitur: atque
ita apte cohæret, ut dissolvi nullo modo queat, nisi ab eo-
dem, a quo est colligatus. Earum autem quattuor rerum,
quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatæ
sunt, ut nulla pars hujusce generis excederet extra, atque in
hoc universo inessent genera illa universa. Id ob eas causas,
primum ut mundus animans, possit ex perfectis partibus esse
perfectus: deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gi-
gneretur, relicta: postremo ne quis morbus eum possit, aut
senectus affligere. Omnis enim coagmentatio corporis, vel
calore, vel frigore, vel aliqua impulsione vehementi labefa-
ctatur, et frangitur, et ad morbos, senectutemque compel-
litur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitor-
que Deus, ut unum opus totum, atque perfectum ex omni-
bus totis, atque perfectis absolveretur, quod omni morbo,
6 seniove careret. Formam autem et maxime sibi cognatam,
et decoram dedit. A quo enim animante omnes reliquos
contineri vellet animantes, hunc ea forma figuravit, qua una
omnes reliquæ formæ concluduntur: et globosus est fabri-
catus; quod σφαιροειδὲς Græci vocant. cujus omnis extremitas
paribus a medio radiis attingitur; idque ita tornavit, ut nihil

effici possit rotundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil amfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum: omnesque partes simillimæ omnium, quoad ejus præstabat judicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mundi lævitate circumdedit. nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa extrema mundi, ut respirationem requireret: nec vero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti, et consumti cibi. neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio: neque vero erat unde. ita se ipse consumtione, et senio alebat sui, cum ipse per se, et a se et pateretur, et faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista junxit, et condidit, ipsum se contentum esse mundum, neque egere altero. Itaque nec ei manus affinxit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpore sustineret. motum enim dedit cœlo eum, qui figuræ ejus sit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet maxime. Itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur, et vertitur. Sex autem reliquos motus ab eo separavit. itaque eum ab omni erratione liberavit. Ad hanc igitur conversionem, quæ pedibus et gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc Deus is, qui erat, de aliquando Deo futuro cogitans, lævem eum effecit et undique æquabilem, et a medio ad summum parem, et perfectum, atque absolutum ex absolutis, atque perfectis. Animum autem ut [7] in eo medio collocavit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpore, et vestivit extrinsecus: cœloque solivago, et volubili, et in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterum, satis sibi ipsum notum et familiare. Sic Deus ille æternus hunc perfecte beatum Deum procreavit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique, cum corpus ei effecisset, inchoavit. neque enim esset rectum, minori parere majorem. Sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. Deus autem et ortu, et virtute an- 7
tiquiorem genuit animum, eumque ut dominum, atque imperantem, obedienti præfecit corpori: idque molitus tali quodam est modo. Ex materia, quæ individua est, et quæ semper unius modi, suique similis, et ex ea, quæ corporibus dividua gignitur, tertium materiæ genus [8] ex duobus in medium admiscuit, quod esset ejusdem naturæ, et quod alterius: idque interjecit inter individuum, atque id, quod divi-

7 *in eo medio*] Sic Ms. Gron. vulgo male *in ejus medio.*

8 *ex duobus in medium adm.*] Commiscuit ita ut ex duobus fieret medium quoddam genus materiæ.

duum esset in corpore. Ea cum tria sumsisset, unam in speciem temperavit: naturamque illam, quam alterius diximus, vel cum eadem conjunxit, fugientem, et ejus copulationis alienam, permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea, quæ decuit, membra partitus est. Jam partes singulas ex eodem, et ex altero, et ex materia temperavit. Fuit autem talis illa partitio. Unam principio partem detraxit ex toto: secundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam, quæ esset secundæ sesquialtera, primæ tripla: deinde quartam, quæ secundæ dupla esset: quintam inde, quæ tertiæ tripla: tum sextam octuplam primæ: postremo septimam, quæ septem, et viginti partibus antecederet primæ. Deinde instituit dupla, et tripla intervalla explere, partes rursus ex toto desecans: quas intervallis ita locabat, ut in singulis essent bina media: vix enim audeo dicere medietates, quas Græci μεσότητας appellant: sed quasi ita dixerim, intelligatur; erit enim planius. Earum alteram, eadem parte præstantem extremis, eademque superatam: alteram pari numero præstantem extremis, parique numero superatam. Sesquialteris autem intervallis, et sesquitertiis, et sesquioctavis sumtis ex his colligationibus in primis intervallis, sesquioctavo intervallo, sesquitertia omnia explebat, cum particulam singulorum relinqueret. Ejus autem particulæ intervallo habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemque in extremis, quam habent CCLVI cum CCXLIII, atque ita permistum illud, ex quo hæc secuit, jam omne consumserat. Hanc igitur omnem conjunctionem, duplicem in longitudinem diffidit: mediæque accommodans mediam, quasi decussavit: deinde in orbem torsit, ut et ipsæ secum, et inter se, ex commissura, quæ e regione esset, jungerentur; eoque motu, cujus orbis semper in eodem erat, eodemque modo ciebatur, undique est eas circumplexus. Atque ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem: illum, ejusdem naturæ; hunc, alterius nominavit: eamque, quæ erat ejusdem, detorsit a latere in dextram partem: hanc autem citimam, a media linea direxit ad lævam: sed principatum dedit superiori, quam solam individuam reliquit. Interiorem autem cum in sex partes divisisset, septem orbes dispares, duplo et triplo intervallo moveri jussit, contrariis inter se cursibus. eorum autem trium fecit pares celeritates: sed quattuor, et inter se dispares, et dissimiles
8 trium reliquorum. Animum igitur cum ille procreator mundi Deus ex sua mente, et divinitate genuisset: tum denique omne, quod erat concretum, atque corporeum, substernebat animo, interiusque faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. Sic animus a medio profectus, extremitatem cœli a suprema regione rotundo ambitu circum-

jecit, seseque ipse versans, divinæ, sempiternæ, sapientisque vitæ induxit exordium. Et corpus quidem cœli spectabile effectum est, animus autem oculorum effugit obtutum. Est autem animus ex omnibus, rationis, contentionisque (ἁρμονίη Græce) sempiternarum rerum, et sub intelligentiam cadentium compos, et particeps; quo nihil ab optimo, et præstantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem vinctus, alteraque natura, adjuncta materia, temperatione trium partium, proportione compacta, se ipse conversans, cum materiam mutabilem arripuisset, et cum rursus individuam, atque simplicem, per quam omnis movetur, discernitque, quid sit ejusdem generis, et alterius, et cetera dijudicat, quid cuique rei sit maxime aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tempore contingat: quæque distinctio sit inter ea, quæ gignantur, et ea, quæ sint semper eadem. Ratio autem vera, quæ versatur in iis, quæ sunt semper eadem, et in iis, quæ mutantur, cum in eodem, et in altero movetur ipsa per se sine voce, et sine ullo sono, cum eandem partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus; et rectus omnia animo, mentique denuntiat: tum opiniones, [9] adsensionesque firmæ, veræque gignuntur. Cum autem in illis rebus vertitur, quæ manentes semper eædem, non sensu, sed intelligentia continentur; tum intelligentia scientiaque necessario efficitur.

Desunt multa.

Ratione igitur et mente divina, ad originem temporis, curri- 9
culum inventum est solis et lunæ, * * * * Corpora autem eorum singulorum cum effecisset Deus, ea ad eas conversiones collocavit, quas alterius circuitus conficiebat, quæ sunt septem, ut et illa septem: ita vim suam natura convertit, ut terram lunæ cursus proxime ambiret, eique supra terram proxima solis circumvectio esset. Lucifer deinde, et sancta Mercurii stella cursum habent solis celeritati parem, sed vim quandam contrariam: eaque conversione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alii alios vincunt, vicissimque vincuntur. Reliquorum siderum quæ causa collocandi fuerit, quæque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod attingendum fuit, quam in eo, cujus causa id attigimus, longior ponatur oratio. Quando igitur unumquodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, e quibus erat motus temporis consignandus: colligatisque corporibus vinculis animalibus, tum animantia orta sunt: eaque imperio parere didicerunt: tunc ex alterius naturæ motione transversa, in ejusdem naturæ motum

9 *adsensionesque*] Sic Victorius. idque verum esse non *adscensiones*, res ipsa docet.

incurrentia, in eoque hærentia, atque impedita, cum alia majorem lustrarent orbem, alia minorem, tardiusque majorem, celeriusque minorem, motu vero unius ejusdemque naturæ: quæ velocissime movebantur, ea celeritate vinci a tardioribus, et cum superabant, superari videbantur. omnis enim orbis eorum quasi facilitatis inflexione vertebatur: quam bifariam contrarie simul procedentia efficiebant, ut quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. Atque ut esset mensura quædam evidens, quæ in istis octo cursibus celeritates tarditatesque [10] declararet: Deus ipse solem, quasi lumen, accendit ad secundum supra terram ambitum, ut quam maxime cœlum omnibus colluceret, animantesque, [11] quibus jus esset doceri, ab ejusdem motu, et ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, vimque cognoscerent. Nox igitur, et dies ad hunc modum, et ob has generata causas, unum circuitum orbis efficit sapientissimum, atque optimum: mensis autem, quando luna, lustrato suo cursu, solem consecuta est: annus, ubi sol suum totum confecit, et peragravit orbem. Ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, [12] neque nomen appellant, neque inter se numero commetiuntur. itaque nesciunt, hos siderum errores, id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili præditos. Attamen illud perspici, et intelligi potest, absoluto perfectoque numero temporis, absolutum, perfectumque annum, tunc compleri denique, cum se octo ambitus, confectis suis cursibus, ad idem caput retulerunt, cumque eos permensus est idem, et semper sui similis orbis. Has igitur ob causas nata astra sunt, quæ per cœlum penetrantia, solstitiali se et brumali revocatione converterent: ut hoc omne animal, quod videmus, esset illi animali, quod sentimus, ad æternitatis imi-
10 tationem simillimum. Et cetera quidem usque ad temporis ortum impressa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat: sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. Quot igitur, et quales animalium formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, et tales in hoc mundo secum cogitavit effingere. Erant autem animantium genera quattuor: quorum unum divinum, atque cœleste: alterum pennigerum, et aërium: tertium aquatile: terrestre, quartum. Divinæ animationis maxime speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimus esset, et adspectu pulcerrimus. cumque similem universitatis naturæ efficere vellet, ad volubilitatem rotundavit, comiteque cum sapientia quam optimæ men-

10 *declararet*] Hoc latinitas postulat. Vulgo male *declaret*.

11 *quibus jus esset doceri*] Quale hoc jus est? puto Ciceronem scripsisse *quibus opus esset doceri*.

12 *neque nomen appellant*] An *nomine*?

tis effecit, circumque cœlum æqualiter distribuit, ut hunc
hac varietate distinctum bene Græci κόσμον, nos lucentem
mundum nominaremus. Dedit autem divinis duo genera
motus: unum, quod semper esset in eodem æque, et idem
in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod in an-
ticam partem a conversione ejusdem, et similis pelleretur.
Quinque autem reliquis motibus orbem eum esse voluit ex-
pertem, immobilem, et stantem. Ex quo genere ea sunt si-
dera, quæ infixa cœlo non moventur loco: quæ sunt ani-
mantia, eaque divina: ob eamque causam suis sedibus inhæ-
rent, et perpetuo manent. Quæ autem vaga, et mutabili ra-
tione labuntur, ita generata sunt, ut supra diximus. Jam
vero terram, altricem nostram, quæ trajecto axe sustinetur,
diei noctisque effectricem, eamdemque custodem, antiquissi-
mam deorum voluit esse eorum, qui intra cœlum gigneren-
tur. Flexiones autem deorum, et inter ipsos deos concur-
siones, quæque in orbibus eorum conversiones, antecessio-
nesque eveniant, cumque inter se pæne contingant, eos, qui
prope copulentur contraria regione, et pone quos, aut ante
labantur, quibusque temporibus a nostro adspectu oblite-
scant, rursusque emersi errorem incutiant rationis expertibus,
si verbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simula-
cro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis
sint dicta nobis. quæ de deorum, qui cernuntur, quique orti
sunt, natura præfati sumus, habeant hunc terminum. Re- 11
liquorum autem, quos Græci δαίμονας appellant, nostri (opi-
nor) Lares, si modo hoc recte conversum videri potest, et
nosse, et nuntiare ortum eorum, majus est, quam ut profiteri
scribere nos audeamus. Credendum nimirum est veteribus
et priscis, ut aiunt, viris, qui se progeniem deorum esse dice-
bant. itaque eorum vocabula nobis prodiderunt. nosse autem
generatores suos optime poterant: ac difficile factu est, a
diis ortis, fidem non habere; quamquam nec argumentis,
nec rationibus certis eorum oratio confirmatur: sed quia
[13] de suis rebus notis videntur loqui, veteri legi morique pa-
rendum est. Sic igitur, ut ab his est traditum, horum deo-
rum ortus habeatur, atque dicatur, ut Oceanum, [14] Salaciam-
que Cœli satu, Terræque conceptu generatos editosque me-
moremus: ex his Phorcyn, Saturnum, et Opem: deinceps
Jovem atque Junonem, reliquos, quos fratres inter se, agna-
tosque usurpare atque appellare videmus, et eorum, ut uta-
mur veteri verbo, prosapiam. Quando igitur omnes, et qui
moventur, palamque ostenduntur, et qui eatenus nobis de-
clarantur, qua ipsi volunt, creati sunt: tum ad eos is Deus,

13 *de suis rebus notis*] An *et notis* vel *at n.*?

14 *Salaciam*] Quæ a poëtis dicitur *Amphitrite*. Plato *Thetyn* vocat.

qui omnia genuit, fatur. Hæc vos, qui deorum satu orti estis, attendite: quorum operum ego parens effectorque sum, quæ per me facta, non sunt dissoluta, me invito: quamquam omne colligatum solvi potest: sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam orti estis, immortales vos quidem esse, et indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissolvemini, nec vos ulla mortis fata periment, nec fraus valentior, quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa, quibus estis tum, cum gignebamini, colligati. Quid sentiam igitur, cognoscite. Tria nobis genera reliqua sunt, eaque mortalia: quibus prætermissis, cæli absolutio perfecta non erit. omnia enim genera animalium, complexu non tenebit: teneat autem oportebit, ut eodem ne quid absit, quæ a me ipso effecta sint, quod deorum vitam possit adæquare. Ut igitur mortali generentur conditione, vos suscipite, ut illa gignatis, imitemini que vim meam, qua in vestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur, teneantque omnium animantium principatum, vobisque jure et lege volentes pareant: quorum vobis initium statusque traditur a me: vos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. Ita orientur animantes, quos et
12 vivos alatis, et consumtos sinu recipiatis. Hæc ille dixit. Deinde ad temperationem superiorem revertit: in qua omnem animum universæ naturæ temperans permiscebat, superiorisque permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita incorruptas, ut ea, quæ semper idem. sed a diis secundum sumebat, atque tertium. Toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, et singulos adjunxit ad singula, atque ita quasi in currum universitatis imposuit, commonstravitque leges fatales ac necessarias, et ostendit primum ortum unum fore omnibus, eumque moderatum, atque constantem, nec ab ullo imminutum: satis autem, et quasi sparsis animis, fore, uti certis temporum intervallis oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum. Sed cum duplex esset natura generis humani, sic se res habebant, ut præstantius genus esset eorum, qui essent futuri viri. Cum autem animis corpora cum necessitate insevisset, cumque ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum abscessio; necesse erat, sensum exsistere unum, communemque omnium vehementiore motu excitato, conjunctoque naturæ: deinde voluptate, et molestia mixtum amorem: post iram, et metum, et reliquos motus animi, comites superiorum, et his etiam contrarios dissidentes: quos qui ratione rexerit, juste vixerit; qui autem his se dediderit, injuste. Atque ille, qui recte et ho-

neste curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quo cum aptus fuerit, revertetur. qui autem immoderate et intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet. et si ne tum quidem finem vitiorum faciet: gravius etiam jactabitur, et in suis moribus simillimas figuras pecudum et ferarum transferetur: neque malorum terminum prius adspiciet, quam illam sequi cœperit conversionem, quam habebat in se ipse, ejusdem et unius, simul innatam et insitam. Quod tum eveniet, cum illa, quæ ex igne. aëre, aqua, atque terra, turbulenta, et rationis expertia insederint, denique ratione depulerit, et ad primam, atque optimam affectionem animi pervenerit. Quæ cum ita desi- 13
gnasset, seseque, si quid postea fraudis, aut vitii evenisset, extra omnem culpam, causamque posuisset: alios [15] in terra, alios in luna, alios in reliquas mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem notæ constitutæ, spargens quasi serebat. Post autem sationem eam diis, ut ita dicam, junioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent, quantumque esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, et quæ sequentia essent, perpolirent, et absolverent: deinde ut huic animanti principem se, ducemque præberet, vitamque ejus pulcerrime regeret, et gubernaret: nisi quatenus ipse benefactus sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. Atque is quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu: qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognovissent, hunc sequebantur. Itaque cum accepissent immortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem, et effectorem sui, particulas ignis, et terræ, et aquæ, et aëris a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, haud iisdem vinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ cerni non possent propter parvitatem, crebris quasi cuneolis injectis, unum efficiebant ex omnibus corpus: itemque in eo influente atque effluente animo divino ambitus illigabant. Itaque illi in flumen immersi, neque tenebant, neque tenebantur. sed vi magna tum ferebant, tum ferebantur. Ita totum animal movebatur illud quidem, sed immoderate, et fortuitu, ut sex motibus veheretur. nam et ante, et pone, ad lævam, et ad dextram, et sursum, et deorsum, modo huc, modo illuc.

sex oras, regionesque versus errans procedebat,

Desunt nonnulla.

Jam vero earum imaginum, quæ finguntur, et redduntur in speculis, eorumque, quæ splendida et lævia sunt, ratio-

15 *in terra—in luna*] Quia in sequentibus est *in reliquas m. partes*, scribendum videtur *in terram—in lunam*, etsi *serere in terra* in se non est vitiosum. Sed quia Plato etiam sic constructionem variavit, vulgatum servavi.

nem perspicere, haud difficile est. Nam ex ignis utriusque externi, atque interni communione inter ipsos, cum unus per singulas partes effectus, et multis modis concors et aptus redditus in lævore consedit.

14 Sed si in splendore consedit: tum vel eadem species, vel interdum immutata redditur.

omniaque hujusmodi necessario in speculo referuntur,

cum ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus,

in re levi, et splendida,

se confudit, et contulit. Dextra autem videntur, quæ læva sunt, quia contrariis partibus oculorum, contrarias partes attingunt.

præter morem usitatum adjectionis, et commissuræ. Respondent autem dextra dextris, læva lævis conversione luminum, cum ea inter se non cohærescunt. Id fit, cum speculorum lævitas hinc illincque altitudinem assumsit, et ita dextra detrusit in lævam partem oculorum, lævaque in dextram. Supina etiam ora cernuntur depulsione luminum: quæ convertens inferiora reddit, quæ sunt superiora. Atqui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adjuvant causas. Quibus utitur ministeriis Deus, cum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. Sed existimant plerique, non hæc adjuvantia causarum, sed has ipsas esse omnium causas, quæ vim habeant frigoris, et caloris, concretionis, et liquoris, careant autem omni intelligentia atque ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur. Animus autem sensum omnem effugit oculorum. At ignis, et aqua, et terra, et aër, corpora sunt, eaque cernuntur. Illum autem, qui intelligentiæ sapientiæque se amatorem profitetur, necesse est, intelligentis, sapientisque naturæ primas causas conquirere: deinde secundas causas rerum earum, quæ necessario movent alias, cum ipsæ ab aliis moventur. Quocirca nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere causarum, separatim autem de iis, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcerrimarum rerum, atque optimarum: et de iis, quæ vacantes prudentia, inconstantia, perturbataque efficiunt. Ac de oculorum quidem causis, ut haberent eam vim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. Maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur. Rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. Nam hæc, quæ est habita de Universitate oratio a nobis, haud umquam esset inventa, si neque sidera, neque sol, neque cœlum sub oculorum adspectum cadere potuissent. Nunc vero dies, noctesque oculis cognitæ, tum mensium, annorumque conversiones ad numerum machinatæ sunt, et spatium temporis demensæ

sunt, et ad quæstionem totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius, neque datum est mortalium generi deorum concessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

M. TULLII CICERONIS
PHÆNOMENΩN
EX
ARATO, FRAGMENTA.

Cic. 2. leg.) *Ab Jove musarum primordia.*
Lact.) *Malebant tenui contenti vivere cultu.*
Lact.) *Et Jovis in regno, cœlique in parte resedit.*
Cic. 2. Nat. Deor.) *Cætera labuntur celeri cœlestia motu,*
Cum cœloque simul noctesque diesque feruntur.
Extremusque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur esse Polus. *
Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice. *
Quas nostri Septem soliti vocitare triones.
Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto:
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur:
Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.
Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco serpit subter, [1] *supraque revolvens*
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.
Huic non una modo caput ornans stella relucet:
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput et tereti cervice reflexum.
Obtutum in cauda majoris figere dicas.
Quod caput hic paullum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus partem admiscentur in unam.

1 *supraque revolvens*] Priscian. L. 14. p. 980. habet *superaque retorquens*, pro *serpit* alii *repit*.

Id autem caput *

Attingens defessa velut mærentis imago
Vertitur. *

quam quidem Græci

'Εγγόνασιν vocitant, genibus quod nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona.
propter, caput Anguitenentis,
Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Graii.
Huic supra duplices humeros affixa videtur
Stella micans, tali specie, talique nitore.
Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
Ejus et ipse manet religatus corpore toto.
Namque virum medium Serpens [2] *sub pectora cingit,*
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septemtriones sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
Quod quasi temone adjunctum præ se quatit Arcton.

Huic Booti

* *subter præcordia fixa tenetur*
Stella micans radiis, Arcturus nomine claro.

* cui subjecta fertur

[3] *Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.*
Ferrea tum vero proles exorta repente est:
Ausaque funestum prima'st fabricarier ensem,
Et gustare manu victum domitumque juvencum.
Et natos geminos invises sub caput arcti.
Subjectus mediæ est Cancer: pedibusque tenetur
Magnu' Leo tremulam quatiens e corpore flammam.
Hoc motu radiantis Etesiæ in vada Ponti,
Navibus assumtis fluitantia quærere aplustra.

auriga

Sub læva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra lævum humerum clara obtinet. *
Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
Contra, Hœdi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

cujus sub pedibus

Corniger est valido connixus corpore Taurus,
Has Græci stellas ὑάδας vocitare suerunt.
Namque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur arcti.

2 *sub pectora cingit*] Libri quidam *pectore.* in vulgato est tmesis, pro *succingit pectora.*

3 *Spicum illustre*] Hinc Servius ad Virgil. Georg. I, 111. docet, dici non modo *Spicus*, sed etiam *Spicum.*

* hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopeia.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adspectum mæsta parentis.
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti
Summa contingit caput alvo, stellaque jungens
Una tenet duplices communi lumine formas,
Æternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

ARATI PHÆNOMENA,

A. M. TULLIO CICERONE

ADOLESCENTE LATINA FACTA.

quæ hinc incipiunt in ed. Aldi.

E QUIBUS hinc subter possis cognoscere fultum,
Jam cœli mediam partem terit, ut prius illæ
Chelæ, quum pectus quod cernitur Orionis.
Et prope conspicies parvum sub pectore claro
Andromedæ signum, Deltoton dicere Graii
Quod soliti, simili quia forma littera claret:
Huic spatio ductum simili latus exstat utrumque.
At non tertia pars lateris: namque est minor illis,
Sed stellis longe densis præclara relucet.
Inferior paullo est Aries, et flamen ad Austri
Inclinatior, atque etiam vehementius illo
Pisces, quorum alter paullo prælabitur ante,
Et magis horrisonis Aquilonis tangitur alis.
Atque horum e caudis duplices velut esse catenæ
Dicuntur, sua diversæ per lumina serpunt:
Atque una tandem in stella communiter hærent,
Quam veteres soliti cœlestem dicere Nodum.
Andromedæ lævo ex humero si 1 *quærere perges,*
Appositum poteris supra cognoscere Piscem.
E pedibus vatum summo natus Jove Perseus,
Quos humeris retinet defixo corpore Perseus:
Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.

1 *quærere perges*] Aldus *quæsere.* Festus notat, antiquiores pro *quærere* etiam dixisse *quæsere.* sic est apud Plaut. Bacchid. II, 11. sic et Ennius dixit.

Hic dextram ad sedes intendit Cassiopeæ,
Diversosque pedes vinctos talaribus aptis
Pulverulentus uti de terra lapsu' repente
In cœlum victor magnum sub culmine portat.
At propter lævum [2] *genus omni ex parte locatas*
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Hæ septem vulgo perhibentur more vetusto
Stellæ, cernuntur vero sex undique parvæ.
At non interiisse putari convenit unam:
Sed frustra temere a vulgo ratione sine ulla
Septem dicier, ut veteres statuere poëtæ,
Æterno cunctas ævo qui nomine dignant,
Alcyone, Meropeque, Celæno, Taygeteque,
Electra, Steropeque, simul sanctissima Maia.
Hæ tenues parvo labentes lumine lucent:
At magnum nomen signi, clarumque vocatur,
Propterea quod et æstatis primordia clarat,
Et post hiberni præpandens temporis ortus
Admonet, ut mandent mortales semina terris.
Inde Fides leviter posita et convexa videtur,
Mercurius parvus manibus quam dicitur olim
Infirmis fabricatus in alta sede locasse.
Quæ [3] *genus ad lævum nixi delapsa resedit,*
Atque inter flexum genus, et caput Alitis hæsit.
[4] *Namque est Ales avis lato sub tegmine cœli*
Quæ volat, et serpens geminis secat aëra pennis.
Altera pars huic obscura est, et luminis expers:
Altera nec parvis nec claris lucibus ardet,
Sed mediocre jacit quatiens e corpore lumen.
Hæc dextram Cephei dextro pede pellere palmam
Gestit: jam vero clinata est ungula vehemens
Fortis equi propter pennati corporis alam.
Ipse autem labens multis equus ille tenetur
Piscibus: huic cervix dextra mulcetur Aquarî.
Serius hæc obitus terrai jussit equinis,
Quam gelidum valido de corpore frigus anhelans
Corpore semifero magno Capricornus in orbe:
Quem quum perpetuo vestivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore cursum.
Hoc cave te ponto studeas committere mense:
Nam non longinquum spatium labere diurnum:
Non hiberna cito volvetur curriculo nox:
Humida non sese vestris aurora querelis
Ocius ostendet, clari prænuntia solis:
At validis æquor pulsabit viribus Auster:
Tum fixum tremulo quatietur frigore corpus.

2 *genus*] Antique pro *genu.*

3 *genus ad lævum*] Ad lævum genu, ut in v. seq *flexum genus.*

4 *Namque est Ales*] In L. II. Nat. D. est *Inde est Ales.*

Sed tamen anni jam labuntur tempore toto,
Nec cui signorum cedunt, neque flamina vitant,
Nec metuunt canos minitanti murmure fluctus.
Atque etiam supero navi pelagoque vagato
Mense, Sagittipotens solis cum sustinet orbem.
Nam jam cum minus exiguo lux tempore præsto est,
Hoc signum veniens poterunt prænoscere nautæ:
Jam prope præcipiti ante licebit visere nocti,
Ut sese ostendens emergit Scorpius alte,
Posteriore trahans flexum vi corporis arcum:
Jam supra cernes Arcti caput esse minoris,
Et magis erectum ad summum versarier orbem.
Tum sese Orion toto jam corpore condit
Extrema prope nocte, et Cepheus conditur ante,
Lumborum tenus a prima depulsus ad undas.
Hic missore vacans fulgens jacet una sagitta,
Quam propter nitens penna convolvitur Ales:
Et clinata magis paullo est Aquilonis ad auras.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat
Igniferum mulcens tremebundis æthera pennis,
Non nimis ingenti cum corpore, sed grave mæstis
Ostendit nautis perturbans æquora signum.
Tum magni curvus Capricorni corpora propter
Delphinus jacet haud nimio lustratu' nitore,
Præter quadruplices stellas in fronte locatas,
Quas intervallum binas disterminat unum.
Cetera pars læta tenui cum lumine serpit.
Illæ quæ fulgent luces ex ore corusco,
Sunt inter partes gelidas Aquilonis locatæ,
Atque inter spatium et læti vestigia solis.
At pars inferior Delphini fusca videtur
Inter solis iter, simul inter flamina venti,
Viribus erumpit qua summi spiritus Austri.
Exinde Orion obliquo corpore nitens
Inferiora tenet truculenti corpora Tauri:
Quem qui suspiciens in cœlum nocte serena
Late dispersum non viderit, haud ita vero
Cetera se speret cognoscere signa potesse.
Namque pedes subter rutilo cum lumine claret
Fervidus ille Canis stellarum luce refulgens.
Hunc tegit obscurus subter præcordia venter:
Nec toto spirans rabido de corpore flammam
Æstiferos validis erumpit flatibus ignes:
Totus ab ore micans jacitur mortalibus ardor.
Hic ubi se pariter cum sole in culmina cœli
Extulit, haud patitur foliorum tegmine frustra
Suspensos animos arbusta ornata tenere.
Nam quorum stirpes tellus amplexa prehendit,
Hæc augens anima vitali flamine mulcet:
At quorum nequeunt radices findere terras,

Denudat foliis ramos et cortice truncos.
Hunc propter, subterque pedes quos diximus ante,
Orioni jacet levipes Lepus. hic fugit ictus
Horrificos metuens rostri tremebundus acuti.
Nam Canis infesto sequitur vestigia cursu,
Præcipitantem agitans, oriens jam denique paullo
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At canis ad caudam serpens prælabitur Argo,
Conversam præ se portans cum lumine puppim:
Non aliæ naves ut in alto pondere proras
Ante solent rostro Neptunia prata secantes,
Sed conversa retro cœli se per loca portat:
Sicut quum cœptant tutos contingere portus,
Obvertunt navem magno cum pondere nautæ,
Adversamque trahunt optata ad litora puppim.
Sic conversa vetus super æthera vertitur Argo,
Atque usque a prora ad celsum sine lumine malum,
A malo ad puppim cum lumine clara videtur,
Inde gubernaclum disperso lumine fulgens,
Clari posteriora Canis vestigia condit.
Exin semotam procul, in tutoque locatam
Andromedam tamen explorans fera quærere Pistrix
Pergit, et usque sitam validas Aquilonis ad auras
Cœrula vestigat finita in partibus Austri.
Hanc Aries tegit, et squamoso corpore Pisces
Fluminis illustris tangentem corpore ripas.
Namque etiam Eridanum cernes in parte locatum
Cœli, funestum magnis cum viribus amnem,
Quem lacrimis mæstæ Phaëthontis sæpe sorores
Sparserunt, letum mærenti voce canentes.
Hunc Orionis sub læva cernere planta
Serpentem poteris, proceraque vincla videbis,
Quæ retinent Pisces, caudarum parte locata,
Flumine mixta retro ad Pistricis terga reverti.
Hic una stella nectuntur, quam jacit ex se
Pistricis spinæ valida cum luce refulgens.
Exinde exiguæ tenui cum lumine multæ
Inter Pistricem fusæ sparsæque videntur,
Ante gubernaclum stellæ, quas contegit omnis
Formidans acrem morsum Lepus: his neque nomen,
Nec formam veteres certam statuisse videntur.
Nam quæ sideribus claris natura polivit,
Et vario pinxit distinguens lumine formas,
Hæc ille astrorum custos ratione notavit,
Signaque signavit cœlestia nomine vero:
Has autem, quæ sunt parvo sub culmine fusæ
Consimili specie stellas, parilique nitore,
Non potuit nobis nota clarare figura.
Exinde, australem soliti quem dicere Piscem,
Volvitur inferior Capricorno versus ad Austrum,

Pistricem observans, procul illis Piscibus hærens.
At prope conspicies expertes nominis omnes
Inter Pistricem et Piscem quem diximus Austri
Stellas sub pedibus stratas radiantis Aquarî.
Propter Aquarius obscurum dextra rigat amnem,
Exiguo qui stellarum candore nitescit.
E multis tamen bis duo late lumina fulgent.
Unum sub magnis pedibus cernetur Aquarî.
Quod superest gelido delapsum flumine fontis
Spiniferam subter caudam Pistricis adhæsit:
Et tenues stellæ perhibentur nomine Aquarî.
Hic aliæ volitant parvo cum lumine claræ,
Atque priora pedum subeunt vestigia magni
Arcitenentis, et obscuræ sine nomine cedunt.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri,
Exiguo superum quæ lumina tempore tranat:
Nam procul Arcturo est adversa parte locata.
Arcturo magnum spatio supra dedit orbem
Jupiter: hunc parvum inferiore in parte locavit.
Hic tamen æterno invisens loca curriculo nox,
Signa dedit nautis, cuncti quæ noscere possent,
Commiserans hominum metuendos undique casus.
Nam quum fulgentem cernes sine nubibus atris
Aram sub media cœli regione locatam,
A summa parte obscura caligine tectam,
Tum validis fugito devitans viribus Austrum:
Quem si prospiciens vitaveris, omnia caute
Armamenta locans, tuto labere per undas.
Sin gravis inciderit vehementi flamine ventus,
Perfringet celsos defixo robore malos:
Ut res nulla feras possit mulcere procellas,
Ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem
Cœperit, et subitis auris diduxerit Ara.
Sin humeros medio in cœlo Centaurus habebit,
Ipseque cærulea contectus nube feretur,
Atque Aram tenui caligans vestiet umbra,
Ad signorum obitum vis est metuenda Favoni.
Ille autem Centaurus in alta sede locatus
Qua sese claro collucens Scorpius infert.
Hæc subter partem præportans ipse virilem
Cedit, equi partes properans conjungere Chelis.
Hic dextram porgens quadrupes qua vasta tenetur,
Quam nemo certo donavit nomine Grajum,
Tendit, et illustrem truculentus cedit ad Aram.
Hic sese infernis de partibus erigit Hydra
Præcipiti lapsu flexo cum corpore serpens.
Hæc caput atque oculos torquens ad terga Nepai,
Convexoque sinu subiens inferna Leonis,
Centaurum leni contingit lubrica cauda:

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremum nitens plumato corpore Corvus
Rostro tundit, et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, Grajo Procyon qui nomine fertur.
Hæc sunt, quæ visens nocturno tempore signa,
Æternumque volens mundi pernoscere motum,
Legitimo cernes cœli lustrantia cursu.
Nam quæ per bis sex signorum labier orbes
Quinque solent stellæ, simili ratione notari
Non possunt: quia quo faciunt vestigia cursu,
Non eodem semper spatio portata teruntur.
Sic malunt errare vagæ per nubila cœli,
Atque suos vario motu metirier orbes.
Hæc faciunt magnos longinqui temporis annos,
Quum redeunt ad idem cœli sub tegmine signum.
Quare ego nunc nequeo totos evolvere cursus.
Verum hæc, quæ semper certo volvuntur in orbe
*Fixa simul magnos edam * gentibus orbes.*
Quattuor æterno lustrantes lumine mundum,
Orbes stelligeri portantes signa feruntur,
Amplexi terras cœli sub tegmine fulti.
E quibus annorum volitantia lumina nosces,
Quæ densis distincta licebit cernere signis.
Tum multos orbes magno cum lumine latos,
Vinctos inter se, et nodis cœlestibus aptos,
Atque pari spatio duo cernes esse duobus.
Nec sic nocturno cognoscens tempore cœlum,
Quum neque caligans detersit sidera nubes,
Nec pleno stellas superavit lumine Luna,
Vidisti magnum candentem serpere circum.
Lacteus hic nimio fulgens candore notatur,
Hic non perpetuum detexens conficit orbem,
Sed spatio multum superis præstare duobus
Dicitur, et late cœli lustrare cavernas.
Quorum alter tangens Aquilonis vertitur auras,
Ora petens Geminorum illustria. tum genus ardens
In sese retinens Aurigæ portat utrumque.
Hunc sura læva Perseus, humeroque sinistro
Tangit: ad Andromedam hic dextra de parte tenetur,
Imponitque pedes duplices Equus: et simul Ales
Ponit avis caput, et clinato corpore tergum,
Anguitenens humeris connititur: illa recedens
Austrum consequitur devitans corpore Virgo.
At vero totum spatium convestit et orbis
Magnu' Leo, et claro collucens lumine Cancer,
In quo consistens convertit curriculum sol
Æstivus, medio distinguens corpore cursus.
Hic totus medius circo disjungitur ipso:
Pectoribus validis, atque alvo possidet orbem.
Hunc octo in partes divisum noscere circum

Si potes, invenies supero convertier orbe,
Quinque pari spatio, partes tres esse relictas,
Tempore nocturno quas vis inferna frequentet.
Alter ab infernis Austri convertitur auris:
Distribuens medium subter secat hic Capricornum.
Atque pedes gelidum rivum fundentis Aquari,
Cæruleæque feram caudam Pistricis, et illum
Fulgentem Leporem, inde pedes Canis, et simul amplam
Argolicam retinet crebro cum lumine Navem:
Tergaque Centauri atque Nepai portat acumen:
Inde Sagittari defixum possidet arcum.
Hunc a clarisonis auris Aquilonis ad Austrum,
Condens postremum tangit rota fervida solis:
Exinde in superas brumali tempore flexu
Se recipit sedes: huic orbi quinque tributæ
Nocturnæ partes, supera tres luce dicantur.
Hasce inter mediam in partem retinere videtur
Tantus quantus erit collucens Lacteus orbis.
In quo autumnali, atque iterum sol lumine verno
Exæquat spatium lucis cum tempore noctis.
Hunc retinens Aries sublucet corpore totus,
Atque genu flexo Taurus connititur ingens:
Orion claro contingens corpore fertur:
Hydra tenet flexu; Cratera et Corvus adhæret:
Et paucæ e Chelis stellæ; simul Anguitenentis
Sunt genua, et summi Jovis Ales nuntius instat:
Propter Equus capite et cervicum lumine tangit.
Hosce æquo spatio devinctos sustinet axis,
Per medios summo cœli de vertice tranans.
Ille autem claro quartus cum lumine circus,
Partibus extremis extremos continet orbes,
Et simul a medio media de parte secatur,
Atque obliquus in his nitens cum lumine fertur:
Ut nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
Sollertem ipsa dedit fabricæ rationibus artem,
Tam tornare cate contortos possiet orbes,
Quam sunt in cœlo divino numine flexi,
Terram cingentes, ornantes lumine mundum.
Culmine transverso retinentes sidera fulta.
Quattuor hi motu cuncti volvuntur eodem.
Sed tantum supra terras semper tenet ille
Curriculum, oblique inflexus tribus orbibus unus.
Quanto est divisus Cancer spatio a Capricorno,
Ac subter terras spatium par esse necesse est:
Et quantos radios jacimus de lumine nostro,
Queis lunæ convexum oculis contingimus orbem,
Sex tantæ poterunt sub eum succedere partes,
Bina pari spatio cœlestia signa tenentes.
Zodiacum hunc Græci vocitant, nostrique Latini
Orbem signiferum perhibebunt nomine vero:

Nam gerit hic volvens bis sex ardentia signa.
Æstifer est pandens ferventia sidera Cancer.
Hunc subter fulgens cedit vis torva Leonis,
Quem rutilo sequitur collucens corpore Virgo.
Exin projectæ claro cum lumine Chelæ.
Ipsaque consequitur lucens vis magna Nepai :
Inde Sagittipotens dextra flexum tenet arcum :
Post hunc ore fero Capricornus vadere pergit :
Humidus inde loci collucet Aquarius orbi.
Exin squamigeri serpentes ludere pisces :
Queis comes est Aries obscuro lumine labens,
Inflexoque genu projecto corpore Taurus,
Et Gemini clarum jactantes lucibus ignem.
Hæc sol æterno convestit lumine lustrans,
Annua conficiens vertentia tempora cursus.
Hic quantus terris connexus pellitur orbis,
Tantundem ille patens supra mortalibus edit.
Sex omni semper cedunt labentia nocte,
Tot cœlum rursus fugientia signa revisunt.
Hoc spatium tranans cæcis nox conficit umbris,
Quod supra terras prima de nocte relictum est
Signifero ex orbe et signorum ex ordine fultum.
Quod si solis aves certos cognoscere cursus,
Ortus signorum nocturno tempore vises :
Nam semper signum exoriens Titan trahit unum.
Sin autem officiens signis mons obstruet altus,
Aut adiment lucem cæca caligine nubes :
Certas ipse notas cœli de tegmine sumens,
Ortus atque obitus omnes cognoscere possis.
Quæ simul exsistant cernes, quæ tempore eodem
Præcipitent obitum nocturno tempore, nosces.
Jam simul ut supra se toto lumine Cancer
Extulit, extemplo cedit delapsa Corona,
Et loca convisit cauda tenus infera Piscis.
Dimidiam retinens stellis distincta Corona
Partem etiam supra, atque alia de parte repulsa est :
Quam tamen insequitur Piscis, nec totus ad umbras
Tractus, sed supero contectus corpore cedit.
Atque humeros usque a genibus, clarumque recondit
Anguitenens validis magnum a cervicibus Anguem.
Jam vero Arctophylax non æqua parte secatur.
Nam brevior clara cœli de parte videtur,
Amplior infernas depulsus possidet umbras.
Quattuor hic obiens secum deducere signa
Signifero solet ex orbi : tum serius ille,
Quum supera sese satiavit luce, recedit,
Post mediam labens claro cum corpore noctem.
Hæc obscura tenens convestit sidera tellus :
At parte ex alia claris cum lucibus errat
Orion, humeris et lato pectore fulgens,

Et dextra retinens non cassum luminis ensem.
Sed quum de terris vis est patefacta Leonis,
Omnia, quæ Cancer præclaro detulit ortu,
Cedunt obscurata, simul vis magna Aquilai
Pellitur, ac flexo considens corpore Nixus
Jam supero ferme depulsus lumine cedit:
Sed lævum genus atque illustrem linquit in altum
Plantam. tum contra exoritur clarum caput Hydræ,
Et Lepus, et Procyon, qui sese fervidus infert
Ante Canem: inde Canis vestigia prima videntur.
Non pauca e cœlo depellens signa repente
Exoritur candens [5] *illustri lumine Virgo.*
Cedit clara Fides Cyllenia, mergitur unda
Delphinus, simul obtegitur depulsa Sagitta,
Atque Avis ad summam caudam, primasque recedit
Pinnas, et magnus pariter delabitur Amnis.
Hic Equus a capite et longa cervice latescit:
Longius exoritur jam claro corpore Serpens,
Crateraque tenus lucet mortalibus Hydra.
Inde pedes Canis ostendit jam posteriores,
Et post ipse trahit claro cum lumine Puppim:
Insequitur labens per cœli lumina Navis,
Et jamjam toto processit corpore Virgo:
Hæc medium ostendit radiato stipite Malum.
At quum procedunt obscuro corpore Chelæ,
Exsistit pariter larga cum luce Bootes,
Cujus in adversum est Arcturus corpore fixus,
Totaque jam supra fulgens prolabitur Argo:
Hydraque quod late cœlo dispersa tenetur,
Nondum tota patet, non caudam contegit umbra.
Jam dextrum genus, et decoratam lumine suram
Erigit ille vagans vulgato nomine Nixus,
Quem nocte exstinctum, atque exortum vidimus una,
Persæpe ut parvum tranans geminaverit orbem.
Hic genus et suram cum Chelis erigit alte:
Ipse autem præceps obscura nocte tenetur,
Dum Nepa et Arcitenens invisant lumina cœli,
Non se cum medium pandet Nepa, tollere vero
In cœlum totum exoriens conabitur Arcus.
Hic tribus elatum cum signis corpore toto
Lucet; at exoritur media de parte Corona,
Caudaque Centauri extremo candore refulget.
Hic se jam totum cæcas Equus abdit in umbras,
Quem rutila fulgens pluma prætervolat Ales.
Occidit Andromedæ clarum caput, et fera Pistrix
Labitur, horribiles epulas funesta requirens.
Hanc contra Cepheus non cessat tendere palmas.

[5] *illustri lumine*] Sic legendum esse consentiunt viri docti. male vulgo *illustria lumina*, nullo sensu.

Illa usque ad spinam mergens se cærula condit.
At Cepheus caput atque humeros, palmasque reclinat.
Quum vero vis est vehemens exorta Nepai,
Late fusa volat. in terras labitur unda,
Orionque metu perculsus conditur una,
Pace hujus liceat causam explicuisse timoris,
Virgo, tua: mihi quæso veni placata Diana.
Hæc fama est hominum, *hæc per terras fama vagatur.*
Ut quondam Orion manibus violasse Dianam
Dicitur, excelsis errans in collibus amens,
Quos tenet Ægæo defixa in gurgite Chiineis,
Brachia quam viridi convestit tegmine vitis.
Ille feras vecors amenti corde necabat
Œnopionis avens epulas cenare nitentes.
At vero pedibus subito perculsa Dianæ
Insula discessit, disjectaque saxa revellens
Perculit, et cæcas lustravit luce lacunas,
E quibus ingenti existit cum corpore præ se
Scorpius, infestus præportans flebile acumen.
Hic valido cupide venantem perculit ictu,
Mortiferum in venas figens per vulnera virus:
Ille gravi moriens constravit corpore terram.
Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
Orion fugiens commendat corpora terris.
Tum vero fugit Andromeda, et Neptunia Pistrix
Tota latet, cedit converso corpore Cepheus
Extremas medio contingens corpore terras.
Hic caput, et superas potis est demergere partes:
Infera lumborum numquam convestiet umbra.
Nam retinent Arcti lustrantes lumine suras.
Labitur illa simul gnatam lacrimosa requirens
Cassiopea, neque ex cœlo depulsa decore
Fertur: nam verso contingens vertice primum
Terras post humeros eversa sede refertur.
Hanc illi tribuunt pœnam Nereides almæ;
Cum quibus (ut perhibent) ausa est contendere forma.
Hæc obit inclinata: at pars exorta Coronæ est
Altera, cum caudaque omnis jam panditur Hydra.
At caput, et totum sese Centaurus opacis
Eripit e tenebris, linquens vestigia parva
[6] *Ante pedum contecta, simul cum lumine pandit:*
Ipse feram dextra retinet. prolabitur inde
Anguitenens capite et manibus. profert simul Anguis
Jam caput, et summum flexo de corpore lumen.
Hic ille exoritur converso corpore Nixus,
Alvum, crura, humeros, simul et præcordia lustrans,
Et dextra radios læto cum lumine jactans.

6 *Ante pedum*] Videtur uno verbo scribendum *Antepedum* e Græco πρόποδες. Aratus habet προτέρους πόδας.

Inde Sagittipotens superas convisere luces
Institit, et mergit Nixi caput, et simul effert
Sese clara Fides, et promit corpore Cepheus,
Fervidus ille Canis toto cum corpore cedit,
Abditur Orion, obit et Lepus abditus umbra,
Inferiora cadunt Aurigæ lumina lapsu.
Inde obiens Capricornus ab alto, lumine pellit
Aurigam, instantemque Capram, parvos simul Hædos,
Et magnam antiquo depellit nomine Navem.
Obruitur Procyon. emergunt alite lapsu
E terris Volucres. existit clara Sagitta.
Crus, dextrumque pedem linquens obit infera Perseus
In loca, tum cedens a puppi linquitur Argo:

Prisc. lib. 8.) *Sub pedibus profert finita Booti,*
Prisc. lib. 6.) *Tertia sub caudam ad genus ipsum lumina pandit.*
Prisc. l. 10.) *Quem neque tempestas perimet, neque longa vetustas*
Interimet, stinguens præclara insignia cœli.

Prognostica.

Prisc. l. 10.) *Ut cum luna means Hyperionis officit orbi,*
Stinguuntur radii cæca caligine tecti.
Prisc. l. 16.) *Ast autem tenui quæ candent lumine Phatnæ.*
Cic. 1. Divin.) *Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros*
Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,
Saxaque cana salis niveo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere voces:
Aut densus stridor cum celso e vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe repulsu.
Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
Nuntiat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.

Vos quoque signa videtis aquai dulcis alumnæ,
Cum clamore paratis inanes fundere voces,
Absurdoque sono fontes et stagna cietis.
Quis est, qui, ranunculos hoc videre, suspicari possit?
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
[7] *Et matutinis acredula vocibus instat,*
Vocibus instat, et assiduas jacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaque nonnumquam cursans per littora cornix,
Demersit caput, et fluctum cervice recepit.
Mollipedesque boves spectantes lumina cœli
Naribus humiferum duxere ex aëre succum.

Jam vero semper viridis semperque gravata,
Lentiscus triplici solita grandescere fœtu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

7 *Et matutinis* &c.] Isidorus Origg. XII, 7. habet *Et matutinos exercet acredula cantus.*

Prisc. lib. 6.) *Caprigeni pecoris custos de gurgite vasto.*

Cetera desiderantur.

M. Tullii Ciceronis Alcyones.

Non.) *Alcyonem genuit claris delapsus ab astris*
Prævius auroræ solis, noctisque satelles.

M. Tullii Ciceronis Limon.

Cic.) *Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,*
Conversum, expressumque Latina voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quidquid come loquens, atque omnia dulcia linquens.

M. Tullii Ciceronis Marius.

Cic.) *Nuntia fulva Jovis, miranda visa figura.*

Cic.) *Hic Jovis altisoni subito pinnata satelles,*
Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
Ipsa feris subigit transfigens unguibus anguem
Semianimum, et varia graviter cervice micantem,
Quem se intorquentem lanians, rostroque cruentans,
Jam satiata animum, jam duros ulta dolores,
Abjicit efflantem, et laceratum affligit in undas,
Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuque volantem
Conspexit Marius, divini numinis augur,
Faustaque signa suæ laudis, reditusque notavit:
Partibus intonuit cœli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmavit Jupiter omen.

M. Tullii Ciceronis
DE SUO CONSULATU,
Lib. II.

Cic. 1. Divin.) *Principio ætherio flammatus Jupiter igni*
Vertitur, et totum collustrat lumine mundum,
Menteque divina cœlum, terrasque petissit:
Quæ penitus sensus hominum, vitasque retentat,
Ætheris æterni septa, atque inclusa cavernis.
Et si stellarum motus cursusque vagantes
Nosse velis, qua sint signorum in sede locatæ,
Quæ verbo, et falsis Grajorum vocibus errant,
Re vera certo lapsu spatioque feruntur:
Omnia jam cernes divina mente notata.
Nam primum astrorum volucres, te Consule, motus,
Concursusque graves stellarum ardore micantes,
Tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivales
Lustrasti, et læto mactasti lacte Latinas,
Vidisti, et claro tremulos ardore cometas,
Multaque misceri nocturna strage putasti,

Quod ferme dirum in tempus cecinere Latinæ,
Cum claram speciem concreto lumine luna
Abdidit, et subito stellanti nocte peremta est.
Quid vero Phœbi fax tristis nuntia belli,
Quæ magnum ad culmen flammato ardore volabat,
Præcipites cœli partes, obitusque petisset:
Aut cum terribili perculsus fulmine civis
Luce serenanti vitai lumina liquit:
Aut cum se gravido tremefecit corpore tellus.
Jam vero variæ nocturno tempore visæ
Terribiles formæ bellum, motusque monebant:
Multaque per terras vates oracla furenti
Pectore fundebant tristes minitantia casus.
Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere vetusto,
Hæc fore perpetuis signis, clarisque frequentans
Ipse Deum genitor cœlo, terrisque canebat.
Nunc ea, Torquato quæ quondam, et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
Et Capitolinis injecit sedibus ignes;
Tum species ex ære vetus generosaque Nattæ
Concidit, elapsæque vetusto numine leges:
Et divum simulacra peremit fulminis ardor.
Hic silvestris erat Romani nominis altrix
Martia, quæ parvos Mavortis semine natos
Uberibus gravidis vitali rore rigabat:
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.
Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans,
Vocis tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes civili generosam stirpe profectam
Vitare ingentem cladem, pestemque monebant:
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Templa deumque adeo flammis urbesque jubebant
Eripere, et stragem horribilem, cædemque vereri:
Atque hæc fixa gravi fato, ac fundata teneri,
Ni post excisum ad columen formata decore
Sancta Jovis species claros spectaret in ortus:
Tum fore, ut occultos populus sanctusque senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conversa, inde patrum sedes, populique videret.
Hæc tardata diu species, multumque morata,
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atque una fixi ac signati temporis hora
Jupiter ex celsa clarabat sceptra columna:
Ac clades patriæ flamma ferroque parata
Vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,

Qui populos, urbesque modo ac virtute regebant;
Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
Præstitit, ac longe vicit sapientia cunctos,
Præcipue ingenti coluerunt numine divos,
Hæc adeo penitus cura videre sagaci,
Otia qui studiis læti tenuere decoris,
Inque Academia umbrifera, nitidoque Lyceo
Fuderunt claras fæcundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo jam a flore juventæ,
Te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriæ voces studiis nobisque sacrasti,

Non. p. 97. a. ed. Merc.) *Atque animo pendens noctis eventa timebat.*

M. Tullii Ciceronis
DE SUO CONSULATU,
Lib. III.

Cic. 2. Att.) *Interea cursus, quos prima a parte juventæ,*
Quosque adeo consul virtute, animoque petisti,
Hos retine, atque auge famam, laudemque bonorum.

M. Tullii Ciceronis
DE SUIS TEMPORIBUS.

Quinct.) *Cedant arma togæ. concedat laurea laudi.*
Quinct.) *O fortunatam natam me consule Romam!*

M. Tullii Ciceronis
ELEGIA [8] TAMELASTIS.

Servius in Ecl. I, 58.) *Jam mare Tyrrhenum longe penitusque palumbes*
Relliquit.

Aug. l. 5. c. 8. Civit.) *Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse*
Jupiter auctiferas lustravit lumine terras.

M. Tullii Ciceronis
JOCULARIS LIBELLUS.

Quinct. VIII, extr.) *Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda,*
Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

[8] *Tamelastis*] Variant in hoc nomine libri vett. v. Burm. ad Servium l. c.

M. TULLII CICERONIS
FRAGMENTA
LIBRORUM INCERTORUM.

LACT. *lib.* 3. *cap.* 16.) Recteque Tullius civiles viros, qui rempublicam gubernant, qui urbes aut novas constituant, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem et libertatem civium, vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel judiciis gravibus conservent, philosophiæ doctoribus præfert.

D. AUG. *lib.* 4. *contra Pelagium.*) Eorum quippe opinioni convenienter ait quodam loco Tullius, se non putare idem esse arietis, et P. Africani bonum.

D. AUG. *Vita beata.*) An vero, quod ait Tullius, multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus, omnium virtutum possessores pauperes nominabimus?

D. AUG. *epist.* 1.) * nullum umquam verbum, quod revocare vellet, emisit.

QUINCT. *lib.* 11. *cap.* 1.) * non se id egisse, ut ita diceret, quo modo se quilibet posse consideret, sed quo modo nemo.

HIER. *super obitu Paullinæ.*) Cæsar cum quosdam ornare voluit, non illos honestavit, sed ornamenta ipsa turpavit.

LACT. *lib.* 5. *cap.* 11.) Etenim si nemo est, qui non mori malit, quam converti in aliquam figuram bestiæ, quamvis mentem hominis habiturus, quanto est miserius, in hominis figura animo esse efferato? mihi quidem tanto videtur, quanto est præstabilior animus corpore.

LACT. *lib.* 7. *cap.* 11.) Nihil esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur, vel injuria hominum, vel ipsa confectrice omnium vetustate.

QUINCT. *l.* 8. *c.* 6.) Hoc miror enim, querorque, hominem ita pessundare verbis alterum velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.

PLIN. *l.* 3. *c.* 2.) Fæminas omnes visu nocere, quæ duplices pupillas habent.

PLIN. *l.* 7. *c.* 5. et *l.* 13. *c.* 3.) Meliora unguenta sunt, quæ terram, quam quæ crocum sapiunt.

Idem l. 17. *c.* 21.) In nuce inclusam Iliada Homeri carmen in membrana scriptum.

Ibidem.) Fuisse qui præAvideret CXXXV M. passuum.

SENEC. 1. *Tranquil.*) Gladiatores invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt: favemus, si contemtum ejus præ se ferunt.

Idem in epist.) Si mihi vitæ spatium duplicetur, vel iis tantummodo poëtis percurrendis, qui λυρικοὶ a Græcis vocantur, non esse suffecturum.

MARCEL. *lib.* 15.) Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere: ita tamen æquabilitas vitæ non tantum habet sensum, quantum, cum ex adversis, et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.

PLIN.) In libris de republica Platonis me comitem profiteor; in consolatione filiæ, Crantorem sequor, item Panætium de officiis.

D. AUG.) * Omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum.

O miserum, cui peccare licebat.

D. AUG.) Nullæ sunt occultiores insidiæ, quam quæ latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine.

Philosophiam dii paucis quibusdam veram dederunt.

NON.) * arcera.

NON.) Existimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. *Exstat initio libri II. de officiis.*

FORTUN.) * forem.

SERVIUS.) Ad militiam euntibus dari solebant custodes, quibus primo anno regerentur.

Idem 3. *Georg.*) De accusatore lege quinta dicta.

· *Idem* 6. *Æneid.*) Est autem causa difficilis, laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est.

D. AUG.) Hippocrates nobilissimus medicus scriptum reliquit, quosdam fratres, cum simul ægrotare cœpissent, et eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos esse suspicatum.

MARCEL.) * cum parcere, vel lædere potuissem, ignoscendi quærebam causas, non puniendi occasiones, quod judicis lenti et considerati est proprium.

MARCEL. *lib.* 26.) Infelices esse, qui omnia sibi licere existimarent.

Idem lib. 31.) Erythræo oppido superpositum montem Mimanta.

D. AUG.) * de plebeia fæce sellulariorum.

DIOMED.) Qui fuit locus religiosissimus, is erit desertissimus, et custodia castrorum non honoris, sed oneris existimatur.

LACT.) Lex Dei præclara et divina semper, quæ recta et

honesta jubet, vetat prava et turpia: cui parentem sanctissimæ ac certissimæ Legi, juste ac legitime necesse est vivere.

Lact.) Atque adeo in plerisque civitatibus intelligi potest acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam.

Festus.) * ructaretur.

Idem.) Tesqua.

Quinct.) Dic mihi quæso Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrumne illius, an tuum malis? illius, inquit. Quid? si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuumne, an illius malis? illius vero, respondit. Agesis inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum malis, an illius? Hic mulier erubuit, et merito. male enim responderat, se malle alienum aurum, quam suum. nam est id improbum. At si respondisset, se malle aurum suum tale esse, quale illud esset: potuisset pudice respondere, malle se virum suum talem esse, qualis melior esset. *Exstat lib.* 1. *de Invent. cap.* 31.

Ex Ausonio *de Monosyllabis.*

Seps.

Ex Carisio.) Plure venit.

Colum. *lib.* 3. *cap.* 8.) Romanum fuisse civem Nævium Pollionem, pede longiorem, quam quemquam longissimum.

DONATUS *in vita Terentii.*

Comœdia.) Est imitatio vitæ, speculum consuetudinis, imago veritatis.

In Andr.

Non solum videam, sed etiam audiam, pleneque sentiam.

Gell. *lib.* 10. *cap.* 18.) Mausolus rex terræ Cariæ.

Isid. *lib.* 19. *cap.* 1.) Tunc se fluctigero tradit, mandatque paroni.

Lact. *lib.* 7. *cap.* 8.) Quoniam utraque earum sententiarum doctissimos habuit auctores, nec quid certi sit, divinari potest.

Plin. *lib.* 7. *cap.* 43.) P. Ventidium mulionem castrensem suffarraneum fuisse.

Idem lib. 29. *cap.* 4.) * formicas solivagas.

Ibid.) Mustela catulos suos quotidie transfert, mutatque sedem.

Idem lib. 30. *cap.* 5.) Animalia byturos vocari, qui vites in Campania erodant.

Idem lib. 31. *cap.* 2.) Cicero in admirandis posuit, Reatinis tantum paludibus ungulas jumentorum indurari.

Idem lib. 31. *cap.* 4.) Quædam terræ imbribus sicciores fiunt, veluti in Narniensi agro, quod admirandis suis inseruit M Cicero; siccitate lutum fieri prodens, imbre pulverem.

Solin. *cap.* 2.) Romam conditam olympiadis sextæ anno tertio.

* * *

Cum Oxonii uterer Bodleianis membranis, incidens in eas, quæ in fine præferebant titulum *Finit hoc opus de natura rerum*, materia post contexta ex variis bonæ notæ scriptoribus, reperi post alia has quoque voces. Duo axes, Boreus, quem aquilonem vocamus, hinc arduæ sunt, id est septentriones, quæ nobis semper apparent; cujus contrarius est notus, qui australis dicitur. hic est qui terra tegitur, ut ait Cicero, et fanera a Græcis nominatur. *Gronovius.*

M. TULLII CICERONIS, SI DEO PLACET, CONSOLATIO.

QUAMQUAM recentibus morbis medicinam adhibere vetant sapientes, nihilque adversi hominibus accidere solet in vita, quod aut improvisum, aut inexspectatum videatur: conemur tamen, si qua ratione possumus, mederi nobismetipsis, et domesticæ subvenire calamitati. Si enim, quoties usuvenit, consuluimus ceteris, cur non aliquando nobis ipsis? et, si mala, quæ nec vitari, nec averti humanis viribus possunt, pertulimus toleranter, cur non ea, si possumus, ratione leviora faciamus? præsertim cum ad ægritudines, et molestias depellendas eo acrius incumbere homines debeant, quo melius est, sine cura vivere, quam curis, et angoribus oppressum, ac circumventum, humanam conditionem, satis per se miseram, aliis etiam incommodis efficere miseriorem. quid porro præstantius, quid utilius est, quam, cum corpore valeas, curare, ut etiam animo valere possis? siquidem corpus animi gubernaculo, animus autem ministerio corporis indiget. at neque animus æger bene gubernabit, nec affectum corpus animi recte parebit imperio. Quamobrem prudenter a doctis et sapientibus viris et cogitatum, et factum est, qui de luctu minuendo ante nos scripserunt: quorum exstant satis multa, sane sapienter litteris mandata, in primisque a Theophrasto, Xenocrate, et Crantore: quorum libros cum sæpe animi causa sumserimus in manus, admirati eorum saluberrimis præceptis refertam, et conditam eloquentiam, tum proxime legimus necessario. casus enim ereptæ nobis filiæ, quam in oculis ferebamus, eximiis et virtutis, et prudentiæ laudibus præstantem, ita nos vel perculit, vel afflixit: ut ab iis opem ad leniendum, et mitigandum dolorem petere coacti simus, quorum maxime doctrina, atque auctoritate antea movebamur. Itaque multa, quæ ab illis vel acute cogitata, vel eleganter enuntiata sunt, ad dolorem nostrum abstergendum colligemus: ut, si minus ceteros in tanto mœrore delectare poterimus, quod alias et dicendo, et scribendo efficere conati sumus, et fortasse interdum præstitimus, saltem nobis ipsis medeamur. Sed nos etiam in hoc fortiores erimus, quam ceteri, quibus difficile non fuit, cum doloris ex-

pertes ipsi essent, alios consolari, et a mœrore abducere: nos autem dolore afflicti, consolationem a nobis petentes, nosmetipsos in dolore vincemus, ac naturæ quandam quasi vim afferemus. quæ utinam tanti sit, ut ceteros quoque in pari fortuna doceat adversos casus patienter ferre: qui quo sæpius contingunt, eo propiores hominibus putandi sunt, quasique in ipsa humana natura innati atque insiti, ideoque levius ferendi. qui enim hominem se esse agnoscit, hominisque nomen sibi vindicat, cur ea, quæ hominis maxime propria sunt, recusare, ac rejicere audeat? quod simul ut fecisset, et imprudens, et injustus merito haberetur. Atque hic locus a Theophrasto egregie tractatus, et perpolitus est: itemque a Xenocrate: quorum uterque eos, qui communes casus recusant, imprudentiæ, atque injustitiæ condemnat: alter etiam diis ipsis adversos non dubitat appellare. quod etiam gravius crimen est, ac vix in homine tolerabile: qui, cum omnia diis immortalibus accepta referre debeat, quorum ope vivit, intelligit, agit; si eorum voluntati repugnet, cum diis, gigantum more, bellare videbitur. Hæc autem perite, ut dixi, a multis tractata sunt. sed ego Crantorem sequor: cujus legi brevem illum quidem, sed vere aureum, et, ut Panætio placuit, ad verbum ediscendum de luctu librum, quo acute universam doloris medicinam complexus est. sed humanæ naturæ incommoda ita diligenter, et accurate expressit, ut quasi luendorum scelerum causa nasci homines, et in hanc lucem ingredi, possis agnoscere. Fac enim nasci hominem, et in lucem edi. continuo senties, non rerum humanarum dominum, et gubernatorem exortum, sed verius miseriarum servum, atque incommodorum. nam infantiam, et pueritiam vagitus, lacrymæ, imbecillitas, nullus nec rationis, nec corporis usus, dolores, molestiæque quamplurimæ amplectuntur. Adolescentiam ardor quidam excipit ætatis, nec prudentiæ, nec judicii compos: rerum utilium, ac laudabilium contemtio: voluptatis, et sæpe turpitudinis appetitio: veri boni ignoratio: in pares ferocia, in superiores superbia, in infimos arrogantia. ex his contentiones, rixæ, contumeliæ, assiduus denique molestiarum concursus exsistit: ex rebus honestis contemtis infelicitas, et infamia: ex turpibus curiose arreptis, et conquisitis, luctus, morbi, perpetuum denique sui ipsius odium, ex cognita rerum turpium mercede conflatum. Adde insanas pecuniarum largitiones, nullam futuri temporis curam, non inopiæ, non liberorum, non uxoris, non posterorum, non familiæ. quæ siquis ætatis potius vitia, quam naturæ miserias, velit appellare: quamquam nominis quæstionem inducat, non tamen ipsas ab homine miserias, atque incommoda removebit. Nec vero audiendus erit, qui hæc ab humanæ naturæ miseriis separanda putet, quod non in na-

tura insita sint, sed unius, vel aliquorum hominum errores videantur: totius autem naturæ illa esse affirmet, quæ a nullo prorsus homine sejungi possint. quasi vero humanum non sit irasci, quod multi non irascantur, aut non humanum loqui, et societatem coire, quod multi reperiantur, qui nihil difficilius faciant, quam cum hominibus congredi, aut sermonem cum aliquo conferre. vere autem humanæ miseriæ sunt, quod et si non omnes in uno, certe omnes in omnibus, et aliquà in multis, et multæ sæpe in uno agnoscuntur. Jam, constantis ætatis quot, quantæque miseriæ sint, non difficile est intelligere, at difficillimum enumerare. hæc enim ex omnibus hominis ætatibus in perturbationes animi, in pericula capitis, famæ, fortunarum una maxime incurrit. sicut enim ceterarum omnium ætatum, ad res, negotiaque tum privata, tum publica peragenda aptissima est, maximeque idonea : ita etiam una, præ ceteris omnibus, difficultatum, miseriarumque omnium, quæ ex publica, privataque administratione oriuntur, particeps, et socia est. hæc privata amicorum negotia procurat, hæc publica sustinet munera : hæc gloriam, et commodum ex rebus feliciter evenientibus, hæc ærumnas, et molestias ex adversis experitur. huic bonorum civium propugnatio, huic malorum accusatio proposita est : huic invidia, et æmulatio a bonis imminent, a malis pericula et insidiæ intenduntur : ætas numquam sibi ipsi non infesta, numquam pacata : semper laboriosa, semper anxia, et sollicita. quæ si non aliquos interdum vel utilitatis, vel voluptatis fructus ex assiduo labore perciperet, se ipsam profecto regere, ac tueri non posset. Sed miseriarum numerus multo major est : magnitudo autem tanta, ut neminem a publicis procurationibus non avertere, ac deterrere possit. illustre præbuit exemplum universæ civitati calamitas nostra, quam ex parta civium salute, ex defensis aris, ac focis, ex proditoribus a reipublicæ, ac populi Romani cervicibus depulsis contraximus. Sed nostra fuerit ærumna : civibus contigerit salus et quies : quam etiam, vita ipsa profundenda, si opus fuisset, libentissime redemissemus. Nihil necesse est mihi de me ipso prædicare. Sed tamen verissime affirmare possum, eos demum annos me vere vixisse, quos in præclaro aliquo patriæ vel commodo, vel ornamento consumsi. ac, si longius mihi vitam producere liceret, non me alia causa ad diutius vivendum, quam publicæ utilitatis studium, curaque adduceret : quæ una cogitatio in homine gloriosa, et laudabilis est maxime. Nunc, quæ extrema de ætatibus superest, quid ego de senectutis incommodis, ac miseriis loquar ? quas plurimas esse, et gravissimas, et nomen ipsum, languoris, calamitatisque plenissimum, indicat, et adspectus ipse senum hominum patefacit. quid est enim aliud, senem videre trementem, incurvum, ca-

num, imbecillum, infirmum, quam cernere morientem vivum, aut viventem mortuum? Ac, si nonnullis visum est, magnam esse senilis ætatis consolationem, prudentiam, usu rerum quæsitam, quæ illius ætatis propria est: eosdem illos fateri oportet, ex eo ipso fonte manare etiam ad senes non minimum doloris, atque molestiæ. qui enim se prudentem, rerumque agendarum peritum agnoscit, cur non doleat, quæ optime intelligit, præ ætatis vitio, optime etiam perficere non posse? et, si patriam diligit, cur non angatur, quod, quam consilio juvat, opera etiam juvare non possit? eoque major prudentium dolor est, quod optimorum consiliorum fructum nulla alia ratione percipi posse, quam si optime ad exitum perducantur, intelligunt: quod, nisi vir optimus, patriæque amantissimus ad agendum accedat, prorsus inania sint futura. De ætatibus satis mihi videor dixisse. quid jam de generibus hominum loquar? aut numquid principes viros, et medios, et infimos æque miseros esse negare possum? Reges ipsi quam miseri sint, quantoque opere sollicitudini, timori, atque insidiis propositi, satis ostendit Dionysius, cum imminente capiti gladio Damoclem fortunæ suæ felicitatem voluit experiri. nec mirum: cum iis bellorum calamitates, agrorum vastationes, populorum cædes, urbium exitia immineant. quæ cum eveniunt, qui victoria potitur, aliquid et ad gloriam, et ad imperium semper acquirit: sed tanta præterea rerum amissio, tantusque sumtus consequitur, ut magni constet victoria, ac plerumque præstiterit, numquam arma sumsisse. sin profligatio exercitus, aut clades aliqua contingit, nihil eo statu miserius ne cogitari quidem potest. siquidem captivitati, inopiæ, luctui, contemtui conjunctus est. Sed fac Regem esse a bellorum impetu, et a castrorum pulvere remotum, sua pacate possidentem, nulla hostium incursione vexatum: num iccirco tutior, a miseriis securior? quin immo, ut otium humana natura non fert, ipse sibi molestiam, ac sollicitudinem exhibebit. nam aut de augendis vectigalibus, aut de producendis finibus, deque urbibus ad imperium acquirendis, aut de jungendis cum potentioribus propinquitatibus, atque amicitiis cogitabit. quæ qui animo agitat, nec a molestia liber est, nec alios securos, ac quietos esse sinit. De avaritia vero, maxima animorum peste, nolim hoc loco pluribus disputare: quæ in deside, atque otiosa mente quam maxime exoritur. eaque erectiores animos, et altiores dignitatis gradus maxime sollicitat. Huic generi infimum hominum genus opponitur: quod, ut nomine abjectissimum, sic re quoque omnibus calamitatibus, atque angoribus est propositum. Huic inopia, fames, contumelia, injuriæ, tributorum solutio, militiæ incommoda, misera denique omnia perferenda sunt: eoque miserius est, quod ceteris omnibus,

cum adversa fortuna premuntur, permulta tamen suppetunt, e quibus consolationem, dolorisque levationem petunt. at infimam plebem natura ipsa fatali quadam necessitate tam abjecto, tamque imo loco collocavit, ut omnibus ærumnis subjecta, nulla propemodum ratione erigi, aut sublevari possit. Ne mediocris quidem hominum conditio miseriarum expers esse cognoscitur. nam inter summum, et infimum interjecta, alteri paret, alterum patitur. cui si imperare posset, certe longius a miseria distaret. Sed quia neque dignitate præstat, nec summos viribus adæquat, suo statu contenta esse cogitur. Itaque multis in civitate perfungitur incommodis, non illis quidem parum reipublicæ fructuosis, aut valde ad ferendum gravibus, atque asperis: sed quæ tamen animum sollicitent, et humanas miserias augeant. Hæc longiori oratione persequi, non est præsentis instituti: ante oculos omnia sunt, et nobis præcipue re ipsa perspecta et cognita. Nec vero alia est fæminarum conditio. aut enim iisdem, aut parum certe diversis et molestiis, et angoribus vexantur. nam et iisdem morbis, quibus viri, et iisdem animi perturbationibus, mentisque erroribus objiciuntur. eoque miserior illarum status est, quo mollior natura, et ad propulsanda incommoda, calamitatesque perferendas infirmior. easdem, quas viri, ex parentum, fratrum, sororum, affinium interitu molestias, et dolores hauriunt: maritos sæpe fatuos, parum de re domestica sollicitos, pecuniam profundentes nanciscuntur. ex quo paupertas, et luctus. quibus malis eo premuntur gravius, quod non, ut homines, indagare possunt, qua maxime ratione medeantur incommodis, rebusque suis consulant. Quantum Tullia mea ex patris exsilio doloris, quantum ex maritorum ærumnis, et difficultatibus luctus, molestiæque percepit? et quamvis optanda etiam minime pauca in vita viderit: malorum tamen paucorum sensus, vel doctissimis hominibus judicantibus, ita acerbus est, ut bonis vel plurimis, et maximis æquetur, interdum etiam præferatur. Permulta præterea in hoc genere sunt, quæ reticere præstat, quam edere. sed magna certe, vel hoc uno nomine, fæminarum miseria est, quod, quamdiu vivunt, parere semper coguntur. aut enim innuptæ parentibus, et affinibus: aut nuptæ, maritis parent, et serviunt. sic, quo minus liberæ, eo magis miseræ, nec umquam liberæ, nisi e vita profectæ. ergo mortuæ beatæ censendæ erunt. Nec sane video, quid aptius dici possit. sed, ut ad nos ipsos redeamus: cui uxor contingit, is præter communes omnium calamitates præcipuo etiam miseriæ genere premitur, quod non solum suis, sed etiam domesticis uxoris, et familiæ molestiis, curisque vexatur. neque enim ab ea, qui-cum arctissimo matrimonii vinculo conglutinatus est, aut mente, aut cogitatione sejunctus esse pot-

est. Itaque tot vexatus calamitatibus, tantisque miseriis circumclusus hominis animus, quid egregium, aut eximium suscipere, aut cogitare potest? mirum, ni sese abjiciat, ac veluti desperatione perculsus humi jaceat. Redeo igitur ad illud, quod initio dixi, neminem esse, qui spiritum ducat, non miserum, neminem vere felicem. parumque sapiunt ii, qui hominem luendorum scelerum causa natum, felicem, aut beatum audent nominare. nostra enim, quæ dicitur vita, mors est: nec umquam vivit animus, nisi compage solutus corporis, liber æternitate potiatur. itaque mortem in beneficii loco tributam a Diis immortalibus iis, quos maxime dilexerunt, traditum est: ut, cum Herodoto auctore, Argia sacerdos, quod optimum filiis esset, a Dea precata, eos reperit mortuos; mortem autem, tamquam optimam, illis esse concessam. credamus sane Apollini Delphico, qui exoratus a Trophonio, et Agamede, a quibus templum magnifice Apollini exædificatum Delphis erat, ut, quod esset optimum homini, tribueret: post diem tertium exanimes sunt inventi. quo munere judicavit Deus, et Deus is, cui divinationis partes a reliquis diis sunt relictæ, mortem homini omnium rerum esse optimam: itaque excutiatur jam, et evellatur funditus falsa illa multorum opinio, malam esse mortem: quandoquidem, vel deorum judicio, non modo mala non est, sed omnium rerum optima, et omnium munerum, quæ humano generi dari possunt, præstantissima. præclare: nam et miseriarum omnium, quas viventes pertulimus, finis est in morte, et vitatio futurarum, in quas progredientes in vita incurrunt. docemur enim exemplis, a propagatione vitæ, permultos optimos, et fortissimos cives incredibiles hausisse calamitates. immerentes dixerit aliquis; ergo non sunt in miseriis ponendæ. nihil enim miserum, quod non culpa contractum. de hoc alias viderimus: sed calamitates certe fuerunt: quarum etiam unica cogitatio, quæ prætervolat, et effugit, non modo sensus, qui corpori firmius inhæret, acerbitatis habet plurimum. ex quo vere colligi potest, sapienter fecisse Thraces, qui, si Herodoto credimus, nascentibus liberis lugere, morientibus lætari solebant. exitum videlicet vitæ, ut miseriarum finem, et quietis portum, probabant: vitæ initium, ut ingressum ad molestias et dolores, inviti videbant. Si ergo nascimur miseri, morimur beati: quis in hanc lucem edi velit, ut miseriis opprimatur? quis non potius mori, ut beatam vitam acquirat? et, si hoc nobismet ipsis, ut optimum, vellemus: cur liberis, et affinibus, diversum? an melius nobis, quam iis, quos summe diligimus, esse velimus, aut potius beate nobis, misere ipsis, et infeliciter? hoc certe nullo modo. quamobrem amanda mors semper omnibus, carissimis etiam optanda. Ac, si quibus mori præstat, quam vivere, iis præcipue,

quos et acta cum virtute vita claros effecit, et mors, satis diuturna vita perfunctos, molestia afficere non potest. Nasci vero, non intelligo, quibus expediat. nam in ærumnas, miseriasque ingredientes quid gratum, quid hilare aspicimus? qua re potius non offendimur? quod primus ille nascentium infantium vagitus, et ejulatus satis declarat. tributus enim est ab optima parente natura, quæ nihil inane solet efferre, ac potius iis rebus, quas efficit, admiranda semper edit vel pietatis, vel justitiæ, vel prudentiæ documenta. Ex quo intelligi licet, non nasci longe optimum esse, nec in hos scopulos incidere vitæ. proximum autem, si natus sis, quam primum mori, et tamquam ex incendio effugere fortunæ. Sileni quæ fertur fabula, si gravioribus ludicra interdum admiscere liceat, idem certe confirmat. qui captus a Mida, missionem doctrina redemit. docuit autem regem, numquam nasci optimum esse, sed celeritatem mortis proxime accedere. idemque Euripidis testimonio, poëtæ sapientissimi, comprobatur. Sed Crantor noster patri, filii mortem ægerrime ferenti, responsum ait datum esse in Psychomantio, filio suo bene beateque esse, utiliusque futurum fuisse, si etiam pater pari ratione fatis concessisset. Quamobrem, si dolorum finem mors affert, si securioris et melioris initium vitæ; si futura mala avertit; si medetur præsentibus; si nos ex plurimis vel morborum, vel molestiarum, vel acerbitatum periculis educit: cur eam tantopere accusare, aut dolorem ex ea derivare velimus, ex qua potius consolationem, ac lætitiam haurire fas esset? Nisi si, quod mortem subsequitur, nos fortasse sollicitos habet. de quo libet pauca dicere, ne hic unus ad molestiam, doloremque alendum angulus relinquatur. qui profecto insipientibus objiciendus non est, nec in tanto argumentorum acervo, quibus mortem ipsam nobis obstringere conamur, committendum, ut hoc uno nomine minus nobis debere videatur. et quamquam hæc futuri post mortem temporis cura hominis propria non sit, sed diis immortalibus potius relinquenda, quorum nos vel liberalitati, vel sapientiæ permittere fas, piumque esset: qui enim nascentium curam suscipiunt, qui viventes protegunt, alunt, tuentur, fovent, cur morientes deserant? tamen aliquid etiam modeste de iis exquirere, non est inutile. Necesse est autem, sit alterum de duobus, ut aut sensus penitus omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quod si morte sensus exstinguitur, obitusque noster ei somno similis est, qui nonnumquam etiam, sine visis somniorum, placatissimam quietem affert, quid lucri est emori? aut quod omnino tempus reperiri potest, quod ei tempori anteponatur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis ætatis? Sin migrationem malimus esse mortem in eas oras, quas e vita

profecti incolunt: quid optabilius, quam ad eos proficisci, quos mortuos vivens dilexeris; et cum iis perpetua vita perfrui, qui, ut nos in laude viveremus, et libenter moreremur, suis et præceptis, et exemplis tantopere laborarunt? mihi certe nihil videtur evenire posse gratius, quam, si mors aditum ad alia loca patefaciat, ad eos venire, et cum iis esse, quos et maxime dilexi, et numquam non diligere. ac laudare possum. Ad meos autem et affines, et amicos ut pervenero, quantopere lætabor? quæ jucundior collocutio, qui suavior vel congressus, vel complexus? O vitam vere vitalem, ut ait Ennius, omnibus bonis, ac gaudiis circumfluentem: sed beatam etiam mortem, quæ ad beatissimam vitam aditum aperiat. Me quidem, etsi dolore vehementer perculsum et afflictum, his tamen monitis, et præceptis non mediocriter allevari sentio: itaque neminem puto fore, quem non rationes, a nobis tam studiose e sapientum libris collectæ, juvent, ac delectent. eoque magis, quo leviores erunt aliorum dolores, quam hic, quo nos tantopere vexati sumus. nam si amor, si pietas filiæ, si virtus, si gravitas, si constantia, si cetera, quæ vix in fæminis spectari, nedum requiri solent, consideranda sint: tanta facta jactura, gravissime dolere debuimus. sed vincat dolorem consolatio: nec jam, quid amiserimus, sed, quatenus mortalem filiam lugere deceat, cogitemus. Hoc nos in mœrore nostro: quod certe fortis est ægroti, non solum accipere, sed etiam exquirere medicinam. At, si quis erit, quem dolor a ratione averterit, cui non satis firma videantur ea, quæ jam dicta sunt: is se hominem esse meminerit; nihil autem humanius esse morte, ut, si mors ab ipso divelli, atque auferri posset, diis propior habendus esset, quam hominibus, nec omni ex parte hominis nomen ipsi congrueret, quia communi, et præcipua hominis conditione non uteretur. præterea lacrymis nihil profici, quæ si quid adjumenti afferre possent, non solum effundendæ, sed studiose conquirendæ viderentur. Denique, non solum injuste, sed etiam turpissime agere, qui immodice doleat. turpitudo enim pejor est dolore: siquidem dolor homini a natura insitus est, nihilque habet infamiæ. turpitudo autem iccirco vituperanda, quod aliquid semper indecorum continet, culpa contractum. at omnis immodicus dolor turpis est, et a viro alienus: quandoquidem, ut immodice, præterque rationem doleas, sponte efficis. ex quo culpa exoritur: quæ homini maxime fugienda, vitandaque est, ne cogitationibus mollissimis, quales interdum perdite amantes suscipere solent, nimium perturbemur, et effæminemur. quin potius nos ad Homerica præcepta referamus:

Corde age sis firmo, nec te submitte dolori:
Namque aliquid gravius, pejusque aliquando tulisti.

Nemo videlicet suorum funera experitur, cui non adversa multa antea contigerint: ita variis omni ex parte incommodis humana natura concluditur. cur igitur graviora, vel certe æque gravia fortiter passus, cum maxime occalluisse, et ad dolorem novum obduruisse deberet, despondeat animum, seque mœrori tradat? quod etiam injustum esse, paullo ante dicebamus. natura enim usuram nobis vitæ dedit, tamquam pecuniæ, nulla præfinita die. quod si, cum libet, sua repetit, ea conditione commodata, ut restituenda sint, cur accusatur? aut, cur non potius naturæ gratias agis, quod, cum citius potuisset, tardius repetierit, quam, quod aliquando repetierit, injusta querela insequeris? certum est enim, non habitandi locum, sed commorandi diversorium, nobis esse concessum: e quo cum migramus, alacres, tamquam ex hospitio miseriarum, atque incommodorum plenissimo, egredi debemus, ac lætissimo animo ad futuram vitam, tamquam ad patriam, evolare. quod sapientes re ipsa præstitisse memorantur. profecto enim, si quid est, quod morientes perturbet, aut morientium affines habeat sollicitos, id totum aut ex falsa quadam opinione oritur, quod vitæ hujus usum nimis utilem, ac jucundum arbitremur, aut ex nimio in nosmetipsos amore, caritateque provenit. Sed opinionem illam, quam rationes adeo firmæ convellunt, libenter deponere debemus: ab hoc vero amore nimio tanto libentius abhorrere, quanto indecentius est, vitæ munere perfunctos velle etiam in vita, diis invitis, commorari: communemque omnium, qui ante nos e vita discesserunt, conditionem recusare: demum, tanta esse mollitie, tantaque impudentia, ut ne in morte quidem confirmemur, ac resipiscamus. Quod si nostrorum mortem dolemus, cogitemus aliquando, moriendum ipsis fuisse: mortem autem incertam esse, nec in hominis arbitrio positam, sed e deorum voluntate pendere: quos vero lugemus, eos quoque suorum mortem vidisse, patienterque tulisse: ideoque suo exemplo, quid nos facere velint, præcipere: denique, id quod ad consolandum maximum, ac firmissimum est, non eos nobis penitus ereptos esse, nec prorsus amissos, sed ad præfinitum tempus a nostris oculis, nostraque consuetudine remotos. itaque, cum ad eum vitæ terminum, quem natura præscripsit, nos quoque pervenerimus, statim eorum consuetudinem regustabimus, et ad suavissimam vel consuetudinem, vel convictum redibimus. Mortem suis acerbam, amaramque in moriendo esse, nonnulli existimant, atque ideo fortasse perturbantur, quod me quidem, sublatis gravioribus dolendi causis, quas jam superiori disputatione rejecimus, minime angit. ipse enim discessus animi a corpore vel cum nullo, vel certe cum modico dolore fit, et interdum sine sensu: non-

numquam etiam, si recte sapimus, cum voluptate. Sed quidquid sit, totum hoc ita leve est, qualia sunt ea, quæ puncto temporis fiunt. nec, si mors paullo longior alicui contingat, desperandum est de deorum, naturæque benignitate, quin eo quoque tempore properantem e vita discedere foveant, atque allevent. cujus rei in morientibus sæpissime signa minime dubia cernuntur: cum velut e somno exciti, quo tempore extremum spiritum edituri sunt, ita gaudentes et alacres aspiciunt, ut libentissime judices e vita proficisci. quamobrem ne hæc quidem ullam æquam doloris afferre causam possunt; qui certe comprimendus ac minuendus est, quod, etiam si nolis, tempore tamen ipso extenuatur, et evanescit: non, quod minuendi doloris vis in ipsa die posita sit, sed quod usus ipse, cogitatioque diuturni temporis doceat, nihil esse in morte mali, ideoque leviter, et patienter ferendam. Sed turpe, stultumque est homini, tanta, tamque varia rerum cognitione instructo, non a se ipso potius mature, quam sero ab usu, et cogitatione doloris remedia exspectare: quæ tam firma sunt, ut neminem fore putem, quem non vehementer non juvent solum, sed etiam permoveant. mihi vero eo magis necessaria fuerunt, quo turpius visum esset, me, qui ceteros constantissime consolatus essem, in meo dolore jacere: voxque illa exaudiri, et fortasse non immerito, potuisset, Hiccine ille Cicero, cujus ob os Graii ora obvertebant sua? Sed nos philosophia adversus omnes vel temporum, vel fortunæ, vel naturæ insidias munivit: quæ ita fortis est, ut nullius injuriæ impetum extimescat: ita lenis et suavis, ut omnes acerbitates facile mitiget ac molliat: ita demum utilis et fructuosa, ut totam se ad humanas utilitates liberalissime porrigat atque explicet. nec vero secus debet. quæ enim humanarum miseriarum cumulum optime norit, et acutissime perspiciat, si eas patiatur manare longius, neque homini mœrore confecto, consilio, præsidioque suo præsto sit: quid illo miserius? quid vita nostra laboriosius, aut tætrius? aut quid prodesset, adspectum a natura ad supera erectum accepisse, ut cœlum contemplari, ut deorum majestatem cogitare, aut a diis immortalibus mentem et rationem, ut utilia cognoscere, honesta a turpibus secernere, æqua amplecti, ab iniquis abstinere possemus, voce denique ipsa, et oratione frui, quæ nullis animantibus concessa est, quaque ceteris omnibus, quæ sub cœlo sunt, viventium naturis antecellimus? inania hæc videri possent, si tam multis ex adverso miseriis oppressa hominis natura neque se ad cœlestia erigere, nec tantis bonis, quibus majora nulla esse potuerunt, uti posset. sed profecto, ut contra serpentium virus pharmacorum genera multa, contra inopiæ calamitatem sollertia et industria, contra turpitudinis voluptatem

pudor et verecundia ; sic contra doloris morsum philosophia nobis data est deorum immortalium concessu atque munere. quam ut nemo satis pro dignitate laudare queat, sic quam plurimi mentis tranquillitatem, animi moderationem, in voluptates imperium, in acerba omnia summam quandam vim ac fortitudinem illi uni acceptam referant necesse est. Neque nos aut in exsilio patientes, aut in honorum cursu temperantes fuissemus, aut nunc in tanto mœrore sapienter et fortiter versaremur, nisi tuo, philosophia optima rerum humanarum moderatrix, beneficio. Tu vero felix et beata, Tullia mea, si quis tibi in morte sensus est, quæ tot, tantisque miseriis, quibus proposita fuisses in vita, una morte perfuncta es : a præsentibus malis expedita, ab impendentibus erepta, et in tuto ac tranquillo quietis portu collocata. merito tibi mortem jucundam fuisse putem, cum vel ea bona, quibus viventi frui licuit, animo reputas, vel mala, quæ moriens vitasti, mente, ac cogitatione complecteris. Ego autem, cum te felicem judicem, ac, si dicere liceat, pæne oculis cernam, cur tua morte excrucier ? potius lætabor, ac tibi, tamquam de re optatissima, gratulabor. cui nisi molestum est, me jam ætate confectum in tam perturbata republica, tamque misero vitæ genere reliquisse, quid jam grave aut acerbum esse possit ? Sed hoc quoque ratione ipsa levius aliquanto efficitur : neque tu nunc, quid me perferre necesse sit, sed, quam non multo post tecum iisdem bonis usurus sim, debes cogitare. nihil enim accidere valde grave potest iis, qui spe jam propinqua futuri boni recreantur, et aluntur. Sed nescio qui nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri. non enim tantopere bonis delectamur, quam malis affligimur : ex quo fit, ut hæc etiam nolentes augeamus : bona autem, quæ fruendo, cogitando, gaudendo majora efficere expediret, etiam deteramus. quod certe minime oporteret. nam, si serio disputare volumus, cur dolores, resque adversas refugiamus, quæ fortitudinem in nobis gignunt, et efficiunt ? quæ si nulla essent, nulla profecto fortitudo agnosceretur. cur mortem horreamus, quæ assidua sui memoria, nos ut meliores simus, admonet ? nec patitur, ad ea nos animum adjungere, quæ aliquam nomini nostro vel intemperantiæ, vel injustitiæ notam possint inurere. Bona vero, et ea, quæ probantur in vulgus, cur tantopere appetamus ? quæ consecuti, molliores plerumque, ac deteriores evadimus. itaque his voluptatum lenociniis obruimur, ut discessum ex hac vita impendere, vix aliquando recordemur. Sapienter philosophorum princeps, et magister Plato : quæ sensus appetit, aut timet, nihil aliud esse, quam somnia. itaque penitus contemnenda esse. mala vero ut vitentur, ad æterna properandum : quo nisi confugias, vitari numquam posse. at ad æterna ne pro-

perari quidem potest, nisi morte janitore, ac duce. Quorsum hæc? ut intelligamus, non modo a dolore vacuam, quietam, opportunam, bonam denique esse mortem, sed etiam summorum atque immortalium bonorum liberalem, ac beneficam ministram. itaque Cato sic e vita discessit, ut lætaretur, causam se nactum esse moriendi. Jam nemini dubium esse potest, quin vir prudentissimus, si sua morte lætabatur, mortem etiam optimam esse agnosceret. Certe enim in re sua, quæ præsertim sensu percipiatur, nemo fallitur. quod comprobare possum Artabani, Xerxis patrui, viri sapientissimi, testimonio. de quo est apud Herodotum, cum Xerxes exercitus sui copias pæne innumerabiles, ante se in aciem instructas intuens collacrymatus esset, neminem ex tot millibus ad centum annos superstitem futurum, illum Xerxi respondisse: at tam multa sunt, tamque misera, quæ viventes perferunt, ut nemo sit, quin mori sæpissime cupiat: cum incidentes calamitates, et morbi vitam adeo perturbent, sollicitamque habeant, ut longissima videatur. itaque mortem perfugium esse ærumnosæ vitæ, dubitare nemo potest. nec his contentus addit etiam illud: deos immortales, cum hominum vitam, quæ adeo misera sit, multis bonorum integumentis velarunt et operuerunt, fecisse quodammodo invidentius, ne mortis suavitatem, quanta est, omni ex parte degustaremus. Amphiaraum fabulæ narrant, Jovi, atque Apollini fuisse carissimum, neque tamen illum senium attigisse. ex quo quid aliud conjici potest, quam mortis celeritatem divinum munus, et lucrum esse maximum? itaque scitum est illud comicum:

Nam quæ tuetur, atque diligit deus,
Juvenis supremum mortis intrat limitem.

Neminem enim, quem dilexerint dii, patiuntur esse miserum. quare vitam eis, miseriarum plenam, adimant necesse est. quid autem contingere homini tam gratum potest, quod eum magnopere in vita retineat? voluptas, credo, quam ex alicujus sive artis, sive doctrinæ tractatione percipit. at doctrina æmulationem, omnium rerum molestissimam, si quæris, etiam dolorem parit. non tam enim delectamur, aliquid discentes, quam angimur, multo plura, ac majora, quæ scire vellemus, penitus ignorantes. Artes vero, quas tenuiores tractant, quid habent voluptatis, aut quid non potius molestiarum, et mœroris? quanta inter eos, qui illas exercent, perfidia? quantum odium? quanta invidia? aut quis est sua sorte contentus, et non alienæ sive industriæ, sive fortunæ, æmulator, osor, detractor? Sin civilem vitam quisquam appetit, et in reipublicæ luce vivere pulchrum putat, is se exigua, ac pæne nulla honoris specie magnas comparare cala-

nitates certo sciat: quotus enim quisque est, cui non publica administratio vel mœroris, vel jacturæ tantum attulerit, quantum verbis explicare vix queat? ac, si de toto vitæ cursu judicare vere volumus, exitum videamus. Ubi optimi reipublicæ administratores, seu verius parentes, Miltiades, Ephialtes, Cimo, Themistocles, Aristides? quantum illis fides, caritas, integritas, constantia peperit miseriæ? ut non modo honoribus, dignitate, auctoritate spoliarit, sed etiam in exsilium miserit. quod contra oportebat: viros optimos, patriæque amantissimos honore affici, in oculis ferri. Scipio Africanus apud nostros optimam causam amplexus, paucorum immoderatæ libidini repugnans, mane mortuus in lecto est inventus. nec abfuit suspicio, quin ab uxore, quæ Gracchorum soror fuit, interfectores essent immissi. Metello autem Numidico, homine omnium clarissimo, ac præstantissimo, quid miserius? qui, ne in legem perniciosam juraret, in exsilium abire sit coactus. fateor profecto, inter omnia exsilii genera, atque omnes miseriarum causas maxime honestam Numidici fuisse conditionem; cui probitas, integritas, in patriam caritas, calamitatis causam attulerit: sed tamen fatendum est, gravissimam fuisse calamitatem, pelli patria, avelli a suis, bonorum direptionem, liberorum sive mœstitiam, sive ærumnam videre. M. Regulum, C. Marium, L. Brutum, ob liberandam patriam interfectum, prætereo. nolim in iis commemorandis nimius videri, quorum exitus nemo est, quin ex libris, imaginibus, fama denique vulgari jam didicerit. quæ cum multa, maximeque gravia sint: gravissimum tamen illud debet videri, quod homine ambitionis vinculis irretito, quique e popularibus suffragiis totus pendeat, nihil usquam infelicius reperiri potest. quantus in eo timor, quanta dubitatio, quantus conatus, quanta sollicitudo? ut nullam illi a molestia vacuam esse horam, non immerito suspicari possimus. nam si servientis ea est conditio, ut ex ejus, cui servit, moribus, voluntate, ingenio propriam sibi fortunam fingat: qui populo serviet, avido, invido, ignaro, ad mutationem proclivi, et, quod caput est, ingrato, num aliquando beatus esse poterit? an potius, quoties de ejus natura cogitabit, toties suam ipse calamitatem, ac fortunam conqueretur? præclare vetus poëta:

Æterno mixtam luctu mortalibus vitam
Olim constituit divum pater, atque hominum rex.

Itaque quamdiu hac luce utimur, vivere quidem videmur, sed verius assidue morimur, aut saltem vitam verbo retinemus, re ipsa amisimus. Equidem non video, quid in hominis vita valde optandum, aut felix esse possit. multos potius, ne in majora, quam quæ humana consuetudo quotidie-

fert, mala inciderent, mortem sibi dedita opera conscivisse scio. quod tamen non iccirco dictum velim, quia probandum putem; sed, ut ex eo appareat, humana vita quam multis undique prematur difficultatibus. Cleomenes Lacedæmoniorum rex, ejusque filius, morte ultro appetita: præterea Theagenes Numantinus, qui, ne in hostium manus veniret, primum suis, deinde sibi ipsi mortem attulit, quantopere vita fugienda sit, satis videntur aperte declarasse. Ac nisi turpe videatur, homines a mulierculis, multo certe imbecillioribus, fortitudinis exempla petere, repetamus ex historiis Asdrubalis uxorem illam, quæ Carthagine in hostium potestatem redacta, se ipsam cum tribus filiis in conflagrantis patriæ incendium immisit. Sed præter hæc, quæ jam testata sunt, et illustria, fateamur sane ingenue, tantam esse humanæ naturæ miseriam, ut neque genus ipsum hominum, nec e toto genere singuli miseriarum expertes esse possint. quod eo magis mirandum est, quod non iis solum malis, quibus hominis natura assidue affligitur, mala nostra præscripta sunt: sed ipsi nos, quantum in nobis est, miseriores quotidie reddere conamur. nullum enim aliud in toto terrarum orbe genus animantium reperias, præter unum hominem, quod in proprium genus, atque in se ipsum sævitiam exerceat suam. meritoque Dicæarchus in eo libro, quem de hominis interitu luculentum, et eruditum conscripsit, nihil habere dubitationis putavit, quin multo plures exstincti sint homines ipsa hominum sævitia, et acerbitate, quam omni reliquo genere calamitatis. tanta est enim in permultis avaritia, tantum ambitionis, imperii, divitiarum studium, ut explendæ cupiditatis gratia nihil sibi non licere putent. atque hoc malum non jam angustis finibus compressum videmus, sed superioribus seculis erupisse vehementer, et manasse latius. non enim certum aliquem hominum numerum, sed regna ipsa, et totas persæpe funditus sustulit civitates. At, si ad singulos homines, quæ proxima ratio est, mentem, cogitationemque converteris, ne in iis quidem quidquam reperies, quod valde appetere, aut approbare possis. finge enim animo quidquid homini felix, aut beatum ex opinione vulgari possit in vita contingere. congerantur divitiæ, bona valitudo, honores, potentia. etiam voluptates accedant. cum hæc omnia in hominem contuleris, nihil tamen tribueris stabile, aut firmum, nihil, quod non repentinam, et assiduam pati mutationem possit. caduca enim, et incerta sunt omnia, non in humanis consiliis, aut viribus posita, sed in fortunæ temeritate, ac temporum vicissitudine constituta. quid autem homini turpius, quam e temporis, ac fortunæ mutatione pendere, et secundo illius flatu sublevari; reflatu, deprimi, et affligi? aut lætis rerum eventis gloriari, adversis lugere,

nec lacrymis temperare posse? quid jam intersit inter hominem, mutamque pecudem, si nos perinde atque illa, quibus rationem natura denegavit, extrinsecus toti pendeamus, in nobis ipsis nihil fortitudinis, nihil firmitatis, nihil habeamus constantiæ? quamvis enim homini non mater, sed verius noverca natura corpus fragile, infirmumque tradiderit, animum autem et in molestiis anxium, et in timore humilem, et ad labores mollem: plurimos tamen insevit divinos ingenii, judiciique igniculos, quorum auxilio et cum dolore luctari, et timori obsistere, labores vero omnes nullo negotio vincere, ac perferre possemus. itaque tributum divinitus mentis ignem, et prudentiæ, non exstinguere, sed sopitum fovere, atque augere debemus. Mors autem, progressis in vita longius si immineat, nihil est, cur magnopere commoveamur: quæ præsertim aut meliorem, quam quo viventes fruimur, aut certe non deteriorem vitæ statum sit allatura. quis enim negabit, si animus omnino intereat, exstincto sensu nihil esse mali, proptereaque nullam justam doloris causam exsistere: at, si vigeat, corpore solutus ac liber, quid jam illa vita beatius, quid divinius? ex quo maxima, et verissima lætitiæ, ac voluptatis exoritur occasio. Itaque nihil jam restat, quo minus, optimam esse mortem, vere affirmare possimus, tantumque abesse, ut, cum adest, dolenda sit, ut numquam fugienda, sæpe etiam optanda videatur. atque eo magis, quo diutius in vita homo permanserit. nam, cum iis bonis, quæ afferre vita potest, satiari cœperit, tum ab humanis molestiis secedens, in beatissimam vitam commigrabit. non enim is ego sum, qui animum simul cum homine interire putem, tantumque mentis lumen, e divina natura delibatum, posse exstingui, sed potius certo tempore emenso, ad immortalitatem redire. quid autem hominem magis deceat, quam tam multis, tamque firmis rationibus nixum, virilem animum retinere, fæmineam mollitiem exuere? qui vero mortuos nimis lugent, nec humanam conditionem magno, elatoque animo despicere possunt: in eos illud probri plenum vere dicetur:

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem:
Illaque virgo viri.

Multæ enim repertæ fæminæ sunt, quæ in domestico luctu singularem animi præsentiam, ac magnitudinem præstiterunt. Sed virilis fortitudo, ut libidini, sic dolori, non aliter, quam servo domina, imperare debet, eamque coercere, ac frangere, tamquam vitiosam, et imbecillam animi partem. quam si emergere patiatur, seque paullo altius efferre, non modo rationi præcurret, sed etiam victrix in animo exsultabit. quo nihil homini turpius, aut perniciosius ne excogitari quidem possit. Gorgias orator, jam ætate confectus, ac morti

proximus, rogatus, num libenter moreretur: Maxime vero, inquit. nam tamquam ex putri, miseraque domo lætus egredior. O virum egregium, dignumque, cujus vigeat in omnium ore, ac mente sententia! quid enim potuit præclarius dicere? cum mala, quæ viventem pati necesse est, cogitaret, miseriarum finem, quas moriens relinquebat, adesse lætaretur? sic par est loqui hominem, qui non libidine vexetur, non voluptatis illecebris irretiatur, nulli denique pareat cupiditati: quæ summa est ratio et sapientia, humanæ necessitati imperare, non dolori cedere, non desiderio angi, nihil denique humanum extimescere. Angamur liberorum, aut affinium interitu? quid ita? ut stultos imitemur, qui, quæ mutari non possunt, quæque vel nolentes opprimunt, perferre nequeunt: saniores, quorum tam multa exstant ad æternitatem illustria sive exempla, sive testimonia, negligamus? quid est aliud, cæcorum more ambulare, et, cum in celebritate versari, ac solis lumine uti possis, solitudinem tamen, ac tenebras quærere? jam enim ad eos, quos æmulari satius est, quosque nobis imitandos proposuit antiquitas, nostra delabatur oratio. Mortem igitur in malis nullo modo esse ponendam, sed in præcipuis bonis numerandam, dubitaturum puto neminem. si enim a miseriis abstrahit, si in meliorem vitam inducit, si neque misera ipsa est, nec ullius particeps miseriæ, cur mala censeatur? sin hoc largitur, ut sempiternis bonis potiamur, vitamque, quam mortalem habuimus, æternam adipiscamur, quid morte beatius esse possit? itaque sapientissimos homines accepimus non modo suorum morte non perculsos, neque dolore ullo affectos, sed etiam sæpissime lætatos esse. Anaxagoræ, inter familiares suos de natura rerum disserenti, filii mortem nuntiatam tradunt; nihilque aliud ab eo responsum, nisi, se illum genuisse mortalem. præclara vero vox, et vere digna, quæ a tanto viro emitteretur. non enim sane video, quid sapientius, aut constantius dici posset. an adolescentem illum esse mortuum? fracti hoc animi, nec in rebus adversis admodum firmi signum fuisset. an angi sese non sua, sed filii causa? num igitur ignorare se fateretur, quantis e malis elapsus esset filius? an se quidem dolere, sed tamen humanum casum agnoscere? ubi ergo hominis gravitas, judicium, sapientia? aut quid ab imperitorum turba distabit? e quibus tamen sæpe multi nec iis rebus anguntur, quæ necessario eveniunt, nec, quo minus eveniant, cum communes omnibus sint, laborandum ullo pacto censent. Ille vero sapiens, et vere philosophus: quem neque improvisus nuntius perculit, nec a disputatione abduxit, sed potius vocem expressit, summæ indicem fortitudinis, ac sapientiæ. vellem et hoc ipsum de pluribus ex nostris dicere liceret: quos si qua interdum fortunæ oppressit injuria, nihil aliud judices, quam prostra-

tos illos, ac penitus abjectos esse. quasi vero aliquid acciderit, quod vel ante ipsos nemini, aut, quod ipsis, si minus hoc tempore, saltem paucis post annis non eventurum fuerit. ac, cum maxime animo vigere deberent, tum præcipue non solum præteritæ, patriæque virtutis, sed etiam humanæ legis, ac pæne obliviscuntur sui. tantum in eorum animis mollities potest, ac servitus quædam doloris, atque tristitiæ. An ego illum judicare liberum possim, cui dolor imperat? quem repentinus casus perturbat, impellit, evertit? qui nihil præ doloris magnitudine, cogitare, nihil meditari queat? qui nihil in se ipso: in temporibus, atque in fortuna, quæ stabilitatis nihil habet, sua ponat omnia? ego vero istam non modo servitutem, sed pæne captivitatem, et quidem miserrimam, censuerim. quid enim interest inter eum, qui vinctus ab hostibus, et carceribus conclusus, obsideatur, et eum, qui dolore captus, suo prorsus careat arbitrio? at ille quidem, etsi corpore serviat, animo tamen liber est, nec dubitat aliquando fore, ut libertatem assequatur: qui vero dolori paret, nec valet corpore, et animo quam maxime laborat. non enim amicis frui, non reipublicæ prodesse, non privatas res curare, non publicis consulere potest. ita in otio, et quidem molestissimo, nec cuiquam paret, et tamen sibi non imperat. qui cum assiduis, et maximis prematur angustiis, alterum esse necesse est, ut quamdiu in dolore versatur, semper miser sit: alterum fieri nullo modo potest, ut, nisi dolere desinat, a miseriis eximatur. Quanto sapientius Xenophon, qui, cum sacra solemnia perageret, majoremque natu filium in prælio apud Mantineam cecidisse audiret, coronam tantum e capite deposuit, sed in sacris peragendis constanter perstitit. ubi vero cognovit, fortiter pugnantem occidisse, coronam rursus capiti imposuit, deosque ipsos, quibus litabatur, testatus est, majorem se ex filii virtute voluptatem, quam ex obitu molestiam cepisse. huic ego non dubitarim, quin omnia, quæcumque accidere possent in vita, nullam essent perturbationem allatura. qui enim usque eo in deorum cultu constans, et firmus esset, ut neque filii morte nuntiata, ab iis avocari posset, cur eum credam filii morte lugenda a deorum voluntate dissensurum fuisse? aut qui virtutem, filii vitæ anteferret, non jure credi possit, illum et virtutis studio incensum, et patriæ caritate impulsum, omnes molestias, omnesque calamitates libentissime fuisse subiturum? sed quo rariores, qui hoc modo animati sint, hoc præclariores viri. nihil enim ad laudem illustrius, quam in æternam gloriam, aut in patriæ utilitatem intuentem, aut saltem fortiter dolores perferentem, et cum fortuna luctantem, negligere humana. quæ qui nimium curant, ii laudis studium, civium commoda, denique omnia, quæ laudabilia putantur, prorsus e mente, ac cogita-

tione ejiciant, necesse est. neque enim humanis curis implicitus toto animo de patriæ salute, atque utilitate cogitare, aut laudem sibi præclaris actionibus comparare, vel egregii quidquam suscipere, ac sustinere queat. suis autem commodis, ac rationibus prospiciens, et consulens, cetera omittet, de se ipso dies, noctesque cogitabit. ita nec boni civis, nec boni viri fungetur officio. bonum enim virum decet, de ceterorum commodis æque laborare, ac de suis: bonum vero civem, sua omnia posteriora habere, patriæ commoda prima, et maxima ducere. a quibus neque dolore, neque ulla omnino humana avelli perturbatione debemus. Periclem narrant historiæ intra quatriduum duobus filiis, eximiæ indolis adolescentibus, esse orbatum. qui usque eo fortis, ac constans in luctu fuit, ut nihil prorsus de pristino habitu, cultuque deminuerit, sed eundem, quem antea, in concionibus habendis morem, ritumque servarit: nec umquam coronam e capite deposuerit. de quo traditum est, nihil eum putavisse indignius futurum, quam si aliquod fracti animi signum mœroris causa muliebri more edidisset. fortem sane hominem, et magna laude, æternaque memoria dignissimum: quem neque naturæ vis, ad nimium sæpe amorem trahens, potuerit de statu dimovere, et ad dolorem abducere, nec liberorum desiderium, quos tamen summe dilexisse dicitur, ulla ratione perturbarit. nec mirum. vera enim fortitudo inanes sollicitudines ejicit, ac depellit: opprimit cupiditates: imperat timori: nihil autem appetit, forti viro indignum: nec ab ulla re vel metu, vel inconstantia repellitur. et quamvis excelsam elatamque naturam ratio ipsa, doctrinæ præceptis imbuta, confirmet: quod Pericli, doctissimo homini, maximoque ingenio prædito sine ulla dubitatione contigisse, prorsus mihi persuadeo: ipsæ tamen fortitudinis radices in animo præcipue insident. qui cum humana despicit, nec ad humilia, quasi humi depressus, ullo pacto adhærescit: facile fit, ut uberiores, et maturiores fructus ferat, cum ad eum veluti ad agrum optimum, cultura, ratio etiam accesserit, conformatioque doctrinæ. non enim, sensu omni doloris caruisse summos viros, credendum est. qualis enim nihil sentientis animi, sensuque prorsus carentis esse fortitudo potuisset? Sed dolorem sentientes, ad eum opprimendum, ac vincendum summam animi contentionem adhibebant, tantumque nitebantur, ut e pugna discederent superiores. verum enim illud est, nullam animo majorem pestem, una remissione, posse contingere. qui si intentus est, seque ad resistendum parat, omnia sustinet pondera, omnia vel firmissima tormenta facile discutit, ac depellit: at remissione enervatus, et effæminatus, ita deprimitur, et urgetur, ut se ad æquitatem nequeat extollere. Nec vero quisquam doloris impetum excipere, ac fortiter perpeti pos-

set, nisi se prius ad obsistendum comparasset: aut fortitudinem acquirere, nisi prius doloribus multis acerrime, ac fortissime restitisset. ex quo consuetudo fit, quæ callum obducit animo, nosque contra omnes vel naturæ, vel fortunæ impetus armat. An censemus, Harpagum Medum tantum fortitudinis exemplum, quantum ab Herodoto memoriæ mandatum est, edere potuisse, nisi prius in patientiæ ac fortitudinis exercitatione sæpissime versatus esset? nec sine maximo fructu, magnaque potius cum nominis sui gloria. tantum enim fortitudine, ac prudentia præstitit, ut acerbissimam injuriam sine ullo plane doloris sensu pertulerit, et sese cumulate contra regis immanitatem ulcisci potuerit. nam, cum ejus filium rex Astyages interfectum ad epulandum apponi jussisset, caputque ei post cenam allatum ostendisset, rogans, cujus feræ viscera in mensa comedisset: ille vero nihil perterritus, nec animo ullam in partem dejecto, agnosco, inquit, quid sit actum, ac quidquid Regi placuit, mihi quoque placere pronuntio. hoc autem immanissimum genus injuriæ tam dissimulavit, quoad Cyrum ex Persia in Mediam evocare potuit: quo adveniente, cum exercitus imperator contra eum a rege missus esset, et regnum, et regem illi tradidit. itaque Astyages in Cyri potestatem, impietatis suæ pœnas daturus, redactus est. O factum omnium gentium, ac sæculorum memoria dignissimum! ex quo non modo qui dolori cedunt, ad patientiam, ac fortitudinem excitentur, sed etiam Reges, quique hominibus imperant, ne quid impium, aut indecens audeant, erudiantur. nam adversus injustitiam, atque impietatem tantum est odium, tanta invidia, ut ne ipsum quidem cœlum, aut sidera, etiam si homines velint, hujusmodi scelera pati, ac dissimulare possint. ac, si sera deorum vindicta sit, noluerunt tamen impios ipso in facinore adeo exsultare, ut non angore conscientiæ, fraudisque cruciatu, tamquam domesticis furiis, assidue vexentur. tantumque potest impietatis odium, ut tyrannum exstinctum, ac sævissime excruciatum nemo misereatur, nemo doleat. nam adversus hoc hominum genus, nec in ullo præterea, omnem prorsus vim, omnesque stimulos amittit dolor. qui si ratione comprimendus est, quod supra diximus, multo etiam magis consuetudine vincetur: cujus tantæ sunt vires, ut non modo perturbationes animi sedare, sed etiam naturæ vim afferre, eamque sæpissime immutare, ac penitus aliam possit efficere. cujus auxilio non modo doloris aculei, sed etiam fortunæ fulmina depelli, ac contemni facile poterunt. Meditemur igitur, et omnino statuamus, nihil prorsus humanum esse dolendum: non mortem, quam jam optimam esse cognovimus: non egestatem, quæ sæpissime maximi boni causa a diis immortalibus tribuatur: non exsilium, cum orbis terrarum omni-

bus pateat: non cetera generis ejusdem, quæ vulgi opinione gravissimis in malis numerantur. nullum enim tam grave malum apparebit, quin ex eo bonum aliquod multo majus, multoque optabilius magno deorum beneficio aliquando colligatur. Pleni sunt libri philosophorum: refertæ argumentis, ac rationibus paginæ fere omnes: tanta autem exemplorum copia, ut nihil possit esse cumulatius. quæ cum ita sint, qua jam re terreamur, aut cui dolori cedamus? Dion certe, qui e Platonis schola defluxit, cum ejus filius in atrium e tecto delapsus interisset, non modo non doluit, sed etiam in eo, quod tum forte agebat, constanter perstitit. quo facto judicavit et vir sapiens, et Platonis discipulus, quid ceteros, qui sapientes haberi volunt, facere oporteat. At Traheaspas multo fortius. siquidem filii morientis, cum ferro trajiceretur, sine ullo prorsus dolore spectator fuit. Cambyses enim iratus, et ebrius cum ejus filium sagittis peteret, jamque pectus reclusum appareret, patrem jussit inspicere, num cor percussum esset. cui cum pater respondisset, jam cordi sagittam esse infixam: tum Cambyses, numquid certam, inquit, habeo manum? at pater, nullo doloris signo dato, nec usquam conversa, aut commota facie: ne Apollinem quidem, inquit, certiores sagittas emissurum crediderim. Quid hunc patrem putemus facturum fuisse, si filius in pugna fortiter dimicans occubuisset, qui nullius culpæ conscium filium crudelissime trucidari non doluerit? num credamus, filii mortem honestam, ac pro patria susceptam, tali patri futuram fuisse jucundissimam? Nec tamen dubito, permultos fore, qui impium illum, ac pæne viscerum suorum carnificem vocent. Sed faciant sane, ut lubet; dum hoc mihi concedant, exemplum hoc fortitudinis, ac devicti doloris esse præclarissimum. Quod si ita est, ut infirmos animos spectata ceterorum virtus erigat, et confirmet, quem censeamus jam dolori concessurum, cum tam multos audiat, qui se ipsos in dolore superarint. quocirca, tam multa veterum exempla colligere, vereor, ne supervacaneum, aut fortasse putidum videatur. quod si ceteris tantum, et non nobismetipsis, scriberemus, fortasse breviores in scribendo, in exemplis autem recensendis etiam priores essemus. sed fit nescio quomodo, ut ex aliorum casibus ad mala nostra sananda medicinam colligamus. nobis quidem ita videtur: et, cum nostro vulneri medeamur, mirari non debebunt qui hæc in manus sument, siquid fortasse paullo expressum uberius invenerint. illud certe propositum habemus, ut omnibus nobiscum prodesse, omniumque dolori, quam accuratissime fieri possit, consolationem afferre possimus. quamobrem his enumerandis nostram valde imminui, atque allevari molestiam experimur: ceteris idem optamus, ac, si dicere liceat, etiam speramus. nam in tanta

vel argumentorum, vel exemplorum copia, quibus se legentes pæne obrui sentient, ecquis se immobilem, aut in dolore inexorabilem præbeat ?

Desunt nonnulla.

Nec vero ignoro, nonnulla interdum accidere, quibus ita perturbetur, et opprimatur animus, ut a medicina refugiat, idque si ullo in casu contingit, certe, cum dolore affligimur, maxime solet evenire. quod ex eo fit, quod erepti vel amici, vel affinis, vel filii cogitatio adeo nobis grata est, quod illum pæne ante oculos constituere videatur, ut, etiam si dolorem refricet, et lacrymas eliciat, tamen eam deponere nolimus. ac, si ad consolandum remedia suppetant, tamen nihil minus, quam consolantium verba, audiamus. falluntur sane graviter qui ita agunt : sed hunc errorem, quo magnopere delectantur, sibi extorqueri nolunt. Quare suum unicuique studium, suaque omnibus delectatio relinquatur. non enim vereor, quin, si minus in ipso doloris æstu remediis utendum homines censeant, certe, cum modice dolor resederit, ac se paullum quasi remittere cœperit, ad exstinguendas doloris reliquias monita, præceptaque nostra adhibeantur. nihil autem utilius est, quam hæc eadem in voluptate, ac lætitia pertractare, atque in manibus habere. sic enim et legi, atque ad verbum edisci, et penitus memoriæ mandari possunt, ut, cum in animum penitus influxerint, tum exhauriri ac prorsus elabi, non facile queant. ita fit, ut, cum repente dolor invasit, tum iis utamur : quæ, nisi ante percepta, et cognita sint, impetu ipso doloris incurrente, plane depelli, atque excludi solent. sensimus hoc in nobis ipsis : nec parum nobis obfuit, hanc universam adversus dolorem commentationem non multo ante animo, ac mente percurrisse. quamvis enim permultos philosophorum libros vel de luctu, vel de morte satis accurate legissemus, ut Theophrasti, Xenocratis, aliorum, quos commemorare nihil attinet : tamen hoc non ideo feceramus, quod eventurum putaremus, ut iis ipsis in nostro mœrore uteremur. itaque neque lectionem, quantum oportuisset, accuratam, nec memoriam satis intentam adhibuimus. casu autem repentino oppressi, non prius ad libros confugere potuimus, quin ante acerbitatis vi prosterneremur. quamquam postea tempore ipso factum est, ut dolor nec, ut antea, acrior, et mens ipsa paullo esset sedatior, et ad medicinam accipiendam magis idonea. Sed pergamus ad reliqua, quæ nec multa restant, et scitu, ad cognitione dignissima : fructu autem ipso, quem præcipue quærimus, gratiora fortasse, et uberiora. Quid est ergo, quod aliquam nobis afferre dubitationem possit, cur nihil omnino nostrorum morte dolere debeamus ? credo, si quando nobis in mentem venit, magnam nos ex eorum, quos amisimus, opera, ac studio uti-

litatem percepturos fuisse. at hoc non ad amicos, aut affines, quorum dolere videmur interitu, sed ad nosmetipsos pertinebit. mercenarius igitur dolor fuerit, quique non ex affinitate, aut benivolentia, sed ex una proveniat utilitate. quid autem flagitiosius et indignius, quam eum, qui sic doleat fateri oportere, cum tantopere alicujus morte crucietur, quod aliqua utilitate privatus sit, si nihil ex ejus vita beneficii ac commodi se consecuturum speravisset, nihil sibi omnino dolendum fuisse? At videamus, non Persas, aut Scythas, sed e media civitate nostra clarissimos, et præstantissimos viros, ac cives, qui non modo amicorum, cum quibus conjunctissime vixerant, sed etiam liberorum, et quidem carissimorum, interitum ita fortiter, et constanter tulerunt, ut causæ nihil sit, quin eos superioribus Græcis comparare, atque etiam anteferre debeamus. atque hoc multo magis in illis mirandum fuerit, quod in eorum obitu se fortissimos et constantissimos præbuerunt, qui non modo ipsis utilissimi, si vixissent, sed pæne soli utiles, ac jucundi esse potuissent. quid enim utilius filio? quid jucundius unico? at filium, et unicum Q. Fabius: præterea consularem, qui jam magnas res gesserat, et majores cogitabat, amisit. neque solum non doluit, quod fortissimi animi fuit: sed etiam mortuo laudationem in foro dixit: quo nihil fortius, aut laudabilius ne ex omni quidem antiquitate recenseri potest. cujus orationem quis non admiretur, insignem ingenii, judicii, ordinis præstantia? quo modo ille vel ea, quæ dixit, sine luctu dicere, aut, quæ scripsit, sine dolore cogitare potuit? cum præsertim hoc in illa laudatione et admirari, et obstupescere soleamus, quod non ut alii, de ceterorum fortitudine disputat, ut suum ipse dolorem aliorum exemplo minuat, sed in filio hærens, illius maxime virtutes, propriasque laudes, quæ vel acerbiorem efficere doloris sensum poterant, longissimo sermone persequitur. quod singularis virtutis exemplum fortasse Horatii Pulvilli laudem magna ex parte deminuere videatur: quem tamen summum virum silentio præterire nefas ducimus, cum in eo ipso, quod filii mortem æquissimo, ac fortissimo animo tulit, etiam Jovi Optimo Maximo, cujus ædem dedicabat, gratissimum fecisse videatur. nam Pontifex, inter sollemnium verborum nuncupationem, postem tenens, ut filium mortuum audivit, neque manum a poste removit, ne sacra dirimeret, nec vultum a populo avertit, ne suum potius dolorem, quam populi utilitatem, ac salutem, cogitare videretur. Jam, quid L. Paullo insignius, quid illustrius? qui filios paucissimis diebus duos ita perdidit, ut nullum pæne doloris paullo acrius indicium ediderit. ac potius in ea concione, quam de rebus a se gestis ad populum habuit, lætatus est, quidquid populo Romano immineret adversi, totum id in se

ipsum a diis immortalibus esse conversum. Cum Sulpicio vero Gallo quis neget actum esse præclarissime? cujus innocentiam, sapientiam, militarem virtutem, etiam insignis in obitu filii fortitudo illustraverit. quem ut numquam lubens tacitum dimiserim, sic ad Catonem properans exsultare videtur animus, et quasi in portum ex horrida tempestate delatus, in sapientissimi viri nomine, atque exemplo conquiescere. neque enim majori mihi admirationi esse solent clarissimi hominis res gestæ, ac virtus, non solum in luce patriæ, sed etiam in congressu hostium cognita, quam fuit illa in filii morte, prætoris designati, in oculis omnium civium fortitudo declarata. Atque horum egregia in domesticis miseriis, atque ærumnis facinora qui fortiter in civitate nostra imitati sint, casusque fortunæ gravissimos patientissime tulerint, non difficile fuerit oratione complecti. nam et Q. Martius Rex, cum unicum summæ pietatis, summæque virtutis filium amisisset, dolorem prudentia pervicit, et eo ipso die, quo filii rogum spectarat, curiam ingressus est: senatumque jussit convenire. Crassus vero, in eo prælio, quod cum Parthis commisit, occiso filio, tantum abfuit ut doleret, ut etiam exercitum increpaverit, quod unius militis jactura tantopere commoveretur, hortatusque sit, ut patriæ virtutis memores, pro republica fortiter dimicarent, filii mortui ultionem sibi uni relinquerent. Sed antiquior P. Crassus, vir clarus, et consularis, P. Crassi filii mortem et vidit, et moderatissime tulit. Nec ab ejus laude abfuit, ac fortasse Crasso præstitit, Cn. Cæpio, qui Cæpionem filium naufragio absumtum ita non doluit, ut eum ne leviter quidem e vultu, aut ulla corporis parte commotum e familiaribus quisquam ullo pacto senserit. Jam quid Pisones, Scævolas, Brutos, Marcellos, Metellos, Lepidos, Aufidios enumerem? quorum singuli pluribus amissis filiis, vel uxoribus, vel parentibus, nec lugendum existimarunt, et suam in illorum funeribus virtutem, atque constantiam non sibi solum, sed etiam generi, nominique Romano gloriosam fore putaverunt. Pudet in virorum gravissimis casibus repetendis longiori uti oratione, cum virorum maxime peculiaris virtus sit, et in viris efflorescat, ac vigeat maxime. quamobrem de fæminis potius dicendum est, ut, cum eas fortissimas fuisse cognitum sit, tum pudeat viros, a mulierculis virtutis exempla petere, et ab iis ea virtute, quæ ipsorum propria esse debeat, videri aliquando superatos. nam, si verum est, quod a Theophrasto alicubi proditum memoriæ mandavimus, orbem terrarum theatrum quoddam esse magnum, divina mente repletum: et cœlestis indicandæ sapientiæ gratia tam multis undique collucentibus ornamentis illustratum ac depictum: in eo autem medio collocatos esse homines a deo, ut cum fortuna, dolore, morbis, egestate,

casibusque permultis assidue luctentur: deum vero ipsum, quantum quisque pugnando valeat, quamque viriliter fortitudine divinitus accepta utatur, desuper aspectare: hoc, inquam, si verum est, dubitari profecto non potest, quin, quemadmodum populus Romanus in muneribus publicis invisos habet gladiatores, qui omni modo vitam impetrare cupiunt, favet iis, qui contemtum ejus præ se ferunt: itidem dii immortales, si quos ex hominibus nimis anxie de vita sollicitos, ejusque exitum detrectantes aspiciant, iis aliquo modo succenseant: eos vero et caros habeant, et muneribus prosequantur, qui si e vita revocentur ipsi, vel suos revocari videant, alacres, lætique deo pareant, nihilque propterea mali sibi accidisse judicent. quod si fæminas præstitisse intelligimus: cur iis imbecilliores, atque infirmiores videri velint viri? neque solum unam aliquam e multis fæminam, sed totam gentem, ac nationem, ut marium virtute, sic fæminarum eximia quadam magnitudine animi præstitisse accepimus. Lacænas enim matronas traditum est, occisis filiis vulnera inspicere consuevisse. ac, si adversos vulneratos esse comperissent, lætabundas funus ducere, eosque in avita sepulcra inferre solitas esse: contra vero, quos aversis vulneribus concisos agnoscebant, ab iis refugientes, clam sepeliendos curabant, nec ullo prorsus honore funeris prosequendos statuebant. tantum in fæmineis quoque animis decus poterat, et studium gloriæ. qua ex gente etiam illud ad nos præclarum dimanavit, matrem quandam filium, senis confossum vulneribus, intuentem nec ingemere voluisse, nec coronam e capite deponere, sed ad comites conversam, ita locutam: Quanto pulcrius, et optabilius est, in acie victorem animam efflare, quam in Olympio certamine parta victoria vivere? At alia, filium in prælio interfectum audiens, iccirco, inquit, genueram, ut mortem pro patria fortiter occumbere non dubitaret. Quid his fæminis facias, aut quo non honore, ac gratulatione dignas putes, quæ de patriæ dignitate, deque gloria sollicitæ, honestam mortem cuivis saluti, ac lucro anteponerent! Age vero, num Lacænis Romanarum virtus inferior? par fortasse, nisi malis etiam superiorem appellare. quam fortis enim, et quam magnifica illa Corneliæ vox, quæ duodecimo jam fætu amisso, cum Tiberium et Caium filios interfectos spectavisset, nullo timore perculsa, nulloque dolore confecta: Numquam, inquit, ego me non felicem dixerim, quæ Gracchos pepererim. fortem vero fæminam, et cuivis ex veteribus mentis præstantia, ac magnitudine animi conferendam. non enim dolori concessit, sed potius, cum virtute vicisset, victrix de dolore triumphum egit. Nihil jam Rutiliam miremur, quæ C. Cottam filium in exsilium secuta, cum postea reversum in patriam amisisset, nemo eam lacrymantem post elatum funus

vidit. parique fato Clodia usa est, quæ D. Brutum filium, consularem, mortuum superstes vidit, neque tamen ejus obitum non fortiter, et patienti animo tulit. quæ virtutis non vulgaria in fæminis exempla mirari aliquis possit, qui sexus imbecillitatem, ac mollitiem cogitet. at vero, qui fortissimis genitas parentibus, et fortibus etiam avis, majoribusque prognatas recordatus fuerit, nihilo ab eis minorem vel prudentiam, vel animi magnitudinem requirat. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut, illo amisso, ne prudentiam quidem retineamus? quæ si ulla in nobis residet, nos profecto vel avitæ, vel patriæ virtutis admonet, nec de Pisonibus, Fabiis, Brutis, Marcellis cogitantes, quos imitemur, et a quibus ortum ducamus, immemores esse patitur. Horum enim armis imperii fines producti sunt: horum sanguine parta, ac stabilita libertas: horum denique labore, ac studio respublica ad tantam pervenit sive bellicæ laudis, sive domesticæ virtutis gloriam. quorum in vestigia pedem ponere oportet, qui laudabiliter vivere, quique honestis in actionibus exerceri volunt, nec ullo mentis errore ad nimium dolorem, atque insaniam traduci. Nominavimus externos magnos, clarosque viros: collegimus de nostris plurimos, quibus mortis sensus non modo non ingratus, sed etiam optatus, et jucundus accidit. Addatur, si placet, etiam Theramenes, qui veneno epoto, maxima æquitate animi, ludens in morte, quod erat in poculo reliquum, Critiæ propinavit. Ergo ille in sua morte vir clarus, et sapiens ludebat: nos in filiorum, aut affinium morte lugebimus? et veterum dicta quotidie legentes, atque addiscentes, præclara ducemus, exempla repudiabimus? aut eam vitam, quæ mortem hanc consecutura est, immortalem, beatam, a miseriis omnibus vacuam, negligemus? quamvis enim nudum corpus, et exanime discedens relinquat animus, nec amplius liceat homini, qui e vita discedat, suis opibus, bonis, divitiis perfrui:

Astante, ut ille ait, ope Barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,

Tamen multo majoribus et bonis, et opibus, quæ nulla vetustas absumet, nulla vis eripiet, piorum mentes assidue potiuntur. Sed dimittamus et exempla clarorum hominum, et illorum virtutis impressam historiis memoriam: veniamus ad id, quod unusquisque sensu percipit, quantumque ex morte consequamur emolumenti, ac commodi, re ipsa, factisque probemus. ex qua docendi, ac disputandi ratione perspicue veritas elucescit, quidque hoc modo se habeat, vel illo, facile potest perspici. Si quisquam est, qui secundos in omni vita rerum exitus adipisci, et consequi possit, nihilque timeat adversi, hunc nemo infitiari poterit, jure dicturum, si vitam

sibi morte multis partibus meliorem affirmet. atqui nemo est, qui non modo miserias, atque ærumnas ab humana vita segregare, sed ne semihoram quidem felicem sibi, ac beatam polliceri possit. Metelli sibi fortunam sperant omnes: Priami sobolem, ac regnum exoptant alii: quasi non et Metellus tam multos nactus filios, ac nepotes, cum maxime beatus esse posset, invitus obierit, et Priamum non omni orbatum progenie, summoque dolore confectum, hostilis manus interemerit. His vitam si mors aliquot ante annis ademisset, e multis eos miseriis, ac luctibus simul eripuisset. quos idcirco experti sunt, quia vitam diutius, quam ipsorum requirebat felicitas, produxerunt. hinc illa miserabiliter decantata:

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam auferri,
Jovis aram sanguine turpari.

Quæ non modo visu, sed etiam auditu acerbissima sunt: quid putamus misero regi, qui omnia et videre, et audire, et experiri coactus est? num ei multo melius evenisset, si vitam omnino multis ante annis, quam hæc acciderent, amisisset? Forsitan quispiam dixerit: multa, quæ vivens nactus est, bona, cito decedens penitus reliquisset. sed a malis etiam multo gravioribus, qualia multa sæcula non viderunt, felicissime liberatus esset. Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, pervertere homines ea, quæ sunt humanæ fundamenta felicitatis, cum utilitatem a morte sejungunt, aut cum miseriam cum morte connectunt. L. Crassum, ex nostra civitate clarissimum, et eloquentissimum virum, matura mors, quantis e molestiis, quantisque incommodis eripuit? nam, qua in patriam pietate fuit, ex iis malis, quæ mortem ejus consecuta sunt, incredibilem, si vixisset, dolorem accepisset. flagravit enim bello Italia, exarsit senatus invidia, nihil denique in civitate fuit, quod non ejus temporis calamitatem, luctumque persenserit. Nam quid fugam Marii, quid cetera, quæ in illius discessu acciderunt, maxime luctuosa, summeque miseranda commemorem? quid reditum illum sanguinarium, cujus ex recordatione nemo est, qui non intimis sensibus exhorrescat. tenemus enim memoria, aut saltem ex patrum scriptis accepimus, crudelissimam omnium cædem illo tempore esse factam, trucidatos bonos viros, et cives, incisas eorum cervices, in Rostrisque positas, qui multorum civium salutem, ac dignitatem eloquentia peperissent. quam multos ex illa reipublicæ tempestate commemorare possumus, innocentissimos homines, atque optimos, ut acerbissimam calamitatem effugerent, libertatem morte quæsisse. O acerbum ac nemini non pœnitendum reipublicæ statum, conditionemque vivendi! cum eos ipsos, qui rempublicam suo

labore, suoque sanguine auxerint, juvarint, servarint, nusquam tuto nihilque magis, quam propinquorum manus, ac gladios timentes, horrescentesque videas: illorum autem, quorum ope, atque auxilio servatus sis, cum horribiles, miserosque casus spectes, nulla tamen ratione opitulari, nihilque afferre adjumenti queas. quis neget iis ipsis, qui hæc intueri cogantur, mortem esse non modo detrectandam, sed etiam optandam? qui autem ne in horum temporum flammam incidant, mortis beneficio consecuti sint, eos vero beatissimos jure omnes existimabunt: qualem fuisse L. Crassum, nisi res ipsa probavisset, nihil esset, cur oratione persuadendum videretur. Sed hæc paullo antiquiora, quam ut omnibus in memoriam redigi, ac cogitatione comprehendi possint. Pompeii autem, nostri familiaris, casu quid in civitate notius, quid illustrius? aut quid omnium oculis, ac mentibus perspectius, et clarius? hunc, si mature exstinctus esset, nihil doloris, nihil invasisset mali. quod tam diu in vita mansit, iccirco factum est, ut singularis calamitatis exemplum omnibus præbuerit. cui eo luctuosior fortunæ acerbitas visa est, quo feliciore, ac secundiore fortuna in omni vita usus erat. quis enim universis civibus aliquando carior? quis in toga vel rebus gestis, vel honoribus extra ordinem delatis, clarior? quis opibus, propinquitatibus, amicitiis florentior? cui nihil prorsus ad summam, absolutamque felicitatem, præter honestum, ac jucundum vitæ exitum, deesset. Sed videamus, quantum in rebus humanis fortunæ possit injuria. nisi malimus ad propriam mortalis vitæ nimis asperam, miseramque conditionem omnia mala revocare. qui enim amplissimis fortunis usus erat: nihil, nisi sublime, ac beatum nec cogitare, nec optare consueverat: cui omnia vel ad usum, vel ad voluptatem supererant, bellum cum socero suscepit: deseruit domum, profugit ex Italia: et cum antea nihil in ceteris bellis, nisi summo consilio prudentiaque gessisset, cum vel maxime ingenio, judicioque excellere debuisset, sui pæne oblitus est. itaque imbelles, et infirmas copias, tirones, collectitiosque milites cum robustissimis legionibus conferre non dubitavit: et amisso exercitu, ereptisque castris turpissime victus, in servorum manus vir summus, et clarissimus incidit. vita vero ut miserabiliter privatus sit, commemorare nihil est necesse: cum eo ipso, quod, in tam miseram fortunam delapsus, vitam cito amiserit, minus fortasse miser censeri possit. beatissimus autem obiisset, si, cum in republica florebat, cum valebat auctoritate, et gratia, cum copiis, opibusque affluebat, e vita decessisset. cujus propagatio quantum illi mœroris, ac luctus attulerit, non modo scribendo, sed vix etiam cogitando consequi quisquam possit. itaque hoc stabilito, et fixo, mortem sæpissime beatam homini contingere,

non solum, quod nos in beatam vitam inducat, sed etiam, quod multarum, magnarumque miseriarum sensu liberet, et a futuris vel calamitatibus, vel doloribus abstrahat, quid jam relinquetur, cur non morte lætari, ac clarorum hominum virtutem, qui nullius interitu perturbati sunt, imitari debeamus? An non optimam, beatamque mortem judicabat L. Brutus, cum tyrannum arcens, quem expulerat, vitam pro nihilo ducebat? item Decii, quo tempore cum Latinis pro patria dimicantes, sese hostium telis objiciebant? præterea Scipio, Paullus, Marcellus, Albinus, quos vitam in acie juvandæ patriæ causa fortissime profudisse memoriæ proditum legimus. Et vero nihil fuit, quamobrem elato, excelsoque animo homines vitam non despicerent, ut sempiternam gloriam consequi possent. nam cum nullo, vel certe minimo doloris sensu, quem morientes perferunt, infinitam laudem commutabant. hunc enim locum de exiguo, vel nullo potius dolore mortis, quem supra perstrinximus, paullo uberius percurramus. Neque enim absurde dixisse mihi videtur is, qui morientium, mortuorumque hominum statum, et conditionem duabus potissimum ex rebus percipi, atque intelligi posse affirmavit: quarum unam somnum statuit, alteram vero tempus illud, quod nostrum cujusque ortum antecessit. et sane ita est, ut ex omnibus opinionibus, quarum errore duci vulgus solet, cum de morte loquitur, nulla plane ad veritatem videatur esse propensior. ita enim multi vivunt, ut præsentibus bonis fruantur: nec sane cogitent, quid paucis post annis vel ipsis, vel ceteris boni, aut mali possit evenire. Itaque sæpe non opinatis morbis, perturbationibus, angoribus vexantur. mortis vero, de qua potissimum cogitare debuerant, ita non reminiscuntur, ut ad se minimum illam pertinere, nec sua quidquam interesse existiment. qui, ut Panætius Africanum dicere solitum tradit, ferociores equos domitoribus tradendos esse, ut paullatim parere, seque mitiores, ac molliores præbere incipiant: sic ipsi in gyrum fortitudinis ac patientiæ reducendi sunt, ne, si mors imprudentes oppresserit, perterreantur, planeque concidant. Sed nescio quo modo voluptate, luxuque delinita hominum consuetudo de recta majorum vita deflexit, eoque sensim delata est, ut nihil minus, quam verum, agnoscat, nec, cum aliquid agitur, rectum id, necne sit, magnopere cogitet. qua nulla major pestis, ac pernicies humanis rebus, valde jam labefactatis, potuit afferri. atqui, si in ullo homine, certe in his ipsis vulgare dictum et verum, et acute cogitatum esse deprehenditur. quid enim isti aliud agunt, nisi totos dies per inertiam perdunt, atque ita vivunt, ut stertere potius, quam ullo pacto vivere videantur? dormiens autem ut nihil sentit, nihil agit, nihil curat: sic mortuus quid agere, quid curare, aut sentire possit, haud

sane intelligas, itaque in fabulis, quos dii maxime adamarunt, eos, ne imminentem aliquam calamitatem sentire cogerentur, si vigilassent, a diis immortalibus consopitos esse accepimus. mortem igitur, siquidem somno similis est, singulis noctibus induimus, et, cum in somno sensus sit plane nullus, nullum etiam in morte futurum esse sensum, verissime statuere debemus. quod ut sensu ipso plane percipitur, sic ne de altero quidem dubitari ullo pacto potest, quin, quales ante, quam oriremur, fuimus, tales etiam mortui futuri simus. mors enim quemadmodum ad eum, qui nondum ortus est, nihil pertinuit, sic ne ad eum quidem, qui mortuus est, ulla ratione pertinebit. ad morientem vero vel nihil, vel parum certe pertinet. siquidem tam angusto spatio, tamque brevi curriculo coërcetur, ut, nec si velit quidem, vires suas nimium porrigere, aut explicare possit. Quæ est igitur eorum oratio, qui tantum in morte dolorem se timere, atque expavescere dictitant? quamquam non sane video, quo modo aliter facere possint. qui enim mortem numquam experti sint, quam semel homo subiturus est, quo modo, bona, malane sit, vere sentire, ac dijudicare possunt? Morientes aiunt cruciari, angi, distorqueri. quod in nonnullis fortasse animadverti atque observari potuit. in quo tum isti aliquid dixisse videri possent, si hoc ex ipso mortis sensu penderet. nam, si mors ipsa dolore suo corpus usque eo cruciaret, atque angeret, ut hæc doloris edere indicia cogeretur: negari profecto non posset, quin dolorem non levissimum mors ipsa esset allatura. Cum vero hujusmodi cruciatus paucissimos angat, et eos maxime, qui intemperanter, flagitiose, nefarie vixerint: nunc dubitari non potest, quin tales homines non mors, sed admissorum scelerum conscientia vexet, habeatque sollicitos. qui enim se morituros numquam crediderint, ac ne cogitarint quidem, cum ad ipsam mortem pervenerint, anguntur, non dolore moriendi, sed quod e vita inviti discedunt. in qua cum omnia secunda, feliciaque experirentur, ne secus mortuis accidat, valde vereri, ac dubitare coguntur. At bonis, qui mortem semper, tamquam præsentis tempestatis portum, in ore, ac sermone habuerint, quique ex hujus vitæ procellis, mortis beneficio, aliquando egredi, sæpissime concupiverint, nihil libentius, ac jucundius mentione, ac nomine mortis accidit. Atque in iis etiam præstans, planeque admirandum deorum munus agnoscitur. bonos enim, et quidem plurimos, non modo cum exiguo dolore, ut optare homines vulgo solent, sed omnis plane doloris expertes ex hac vita egressos, sine ulla dubitatione reperias. ex quibus Q. Fabius consulatum adeptus, cum in curia prætereuntes salutaret, nihil dolens, nihil molesti sentiens, immo plane gaudens, e vita discessit. atque idem contigit A. Pompeio, cum in

æde Jovis Capitolini sacra fecisset, itemque Thalnæ consuli, diis immortalibus supplicanti. quid hos in ipso mortis articulo doloris expertos existimes, qui paullo ante læti vivebant, et in eo, quo moriebantur, puncto temporis, nihil lugubre testati sint, nihil flebile dixerint? Morte, inquies, oppressi sunt. at sapientissimi, et optimi viri: quibus mortem, tamquam beatæ vitæ initium, dii immortales largiri voluerunt. quam eo fortasse jucundiorem ipsis fore videbant, quo minus eo tempore tantum boni exspectaverant, ac ne sperare quidem poterant. nam cum mors e divina voluntate tota pendeat, haud sane in hominis potestate esse possit, quo potissimum die, quaque conditione mori velit. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, mortis eundem omnibus hominibus diem, ac terminum divinitus esse constitutum: ut autem vel citius, vel serius moriamur, singulorum hominum vel intemperantia, vel negligentia contingere. nam, ut illud verissimum est, præfinitum esse vitæ terminum a Deo, quem præterire, aut ex quo egredi nemini liceat: sic illud affirmare nemo possit, eundem omnibus, eademque hora vitæ finem impendere. quod si agnosceremus, nihil sane esset, cur homini prudentiam, temperantiam, pietatem tribueremus. quæ omnes plane virtutes, si hoc consequeretur, non modo inutiles, sed penitus inanes viderentur. cur enim prudentia uteretur homo, cur abstinentia, cur temperantia, si eodem, quo reliqui omnes, temporis spatio vitam esset terminaturus? Ut diutius, inquis, vitam producere liceret. at, si vitæ terminus fatalis est, nec immutari quidem posse necesse est. Sin voluntarius, et in hominis arbitrio positus, nihil est, cur, eundem omnibus a Deo constitutum esse, quisquam affirmet. Sed de his statuat unusquisque ut libet. quid autem verius sit, Deus ipse viderit: hominem quidem scire arbitror neminem. stet modo nobis illud, doloris esse nihil in morte; boni autem tantum ex ea ad homines permanare, quantum sperare multi possint, cogitatione quidem assequatur nemo. itaque hoc divinitus hominibus datum est, ut quoties molesti aliquid experiantur, tum mortem exoptent, ac votis etiam conceptis sæpe implorent. quid ita? quia bonam, utilemque esse mortem, coguntur agnoscere: malam autem, aut acerbam esse numquam posse, homini a natura insitum est. itaque dolore perculsi mortem imploramus, eamque unam, ut miseriarum, malorumque terminum exoptamus. Admonet me locus, ut, cum neminem ipsa morte magnopere commoveri debere probatum sit, iis præcipue dolendum nihil esse contendam, quos mors cum laude oppetita consolari potest. satis enim diu vixisse putandi sunt, qui vitam honeste clauserunt. eosdemque e vita abeuntes non modo laus, sed etiam perpetua voluptas, delectatioque pro-

sequitur. quæ sane eo major in animo exoriri, ac vigere solet, quo latior alicujus in colendo officio, vitaque honeste ducenda manavit industria. certe enim, cum ad recte agendum natus homo sit, ideoque mentis, et rationis munere, præ ceteris animantibus ornatus atque instructus, unde potius laudem, ac voluptatem, quam ab honestis actionibus, petat? An, unde ortum duxerit, obliviscatur? ille vero nec sui oblitus est, qui recte vixit, nec iniquo animo mori potest, cum multos relinquat suæ testes, memoresque virtutis. quanto autem gaudio exsultare credendus est illorum animus, qui corporis admistione solutus, in cœlestes ignes, sempiternasque domos, unde exierat, revertit? profecto enim ex divina mente delibatos habemus animos, qui hac mole inclusi, tamquam terræ gravitate, sic ipsi nimio pondere corporis opprimuntur. ubi autem soluti corporibus ad proprias sedes evolaverunt, tum vere vivunt, nec libidini, voluptati, dolori serviunt: sed sui compotes, nulla re anguntur, nihil requirunt, omnibus imperant. Recte igitur dictum est, corpus terram esse; mentem autem, ignem de cœlo sumtum. id quod clarorum virorum acta cum virtute vita, præclaræque actiones facile testantur. quo modo enim aut omnia humanæ vitæ commoda contemneret, aut voluptates cunctas pro nihilo duceret, aut vitam ipsam laudis, honestatisque gratia profunderet, qui nihil quidquam ad se, præter hæc ipsa mortalia, quæ manibus contrectat, quæ terit pedibus, pertinere cogitaret? verum hæc non ita se habent. corpus enim e terra concretum, tamdiu terrestrium rerum amore ducitur, quoad in terram ipsam, unde ortum duxit, revertatur. animus vero, qui e cœlo sumtus est, sempiternum quiddam, et cœleste appetit, nec iisdem, quibus corpus, finibus cogitationes coërcet suas. itaque numquam quiescere, nec vero vivere putandus est, quamdiu corpore conclusus, invitus propemodum mortali labe, terrenisque vinculis cohibetur. At illa quanti sunt, gravissimis vitæ laboribus liberari, in mediis doloribus, et ærumnis obdormiscere, et quasi emissos e molestissima vitæ custodia, in jucundissimam, suavissimamque domum remigrare? huc enim pertinent, quæ de piorum quiete, deque voluptate illa, qua egressi e vita perfrui dicuntur, disputari a sapientibus solent. qui cum intelligerent, non fortuito, aut temere satos, et creatos homines esse: nec eadem mereri bonos, qui multis exantlatis laboribus vitam in medio dolore amisissent, et improbos, quorum in patrandis flagitiis semper est animus, cogitatioque defixa: iccirco non eundem probis, et improbis vitæ terminum, nec eadem mortuis præmia statuerunt. Qua nos recordatione potissimum refici, ac recreari decet, qui carissimam filiam, optimeque de nobis meritam ita vixisse scimus, ut ad optimos mores, summamque

prudentiam nihil posset accedere: et ita mortuam, ut in dolore, quem ex partu contraxerat, summam animi magnitudinem, summamque constantiam præstiterit. cujus mentio nobis, dolore jam, si non penitus exstincto, certe magnopere levato, non solum acerba, sed etiam jucunda accidit. qui enim aliter debet? cum nec ipsi quidquam accideret mali, nec ego ulla re, quæ tantopere cum natura congruat, et cum omnibus hominibus communicet, angi, aut perturbari debeam. Quid ergo mihi restat? nihil sane, nisi, cum ea divino potissimum beneficio vitæ munere perfuncta sit, ut ad eam maxime vivendi conditionem cogitationem meam, mentemque referam, qua nunc ipsam perfrui credimus, ac si, quod æquum est, fateri velimus, etiam intelligimus. qua ex meditatione eo majorem voluptatem percepturus sum, quo meliore illa nunc statu, quam quem vivens experta est, sine ulla dubitatione perfruitur. quid enim boni non merita est, quæ nihil umquam egit, ac ne cogitavit quidem mali, et iis angoribus, ac malis, quæ viventi objecta sunt, ita patienter perfuncta sit, ut non secus de adversis, quam de secundis rebus, diis immortalibus gratulari, gratiasque agere soleret? et, cum nihil, nisi rectum, honestumque cogitaret, tamen una conscientia contenta, nec sua benefacta in luce collocari, nec sibi quidquam propterea laudis, aut gloriæ deberi arbitraretur. Quæ ergo ita animata fuerit, ut de se quidem minimum, de recta mente, ac de æquitate plurimum laboraret, an non diis ipsis censemus maxime gratam, et probatam fuisse? in qua non ficta, et adumbrata, ut in multis, sed maxime solida, et expressa virtutis elucebat effigies. nam, cum eam talem natura genuisset, ut, quod pulcrum, rectumque agnoscebat, sua sponte sequeretur: tamen eo non contenta, summa vi rationis, prudentiæque perfecerat, ut nulla re minus, quam natura duce, egere videretur. itaque qui ejus instituta, et mores paullo diligentius inspexisset, qui regundæ familiæ sollertiam, qui summum in cunctis rebus ingenium, singularemque doctrinam advertisset: haud fuisset sane, quod aut virilem in intelligendis, judicandisque rebus prudentiam, aut exquisitam patris familias sollertiam requireret. itaque quibus maxime rebus egere sæpe homines solemus, fortitudo, et prudentia, hæ ita in muliere abundabant, ut sui mœroris medicinam non peteret foris, sed in se ipsam spectans, ex sua semper virtute penderet. Quanto autem graviores, ac difficiliores animi morbi sunt, quam corporis, eo magis mirandum est, talem exstitisse illam, cujus fortitudini corporis mala parerent, prudentiæ vero omnes animi morbi facile cederent. itaque quamquam ex calamitate, temporibusque nostris molestiæ plurimum traxerit, numquam tamen animo perculsam, aut dejectam sensimus. angebatur patris exsilio,

totiusque familiæ luctum, bonorumque direptionem invita videbat: sed matri tamen consilio, prudentiaque aderat, et rebus in magnum sæpe discrimen adductis, reditus spem nobis afferre numquam dubitavit. ita, quantum ex calamitate doloris, tantundem ex filiæ suavitate, ac pietate solatii capiebamus. quod ut esset diuturnius, si commodum nostrum, aut eam, quæ omnibus antiquissima est, liberorum charitatem cogitaremus, magnopere optare debuimus. at, cum illam corporis vinculis solutam, omnibus exsutam miseriis, et immortalitatis compotem factam, animo reputamus, non modo in dolore conquiescimus, sed etiam præcipue lætamur. quid enim mihi accidere lætius potest, quam de immortalitate animorum cogitanti, de filiæ simul æterna, beataque vita confidere? animos enim esse immortales, ne dubitandum mihi quidem videtur. faciam autem non invitus, ut sapientissimorum hominum percurram hac de re sententiam, quando me in hunc locum deduxit oratio. Neque vero hæc ita disputanda censeo, ut animos iccirco non interire probari possit, quod mortuorum corporibus vis quædam inesse veneratione digna putetur, quæ significare debeat, non deleri morte animos, sed immortalium animorum, veluti sepulcra quædam, mortalia corpora fuisse. quasi non et majora, et firmiora multa suppetant, quibus planum fieri possit, qui animos simul cum corporibus interire contendat, eum contra rationem, nulla nixum ratione, pugnare. quod si auctoritas quærenda sit, quem graviorem nominare auctorem possum, quam eum, quem Apollo ipse sapientissimum omnium pronuntiavit? cujus testimonium tale fuit, ut divinos esse hominum animos, et eos, corpore solutos, in cœlum remigrare, unde prius venissent, in omni sermone asseveraret. in quo cum philosophis illis consensit, quos quondam Italicos nominavit antiquitas, maximeque nobiles judicavit. quorum semper constans fuit opinio, demitti animos e cœlo, divinæque mentis eos esse non solum munus, sed etiam partem præcipuam, ac propriam. quod si secus esse quisquam putet, haud sane facile, quid multis, et firmissimis in hanc sententiam argumentis respondere possit, inveniet. Sic enim plane cognosci, ac sensu ipso dijudicari potest: summam esse pæneque incredibilem in animis celeritatem, ac festinationem, cujus ope, quæ corpus non modo certo mensium, sed vix etiam annorum spatio perficere, atque exsequi posset, ea ipsi non modo semel puncto temporis percurrere, sed etiam sæpius excogitare, et repetere facillime queant. quod si mirum videtur, cur non admirabilius censeatur, meminisse animum tam multa, innumerabilibus ante sæculis gesta: quæ futura sunt, cogitando prospicere, ac non modo præsentia, sed etiam præterita, et futura, veluti deum, omnia complecti, ac sub

oculos subjicere conari? quis dubitet, cum hæc intelligat, eademque in se ipso agnoscat, divinum esse animum, nec, si divina æterna sunt, ipsum esse mortalem? cum præsertim, duabus ex rebus, quæ præcipuæ in animo sunt, illius æterna natura facile intelligi, ac deprehendi possit. hæc autem sunt, motus, qui in eo præcipuus est, principium, ac perpetuitas. cum enim ex seipso moveatur, nec aliunde, ut cetera, principium motus mutuetur: summa autem in eo, quamdiu in corpore est, perpetuitas motus appareat, quippe quæ etiam in dormientibus agnoscatur, et vigeat: iccirco dubitari nullo modo potest, quin divinus sit, et sempiternus futurus. et sane ita esse ratio vincit, et rerum probat exitus. Dei enim imago quædam animus est, ex ipso Deo delibata, ac profecta. quod si Deus immortalitate fruitur, cur eam partem, quam ex seipso sumsit, mortalem esse velit? quin hoc ipso singularem, et eximiam divinam esse vim indicandum putavit, quod non solum ipse immortalis sit, sed etiam, quos velit, suæ naturæ compotes, et plane immortales efficiat. Corpus autem voluit esse mortale. nec immerito. cum e terra, cujus mutationi subjecta natura est, initium duxerit, et in eam ipsam, vitæ cursu confecto, abire debeat. Sed animus, profectus a Deo, cœlum ipsum appetit: nam in eum locum, unde discessit, semper optat redire. terra autem, si cui appetenda, corpori soli est. at vero animis æterna cœli sedes quærenda, eaque propria illorum patria: siquidem animorum nulla in terris origo inveniri potest. nihil enim est in animis mixtum, atque concretum, aut quod ex terra natum, atque fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat: quod et præterita teneat, et futura prævideat, et complecti possit præsentia. quæ sola divina sunt, nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. singularis est igitur quædam natura, atque vis animi, sejuncta ab his usitatis, notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, cœleste et divinum est, ob eamque rem æternum sit, necesse est. nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, et movens, ipsaque prædita motu sempiterno. itaque eandem æternitatem animis quoque nostris, ex se ipsa exortis, impartivit. quorum ex cogitationibus atque operibus nihil aliud, nisi divinos esse illos, et sempiternos, colligere possumus. nam si ædificiorum magnitudinem, atque ornatum, si monumenta litterarum, si pecuniæ vim infinitam in res maxime stabiles, et admirandas effusam, si plurimarum, maximarumque rerum adeptionem cogitare voluerimus, profecto intelligemus, hæc numquam

factum fuisse hominem, nisi diuturnitatem temporis, ipsamque æternitatem plurimum ad se pertinere existimaret. Jam ipsa gloriæ cupiditas, honorum sitis, opum, ac divitiarum assidua procuratio, quid aliud indicat, nisi cogitare hominem in posterum, nec eodem vescendi, vivendique studio, quo ceteras animantes duci videmus, humanum animum detineri. Sed hæc abjectiora, atque humiliora, nec ullis, nisi sane angustis naturæ terminis, circumscripta. Quid illa in primis gravia, atque præstantia, nec ulli plane in terris degenti, nisi soli homini tributa? contemplatorem esse ipsum cœli, rerumque cœlestium: frui magnarum, obscurissimarumque rerum scientia, quæ vel ad excolendos ad integritatem, atque innocentiam mores, vel ad comparandam solis, astrorumque cognitionem, vel ad exercendam in abditis, obscurisque rebus memoriam, mentemque pertineant. nonne hæc ipsa tanta, ac talia, divinum esse animum ostendunt, nec illius naturam aliunde, quam e cœlo, delibatam ac deductam? An censemus, si una cum corporibus animi interirent, aut sapientissimos homines tam æquo animo mori posse, aut tam iniquo, planeque invito stultos, et fatuos? Socratem ferunt, morti proximum, de piorum immortalitate, beataque vita, quæ mortem consequitur, disputavisse, itaque læto, ac libenti animo letale illud poculum hausisse, quasi non ad mortem, sed ad regnum, atque imperium vocaretur. At vero, quorum animus in terra defixus hæret: qui nihil, nisi mortale, terrenumque, cogitant, eos plane repugnantes, atque invitos e vita discedere videmus. nec immerito. cum animorum æternitatem propius jam intuentes, crucientur mirum in modum, quasi flagitiose actam vitam pœna etiam sit immortalis consecutura. Atque illud etiam (o stultum hominem, dixerit aliquis, et naturæ suæ penitus ignarum!) nemini obscurum esse potest, ex ipsis etiam sacris, cæremoniisque majorum æternam hominis vitam facile cognosci, atque intelligi posse. neque enim illi aut mortuos tanto honore coluissent, aut tam multas, tamque varias sepulchrorum cæremonias posteris tradidissent, nisi cognitum, perspectumque habuissent, vigere animum in morte, nec, quamquam corpus occidat, hominem ipsum penitus evanescere. itaque statuisse videntur, mortem ipsam non esse humanæ vitæ confectricem, nec ex ea sequi interitum: sed potius ad aliam multo feliciorem vitam iis, qui recte vixissent, ducem optimam solere existere. quicumque enim convenienter naturæ vixerint, nec illam secuti sint malæ consuetudinis corruptelam, quæ divinitus datos igniculos exstinguit, vitiaque gignit, et confirmat omnia, eos et viventes gloria, et e vita excedentes præmiis prosequi oportet. id enim non solum rationi consentaneum, sed etiam verissimum, atque æquissimum est. cui autem

æquitatis antiquior cura, quam Deo? itaque, cum homo solus ex omni propemodum genere nactus sit aliquam notitiam Dei, nisi vitæ iniquitate Deo iniquus, atque invisus evaserit, ad Deum certe evolabit. idque æternitatis humanæ vel maximum, ac firmissimum argumentum est, solum hominem divinæ voluntatis participem, consciumque exsistere: ut, quamquam agrestibus, silvestribusque in locis natus sit, tamen, ipsa docente natura, et esse Deum, et colendum ac verendum esse, dubitare non possit. O rem dignam, in qua non modo homines, sed ipsas etiam pecudes obstupescere, ac, si fieri possit, etiam erubescere oporteat! cognatum esse hominem Deo: nullum aliud in terris animal, nisi hominem solum, Dei cognitione imbutum esse: nec quidquam esse aliud, quod animo, e divina mente hausto, præditum sit: tantamque inesse homini cæcitatem, atque socordiam, ut divinæ cognationis immemor, aversetur migrationem ad Deum? nec enim aliud esse mors, quam migratio ad cœlestes, superasque sedes, existimanda est. nec id solum ratione quadam æquitati, veritatique consentanea, sed etiam sapientissimorum hominum maxime firmo, stabilique consensu. Atqui eum, qui hoc pacto vivere, ac pæne a seipso dissentire velit, meminisse certe oportuit, terram ipsam, omniaque quæ sub cælo sunt, divina voluntate regi, propterea que quiddam nobis, quod observandum, et addiscendum videatur, præscribere. quis ergo terram ipsam, aut quotannis feracem, aut semper optimas fruges, et numquam malas, inutilesque herbas edentem, efferentemque vidit? quis animalia semper uberes fœtus edidisse, numquam sterilitatem passa esse, recordabitur? quod si hæc ipsa secus se habent, nihilque in rebus humanis perpetuo firmum, ejusdemque naturæ optare licet: cur, quam in omnibus et rebus, et animantibus vicissitudinem cernimus, eam ab homine sejungamus? qui si multos annos feliciter vixerit, si sobolem, honores, opes assequutus, diu tantis bonis frui potuerit: præclare secum esse actum vere dixerit. Sed adversi tamen aliquid subeundum, perferendumque relinquetur: demum oppetenda mors erit, quæ eo levior esse debet, quod omnibus communis est, nec cuiquam singularis, aut præcipua. Sed hoc quoque gratior, quod nos a multis erroribus abstrahit, quibus, quoad vivimus, in tanta opinionum varietate, assiduaque veri inquisitione perturbari sæpe solemus, et ad ipsam cernendam, fruendamque veritatem jucunde traducit. quo nihil beatius homini posse contingere, satis, ut arbitror, ex eo suspicari possumus, quod innata est homini cupiditas scientiæ: ejus autem præstantia non sane video, qua alia in re, nisi in perfecta veritatis cognitione posita sit. ex quo fit, ut veritatis cognitionem assecuti, perfecta, absolutaque scientia potiamur. vereque dici potest, qui

veritatem intueatur, sensuque percipiat, eum voti sui compotem, vereque beatum esse. quod si beata vita quærenda nobis est, nec quidquam fugiendum magis, quam ne miseriarum gravitate premamur : quid illo homine stultius, aut stolidius reperiri potest, qui ceterorum morte ita angitur, ut beatæ vitæ oblitus, miseram, atque infelicem consectetur ? profecto enim ita se res habet, ut, nisi mortis, dolorisque timore liberatus sit, etiam si multas cognitas, perceptasque virtutes habeat, rectumque, et æquum omni plane utilitati anteponat, beatus tamen esse nemo possit. quid enim aliud dolor est, nisi cruciatus animi, isque perpetuus ? quid aliud timor, nisi assiduus invisarum ac molestarum rerum metus ? at quo modo felix, aut beatus esse poterit, qui assiduo cruciatu, metuque urgebitur ? Quin eo miserior, atque infelicior existimari debet, quod non solum sibi ipsi molestiam, miseriamque comparabit, sed in ceterorum etiam sermonem, ac vituperationem incurret. nihil enim nimio dolore deformius, nihil a viro alienius. et, si corporis pravitatibus vituperatio proposita est, vitiis ipsis, quibus laborat animus, nihil turpitudinis, nihil inuretur infamiæ ? Illa vero et graviora sunt, et majori animadversione vindicanda, quo nobiliorem, quam corpus est, sedem, nempe animum ipsum, occupaverunt. quod si turpis dolor nimius, et vituperatione dignus, certe illud consequetur, ut, qui nimio dolori seipsum tradat, ne laude quidem ulla dignus censeatur. est enim series quædam maxime veritati consentanea, ut sententiarum, sic rerum : et quemadmodum in sermone, disputationeque nostra nectitur aliud ex alio, ita qui se una aliqua vel deformitate, vel turpitudine implicari patitur, multis statim miseriis, ac deformitatibus opprimetur. Nec vero credi velim, me, quia dolori nimio repugnem, iccirco dolorem omni ex parte improbare, omnesque illius ex animo fibras evellendas existimare. est enim, quatenus homo doleat, et, (quod prudenter a Crantore dictum est,) sive secetur pars aliqua corporis, sive avellatur, sensus tamen adesse debet. istuc enim nihil dolere, fieri non potest, quin, quemadmodum feritatem corporis quandam, sic animi stuporem maximum indicet. Sed nimirum illud est, quod improbamus, dolori nos ipsos ita tradere, ut in aliam fortasse graviorem ex alia parte vituperationem incidamus. nam quemadmodum, qui nihil prorsus doleat, desciscere videatur ab hominis natura, quæ morte perculsa, dolorem, ac luctum aliquo modo indicare cogitur : ita, qui dolori nimis indulgeat, humanæ naturæ penitus oblivisci, communemque omnium conditionem recusare judicabitur. quibus rebus intelligitur, graviter peccare homines, cum vel ea, quæ omnibus perferenda, subeundaque sunt, detrectare audent, vel, quid ipsos in vita deceat, quæque sequi, aut refugere de-

beant, non cernunt satis. quod proprium prudentiæ munus est: quam humanarum actionem moderatricem a diis immortalibus esse constitutam, inficiari nemo potest. atqui huic tam præclaro, divinoque muneri plane obsistit, qui nimio dolore ducitur. non modo enim se ipsum sine ullo fructu lacrymis, ac tristitiæ tradit, sed etiam omni plane consilio, ac judicio vacat. ubi enim ratio, si se dolore auferri sinat? ubi constantia, si sibi ipse repugnet, et in mœrore jaceat? ubi denique humanitas, si se hominem esse oblitus, nihil sibi cum morte commune esse contendat? Jam vero illud stultissimum, existimare, quæ ceteri homines libenti animo subeant, iis se non esse obstrictum. quid enim? an ignorare quisquam potest, quanta inter homines cognatio sit, quantaque similitudo? etenim, nisi hoc verum fateremur, causæ nihil esset, cur homo hominem consilio, re, gratia juvaret; ab hostium impetu, ac læsione defenderet. quod contra videmus accidere: ut, qui ab his actionibus avertat animum, non modo in vulgus improbetur, sed etiam inhumanitatis, ac feritatis accusetur. certe enim non e marmore sculpti, aut e robore dolati sumus: est in nobis quiddam, quod pietate, misericordiaque moveatur, nec exstingui sinat illam, qua Diis proximi sumus, juvandi, ac benefaciendi voluntatem. itaque insitum homini, atque innatum videtur, ut, quoties alium hominem, quamvis alienum, premi calamitate, atque ærumna videat, crucietur animo, nec, si facultas suppetat, dimittendam putet illius sublevandi occasionem. quam enim ipse, si eo loco esset, benignitatem sibi impartiri optaret, ea ut in alium utatur, natura tacita quadam voce monere, ac præcipere videtur. quæ igitur sibi evenire posse dubitet, ea, si contingant, cur angi, ac perturbari velit? aut, cur non potius humana illa esse, et omnibus hominibus proclivia, fateatur? quanto rectius ille, qui hominem se agnoscit, nihilque humani a se alienum putat? itaque cum hanc ex animis nostris opinionem, mala omnia non esse humana, veluti immitem quandam, et immanem belluam, extraxerimus, profecto minus misere, minusque sollicite vivemus. relinquetur enim illa cogitatio, quæcumque accidant, fortiter ferenda esse, nihilque posse homini evenire, quo funditus prosternatur. idque ita erit, si nobismetipsis non assentabimur, sed veritatem, qua nihil præclarius, præstabilius, uberius esse potest, toto pectore amplectemur. hæc enim illa est, quam assecuti, meliores multo efficimur, et ad perferenda incommoda, præclaraque peragenda alacriores. cum nihil, nisi quod rectum, et æquum est, laudabile arbitramur, nihilque aliud, nisi egregia illa, ex quibus vera gloria nascitur, expetimus. Ac mihi videor nimis etiam nunc anguste, atque exiliter agere. qui enim latior objici campus queat, in quo fi-

dentius atque alacrius exsultare possit oratio? sed faciam impudenter, si medicinam deserens animorum, quam ex omnibus maxime utilem esse intelligo, ad meam unius delectationem sermonem omnem mentemque convertam. Dolorem igitur nimis acrem, ac diuturnum fugiendum diximus. et quidem probabiliter: cum ex eo mala multa, maximeque gravia soleant exoriri: contra vero nihil boni. neque enim dolor ex illis rebus est, in quibus vel ad probandum, vel ad vituperandum, multa, et magna contrariarum rationum paria momenta agnoscantur. hoc enim si acciderit, agerem verecundius, neque me in eum locum demitterem, unde nullum plane exitum viderem. Sed, quoniam hæc ita se habent, contendo, vincendum esse animum, dolorique acriter obsistendum. sive enim nosmetipsos, sive vulgi opinionem cogitemus, id nobis sine ulla dubitatione faciendum est. at, si ad mortuos ipsos animum traducamus, qui possumus existimare, gratum illis fore, quod nimio dolore cruciemur? præsertim cum ex eo nihil ad illos utilitatis, sed permultum ad nos dedecoris, atque incommodi permanet. Quid igitur eos ipsos a nobis optare, atque expetere arbitremur? nihil sane, nisi ut eos illustri memoria, ac recordatione decoremus.

Nemo me lachrymis decoret.

ait Ennius:

Cur? quia volito vivus per ora virum.

quid igitur est causæ, cur fletum, lachrymasque recuset? nimirum ea gloria, quam se adhuc viventem assecutum esse confidebat. eandem igitur ob causam nostrum quoque luctum mortuis ingratum, molestumque fore suspicemur, nec aliud eos a nobis quidquam flagitare credamus, quam, ut id ipsum illis, quo maxime delectamur, tribuamus. hæc autem gloria est, et assidua illorum virtutis recordatio. quam si sermone, laudationeque nostra immortalem efficere liceat, hoc uno de mortuis nos vel optime meritos existimare possemus. Quid, quod eum, qui sic doleat, ut recreari, confirmarique non possit, ne divinum quidem numen horrere, sapientissimi homines prodiderunt? impium autem est, quibus debemus omnia, iis pessimam referre gratiam. contra vero, qui deorum voluntati paruerunt, nihilque se, quod ab illis ultro daretur, moleste ferre declaraverunt, eos non solum viventes præcipua laude ornavit antiquitas, sed etiam e vita egressos perpetuo coluit honore. idque eo studiosius, ac libentius, si quos intellexit cum deorum cultu exercitationem virtutis, et præcipuam in mortales beneficentiam, conjunxisse. scite profecto, ut cetera ferme omnia. quid enim majori laude dignum, ex omnibus rebus humanis com-

memorare possimus, quam eum, qui vitam ducat cum virtute conjunctam, ad deorum cultum, atque honorem, perpetuum in homines studium, ac pietatem aggregare? nec quidquam tantulum modo in ejus animo existere, quod non vel pietati, vel humanitati, vel denique virtuti sit consentaneum? Nec aliam sane ob causam perturbari omnem vitam errore, inscitiaque videmus, nisi quod, quæ in hominis vita præcipua esse deberent, pietas erga deos, in homines beneficentia, virtus in ingeniis, ac moribus, ea fere omnia negliguntur. eademque ratione, quæ maxime vitare deberemus, ea studiose expetimus, cæcoque impetu ferimur ad illa, quibus vita nostra plane fera, atque immanis efficitur. ex hoc fonte cupiditates insatiabiles exoriuntur, quibus non modo singulos homines, sed totas familias, et universas funditus eversas civitates videmus: præterea seditiones, insidiæ, discordiæ, rerumque, et hominum clades, et interitus, ex his etiam incredibiles dolores emanant, quibus perturbari vitam, neque solum insuavem, sed acerbissimam effici necesse est. quod contra probis, virtutemque amantibus accidit. nam divinæ voluntati obtemperantes, nihil in se ipsis, sed in ea se ipsos, ac sua ponunt, et locant omnia: neminem lædunt: omnes liberalitate, benignitate, charitate amplectuntur: nulla re cruciantur: nihil appetunt, omnium vitiorum fracto impetu, cupiditatumque radicibus ex animo penitus evulsis. Nempe igitur eos, qui ita vixerunt, ut sibi jucundi, diis grati, hominibus fructuosissimi exstiterint, divinis honoribus jure dignos majores nostri censuerunt: eosque cum diis immortalibus ævum agere sapientissimus poëta non immerito cecinit. Nec tamen iccirco, quod eorum corpora in cœlum perlata credere sapienter quisquam possit: quod quia natura non patitur, ut, quod e terra est, alibi, quam in terra maneat, ne credi quidem debeat, necesse est: sed, quod eorum animi, tamquam hominum de diis immortalibus, humanoque genere optime meritorum, in cœlum putentur elati. quod de Romulo, urbis nostræ conditore, memoriæ proditum accepimus: quem singulare in genus hominum collatum munus tam præclaræ urbis condendæ, in deorum numero collocavit. idque eo tempore, quo litteris et doctrinis homines exculti facile fictum a germano, verum a falso secernebant: ut credi non possit, quidquam illis persuaderi potuisse, quod ullam ficti, aut falsi imaginem præ se ferret. sed, quod ille mortalis, eximia virtutis, ac beneficentiæ gloria consecutus est, ut non solum immortalis, sed deus judicaretur: id ipsum aliis etiam tributum esse, ut inter deos recepti putarentur, cum excessissent e vita, annales veterum loquuntur. quod et apud Græcos prius contigit, et inde fortasse ad nostros permanavit. nam et Hercules, et

Liber, fratres Tyndaridæ, et fœminæ plurimæ, quibus nunc inter deos locus esse præcipuus creditur, et hominibus nati, et homines fuerunt. Sed, quod virtute præstiterunt, et, ut ceteris ad recte vivendum, beneque merendum prælucerent, laboraverunt, ideo eos hominum fama, beneficiorum memor, in consessu, concilioque cœlestium collocavit. atque ipsos, quos vocamus majorum gentium deos, aliosque quamplurimos, quos in deorum numerum retulimus, hinc a nobis egressos, et in cœlum profectos, facillimum erit agnoscere. Maximum vero argumentum est, quod de illis credimus, id esse verissimum, quod et tantus tot sæculorum, doctissimorumque hominum consensus, veritatis vox ipsa esse videtur, et quod tantæ, tamque præclaræ virtuti, quem alium vere congruentem locum tribuere oporteat, non sane reperies. quis est autem tam demens, ut, quos innocentia, liberalitate, et singulari quadam ac præcipua virtute diis proximos intelligat, iis sejunctum a diis tribuendum locum censeat? et, cum hominis animus terrena respuat, ad supera semper feratur: qui non solum tacito naturæ impulsu, sed voluntate, reque ipsa, ut quam maxime cœlestibus similes essent, præstiterunt, eos licebitne cælo esse privatos? Mihi vero eo justius in cœlo collocati videntur, quo clarior eorum inter homines vel eluxit liberalitas, vel virtus nituit. quis enim Hercule fortior? quis prudentior? qui ab omni cupiditate remotior? quos ille labores, ut fortiter ageret, et hominibus prodesset, suscepit, et pertulit? aut quid non doloris et calamitatis exhausit? quis ergo hunc cœlo excludi patiatur, cum ejus virtuti sempiterna gloria, et laudis patuerit immortalitas? eademque ceterorum conditio est: quorum alius alio genere virtutis, omnes summis, et singularibus vel in ipsos deos, vel in homines meritis præstiterunt. itaque tam egregiis, eximiisque factis non infixas plumbo statuas, non arescentes triumphorum coronas satis diuturna persolvere posse præmia judicatum est, sed florentiora, stabilioraque munera quæsita sunt, quibus ornarentur ii, qui virtutem, honestatem, gloriam, otio, libidini, voluptati, vitæ denique prætulissent. tamque id æquum est, quam illud decorum, maximeque probandum, non easdem improbis sedes, quas bonis, atque integris, post mortem esse propositas. intellexerunt enim ex majoribus nostris complures, qui sapientia præstiterunt, cum in diis æquitas præcipue vigeat, eaque in eorum gubernatione appareat maxime, fieri non posse, quin nequitiam, sceleraque aversentur, quique ea in vita exercuerunt, eos a se ipsis longissime sejungant. quod in vulgus edi, verumque existimari, non modo rationi conveniens, sed utile quoque in primis est futurum. nam, si quid in hominum animis pietatis, si quid re-

ligionis inerit, certe ob hanc potissimum causam se a flagitiis, ac facinoribus abstinebunt, quod impios, ac nefarios homines a deorum concilio, ac societate arceri judicabunt. Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cœlum patere. nam vitiis, et sceleribus contaminatos, deprimi in tenebras, atque in cæno jacere docuerunt. castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis, atque artibus expolitos, leni quodam, ac facili lapsu ad deos, id est, ad naturam sui similem, pervolare. quod si ita est, certe nobis, quantum conniti animo possumus, quantum diligentia consequi, contendendum, atque elaborandum est, ut ne ab iis segregemur, quorum est proprium vita frui sempiterna, ac beata. quod efficere qui voluerit (omnes autem velle debebunt, qui se ipsos diligere, convenienterque naturæ volent vivere) numquam committet, ut, quæ ceteris exitiosa fore crediderit, ea ipse persequatur. neque enim in spem venire poterit, aut ignoraturos esse deos, quæ ipse agat, cum divinam naturam nihil præterire credibile sit, aut illa probaturos, a quibus non modo dii, sed etiam sani homines abhorreant. quid enim turpius libidine? quid tætrius avaritia? quid detestabilius crudelitate? quæ quamvis in hominibus aliquando existant, tamen ab hominis natura tam aliena sunt, quam humanum illud erit, si omnia nobis bona, omniaque commoda expetamus. atque in hoc comprimendæ sunt cupiditates, quibus trahimur persæpe ad ea, quæ virtuti adversantur. quod facillime perficiet, qui tam gloriosi facinoris exitum secum ipse assidue cogitabit. tantaque est hujus cogitationis suavitas, ut, quod libenter, alacriterque agimus, etiam sine labore peragamus. idque in præstantibus, laudisque appetentibus hominibus facile cernitur. quorum tanta esse solet vel in obeundis prœliis, vel in agendis causis, vel in contentionibus pro republica suscipiendis alacritas, tantaque virtus, ut, quod in iis rebus periculi, aut laboris est, aut non sentiant, aut pro nihilo ducant. magnum enim est contendentis, et ad gloriam anhelantis animi fomentum, magnum solatium, spes futuræ, ac propinquæ sive utilitatis, sive gloriæ. neque id solum in magnis, sed etiam in levioribus laboribus, ac studiis. quos enim cursus, quos venatio delectat, eos quamvis de via fessos, ac pæne exanimes videas, numquam tamen minus alacres, minusque concitatos animadvertas. Jam, honorum cupiditas, quid non in nostra civitate laboris, quid non sollicitudinis, negotiique facessit? quotus tamen quisque est, qui se vel labore defatigatum, vel prensationis molestia, curaque confectum audeat dicere? sic, quorum oculos virtutis splendor occupavit, gloriæque studium animos delenivit, ii nec

laborem sentiunt, et, si tantus est, ut aliquando erumpat, eo tamen non magnopere moventur. toti enim in eo sunt, ut prosint patriæ, immortalemque sibi nominis memoriam comparent. nam si quis negligendam ducat, omnemque hominis felicitatem recte factorum conscientia metiri velit, is certe divinos honores, qui claris viris tribui consueverunt, numquam negliget. etenim de diis ipsis, qui eosdem sibi honores asciverunt, pessime judicasse videretur. tanta autem eorum, qui hujusmodi consuetudine delectati sunt, et sapientia, et æquitas agnoscitur, ut dubitari non possit, quin, ipsi quod egerunt, a certa ratione proficiscatur. quales numerare Lacedæmonas possumus, clarissimos, et fortissimos viros, qui cives suos, mortem pro patria obeuntes, divinis honoribus afficere solebant. Quid vero illæ, omnis plane doctrinæ, omnisque sapientiæ parentes Athenæ? nonne Codrum regem suum, ob pietatem in patriam, meritaque illa, quibus excelluit, magno consensu in deos retulerunt? Atque haud scio, an recte senserint viri doctissimi, quorum ea fuit opinio, viros claros, et fortes iccirco deorum immortalium honore consecratos, ut incitaretur virtus acrius, et acuerentur vehementius ad obeunda pericula qui patriæ amore, studioque tenebantur. vera enim virtutis merces gloria est: nec quidquam est aliud, quo magis ad recte, honesteque agendum præstantis animi homines incendantur. quod optime agnovit, ac diutissime retinuit, omnium litterarum præclara custos, et altrix Græcia: quæ multos habet virtutis gratia factos ex hominibus deos, quorum alios fatentur novos: alios multis jam seculis receptos in cœlum, consecratosque contendunt; quam multi autem sint, qui reconditas eorum scrutantur litteras, nosse fortasse possunt. Neque vero hæc a me ideo copiosius disputantur, quod eos temere, neque satis considerate tam multos consecratos esse credi velim: cum eos ipse quoque venerer, deorumque loco habendos putem: sed potius, cum tot apud omnes pæne gentes immortalitate, divinisque honoribus affecti reperiantur, ut exacuam bonorum mentes ad ea promerenda, quæ sapientium judicio ducuntur amplissima. nihil enim præstantius, aut beatius accidere homini potest, quam eo loco donari, in quem ut ascenderent urbis nostræ conditores, nullum periculum, nullum laborem, nullum denique certamen prætermiserunt. ac, si privatæ utilitatis, et commodi habenda ratio est, nullam aliam expetere, aut optare vir sapiens, et eruditus, præter hanc unam, debet. Templa vero publice vota, et dedicata; quantum in vulgus dignitatis, quantum habent gloriæ? cum omnes, qui deos illos, quibus templa voventur, publice colunt, fateri cogantur, et fuisse homines, et ad deos, divinosque honores, una virtute fretos, ascen-

disse. Nec mirandum est, deos illos publice coli, eorumque delubra, et templa auguste, sancteque exornari, qui vel patribus nati sunt diis, vel matribus. nam, quemadmodum eorum cultus et sanctus, et religiosus est, maximeque pietati, atque æquitati consentaneus : sic admirationis, aut dubitationis nihil habet. totus enim ex natura oritur : ut jure ipso naturæ, qui deo satus, vel dea editus, procreatusque sit, deus esse debeat. at vero, qui homine patre, vel mortali matre natus est, hunc esse deum, et magnum quiddam videri potest, et dubitandi occasionem, nec fortasse ineptam, multis afferre solet. non enim, si eximius talium virorum virtuti tribuatur honos, quin id jure fiat, aut dubitare, aut negare quisquam potest : sed, quod tantam virtutis esse vim velimus, ut vel natura ipsa ejus unius ope immutetur, hoc illud est, de quo quærere doctiores viri non immerito soleant. quibus ita responsum est, non immutari virtute naturam : nec enim id, sine prioris naturæ corruptione, posse evenire : sed, eadem in illis manente natura, evolare animum ad deos, et in eorum adscribi concilium, cum immortalis sit, et immortalitatis divinæ particeps ; corpus autem, suapte natura mortale, manere in terra, quodque terrenum est, nullo pacto suam exuere posse naturam, ut alienam induat. quamvis enim hæc ipsa quæstio perobscura videri soleat, nec omnino proclives, aut faciles habeat explicatus : tamen, nisi auctoritatibus contra rationem pugnetur, non incommode, opinor, a nobis exposita censeri potest. Et quoniam, quæ in hoc genere præcipua, cognituque digna sunt, persequimur omnia, (volumus quidem certe) prætereundum non est, quales, quamque multæ virtutes, erudiendorum hominum gratia, sint honore deorum immortalium consecratæ. cujus rei finis est, publica utilitas : ut, quo honore virtutes ipsas decoratas videant, eundem se consecuturos esse homines sperent, si iisdem virtutibus excellant, quo in genere multum boni est in imitatione. libenter enim ea imitantur, et persequuntur multi, ex quibus alios illa eadem, quæ ipsi appetunt, consecutos vident. atque ex eo plerumque accidit, ut multis in rebus, quas antea ne cogitaverant quidem, cum ad clarorum virorum imitationem se contulerint, multorum vigeat industria. quæ cum paullo manavit latius, quantos progressus, quantaque acquirat incrementa, nihil necesse arbitror commemorare. constat enim inter omnes, quæ præclara ducuntur, ea fere omnia a tenuibus initiis sumsisse exordium. quod paullatim, imitatione progrediente confirmatum, ita increbruit, ut ne augeri quidem, aut exaggerari magis posset. quod si ulla in re gratum nobis, atque optatum esse debet, certe in complectendis, provehendisque virtutibus non video, quid esse possit optatius. siquidem ex his

informatio pendet, educatioque vitæ: quæ cum recte instituitur, atque excolitur, incredibile dictu est, quantos, quamque uberes justitiæ, integritatis, omnisque amplissimæ laudis fructus afferat. Sed, cum virtutes multæ merito colantur, quod et ipsæ cultu dignæ sint, et multæ ab iis ad universum genus hominum utilitates proveniant: quid sit, cur bestiæ quoque ipsæ ab Ægyptiis ferme omnes consecratæ sint, scire sane velim. sit piscis in cultu, ac deorum opinione apud Syros, homines nec tanta ingenii acie præditos, nec tantis doctrinarum præsidiis instructos, ut, hæc inepta, ridiculaque esse, possint agnoscere. Ægyptii vero, omnibus affluentes eruditionis, et scientiæ laudibus, quo modo in tam inanem, tamque absurdam delabi opinionem potuerint, equidem intelligere vix possum. quid enim? an boves, canes, lupos, feles, pisces in deorum numero habebimus? et quas nobis natura præsidii, auxiliique causa animantes genuit, eas per inscitiam deos judicabimus? quibus nihil fœdius, obscænius, lutulentius ne natura quidem ipsa viderit. Etiamne animalium monstra illa, a quibus hominum generi præcipua incommoda inferuntur, crocodilos, aspidas, serpentes, ceteras feras, et immanes belluas, in deorum numerum referemus? quid erit aliud, naturam invertere, et ima summis, summa infimis commutare? et, cum tantam in his imperitiam, barbariamque agnoscamus, tamenne ista penitus inania pertinaciter defendemus? Eademque inscitia cepas, allia, fructus ceteros, qui oriuntur e terra, in deorum numero reposuit Ægyptus. quæ haud scio, cur longiori oratione refellere sit necesse. incredibilis est enim eorum absurditas, ut nulla esse possit aut pertinacia, aut imperitia tanta, quæ non ista aspernetur, atque refugiat. Imbres autem, nimbi, procellæ, si a nostris consecratæ sunt, id antiquissimis populi Romani ritibus ac cæremoniis receptum, et confirmatum est. quæ tolli, aut perturbari, cum et satis firma ratione nitantur, et usu jam ipso confirmata, et approbata sint, sine nefario scelere non possunt. Græciam vero, quam paullo ante laudibus ornavimus, hoc loco non sane laudare possumus, quæ Cupidines, et Amores, satis audacter, et temere in gymnasiis, ædibusque publicis consecrarit. Quid enim Cupidini, aut Amoribus cum gymnasiis? aut, quid ea consecratio vel ad considerandum, vel ad imitandum afferre potuit honestatis, aut boni? nihil enim temerarium, nihil insipiens in deorum consecratione esse debet, nec, quod ullam vel levissimam aut turpitudinis, aut ullius omnino imprudentiæ suspicionem afferat. quales videri possunt eorum consecrationes, quorum in rebus probitati, pudorique contrariis numen esse, potentiaque creditur. Qui ergo ad hominum vitam vel adjuvandam, vel excolen-

dam, atque exornandam aliquid attulerunt, quique virtutibus, rerumque gestarum gloria præstiterunt, eos nemo dubitet, jure deos habitos, divinoque cultu affectos esse. Neque ego ullo pacto auderem hoc primus prodere. non enim tam studiose, quæ laudari possunt, appeto, quam reformidare ea soleo, ex quibus possit aliquid vel levioris culpæ redundare. Cum vero et mares, et fæminas complures in deorum numero esse videamus, et eorum in urbibus, atque agris augustissima templa veneremur: assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis, et inventis omnem vitam legibus, et institutis excultam, constitutamque habemus. tantis enim ducibus aberrare non possumus: nec a nobis, sed ab illis ipsis, quos sequimur, rei tam justæ, ac debitæ ratio reposcetur. jure enim fecisse putandi sunt, qui, ne quem virum, aut fæminam præclare meritam debito honore spoliarent, eorum memoriam sanctam, venerandamque esse voluerunt. nos autem injuste ageremus, si, quos pari cultu, venerationeque dignos cognovimus, eos pateremur silentio præteriri. Neque hoc de te una, mea Tullia, dictum volumus, cujus exstabunt virtutis, prudentiæ, doctrinæ, continentiæ, ad omnem æternitatem impressa vestigia, sed de iis omnibus, quos tali honore dignos aut ipsi vidimus, aut futuro tempore posteritas intuebitur. Nunc autem de te loquar, quam non ego amissam, aut mihi penitus ademtam, velim dicere, cum illucescat menti meæ quotidie magis præclarissima nominis tui, tuarumque virtutum gloria. vigebis autem memoria, quamdiu monumenta exstabunt illa, quibus eximia consignata sunt tam excelsæ laudis testimonia: quæ sempiterna fore, cum præstantissima sint, plane confidere debemus. Tibi igitur numquam me debitum persolvisse officium putabo, nisi de me optime meritam, quem eximie coluisti, ac de patria, quam semper ornasti, supremo honore decoravero. Id autem facile consequar, cum is locus, quem tibi delegi, sempiternam habiturus sit religionem. nostra vero si qua erit ex ea re consolatio, quæ magna certe erit: aut, si qua laus ex paterna pietate: mihi certe jucundissima acciderit. nihil enim aliud vel audire, vel memoria repetere libentius possum, quam me in eam, quam summe dilexerim, summeque diligendam merito suo censuerim, quam maxime pium, gratumque esse. cum præsertim in alienos, quia de se optime erant meriti, tam prolixos, liberalesque sese, et majores nostri, et exteri præbuerint. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, qualia multa consecraverunt Ægyptii, quod nullum profecto fuit: si Cadmi, aut Amphitryonis progenies, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est. quod quidem faciam, teque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus diis

immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Tu ergo in eo ipso fano, quod ad nominis tui memoriam, ac cultum, votum, dedicatumque est, et laudari te, et coli senties. maxime autem lætaberis in eo, quod et eum tibi, quem maxime debui, honorem persolverim, et me simul iniquissimo fortunæ imperio penitus exsolverim. nosti enim, quam semper alacri, fortique animo cunctis casibus restiterim : ut ne me quidem, pulsum patria, omnique plane dignitate spoliatum, tam acri impetu frangere, ac dejicere fortuna potuerit. Cum inimicis autem quanta contentione decertaverim, quæque mea fuerit in iis refutandis, frangendisque virtus, et constantia, norunt omnes, qui varios civitatis nostræ casus curiose notaverunt. Cum vero, Tullia, te mihi extremo loco fortuna ademisset, tum equidem intellexi, quantum illa in rebus posset humanis, quantaque adversus me ipsum vi, ac potestate niteretur. itaque nihil habui, quod dicerem, nisi, cedo, et manum tollo, cum tam gravi accepto vulnere, plane dolore perculsus, atque afflictus essem. Nunc autem et præceptis sapientiæ adversus omnem fortunæ vim confirmatus, et, te consecrata, in cœlumque recepta, tanta affectus voluptate, ac lætitia, quantam animo capere maximam possum : exsultare plane videor, victorque de fortuna, ac de omni prorsus dolore triumpho. Tu ergo, quando me insigni, et excellenti tuarum laude, memoriaque virtutum, tam præclare juvisti, nunc ab hominibus sejuncta, non me deserens, sed aliquando respectans, perduc eo, ubi tua tandem collocutione conspectuque fruar : ut et parenti tui amantissimo, quam potissimum optare debes, gratiam referas, et ego multo mihi gratiorem, multoque jucundiorem congressum nostrum futurum intelligam, quam insuavis, et acerbus digressus fuit.

FINIS.

DATE	N